

REMÉNYI LAJOS

**KÜLKERESKEDELEMPOLITIKA
MAGYARORSZÁGON
1919—1924**

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

REMÉNYI LAJOS

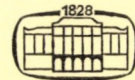
**KÜLKERESKEDELEM-
POLITIKA
MAGYARORSZÁGON
1919—1924**

Gazdaságtörténeti értékezések 5.

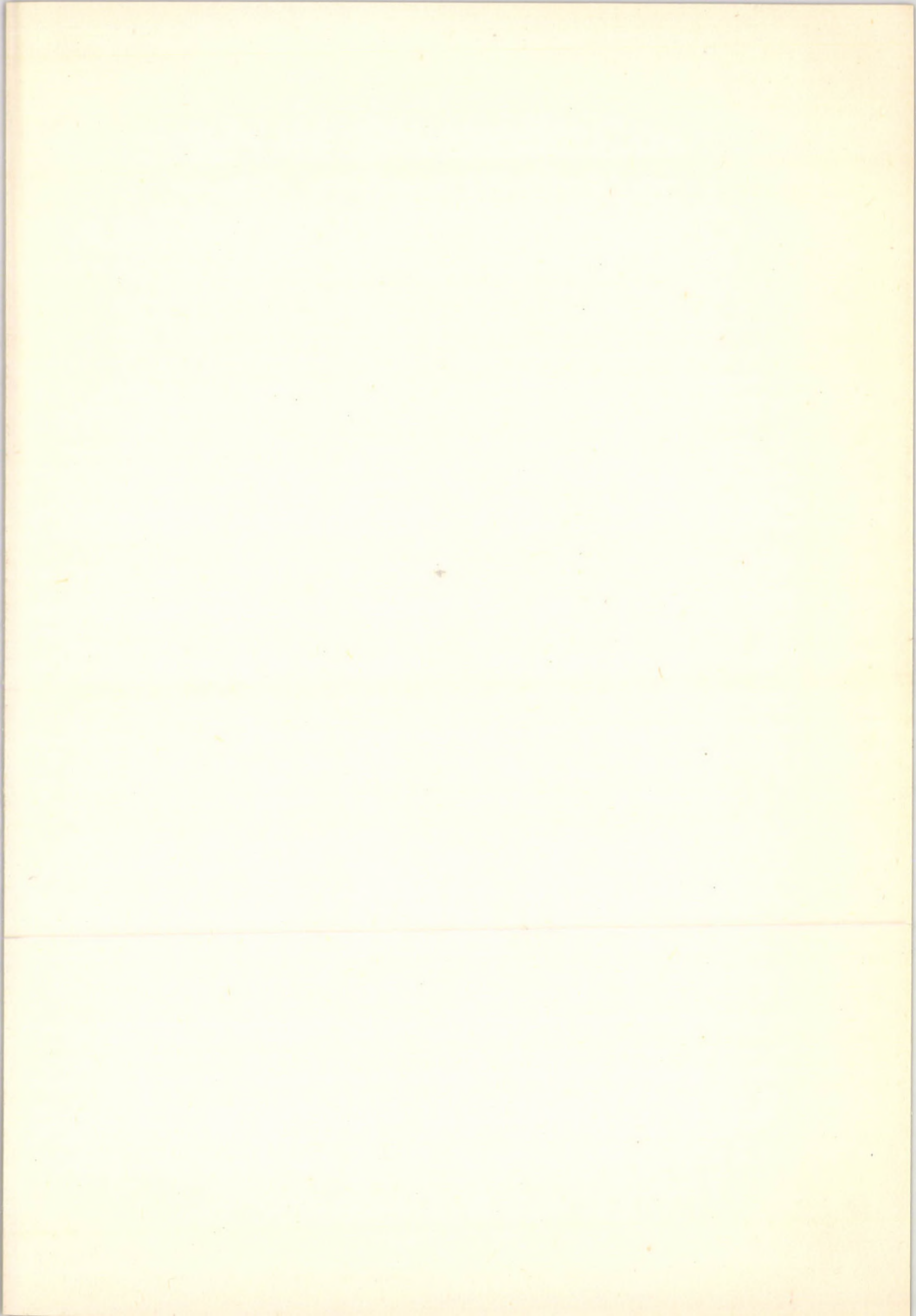
A monográfia a Magyar Tanácsköztársaság megdöntése után hatalomra jutott ellenforradalmi rezsim első 5 esztendejének ellentmondásokkal telfeltett gazdaságpolitikai, közelebbről külkereskedelempolitikai célkitűzéseivel és e célkitűzések megvalósítására irányuló tevékenységével foglalkozik.

Vázolja e célkitűzések politikai, társadalmi, gazdasági forrásait, azokat az új belső és külső körülményeket, amelyek e célkitűzések megvalósítását segítették, illetőleg hátráltatták. Bemutatja, hogyan próbálkozott a rezsim beilleszkedni a restaurált kapitalizmus viszonyai között a világháború utáni nemzetközi munkamegosztásba, és mit ért el e tekintetben.

A mű részletesen foglalkozik az ellenforradalmi rezsim első 5 évének külkereskedelmi diplomáciájával, ismerteti a legfontosabb kereskedelmi tárgyalásokat, egyezményeket, ezek pozitív és negatív vonatkozásait. Ezek során foglalkozik azokkal a súlyos külkereskedelempolitikai ellentétekkel, amelyek a magyar uralkodóosztályon belül érvényesültek, és nagy mértékben gátolták az ország érdekeinek leginkább megfelelő gazdaságpolitika kialakítását és realizálását.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

REMÉNYI LAJOS

KÜLKERESKEDELEMPOLITIKA MAGYARORSZÁGON
1919 – 1924

GAZDASÁGTÖRTÉNETI ÉRTEKEZÉSEK

SZERKESZTI: PACH ZSIGMOND PÁL

5.

Eddig megjelent

Sándor Pál, *A XIX. század végi agrárválság Magyarországon*

Berend T. Iván—Ránki György, *Magyarország gyáripara a második világháború előtt és a háború időszakában (1933—1944)*

Szuhay Miklós, *Az állami beavatkozás és a magyar mezőgazdaság az 1930-as években*

Berend T. Iván—Ránki György, *Magyarország gazdasága az első világháború után (1919—1929)*

REMÉNYI LAJOS

KÜLKERESKEDELEMPOLITIKA
MAGYARORSZÁGON
1919—1924

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1969

© Akadémiai Kiadó, Budapest 1969

AK 917 k 6973

69.68038 Akadémiai Nyomda, Budapest

BEVEZETÉS

A világháború előtti Magyarország — ipari termelésének a századforduló körül bekövetkezett viszonylagos meggyorsulása ellenére — legfeljebb agráripari ország volt. Lakosságának 64 százaléka foglalkozott mezőgazdasággal, iparral viszont — beleszámítva a bányászatot is — csak 17 százaléka.¹ Nemzeti jövedelmének 62 százalékát a mezőgazdaság produkálta és csak 21—22 százalékát az ipar.²

A termelés élvonalában álló mezőgazdaság technikai színvonala alacsony, a nyugat-európaihoz vagy a tengerentúlihoz képest elmaradott, struktúrája meglehetősen torz volt: eluralkodott benne az élelmiszer — ezen belül is főleg a kenyérgabona, az élőállat és a bor — termelése. Ezekből a termékekből azonban a magyar mezőgazdaság jóval többet termelt, mint amennyit a hazai piac felvehetett. Ennélfogva a megtermelt termékek igen tekintélyes része kivitelre került: a búza- és a rozstermés közel egyharmada (31—32 százaléka), az árpatermés egynegyede (22—23 százaléka), az egész bortermés jóval több mint egynegyede (27—28 százaléka).³ Az élve és levágottan exportált marhát és sertést egyaránt az állomány 20—21 százalékára lehetett tenni. Hasonló volt a helyzet a baromfi tekintetében is.⁴

A takarmány- és ipari növények termelése szerény méretű volt. Ezekből lényegesen kevesebb, esetleg semmi sem került exportra. Sőt, egyik-másikból — nemesített vetőmagvából, állatokból stb. — Magyarország több-kevesebb importra szorult.

¹ Statisztikai Szemle, 1923. évf., 289. sz.

² Fellner Frigyes: *A nemzeti jövedelem becslése*. Bp. 1908., 28. old.

³ Magyar Statisztikai Évkönyv. 1913. évf. adatai alapján. Az adatok Magyarországra és Horvátországra együtt vonatkoznak.

⁴ Uo.

A magyar mezőgazdaság exportfeleslegeinek túlnyomó része egyetlen országba, Ausztriába — pontosabban az Osztrák—Magyar Monarchia Lajtán-túli területeire — került: a búza, a rozs, a kukorica, a zab közel 100, az árpa 80, a liszt 90, a bor 95, a sertés 100, a szarvasmarha közel 100, a szárnyas 75, a friss hús csaknem 100 százaléka.⁵

A magyar gazdasági élet második vonalában álló ipar technikai fejlettsége — néhány speciális iparágtól eltekintve — szintén elmaradt a nyugat-európaítól. Szerkezete — akárcsak a mezőgazdaságé — egyoldalú volt. A könnyűiparban, mi több, az egész iparon belül, eluralkodott az élelmiszeripar (azon belül is a malomipar), amely az egész magyar ipari termelés mintegy 40 százalékát produkálta. A nehéziparon belül is nagyon komoly aránytalanságok mutatkoztak az alapanyaggyártás és a feldolgozó ágak között. Ennek eredményeképpen az ország szükségleteinek — elsősorban a legfontosabb közfogyasztási cikkekben — csak szerény hányadát elégítette ki a hazai ipar és ezekből a cikkekből az ország jelentős behozatalra szorult.⁶

A hiányzó iparcikkek túlnyomó részét éppen úgy egyetlen ország és ugyanaz az ország szállította, amely a magyar mezőgazdasági export termékeit felvette: Ausztria. Ausztriából származott az importált áruk közül a pamutszövet 99, a gyapjúszövet 96, a férfi- és nőruha 100, a cipőárú 85, a kötött áru 96, a fehérnemű 100 százaléka stb. De még a különböző gépek és készülékek fele is. Csak néhány olyan ipari importtermék — elsősorban nyersanyag, vegyi termék, gép, készülék és egyéb finomabb késztermék — került Magyarországra máshonnan, amelyeket Ausztria nem tudott előállítani.⁷

Az egész magyar behozatalnak csak kb. 15—20 százaléka származott a mezőgazdaság területéről, a többi 80—85 százaléka ipari kész- és félkész termékekre, illetőleg a bányászat-kohászat köréből származó ipari nyers- és fűtőanyagokra esett. A behozott cikkekben azonban domináló helyet foglaltak el az ipari késztermékek. Az érték kifizetett összegek meghaladták a félkésztermékekért, valamint a nyers- és fűtőanyagokért kifizetett együttes összegeket.⁸ Az ipari késztermék behozatal jelentőségét a magyar fogyasztás kielégítésében akkor mérhetjük fel igazán, ha tudjuk, hogy 1913-

⁵ Uo.

⁶ A magyar ipar világháború előtti fejlődésére vonatkozólag I. Berend — Ránki: *Magyarország gyáripara az imperializmus első világháború előtti időszakában, 1900—1914.* Bp. 1955

⁷ M. Stat. Évk. 1913. évf. adatai alapján.

⁸ Uo.

ban pl. az egész magyar textilipar termelése — beleértve a pamut-, gyapjú-, selyem-, len-, kender-, juteipar szövését-fonását — összesen 209 millió K.-t tett ki, amivel szemben az 1911–13. évek átlagában csak a pamut- és gyapjúszövet behozatala egyedül 320 millió K.-t⁹ Igaz, a textilipar egyike volt a legelmaradottabb iparágaknak Magyarországon és így a behozatal a textilárukban volt a legnagyobb, de ez nem változtat azon a tényen, hogy a magyar ipar számos egyéb cikkben is csak a hazai szükséglet kis részét tudta kielégíteni. A magyar bőr- és szőrmeipar összes termelése, amiben a nyersbőr kikészítéstől kezdve a legmagasabb fokú feldolgozásig benne van még a prémbőr kikészítése és feldolgozása is, 1913-ban 91 millió K. értéket produkált, ezzel szemben egyedül a cipőbehozatal 46 millió K.-t tett ki. A viszonylag fejlett magyar gépgyártás is 1913-ban 230 millió K. értéket termelt, de ugyanakkor az ország kerekén 130 millió K. értékű gépet hozott be.¹⁰ Az 1911–13. évek átlagában Magyarország összes behozatala — 2 123 millió K. — emiatt jelentősen meghaladta — 1 899 millió K.-t kitevő — összkivitelét.¹¹

A magyar gazdaság, illetőleg a magyar árucsereszervezet illetően alakulásának okai — mint a gazdaságtörténeti irodalom már feltárta — visszanyúlnak a feudalizmus hosszan tartó uralmához és sajátos kelet-európai jellegéhez, valamint a Habsburg-birodalom, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia létkörülményeihez.

A 30, majd 50 milliós birodalmi piacon sajátos belső munkamegosztásra épülő gazdasági egység fejlődött ki. Ennek következtében árucserkapcsolataik más országokkal meglehetősen alárendelt szerepet játszottak.

A birodalmi munkamegosztás természetesen kölcsönös előnyökkel és hátrányokkal járt.

Magyarország számára a Monarchia piaci lehetőségei a mezőgazdasági tőkés átalakulás számára adtak ösztönzést. A széles védett agrárpiacon, amely megóvta a magyar mezőgazdaságot a világpiacon érvényesülő és a század végén különösen kieleződött versenytől, nemcsak az értékesítés úgyszólván korlátlan lehetőségeit nyitotta meg, de egyben e lehetőségek kihasználásának eszközeit is rendelkezésére bocsátotta. A bécsi hitelforrások évtizedeken keresztül fontos szerepet játszottak a magyar mezőgazdaság hitellátásában, modernizálást szolgáló finanszírozásában. Az osztrák befektetések még hatalmasabbak voltak a magyar közlekedéshálózat, a modern vasútrendszer kiépítésében. Az európai szintű vasút-

⁹ Uo., és Berend–Ránki: i. m.

¹⁰ Uo.

¹¹ M. Stat. Évk. adatai alapján

sűrűség megteremtése biztosította a tömeges, gyors és olcsó szállítás lehetőségét.

Az infrastruktúra fejlődésének jelentősége természetesen már messze túlment a mezőgazdaság terén és általában is fontos szerepet játszott a gazdasági modernizálás, nem utolsósorban az ipar meginduló fejlődésében.

Az általános feltételek kialakulásának előmozdítása mellett a Monarchia körülményei az iparosodás megindulására is nem egy vonatkozásban kedvező hatást gyakoroltak. Mindenekelőtt ismét a tőkekapcsolatokra utalhatunk. A 19. század végéig létrejött ipari üzemek több mint 60 százaléka vagy teljesen, vagy jelentős részben osztrák (néhány esetben más külföldi) befektetések nyomán alakult. Ugyanakkor az ipar néhány területén a monarchiai piac is rendkívül ösztönző hatást gyakorolt. Ennek nyomán főként a magyar élelmiszeripar jutott kivételes fejlődési lehetőségekhez. A cukoripar úgyszólván kizárólag osztrák befektetések nyomán európai fejlettségi szintű export iparággá válhatott, a malomipar pedig világviszonylatban is tekintélyes helyre tehetett szert.

A munkamegosztás ugyanakkor súlyos hátrányokkal is járt, hiszen értelemszerűen jelentős előnyöket biztosított az eleve iparosodottabb Ausztriának az ipar legtöbb ágában. Míg a magyar mezőgazdasági és élelmiszeripar az egész Monarchia ellátására rendezkedett be, addig az osztrák—cseh területek ipara, főleg a fogyasztási cikkek, valamint a gépgyártás több ágában, hasonló előnyöket élvezhetett. Az osztrák—cseh textil-, papír- és üvegipar az egész Monarchia ellátására termelhetett.

Mindez azonban nem csupán néhány iparág számára biztosított előnyt, hanem a fejlettségi színvonalkülönbség tartósítása irányában hatott s Magyarország túlnyomóan agrár, agrár-ipari struktúrájának fennmaradását eredményezte. Egyben vitathatatlanul hozzájárult az ipar egyoldalú ágazati szerkezetének kialakulásához és fennmaradásához, az élelmezési ipar egyoldalú túlsúlyához és a könnyűipari ágak kivételes gyengeségéhez.

Ugyanezen hatások konzerválták a mezőgazdaság struktúrájának elmaradottságát, egyoldalú külterjes gazdálkodásának megmerevedését.

S mindezekon túlmenően az osztrák burzsoázia számára a tőke-exportból, valamint az ipari és agrártermékek cseréjéből eredő előnyök egész tömegét biztosította a Monarchia. Magyarország mint erősen elszegényedett, eladósodott ország, megtermelt nemzeti jövedelmének figyelemre méltó hányadát szolgáltatatta osztrák hitelezőinek, részvénytulajdonosainak.

Végül is az Osztrák—Magyar Monarchia gazdasági közösségéből

származó előnyök hozzájárultak a tőkés átalakulás kibontakozásához, viszonylag gyors előrehozatalához és a fejlettség közepes színvonalának eléréséhez, de egyben olyan ellentmondások és negatív hatások kibontakozásához is, amelyek az előrehaladást fékezve korlátokat szabtak a tőkés fejlődés útjának és akadályozták az iparosodás teljessé válását. Egészében hozzájárultak a közepes agrár, agrár-ipari fejlettségi struktúra fennmaradásához.¹²

¹² L. Pach Zsigmond Pál: *Nyugat-európai és magyarországi agrárfejlődés a XV–XVII. században*. Bp. 1963., Berend T. Iván: *A közép- és kelet-európai gazdasági integráció kérdéséhez*. *Közgazdasági Szemle*, 1968., 3. sz.; Ránki György: *Az Osztrák–Magyar Monarchia gazdasági fejlődésének néhány kérdéséhez*. *Valóság*, 1968., 5. sz.

KÜLKERESKEDELEMPOLITIKA ÉS A BÉKEGAZDÁLKODÁS KEZDETEI (1919—1921)

I. POLITIKAI-GAZDASÁGI, TERÜLETI-NÉPESSÉGI VÁLTOZÁSOK, A RESTAURÁLT TŐKÉS GAZDÁLKODÁS ÉS GAZDASÁGPOLITIKA PERSPEKTÍVÁJA

Az Osztrák—Magyar Monarchia szétesése, Magyarország politikai-gazdasági önállósulása, egyidejűleg területi-népeségi viszonyainak mélyre ható megváltozása, a világháború után új helyzetet teremtettek nemcsak a magyar politikai, hanem a gazdasági-társadalmi élet számára is. Lehetőséget teremtettek az ország háború előtti hátrányos gazdasági-társadalmi viszonyainak megváltoztatására, sőt sürgetően szükségessé is tették azt. Nemcsak *lehetővé*, hanem elkerülhetetlenül *szükségessé* vált, hogy Magyarország *nemcsak politikailag, hanem gazdaságilag is a saját lábára álljon*, megoldja égető belső gazdasági-társadalmi-politikai problémáit és — most már az új viszonyoknak megfelelően — nemcsak politikai, hanem gazdasági kapcsolatait is rendezze más országokkal. Közöttük nem utolsósorban a környező, úgynevezett utódállamokkal is.

A Monarchia szétesésével önállóvá vált Magyarország világháború előtti területének 32,7 százalékára, lakosságának 41,6 százalékára zsugorodott össze. A terület- és népességváltozás eredményeképpen az ország mezőgazdasággal foglalkozó népességének arányszáma a világháború előtti 64,5 százalékáról 55,8 százalékra csökkent, ipari népességének arányszáma pedig 17,1 százalékról, 21,7 százalékra emelkedett. (Megnövekedett a kereskedelemmel-közlekedéssel foglalkozók aránya is, 6,5 százalékról 8,7 százalékra.) Az ország tehát iparosabb jellegű lett. Megerősítette ezt az a körülmény is, hogy amíg az ország lakossága csak 41,6 százalékát képezte a réginek, az ipari üzemeknek 48,9 százaléka, az ipari népességnek 51,2 százaléka — ezen belül a gyári munkásság 57 százaléka — maradt az új országterületen.¹

¹ Buday László: *Magyarország küzdelmes évei*. Bp. 1923. (Az adatok a Horvátország nélküli Magyarországra vonatkoznak.)

Ami talán még ennél is fontosabb volt: az új viszonyok között jelentősen megváltoztak mind a mezőgazdaság, mind az ipar termelési és értékesítési körülményei.

A világháború utáni területi-népességi változások, az ország gazdasági-társadalmi struktúrájának változatlan fenntartása esetén, a mezőgazdasági termelés és a mezőgazdasági termékek belső vásárlóképes fogyasztása közötti korábbi aránytalanságok fokozódását ígérték. A trianoni békeszerződés területi-népességi rendelkezései következtében ui. a világháború előtti Magyarország népessége és mezőgazdasági területe nem azonos arányban csökkent. Míg az ország lakosságának 41,6 százaléka, addig a búzából learatott terület 45,8 százaléka, a rozsból 63,1, az árpából 47,4, a zabból 32,2, a kukoricából 35, a burgonyából 39,2 százalék maradt az új határok között.² A búza, a rozs, az árpa learatott területének egy személyre eső hányada tehát megnövekedett.

Fokozták még a viszonylagos hipertrófia hirtelen megnövekedését egyéb körülmények is. A nemzetiségi területek leválásával a rozs és az árpa korábbi legfőbb fogyasztói kiestek, tehát e termékek vetésterületének viszonylagos megnövekedésével egyidejűleg a belső keresletük visszaesett. Emellett az új határok között a jobban művelt, nagyobb termésátlagokat produkáló búza- és rozs-földek maradtak meg.³

A földművelés területén talán a szőlőtermelés tekintetében fokozódott a maximálisra a viszonylagos hipertrófia. Az új országterületen maradt ti. a szőlővel telepített terület 70,5 százaléka (az immunis területnek egyenesen 90 százaléka!), a bortermelésnek pedig 62 százaléka.⁴

Az állattenyésztés egyes ágai (ló, szarvasmarha) tekintetében a terület- és népességváltozás általában meghagyta, vagy csak lényegtelenül befolyásolta a világháború előtti arányokat. Kivételt csak két állatfajta képezett: az egyik a sertés volt, amelynek állománya viszonylag erősen megnövekedett (100 lélekre esett az 1911–15. évek átlagában 35,1, 1920-ban 43,8 darab), a másik a juh volt, amelynek állománya viszont erősen csökkent (42,2-ről 31,7 darabra).⁵

A trianoni terület- és népességváltozás tehát Magyarország mezőgazdaságának a piacon értékesítendő árukészletek megnövekedését ígérték. Különösen a legszámottevőbb termékekben:

² Uo.

³ Uo.

⁴ Uo.

⁵ Uo. L. még M. Stat. Évk. 1913. és 1919–1922. évf.

kenyérgabonában, borban és sertésben. Magyarország területén, szerényen számítva, körülbelül 2,5 millió katasztrális hold búza és 1,1 millió katasztrális hold rozsterület maradt.⁶ Csupán a világháború előtti 7—7,5 mázsás búza és 6,6 mázsás rozs termésátlagokat számítva, a magyar mezőgazdaság a világháború után — normális időjárás mellett — 18—19 millió mázsa búza és 7—7,5 millió mázsa rozstermést várhatott. Együtt tehát körülbelül évi 25—26 millió mázsát. Az ország vetőmag szükséglete a két kenyérgabonában körülbelül 3 millió mázsára volt tehető, a piacokon értékesítendő mennyiség tehát előreláthatólag évi 21—23 millió mázsára. A világháború előtti évi 175 kg-os együttes — búza + rozs — fejkvótát és 7,5—8 millió lakost számítva,⁷ Magyarország évi kenyérgabona szükséglete — legalább is jó néhány esztendeig — 13—14 millió mázsa lehetett, ami azt jelentette, hogy normális esztendőben a magyar mezőgazdaságnak 8—9 millió mázsa búza-rozs külföldi értékesítéséről kell gondoskodnia. Tehát az egész termés 33—34 százalékáról.⁸

Hasonló vagy még súlyosabb volt a várható helyzet a borral kapcsolatban. Az ország várható bortermése — természetesen ugyancsak normális időjárás esetén — szerényen számítva átlagosan 2,5—2,6 millió hektoliter lehetett. Ha a borfogyasztási fejkvótát az 1911—13. évi 13—14 liter helyett az 1900—1913. évi 17—18 literre tették is, a hazai fogyasztás csak legfeljebb 1,3—1,4 millió hektolitert volt képes felvenni. A várható borfelesleg tehát legalább 1,2 millió hektoliter, vagyis az egész termés 47—48 százaléka volt!

Megközelítőleg ez volt a helyzet az állattenyésztés területén, illetőleg annak egyes ágaiban is, elsősorban a sertésenyésztésben.

⁶ A pontos adatok nehezen állapíthatók meg, mert megfelelő hitelességű és pontosságú összeírások híján, többnyire csak bemondásokra épült becslések állanak rendelkezésre. Buday László id. munkájában 2,63 millió, illetőleg 1,18 millió kh-ra teszi, a M. Stat. Évk. — az 1919—1922. évf. — az 1920—22. években 1,97—2,55, illetőleg 1,07—1,21 millió kh-ra (56—58. old., hektárról kat. holdra átszámítva). Aczél Géza szegedi malomigazgató számítása szerint — az 1915-ös vetésterületet véve alapul — 2,48, illetőleg 1,02 millió kh volt. (Vö. Kg. Szle. 1921. 77—78. old.)

⁷ A pontos lélekszám 1920-ra nehezen állapítható meg, mert rendes összeírások az adott időben a megszállások miatt nem voltak mindenütt keresztülvihetők.

⁸ Ezzel a kérdéssel kapcsolatban I. Térffy Béla: *Gabonaellátási problémák* c. tanulmányát a Kg. Szle. 1920. évf. 515. és köv. old., valamint ugyancsak a Kg. Szle. 1921. évf.-ban *Magyarország gabonaellátása* c. beszámolót a Magyar Közgazdasági Társaság 1921. január—február havában tartott ankétjáról.

A további részletezés feleslegesnek látszik, csak annyit szükséges leszögezni, hogy a magyar mezőgazdaságnak olyan terméke, mely a belső szükségletet ne tudta volna kielégíteni, nem volt. (Eltekintve egyes nemesített vetőmagvaktól és tenyészállatoktól, amelyek természetesen nem a közfogyasztást szolgáló tömegtermékek és amelyek bevitele az agrárországokba máshol is szükséges és elkerülhetetlen.)

A viszonylagos hipertrófia megnövekedésével egyidejűleg az Osztrák—Magyar Monarchia részekre szakadásával és az egyes területeknek — főleg a magyar mezőgazdaság világháború előtti legfőbb fogyasztó területeinek, az osztrák örökös tartományoknak és a cseh-morva tartományoknak — önálló államokká szerveződésével, a magyar mezőgazdaság elvesztette az azokba való akadálytalan exportálás lehetőségét és az azokban eddig élvezett — az 1906. évi közös vámtarifa teremtette — többé-kevésbé monopolhelyzetét. Ezek a területek — amelyek a magyar birtokos osztály számára lényegében erősen védett belső piacot képeztek — most egy csapásra külső piaccá, világpiaccá váltak, amelyeken az ottani birtokos osztályok várható ellenállásával, a nemzetközi versennyel, a magyar mezőgazdaság eddigi legfélelmetesebb ellenségével, a világpiaci árakkal is szembe kellett nézni.

Magyarország háború utáni területi-népességi változásai, méginkább az Osztrák—Magyar Monarchia széthullása, Magyarország önállósulása persze a magyar ipar számára is teljesen új, a világháború előttitől merőben eltérő helyzetet teremtettek. Mind a termelés, mind az értékesítés tekintetében.

A magyar nehézipar világháború előtti területi elhelyezkedése következtében egyes nehézipari objektumoknak — még hozzá a háborús termelés következtében jelentősen felfejlesztett kapacitású objektumoknak — 50—80 százaléka került a megmaradó területre.⁹ Az eddig túlnyomóan belföldi — ezen belül is döntő mértékben állami és közüzemi — szükségleteket ellátó magyar nehézipari ágakat azonban a várható állami megrendelések semmiesetre se foglalkoztathatták már teljes kapacitásukkal. Elsősorban a fegyver és egyéb hadianyag gyártására — legalábbis olyan arányú tömeggyártására, amekkora a háború során kifejlesztett kapacitásuk akár csak mérsékelt foglalkoztatására elegendő lehetett — a békeviszonyok között és a békeszerződés értelmében nem lehetett kilátás. De egyéb — a békeszükségleteket kielégítő — állami megren-

⁹ A vas-, és fémfeldolgozó ipar 50,7 százaléka, a gépipari termelés 82,2 százaléka maradt a trianoni országterületen. (Vö. *A magyar ipar a két világháború között*. Bp. 1941. 55. old.; l. még Buday: i. m. 106. old.)

delések sem ígérkeztek a háború előtti méreteken. Az új országterületen például a Magyar Államvasutak vonalhossza a háború előtti 22 081 kilométerről 8 346 kilométerre csökkent. Ennek következtében a Magyar Államvasutak évi teljes mozdonyszükséglete kevesebb lett, mint amennyit évente egyedül a diósgyőri MÁVAG képes volt előállítani.¹⁰ Hasonló volt a helyzet persze más állami megrendelések — posta stb. — tekintetében is. A magyar nehézipar több ágában tehát nem maradt más választás, mint átállani olyan nehézipari tömegcikkek gyártására, amelyekből a magyarországi szükségletet eddig nagyobb részben a külföldi — elsősorban az osztrák — ipar látta el. A nehéziparnak ezekben az ágaiban ugyanis még jelentős kiaknázható lehetőségek voltak (pl. a beruházási ipar), feltéve persze, ha sikerül a magyar piacról a külföldi, elsősorban az osztrák—cseh termékeket kiszorítani.

A magyar ipar legszámottevőbb csoportjában — a régtől fogva nagymértékben exportra, elsősorban az összmonarchia piacára termelő csoportjában — az élelmiszeriparban, ezen belül is mindennekfelett az élelmiszeripar kimagaslóan leghatalmasabb ágában, a malomiparban lényegesen más volt a helyzet. Ebben az iparágban is érvényesült a magyar gyáripár sajátos területi elhelyezkedési tendenciája: a háború előtti egész országterület kereskedelmi malmainak 60 százaléka összpontosult Budapesten.¹¹ A trianoni határokon belül maradt budapesti és vidéki kereskedelmi malmok a békeszerződés előtti Magyarország örlőkapacitásának mintegy 70—80 százalékát képviselték. Az 50 millió főről 7—8 millióra zsugorodott fogyasztó piac a kereskedelmi malmok számára — miután a belső piac a malomipari termékekben több mint telített volt — csak két lehetőséget engedett: vagy az exportpiacok biztosítását, vagy — ha lehetséges — a termelőerőknek más, olyan iparágakba való átcsoportosítását, amelyekben érvényesülési lehetőség volt.

A szoros értelemben vett — tehát az élelmiszeriparon kívüli — könnyűiparban, elsősorban a textil-, bőr-, papír- stb. iparban a terület-népeesség változás különböző kapacitásváltozásokat hozott: a textilipari termelésnek körülbelül 41—42 százaléka maradt az új országterületen (az arány tehát azonos volt a népességcsökkenés arányával), a bőripar termelésének 57—58 százaléka, tehát viszonylag nagy része, a papíriparnak ezzel szemben csak 23—24 százaléka, tehát viszonylag kis része maradt az új határok között.¹² Általában

¹⁰ O. L. Küm. Békeelőkészítő anyag. (Iparügyi minisztérium.)

¹¹ Farkasfalvy Sándor: *Malomstatisztika*. (Megj. M. Stat. Szle. 1926. 2. sz.)

¹² Buday: i. m. 106. old.

véve a könnyűipar élelmiszeriparon kívüli részének terület-népeségváltozás okozta módosulása teljesen azonos mértékű volt, mint magáé a népességváltozásé. Igen lényeges változást hozott azonban az iparág e része számára az Osztrák—Magyar Monarchia szétesése, a közös vámterület megszűnése. A magyar könnyűipar megszabadult, illetőleg megszabadulhatott az osztrák—cseh ipar nyomasztó versenyétől. Ez azt jelentette, hogy az országon belüli értékesítés tekintetében széles perspektíva nyílt a magyar könnyűipar számára. De még az élelmiszeripar és a nehézipar számára is rendkívül nagy jelentőséggel bírtak a könnyűipar különböző területein mutatkozó nagy lehetőségek, mert módot adhattak arra, hogy a túlméretezetté vált iparágakból a termelőerők kihasználatlan részét ezekbe átmentésék. Persze mindez csak abban az esetben következhetett be, ha sikerül a volt versenytársak eddig birtokolt magyarországi piacpozícióit elhódítani.

Rá kell mutatni e helyen arra is, hogy a magyar ipar jelentős része számára a piackérdés mellett elsőrendű problémává vált a nyersanyag kérdés megoldása is.

A háború előtti Magyarország nehéziparának legfontosabb nyersanyag- és félgyártmány forrásai (vasérc, nyersvas, fémek, só, nyersolaj stb.) a világháború végéig elsősorban az ország perifériáin, de legalábbis a Monarchia közös vámterületén voltak találhatóak. Mivel pedig a háború után a Monarchia három külön országgá vált és a békeszerződés értelmében Magyarország területéből éppen a perifériális részek kerültek az utódállamok birtokába, a legfontosabb iparágak addig hazai, vagy legalább is Monarchián belüli — olcsó — nyersanyag és félgyártmány forrásai zömében külföldi — drágább és körülményesebben megszerezhető — forrásokká váltak.

De nemcsak a nehézipar számára vált nehéz kérdéssé a nyersanyag külföldről való biztosítása, hanem még az élelmiszeripar legfontosabb ágai számára is. Elsősorban a malomipar került nyersanyag gondok közé. A trianoni területen maradt kereskedelmi malmok ugyanis körülbelül 65 millió mázsa gabona megőrlésére voltak képesek,¹³ ugyanakkor a magyar mezőgazdaság, kedvező termés esetén is csak körülbelül 25 millió mázsa gabonát termelhetett. A magyar kereskedelmi malomkapacitás tehát még akkor is csak töredék részben lett volna foglalkoztatható, ha az egész gabonatermés feldolgozásra kerül. Már pedig a gabona elég tekintélyes részét feldolgozatlanul exportálták s a gabona egy további részét a vámórló malmok dolgozták fel. Annak tehát, hogy a magyar

¹³ A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara jelentései az 1923. és 1925. évekről.

kereskedelmi malomipar őrlőkapacitását ki tudja használni és ne kerüljön a kényszerű leépítés sorsára, nemcsak a volt Monarchia piacainak további biztosítása volt elengedhetetlen feltétele, hanem a szükséges nyersanyag, elsősorban az eddig is feldolgozott bácskai — bánáti — most már túlnyomó részt külföldre vált — területek gabonájának biztosítása is.

Még az egyéb könnyűipari ágak nyersanyagainak (a textiliparban a gyapjú, kender, len) elég tekintélyes része — egyik-másik iparágban a nyersanyag csaknem egésze (például a papír-iparban: a fa, a cellulóze) — az utódállamok területén maradt.

A világháború utáni változások tehát változásokat követeltek nemcsak a magyar politikai életben, bel- és külpolitikában egyaránt, hanem a gazdasági életben, tehát a gazdaságpolitikában is. És nemcsak egyszerű módosításokat, hanem gyökeres változtatásokat. Lényegében a magyar gazdaság korábbi struktúrájának teljes megváltoztatását: *az addigi agrár-ipari ország legalábbis ipari-agrár országgá való átalakítását, az iparnak a termelés élvonalába és a mezőgazdaságnak az iparfejlesztés szolgálatába állítását, az ipar és a mezőgazdaság szerkezetének átalakítását, színvonalának emelését.*

Annál is inkább, mert Magyarország népsűrűsége a területváltozás következtében ugrásszerűen megnövekedett: a világháború előtti 64—65-ről körülbelül 90-re. *A sűrű lakosság foglalkoztatását pedig a mezőgazdaság túlsúlya, a magyar gazdaság általánosan alacsony színvonala mellett nem lehetett megoldani.* Erre csakis az iparosítás, a gazdasági élet színvonalának általános emelése adott lehetőséget.

A belső gazdasági struktúra átalakítása természetesen együtt kellett, hogy járjon Magyarország más országokkal eddig fennállott gazdasági kapcsolatainak átalakításával is. *Magyarország árucseréi kapcsolatait úgy kellett alakítani, hogy az megfeleljen a végrehajtandó belső gazdasági változásnak, alátámassza, előrevigye ezt a változást.*

Ezeknek a feladatoknak a megoldása nem volt könnyű dolog. Az új belső-külső politikai-gazdasági viszonyok rendkívül bonyolultak voltak. Sikeres megoldásuk rendkívül körütekintő politikai-gazdaságpolitikai vonalvezetést igényelt. Ilyen vonalvezetésről azonban az önállóvá vált Magyarországon aligha lehetett szó. A magyar uralkodó osztályok nem értettek egyet abban, hogy az ország gazdasági élete az új viszonyok között hogyan alakuljon, haladjon tovább. Elképzeléseik — különösen az ellenforradalom győzelme, a tőkés viszonyok restaurálása után — élesen szembe kerültek egymással.

A magyar birtokos osztály — elsősorban persze a nagybirtokos

csak a gazdakongresszusok dobogóiról és agrárius képviselőjelöltek kortesbeszédeiből hallottuk, a miniszteri székből azonban még nem” — horkant fel a nagytőkések szócsöve, a Magyar Gyár-
ipar, Rubinek földművelésügyi miniszter megnyilatkozásaira replikázva. „Addig, amíg Rubinek Gyula, mint az OMGE igazgatója, a magyar gazdatársadalom harcos vezére volt, még helyén volt nála az ilyen beszéd, de most, mint miniszter talán mégsem beszélhet így! Mert Rubinek Gyuláról, aki negyed századot meghaladó időn keresztül dolgozott a magyar gazdasági életben, mégsem lehet feltenni, hogy ne tudná azt, hogy a gazdákon kívül még mások is élnek ebben az országban. Sőt, minél jobban megszűkülnek ennek az országnak a határai, annál többen lesznek azok, akik — sajnos — nem számítják magukat a gazdákhöz. Az integráns Magyarország lakosságának 65 százaléka volt földművelő... (a mai) Magyarországon pedig csak 56 százaléka.”¹⁷

Hasonlóképpen csatázott a GyOSz szócsöve Ereky közlélmelési miniszterrel is, aki szintén az agrárius követelések mögé sorakozott fel: „Nem tudja a miniszter úr — tette fel a kérdést Erekynek — hogy a közlélmelési miniszter nem azoknak a minisztere, akik az élelmiszereket előállítják, hanem a lakosság azon 44 százalékának, amelyről a legjobb akarattal sem állítható, hogy agrárius volna.” Majd így folytatta: „Restelkednünk kell, hogy ma ilyen vitába kell bocsátkoznunk, hogy sorsunk olyan emberek kezébe került, akik nem tudják, mit jelent egy nemzet fejlődésében az ipar, a kereskedelem, a városi polgárság erősödése.”¹⁸

A nagyipari burzsoázia persze nem érte be csupán a méltatlankodással, hanem igyekezett — már persze amennyire erejéből ekkor tellett — ennél messzebbre is menni. „Képzhető-e gazdasági reorganizáció erőteljes ipari termelés nélkül? — tette fel a kérdést 1920 első napjaiban a GyOSz elnöke, Chorin Ferenc az agráriusoknak. — Igazán vakság azt gondolni, hogy ez az ország csak mint földműves ország megállhat, teljesítheti kötelezettségeit be és kifelé.”¹⁹ A mezőgazdaság ellátása ipar nélkül elképzelhetetlen, a mezőgazdaság csupán a maga adójából nem fogja bírni fenntartani az országot, hadsereg kell, ehhez pedig ipar kell stb. — sorakoztak a burzsoázia érvei.²⁰

Az elmondottakból következett, hogy a magyar uralkodó osz-

¹⁷ M. Gy. 1919. okt. 16. (A cikk egyes részeit a megszálló román csapatok cenzúrája törölte.)

¹⁸ Uo.

¹⁹ M. Gy. 1920. jan. 16.

²⁰ M. Gy. 1920. szept. 1. (Chorin Ferenc elnöki megnyitója a GyOSz 1920. júniusi közgyűlésén.)

tályok nem értettek — nem érthettek — egyet Magyarország jövőbeni árucserkapcsolatainak alakításában sem.

A magyar birtokos osztály — akárcsak a 19. század végén, sőt talán még inkább — a mezőgazdaság számára kívánta lefoglalni a tőkés fejlődés anyagi eszközeit, finanszírozási lehetőségeit. E tekintetben a birtokos osztály különböző érdekképviselőinek, elsősorban a legfőbb érdekképviselői szervnek, az Országos Magyar Gazdasági Egyesületnek, a megnyilatkozásai semmiféle kétséget nem hagytak! A legfőbb törekvésük mégis elsősorban a piackérdés megoldása volt. A birtokos osztály a háború utáni kereskedelem-politika legfontosabb feladatává a mezőgazdasági feleslegek értékesítési problémájának megoldását kívánta tenni.

Az iparfejlesztéssel kapcsolatos elutasító álláspontjából következtetett, hogy — éppen úgy, mint a világháború előtt — terményfeleslegeinek értékesítési lehetőségeit nem az iparfejlesztéssel, tehát a belső fogyasztás növelésével remélte és kívánta bővíteni, hanem a külső piacok megtartásával, illetőleg növelésével. Ezért figyelmét kezdettől fogva és az eddiginél is nagyobb mértékben a külkereskedelemre, illetőleg a külkereskedelempolitika alakítására fordította.

Külkereskedelempolitikai célkitűzéseit és az ezekkel kapcsolatos egyéb törekvéseit a következőkben összegezte: mindent el kell követni, hogy 1. a magyar mezőgazdasági termékesfeleslegek minél kevesebb akadállyal jussanak ki a külföldi piacokra, elsősorban a régi főfogyasztó területre, Ausztriába és Csehszlovákiába, 2. a magyar mezőgazdaság termelési költségeinek csökkentése, tehát versenyképességének emelése érdekében lehetővé kell tenni, hogy az országba akadálytalanul beáramolhassanak az olcsó külföldi, elsősorban az osztrák és a csehszlovák ipari termékek.

A koncepció nem volt új. Alapvetően megegyezett a birtokos osztály világháború előtti, az Ausztriával való együttélés viszonyaira kialakított koncepcióval.²¹

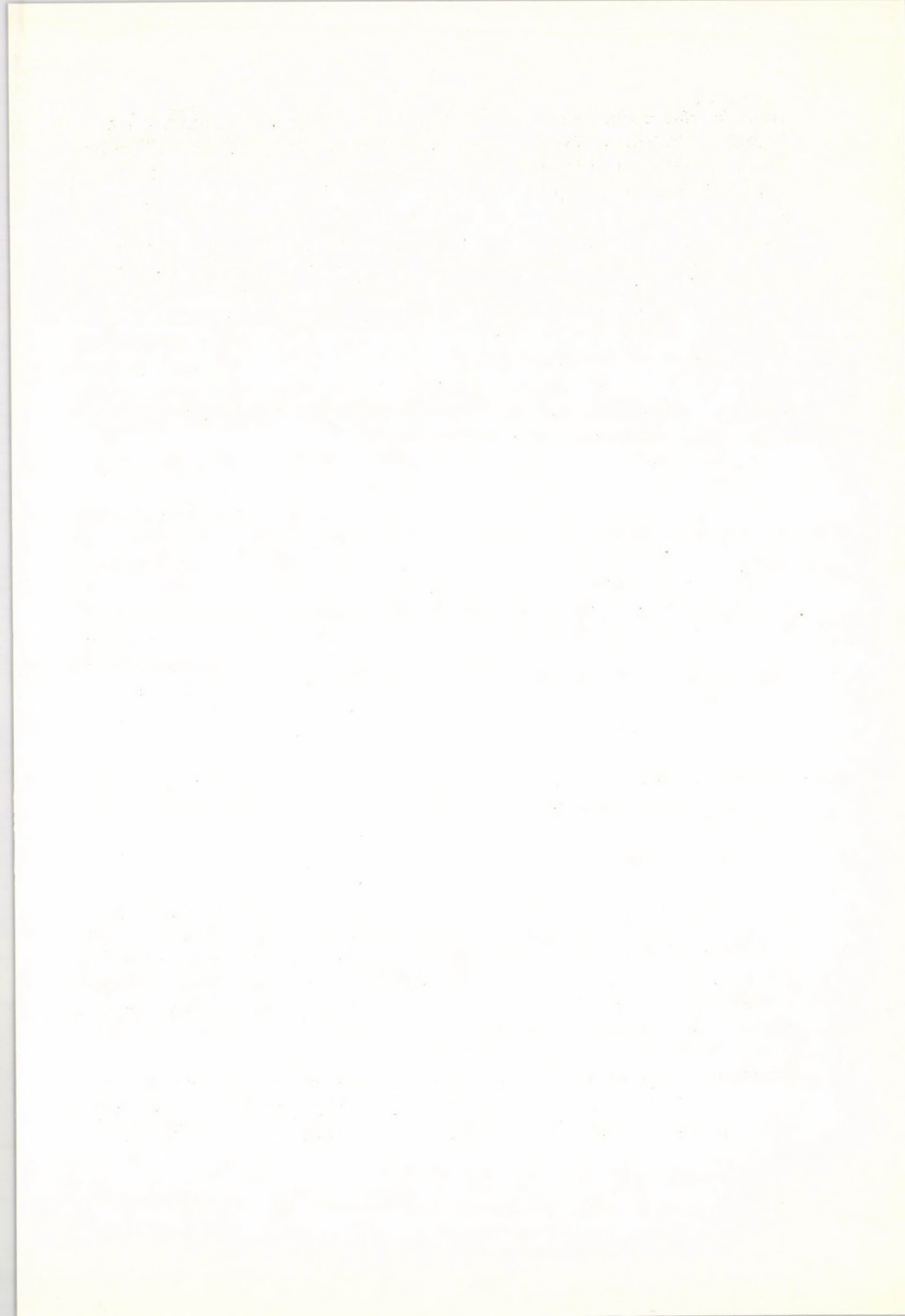
A magyar ipari burzsoázia természetesen ez ellen a koncepció ellen foglalt állást és a maga részéről homlokegyenest ellentétes kereskedelem-politika kezdeményezését és következetes vitelét kívánta.

²¹ A magyar birtokososztály [világháború előtti külkereskedelempolitikai stratégiájára nézve] l. Rubinek Gyula: *A jövő vámpolitikája és új vámtarifánk*. Bp. 1900.; Rubinek Gyula: *Vámszövetség, kereskedelmi szerződések*. Bp. 1903.; Rubinek Gyula: *Jövő vámpolitikánk irányelvei*. Bp. 1911.; Rubinek Gyula: *Mezőgazdaságunk kívánásai a vámszerződés és a vámtarifatörvény tekintetében*. Bp. 1915.; Matlekovits Sándor: *Közös vámterület és a gazdasági elválás Ausztriától*. Bp. 1905.; Matlekovits Sándor: *Az autonóm vámtarifa*. Bp. 1906.

The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions. It emphasizes that every entry should be supported by a valid receipt or invoice. The text also mentions the need for regular audits to ensure the integrity of the financial data. Furthermore, it highlights the role of the accounting department in providing timely and accurate information to management for decision-making purposes. The document concludes by stating that adherence to these principles is essential for the long-term success and stability of the organization.

In addition, the document outlines the specific procedures for handling cash and credit transactions. It details the steps involved in recording sales, purchases, and payments. The text also addresses the treatment of assets and liabilities, as well as the calculation of net income. It provides a clear framework for the accounting cycle, from identifying transactions to preparing financial statements. The document stresses that consistency and transparency are key to effective financial reporting.

The final section of the document discusses the importance of communication and collaboration between the accounting department and other departments. It notes that clear communication is essential for ensuring that all transactions are properly recorded and that any discrepancies are identified and resolved promptly. The document also mentions the need for ongoing training and education for accounting staff to stay current in their field. Finally, it reiterates the commitment to high standards of accuracy and reliability in all financial reporting.

egyidejűleg gazdasági csőd szélére jutott ország számára a háború befejezését közvetlenül követő időszakban a legegésőbb, a legsürgősebb megoldást követelő problémák egyike az a béketermelés gyors megindítása volt, hogy mielőbb véget érjen az a nyomorúság, amit a magyar uralkodó osztályok elvakult imperialista külpolitikájának eredményeképpen a háború zúdított a dolgozó tömegekre.

A probléma megoldása persze nem volt egyszerű és könnyű dolog. A magyar ipari termelő apparátus megfelelő átalakítása és felújítása, elegendő tüzelő- és nyersanyag előteremtése, a mezőgazdaság pedig a talaj termelő erejének megfelelő regenerálása, a legfontosabb termelőeszközök pótlása nélkül, nem volt gyorsan talpraállítható. Emellett a termelőmunka megindításához műhatatlanul szükséges volt a dolgozók számára legalábbis minimális élelmiszer, ruhanemű stb. biztosítása is.

Az összeomlást nyomon követő polgári demokratikus forradalom képtelen volt a feladattal megbirkózni.

A megoldásnak mindenekelőtt súlyos objektív akadályai voltak. A termelő munka megindításához szükséges anyagi feltételek nagy része — elsősorban a legfontosabb hazai fűtő- és nyersanyagok, illetőleg azok lelőhelyei — a győztes hatalmak megszállása alá kerültek, és a magyar gazdasági élet számára hozzáférhetetlenek voltak. A győztes hatalmak, a központi hatalmak köré vont gazdasági blokádot a fegyverszünet megkötése után nem oldották fel azonnal, egyik legyőzött ország, tehát Magyarország felé sem. Sőt, a blokádvonalat a demarkációs vonalig tolták előre. A blokádváltoztatlan fenntartása miatt aztán Magyarország más — külföldi forrásokból sem meríthetett.

Ezek mellett a kétségtelenül súlyos objektív akadályok mellett azonban a birtokos-tőkésos osztályok szabotálása is hátráltatta a talpraállást. Az adott politikai viszonyok között — a forradalom fokozatos továbbfejlődése közepette — ugyanis nem látták eléggé biztosítottnak helyzetüket, s a számukra veszedelmes folyamatot — a forradalom továbbfejlődését — azzal akarták megállítani, hogy a termelő munka elszabotálásával „térdre kényszerítik” a forradalmi tömeget. A „konceptió” azonban hibásnak bizonyult, a folyamat — nem utolsósorban éppen a birtokos-tőkés osztályok e szabotálása következtében — rohamosan haladt előre. Amikor pedig a birtokos-tőkés osztályok erre ráébredtek, már késő volt, és így a termelés megindítása helyett azon mesterkedtek, hogy tőkéiket, vagyonukat kimentsék az országból. Miközben persze az ország gazdasági helyzete katasztrofálissá, a nyomor pedig a dolgozó tömegek számára elviselhetetlenné vált.

A márciusi proletárforradalom — elsöpörve helyéről a polgári demokratikus kormányzatot — a dolgozó nép tulajdonába adta a termelőeszközöket, ezzel együtt a termelő munka megindításának lehetőségeit is. A tőkés országok részéről továbbra is alkalmazott blokád, majd a gyorsan megindított fegyveres intervenció azonban a magyar munkáshatalmat megakadályozta abban, hogy az életfontosságú problémát megoldja. A fegyveres támadás a Tanácsköztársaság kormányát kezdettől fogva arra kényszerítette, hogy az önvédelmi harc sikere érdekében a béketermelő munka megindítása helyett háborús termelésre koncentrálja az ország erejét.

A termelés megindítása, a magyar gazdasági élet talpraállítása a háborúszülte tömegnyomor felszámolása tehát, az ellenforradalom hatalomrajutásakor, vagyis háromnegyed évvel a világháború befejezése után is, még mindig megoldatlan probléma volt Magyarországon. És a megoldás — a magyar népre nézve tragikus módon — az újra hatalomra jutott birtokos-tőkés osztályokra maradt.

Az ellenforradalmi rendszer hatalomra jutása után a magyar uralkodó osztályok — ellentétben az 1918. őszi és 1919. tavaszi tevékenységükkel — ezúttal igyekeztek mindent megtenni annak érdekében, hogy a termelő munka mielőbb meginduljon.

A nagy igyekezet nem kizárólag attól volt, hogy a tőkés rendszer restaurálása újra megnyitotta számukra a profitszerzés lehetőségeit és siettek ezt a lehetőséget mielőbb realizálni, a visszaszerzett paradicsom gyümölcseit mielőbb újra élvezni. E mellett az alapvető — a tőkés rend lényegéből szükségképpen fakadó — indíték mellett rendkívüli erővel szorította őket a termelő munka mielőbbi megindítására a forradalom újra fellángolásától való félelem.

Az európai forradalmi hullám ekkor még nem csillapodott le és a hatalmát veszített magyar munkásosztály még szívós utóvéd harcokat folytatott. A magyar hadügyminisztérium egyik augusztus végi helyzetjelentése fegyveres bányász csapatokról beszélt Baranyában. Egy másik jelentés arról számolt be, hogy a román megszálló csapatok által végrehajtott fegyverbeszedésnek Budapesten és környékén „siralmas” eredménye volt, amennyiben a fegyvereknek csak körülbelül egy huszad része került meg, és a magyar hadügyminisztérium adatai szerint a munkásságnál még körülbelül 10 000 fegyver, sok lőszer, kézigránát, géppuska és egyéb hadianyag van elrejtve.²³ A debreceni polgárőrség parancsnoka is arról panaszkodott, hogy a románok a rendőrséget, a csendőrséget, a polgárőrséget teljesen lefegyverezték, ellenben „a munkás töme-

²³ O. L. ME. 1919 — XXXVII. — 4390.

hangsúlyozni kell — *elsősorban és döntő módon az ipar területén ütközött nagy nehézségekbe Magyarországon!* A mezőgazdasági termelő munka elindítása érdekében is sok volt a tennivaló, de az igazán nehéz problémát azoknak a feltételeknek az előteremtése és biztosítása jelentette, amelyek az ipari termelés megindításához volta elengedhetetlenül szükségesek. Olyan kormányintézkedésekre volt tehát szükség, amelyek fő célkitűzése azoknak a feltételeknek a biztosítása kellett hogy legyen, amelyek nélkül az ipari termelés megindítása nem volt megoldható.

A következőkben ezeket a legfőbb intézkedéseket vesszük szemügyre. Előre kell azonban bocsátani, hogy ez esetben sem törekszünk a béketermelésre való átállás, illetve az azt szolgáló állami intézkedések teljes körének vizsgálatára. A sok águ problémakából főként azon elemeket ragadjuk ki és állítjuk középpontba, amelyek szűkebb témánk, a külkereskedelempolitika szempontjából a legnagyobb figyelmet érdemlik.

2. KORMÁNYINTÉZKEDÉSEK A TERMELŐ MUNKA HAZAI FELTÉTELEINEK BIZTOSÍTÁSÁRA

a) *Intézkedések a „kiárusítási láz” lefékezésére*

A béketermelés megindításához szükséges tőkék előteremtése, a gazdaság finanszírozása, az ellenforradalom győzelmét követő periódus egyik legsúlyosabb gazdasági kérdése volt. E kérdés vizsgálatától azonban nemcsak azért tekinthetünk el, mivel — mint az előzőkben jeleztük — szűkebb témánktól távolabb eső területről van szó, hanem azért is, mert a gazdaságtörténeti irodalom e kérdés kutatására, valamint a béketermelésre való áttérés általános összefüggéseinek bemutatására is nagy figyelmet fordított már.²⁸

Annál szükségesebb azonban a külkereskedelempolitikával szorosan összefüggő élelmiszer- és anyaggazdálkodás különösen összefüggő élelmiszer- és anyaggazdálkodás különösen beható áttekintése. A fűtő-, a nyers-, az alap- és a segédanyagok, termelőeszközök, élelmiszerek, ruházati, háztartási cikkek egy része előteremthető volt hazai forrásokból is, más része azonban külső forrásokból volt biztosítható. A magyar burzsoázia természetesen minden követ megmozgatott annak érdekében, hogy a hazai forrásokat is minél tökéletesebben lefoglalja a maga számára és mielőbb hozzájut-

²⁸ L. Berend—Ránki: i. m.

hasson a külső forrásokhoz is. Miután sem az egyik, sem a másik törekvés megvalósítására saját erejét nem tartotta elegendőnek, az első pillanattól kezdve igényelte az ellenforradalmi kormányzat ezekkel kapcsolatos segítségét.

Tekintettel arra, hogy a világháború alatt Magyarország köré vont gazdasági blokádot az antant hatalmak az ellenforradalom hatalomra jutásakor még mindig fenntartották, és ennek a feloldása még nem látszott közelinek, a magyar burzsoázia az első hetekben-hónapokban mindenekelőtt azt szorgalmazta: a kormányzat gondoskodjék arról, hogy a termelés megindításához szükséges hazai források a magyar ipar rendelkezésére álljanak. Olyan intézkedéseket követelt, amelyek megakadályozzák a Magyarországon fellelhető vagy előállítható termékeknek az országból való kiszállítását, ha azok a termelő munka megindításához elengedhetetlenül szükségesek.

Ilyen intézkedésekre valóban nagy szükség volt, mert a hazai szűkös készleteket ezekben az időkben rendkívül nagy veszedelem fenyegette.

Az előbbiekhöz említés történt már arról, hogy az ellenforradalom győzelme után a rendkívül szűkösen található fogyasztási cikkek úgyszólván teljesen eltűntek a legális piacról és részben a „fekete piac”-ra kerültek, részben azonban külföldre vándoroltak. Így volt ez persze más termékekkel is, amelyek a termelő munka megindításához feltétlenül szükségesek voltak. Hamarosan valóságos „kiárusítási-láz” bontakozott ki Magyarországon, amely azzal a veszedelemmel fenyegetett, hogy a termelés megindításához feltétlenül szükséges termékekből még az a kevés is „kisurran” az országból, amit a háború meghagyott, vagy amit a meginduló termelés produkálni képes lehet.

A fogyasztási cikkek és egyéb, a termelő munka megindításához szükséges termékek külföldre áramlása már a háború befejezésekor megindult, de az ellenforradalom győzelme utáni napokban kezdett különösen nagy méreteket ölteni. Ez a rendkívül veszedelmes jelenség, a háború alatt megindult és a háború után egyre inkább kiszélesedő infláció következménye volt. Az infláció előrehaladása során ugyanis a magyar valuta²⁹ nemzetközi értéke, ezzel együtt persze világpiaci vásárló ereje, egyre alacsonyabb lett. Jóval alacsonyabb, mint a többi — elsősorban a győztes és semleges — országok valutájának nemzetközi értéke és világpiaci vásárló ereje. És ezek az érték- és vásárlóerő arányok egyre inkább romlottak a

²⁹ A magyar fizetési eszköz továbbra is a volt Osztrák – Magyar Monarchia valutája, a korona maradt.

nálták ki, hanem, a kivitelhez hasonlóan, a behozatalra is. A kivitt és a behozott áruk között azonban óriási különbség volt. Amíg a kivitt áruk döntő többségét a béketermelés megindításához feltétlenül szükséges termékek képezték, addig a behozott áruk között ilyenek alig, vagy egyáltalán nem voltak. A blokád lényege éppen abban állt hogy a győztes megszálló hatalmak, éppen az ilyen termékek beáramlását igyekeztek megakadályozni Magyarországra. Ezekből a termékekből egyébként is igen kevés volt a világpiacon, áraik igen magasak voltak és ezért a gyenge valutájú, értékes külföldi fizetési eszközökkel alig rendelkező Magyarországra — ahol a romló valuta miatt, az áremelkedések ellenére is, a világpiacinál alacsonyabb belső árszínvonal érvényesült — behozni nem volt érdemes a különlegesen zsíros üzletre pályázó kereskedőknek. Így a Magyarországra behozott áruk csaknem kizárólag fényűzési igényeket kielégítő vagy legalábbis az adott viszonyok között ilyeneknek számító, iparcikkek voltak, amelyeknek a behozatalát a megszálló katonai hatóságok „eltűrték”. Ezeket a cikkeket Magyarországon persze csak a kisszámú, de hatalmas háborús vagyonokkal rendelkező hadigazdagok vásárolták, viszont ezek a vásárlások, mégha a behozott cikkek mennyisége nem is volt sok, horrorbilis áraik révén kiszívták az országból a rendkívül szűkösen található külföldi fizetési eszközöket. A kormány tehát korlátozni kényszerült a szükségtelen — luxus vagy luxusnak számító — termékek behozatalát is.

Az 1919. október 9-én kiadott 8846/1919. M. E. rendelet³³ tehát kimondta: a *demarkációs vonalon* keresztül nemcsak a régi értelemben vett vámkülföldről, illetőleg vámkülföldre, hanem a volt Monarchia területén alakult államokból, illetőleg államokba, *beleértve a megszállt területeket* is, mindenféle behozatal és kivitel tilos. Helyesebben: azok csak kormányengedéllyel lehetségesek.

A rendelet tehát — anélkül, hogy jogilag megtette volna — *gyakorlatilag érvénybeléptette az önálló magyar vámterületet is*. A kormány a vámhatárokkal kapcsolatos „gordiusi csomót” úgy oldotta meg, hogy a megszállt területeket egyszerűen „átmenetileg idegen közigazgatás alatt álló területeknek” nevezte el.

Pár nappal később, október végén, az előbbi rendelet kiegészítésképpen kiadott 5510/1919. M. E. számú rendelet konkrét megnevezéseket tartalmazó listákban sorolta fel azokat a termékeket, amelyekre vonatkozólag a behozatali, illetőleg kiviteli tilalmak vonatkoznak.³⁴

E helyen — ha csak röviden is — ki kell térnünk egy látszólag érthetetlen jelenségre.

³³ Bp. Közl. 1919. okt. 8. sz.

A behozatali és kiviteli tilalmi listák — amelyeket a későbbiekben állandóan módosítottak — úgyszólván mindenféle exportra-importra alkalmas terméket magukba foglaltak. Sokkal többet, mint amennyinek a megjelölése az említett célkitűzésekből kifolyólag indokoltnak és érthetőnek látszott. Különösen a behozatali listákon szerepeltek — a luxus cikkeken túl — nagy számmal olyan áruk, amelyeknek a behozatalát ekkor nemhogy gátolni, hanem ellenkezőleg, elősegíteni volt célszerű. Így például élelmiszerek — gabonafélék, hüvelyesek, liszt, főzelékek, vágóállatok, tej, tojás, zsír, kenyér, hús, kolbászárú, konzervek stb. — közhasználati tárgyak — vaskályhák, egyéb vasárúk, bútorok, ásványolaj és egyéb vegyitermékek stb. — sőt egyes nyersanyagok — nyersolaj, nyersbőr, kender, gyapjú stb. — és más igen fontos termékek is — mész, téglá stb. — amelyekben nagy hiány volt Magyarországon. Ennek a furcsa és látszólag érthetetlen intézkedésnek egyszerű a magyarázata.

Ezzel kapcsolatban azonban előbb két dologra kell rámutatni. Az egyik: a kormány — amint erről a későbbiekben még részletesen szólunk — a tilalmi rendszer bevezetésével egyidejűleg igyekezett kiépíteni, illetőleg megalapozni az állami élelmiszergazdálkodást, és ehhez nemcsak a hazai élelmiszerkészletek felett kívánt rendelkezni, hanem áttekintést és szükség szerint rendelkezési lehetőségeket kívánt biztosítani magának az esetleg behozandó készletek felett is. A másik: az ellenforradalom hatalomra jutása után csaknem teljesen elapadó legfontosabb állami bevételeket, az adókat, az inflációs viszonyok között is csepegő forrásokból, így az illetékekből is, kívánta pótolni.

Ezért történt, hogy a kormány a tilalmi rendszer bevezetésével nem abszolút tilalmakat rendelt el, hanem csak a tilalmi rendszer legenyhébb formáját: a kormányengedélyhez kötött behozatalt és kivitelt. Így aztán, a behozatal és a kivitel kézben tartása mellett, a behozatali és kiviteli engedélyek illeték fizetéséhez kötésével, bizonyos jövedelmet is biztosíthatott az államkincstárnak. Az engedélykötelezettséget pedig azért terjesztette ki az áruk igen széles körére, hogy az illetékekből származó kincstári jövedelmet ily módon magasra növelhesse.

Gyakorlati jelentőségük persze — legalábbis addig, amíg Magyarország gazdasági elszigeteltsége fennállott — inkább csak a

³⁴ Bp. Közl. 1919. 28. A behozatali és kiviteli tilalmi rendszer egyébként nem volt új dolog Magyarországon, hiszen röviddel előbb, a világháború során is alkalmazták, a háborús erőfeszítések, a hadigazdálkodás érdekeinek megfelelően.

kiviteli tilalmaknak, a kiviteli tilalmi listáknak lehetett. A behozatali tilalmak legfeljebb csak a jövőnek szólhattak. Gyakorlati szerepük ekkor még vajmi kevés volt: valóban csak a nem kívánatos luxuscikkek visszaszorításában és bizonyos állami jövedelem biztosításában állott.

Az önálló magyar vámterület életbeléptetése persze szükségképpen együtt kellett hogy járjon az önálló magyar vámtarifa életbeléptetésével. Ez utóbbi nélkül az előbbi értelmetlen és céltalan dolog lett volna.

Új vámtarifa készítése és életbeléptetése természetesen nem volt lehetséges. Új vámtarifa készítésére a szükséges feltételek nem álltak rendelkezésre. A Friedrich-kormány tehát ahhoz nyúlt, ami éppen „kéznél” volt: az 1907 : LIII. t. c.-be foglalt, úgynevezett önálló magyar autonóm vámtarifához.

Erről a vámtarifáról persze tudni kell, hogy valójában sem önálló, sem magyar nem volt. 1907-ben úgy született meg, hogy az akkori magyar kormány az 1906-os közös — a „Birodalmi Tanácsban képviselt országok” számára készült — vámtarifát, változtatás nélkül, „önálló magyar autonóm” vámtarifiként is megszavaztatta a magyar országgyűléssel, de érvénybeléptetését egyidejűleg meghatározatlan időre felfüggesztette. A törvénybe iktatás csupán arra volt jó, hogy az akkori magyar kormány port hintsen az ellenzék és a tömegek szemébe: a kormány azt akarta demonstrálni, hogy a kiegyezés megújítása során „kiharcolta” Magyarország függetlenségét — ezt bizonyítja az önálló magyar autonóm vámtarifa — és szükség esetén élni is fog az önállósággal, illetőleg az önállóságnak ezzel az „éles” fegyverével.³⁵

A Friedrich-kormány 1919 októberében ezt a vámtarifát léptette életbe, ami azt jelentette, hogy *1919 októberétől a volt Osztrák–Magyar Monarchia közös vámtarifájának vámtételei léptek életbe a most már önállóvá vált, de meglehetősen bizonytalan magyar vámhatárokon.* Mégpedig nemcsak a világháború előtti vámkülföld, hanem a volt Monarchia egyéb területei, sőt Magyarország megszállás alatt álló területei felé is.³⁶

Tegyük hozzá mindjárt két dolgot — a későbbi fejlemények jobb megértése végett szükséges ezeknek a megemlítése már most is — azt, hogy a kormány egyúttal azt is elrendelte, hogy a vámdíjakat — amelyeket a vámtarifa aranykorona értékben határozott

³⁵ Vö. Katona Sándor: *A koalíciós kiegyezés mérlege.* Bp. 1912. 26–43. old. Magát a törvényt és a törvényhez csatolt vámtarifát l. M. Ttár, 1908. Az 1907. évi törvények.

³⁶ L. a már említett 8846/1919. ME. sz. rendeletet.

meg, gyakorlatilag azonban papírkoronában fizettek — a papírkorona azóta bekövetkezett romlása miatt 30 százalékos felárral kell beszédni,³⁷ valamint azt, hogy az élelmezés szempontjából legfontosabb mezőgazdasági termékeket, további intézkedésig, vámmentesen lehet behozni.

b) Intézkedések a termelő munka hazai erőforrásainak „mozgósítására”

A béketermelés megindításához szükséges hazai termékek kiáramlásának megfékezése rendkívül fontos lépés lehetett, de nem elegendő, hiszen ezek a termékek, kiáramlásuk lefékezése esetén is csak igen kis mennyiségben állottak a magyar gazdaság rendelkezésére. Elengedhetetlenül szükség volt tehát olyan intézkedésekre is, amelyek lehetővé teszik a béketermelés megindításához szükséges hazai erőforrások gyors és széles feltárását, mozgósítását és a béketermelés rendelkezésére bocsátását.

A béketermelés megindításához szükséges feltételek közül az *élelmiszerek* legalább minimális mennyiségének biztosítása elengedhetetlen volt. Ezt szorgalmazta mindenekelőtt a magyar burzsoázia is — kívánságának oka világos — és ezt tekintette egyik legfontosabb teendőjének az ellenforradalmi kormányzat is, ha mindjárt nem a burzsoáziáéval azonos megfontolásokból is. Vagy legalábbis nem elsősorban ugyanabból a megfontolásból.

Az újra hatalomra jutott, de hatalmában még meg nem szilárdult ellenforradalmi rezsim ezen keresztül remélte a véres terror miatt rendkívül feszült belső politikai helyzetet konszolidálni, illetőleg a konszolidáció alapjait megeremteni.

A probléma megoldása érdekében az ellenforradalmi kormányzat a legfontosabb élelmiszerekre nézve folytatólagosan érvényben hagyta a világháború alatt bevezetett, és a polgári demokratikus forradalom időszakában is, a Tanácsköztársaság idején is érvényben maradt úgynevezett hatósági élelmiszerellátást. Az állami alkalmazottak meghatározott kategóriáin túl, a gyáripari munkás-ság egészére vonatkozólag is.

A hatósági ellátás megvalósításához természetesen szükséges volt, hogy az állam megfelelő készletek felett rendelkezzen. A legfontosabb, legsürgősebb teendők közé tartozott tehát ezeknek a készleteknek, elsősorban kenyérgabonának az előteremtése.

Ennek a látszólag egyszerű — legalábbis Magyarországon egy-

³⁷ Uo.

szerűnek látszó — problémának a megoldása okozta talán a legtöbb gondot az ellenforradalmi rezsimnek.

Említés történt már arról, hogy az 1919. évi termés rendkívül gyenge volt. Állami készletgazdálkodás alapjául csak akkor szolgálhatott, ha a kormány a kenyérgabona és a liszt belső és külső forgalmát szigorúan megköti és a felettük való rendelkezés jogát a maga számára tartja fenn. A gabonaforgalom megkötését ennek következtében már a szakszervezeti kormány elrendelte.³⁸ Ezt a rendelkezést a Friedrich-kormány is változatlanul magáévá tette és pár hét alatt eljutott a búza, a rozs és a kétszeres zár alá vételéig, lefoglalásáig.³⁹ A termelők részére fejadagot állapított meg⁴⁰ és elrendelte, hogy a fejadagon felüli készleteket a tulajdonosok kötelesek a Haditermény Rt.-nek — a még mindig működő rosszhírű háborús intézménynek, amelyet a kormány a központi készletek kezelésére magának kiszemelt — megvételre „felajánlani”. Mivel pedig előre látható volt, hogy a „fekete” — és a világgiazi áráktól felajzott birtokosok az állammal szemben is ezeket az árakat kívánják majd érvényesíteni, az állami vásárlási árakat is maximalta: a búzára 200, a rozsra 170 K. legmagasabb árat állapította meg.⁴¹ Ezek az árak persze a „fekete”, különösen pedig a világgiazi áraknak csak egy csekély töredékét tették és a birtokos osztály nem volt hajlandó értük terményeit az államnak eladni. Felesleges készleteit visszatartotta, elrejtette és továbbra is és egyre inkább, a „fekete”-piacon igyekezett értékesíteni. Emellett hamarosan felfedezte, hogy — kerülő úton — a legális forgalomban is magas haszonnal értékesítheti azokat. A kormány ugyanis — a kenyérgabona forgalmának megkötéséért kárpótlást nyújtandó — az élő állat, a friss hús és a húskészítmények belső forgalmát úgyszólván kezdettől szabaddá tette,⁴² azok árának alakulását nem korlátozta. A szabad forgalom következtében gyorsan emelkedő hús- és állatarak a gabonakészletek egy részének takarmányozási célra történő felhasználására vezettek. Bár a kenyérgabona igénybevételét elrendelő kormányintézkedés megtiltotta annak takarmá-

³⁸ 1/1919. Közél. M. sz. rend. Bp. Közl. 1919. aug. 3.

³⁹ 4726/1919. ME. sz. rend. Bp. Közl. 1919. szept. 23.

⁴⁰ A kormány előbb csak közlemény formájában tartotta fenn továbbra is a háború alatt megállapított fejadagokat (Bp. Közl. 1919. aug. 15), majd a szeptember 23-án megjelent 4726/1919. ME. sz. rendelet újonnan állapította meg azokat.

⁴¹ 5269/1919. ME. sz. rend. Bp. Közl. 1919. okt. 23.

⁴² 13.331/1919. III. Közél. M. sz. rend. (Bp. Közl. 1919. aug. 19.); 75.534/1919. Közél. M. sz. rend. (Bp. Közl. 1919. aug. 31.); 73.785. Közél. M. sz. rend. (Bp. Közl. 1919. szept. 2.); 5060/1919. ME. sz. rend. (Bp. Közl. 1919. okt. 8.)

nyozási célra történő felhasználását, a haszonszerzésnek ez a formája igen gyorsan és egyre inkább „divatba jött”.⁴³

A kormány készletgyűjtő akciója tehát nem járt sikerrel. Emiatt hamarosan újabb, még szigorúbb rendeletekkel kísérletezett: novemberben már a teljes készletet igénybevette⁴⁴ és a készletgyűjtés lebonyolítására kormánybiztost nevezett ki.⁴⁵ A dolog azonban így sem haladt előre kielégítően. Megpróbálkozott a kormány a rekvirálással is, ezt azonban hamarosan abbahagyta, mert a január végére kiírt parlamenti választásokra nem akarta maga ellen bősztíteni a gazdagparaszságot, és ezzel a Kisgazda Párt malmára hajtani a vizet.⁴⁶

1920 januárjában új módszerrel kísérletezett: a beszolgáltatás mindenfajta erőszakolásával felhagyott és prémium kilátásba helyezésével próbálta a birtokos osztály „felajánlási készségét” erősíteni.⁴⁷ Eredménytelenül.

Nem felesleges e helyen arra is rámutatni, hogy a kormányzatnak súlyos problémát jelentett a nagy nehézségek között mégis csak összegyűjtött minimális készletek vételárának előteremtése is. Az állami jövedelmek alig folytak be. Ami mégis befolyt, annak nagy részét elemésztette az infláció. A kormány még az államháztartás konvencionális kiadásait is csak a fedezetlen papírpénz kibocsátásával tudta úgy-ahogy fedezni. A hatósági élelmiszerellátás tehát az állami kiadásokat tetemesen megnövelte és ezzel fokozta az inflációt, az államháztartás egyensúlyának felbomlási folyamatát.

A Huszár-kormány a begyűjtés nehézségei és az államkasszára nehezedő terhek láttán 1920 elején meg is próbálta a terheket vagy legalább azok nagyobb részét a burzsoáziára hárítani.⁴⁸ A Gyáriparosok Országos Szövetsége persze hevesen tiltakozott a

⁴³ Különösen akkor, amikor az állatexport-engedélyek kiadását a 2687/1920. ME. sz. rendelet (vö. Bp. Közl. 1920. ápr. 13.) kizárólag a földművelésügyi miniszter kezébe adta.

⁴⁴ 5804/1919. ME. sz. rend. (Bp. Közl. 1919. nov. 9.)

⁴⁵ 5785/1919. ME. sz. rend. (Bp. Közl. 1919. nov. 9.)

⁴⁶ Az 1920. januári választásokat megelőző belső politikai viszonyokra 1. *Az ellenforradalom hatalomra jutása és rémuralma Magyarországon, 1919 – 1921.* c. dokumentumgyűjteményt. (Bp. 1953. szerk. Nemes Dezső.)

⁴⁷ 6953/1919. ME. sz. rend. (Bp. Közl. 1920. jan. 4.)

⁴⁸ A nagyipari tőkésekkel kapcsolatos magatartására jellemző módon, az ipari munkásság hatósági élelmiszer-ellátásban részesítését az „ipar burkolt szubvencionálásának” minősítette (ez a fogalmazás egyébként a nagybirtokos osztálytól az Országos Magyar Gazdasági Egyesülettől származott), és azt követelte, hogy a nagyiparosok megfelelő munkabérek fizetésével tegyék lehetővé a munkásoknak saját ellátásukat, a kormánynak pedig a munkásellátásból adódó horribilis kiadások megtakarítását.

kormány szándéka ellen, és áremelésekkel, a munka leállításával, munkáselbocsátásokkal fenyegetőzött.⁴⁹ A kormány meghátrált és továbbra is vállalta a terheket, a munkásság élelmiszerellátását és tovább kísérletezett az állami készletek gyűjtésével. Az eddigiehez hasonló „sikerrel”.

Az 1920. évi termés se sikerült sokkal jobbra, mint az 1919. évi. 1919-ben már novemberben beállt a tél. Az erős havazás és a korai fagy nagymértékben fékezték az őszi mezőgazdasági munkát. Az 1920. évi tavaszi és nyári időjárás — előbb a hideg, majd az aszály — tovább rontották a helyzetet. A rendkívül mostoha időjárási viszonyok halomra döntötték azokat a reményeket, amelyeket a kormány a jó terméshez fűzött.⁵⁰

Ennek az évnak a terméseredményeit már ismerjük és tudjuk, hogy a búzatermés csak kevéssel haladta meg a 10 millió mázsát,⁵¹ ami azt jelentette, hogy Magyarország — a számításokat az ellenforradalmi rezsim uralma alatt maradt területekre vonatkoztatva — a világháború előtti három utolsó békeév átlagos terméseredményeinek alig több mint a felével rendelkezett. Ez a mennyiség mindazonáltal — ha figyelembe vesszük, hogy a világháború előtti Magyarország búzatermésének jelentős részét exportálta — az egyéb kenyérgabonával együtt, a belső gabonaforgalom teljes köztartásának fenntartása és állami szabályozása mellett, ha szűkösen is, de már elég lehetett a belső szükséglet kielégítésére. Feltéve, ha abból semmit se vagy csak minimális mennyiséget exportálnak. És persze, ha a termelők az egész terménymennyiséget a belső fogyasztás rendelkezésére bocsátják. Elméletileg tehát a hatósági ellátás problémája már megoldható lett volna, gyakorlatilag azonban továbbra sem sikerült kielégítően.

A birtokos osztály ellenállása a beszolgáltatási rendszerrel, az ármaximálással, a kötött forgalommal szemben 1920 tavaszán nem csökkent, hanem erősödött. Olyannyira, hogy már a vetésterület csökkentésével fenyegetőzött, sőt ezt igen sokan meg is tették. Ezért a kormány előbb — egy március végén kiadott rende-

⁴⁹ „Ez . . . az ország minden társadalmi rétegét érintő gazdasági és szociális probléma — húzta alá tiltakozásában Gyáriparosok Országos Szövetsége — nem tűri azt, hogy megoldása ilyen természetű nehézségeken (értsd: a pénzhányon — R. L.) fennakadjon. Az állam — úgymond — ne „garaszkodjék”. Ha már úgy is van 50 milliárd korona adóssága, mit számít még hozzá az az egy-másfél milliárd korona? (A kormány ennyire becsülte a munkásellátás költségeit.) „Akár erőszakkal, akár behozatallal, meg kell oldani a problémát.” (A polémiára vonatkozólag I. M. Gy. 1920. jan. 16. sz.)

⁵⁰ Vö. az OMGE 1919—20. évi jelentésével. (4. old.)

⁵¹ Rege Károly: *A magyar búza áralakulása és termelési költsége 1920-tól 1930-ig*. Bp. 1931. (94. old.)

letével — súlyos büntetés kilátásba helyezésével megtiltotta a vetésterületek csökkentését,⁵² majd június közepén újra rendezte az egész beszolgáltatási rendszert. Lemondott a teljes készlet maximális áron való igénybevételéről, csupán a készletek egy részére rendelt el beszolgáltatási kötelezettséget hatósági áron. Ezt „adó-gabona” néven vette igénybe és mennyiségét a kataszteri tiszta jövedelem alapján holdanként 10—250 kilogramm búzában, rozsban állapította meg. A termésnek az adógabonán felüli részére, valamint az egyéb szemes terményekre — árpa, zab, tengeri — szabad forgalmat engedélyezett.⁵³ Pár nap múlva még tovább ment: felemelte a kenyérgabona beszolgáltatási árát is. A búza árát 500, a rozsét pedig 400 K.-ra.⁵⁴ Ugyanakkor a szabadforgalmú gabona, valamint az egyéb szemes termények árát nem szabta meg, azok áralakulását szabadjára engedte.

Az ellenforradalmi kormányzat persze ezúttal is tévedett: az új koncepció — az ekkoriban Európa-szerte használatos teljes gabonamonopóliummal szemben az úgynevezett részleges gabonamonopólium — éppen úgy nem váltotta be a hozzáfűzött kormányreményeket, mint a megelőző. A gabonakereskedők és a kereskedelmi malmok a szabad gabonáért jóval többet fizettek, mint a maximális ár (a búzáért a maximált 500 K. helyett 800 K.-t), az így összeszedett készleteket tezaurálták, majd exportengedélyekért kilincseltek, hogy — tekintet nélkül a belső szükségletre — külföldre szállítsák azokat. De maguk a birtokosok is a nagy nyereségeket ígérő kivitelre tartalékoltak és szintén kiviteli engedélyeket hajszoltak. Emellett türelmetlenül követelték a belső—külső forgalom kötöttségének feloldását.

A szabaddá tett gabona tehát egyáltalán nem „lepte el” a hazai piacot és a feketepiaci árakat egyáltalán nem verte le, az ország élelmezési problémájának megoldását jöttányival sem javította. De igen hamar megcáfolta azt a feltételezést is, hogy a termés egy része — akár a nagyobbik része — feletti szabad rendelkezés ellenében a birtokos osztály hajandó lesz a másik — a kisebbik — részre maximált áron beszolgáltatni. A gabonarejtegetés, takarmányozás változatlanul megmaradt. Az Országos Molnáregyesület titkára így jellemezte a helyzetet: „A hazai cementgyárak nem tudnak annyi annyi cementet gyártani, a fűrésztelepek nem tudnak annyi másfél collos deszkát előállítani, amennyi el ne fogyna föld alatti gabonavermek építésére. A közéleti miniszter hasztalanul fenyegetőzik azzal, hogy szuronnal fogja kipiszkálni az elrejtett gabonát,

⁵² 2493/1920. ME. sz. rend. (Bp. Közl. 1920. márc. 27.)

⁵³ 4787/1920. ME. sz. rend. (Bp. Közl. 1920. júni. 18.)

⁵⁴ 6060/1920. ME. sz. rend. (Bp. Közl. 1920. júli. 28.)

mert a rejtegetők válasza az, hogy majd mélyebbre ássuk, hogy a szurony hegye el ne érje.”⁵⁵

Ezen a helyzeten mit sem változtattak a maximált árak újabb és újabb emelései,⁵⁶ a rekvirálás,⁵⁷ sőt a büntetések sem.

Az élelmiszerellátás legalább minimális biztosításért folytatott kormányerőlködések természetesen nem korlátozódtak a kenyérgabonára, hiszen az ország egyéb igen fontos élelmiszerekből is rendkívül nagy hiányokat szenvedett. Így például a burgonyából is. Emiatt a kormány a burgonyatermést is, újra meg újra, zár alá venni, és elosztásáról központilag gondoskodni kényszerült.⁵⁸ Hiány volt cukorból is⁵⁹ és a cukorprobléma megoldása érdekében is kénytelen volt újabb és újabb rendelkezéseket tenni.⁶⁰ Ezúttal csupán annak hangsúlyozására szorítkozunk, hogy a kormányerőfeszítéseket valamennyi probléma megoldása tekintetében hasonló sikertelenség kísérte.⁶¹

⁵⁵ L. a *Magyarország gabonaellátása* c. tanulmányt. (Kg. Szle. 1920. Jutassy Ödön felszólalása.)

⁵⁶ 6060/1920. ME. sz. rend. (Bp. Közl. 1920. júli. 28.); 6112/1920. ME. sz. rend. (Bp. Közl. 1920. júli. 29.)

⁵⁷ 38.000/1920. Közl. M. sz. rend. (Bp. Közl. 1920. júni. 22.)

⁵⁸ 5268/1919. ME. sz. rend. (Bp. Közl. 1919. okt. 23. és nov. 6.); 49.500/1920. Közl. M. sz. rend. (Bp. Közl. 1920. aug. 11.); 1700/1921. PM. sz. rend. (Bp. Közl. 1921. jan. 15.)

⁵⁹ Az 1919–20. évi termelés mindössze 70 000 mázsa volt, az 1917–18. évi 1 500 000, és az 1918–19. évi 750 000 mázsával szemben, ami még akkor is ijesztően kevés volt, ha figyelembe vesszük, hogy az előző évi termelésből még körülbelül 50 000 mázsa készlet volt raktáron. (Vö. Köztelek, 1920. aug. 28.)

⁶⁰ Pl. a cukorgyárak részére a szénbeszerzés megkönnyítése, új cukorrépa átvételi árak megállapítása és kedvezőbb szerződési feltételek biztosítása a termelőknek stb. A kormány végül még jelentős mennyiségű külföldi élelmiszer vásárlására is rákényszerült. 1920 első felében a blokádnak fokozatos enyhülésével

Argentínából	1768 tonna búzát,
az USA-ból	3210 tonna lisztet,
	3025 tonna zsírt stb.

vásárolt. (Vö. M. Külker. 1921. febr. 10. és ápr. 8. számaiban Szabóky Alajos pénzügyi államtitkár nyilatkozatával. L. még: O. L. Küm. gazd. pol. 1920–A/2.–296.) A külföldi élelmiszerekért — a szállítási költségeken felül — a kormány majdnem 2 millió dollár adósságot volt kénytelen vállalni. (Ungarische Wirtschaftsjahrbuch. 1928.) Ennek ellenére a főváros lakossága 1920-ban háromnegyed évig napi 12 deka, egynegyed évig napi 20 deka és 1921 tavaszán is csak 20 deka lisztfejkvótából volt kénytelen élni, aminek januárban 25 százaléka, februárban pedig már egyharmad része kukoricalisztből állt. (Vö. *Magyarország gabonaellátása* c. már id. tanulmánnyal abban Vajna Ede fővárosi tanácsnok és Strasser Imre nagykereskedő felszólalásaival.)

⁶¹ Az élelmiszerkérdésről, azon belül elsősorban a gabonaellátás kérdésé-

A termelő munka megindításának megoldásra váró másik nagyon fontos problémája a *szénkérdés* volt.

A szénprobléma elsősorban munkaerő-kérdésként jelentkezett. A tőkésök követelésére a kormány — pontosabban a fővezérség — a munkából távol maradó, tömegesen sztrájkoló bányászok ellen fegyveres erőszakot alkalmazott.⁶² Mivel azonban a munkaerő biztosításának ez a módja nem bizonyult elég hatékonynak és főleg elég gyorsnak, egyidejűleg engedélyt adott idegen munkaerő munkábaállítására is. A bányák ennek alapján főleg felvidéki — lipitói — szlovák munkásokat igyekeztek verbuválni bányamunkára.⁶³

A létfontosságú széntermeléshez azonban úgyszólván minden technikai kellék is hiányzott. A Friedrich-kormány például a magyarországi antantmissziótól kért robbantóanyagot,⁶⁴ a Huszár-kormány pedig a bányafa biztosítása érdekében, a kitermelt fa egy részének bányafa céljára való beszolgáltatását volt kénytelen elrendelni.⁶⁵ 1920 második felében, 1921 elején a kormányzat egyre gyakrabban adott kiviteli engedélyeket olyan kompenzációs kötelezettség kikötésével, hogy az exportált termékekért az exportáló a béke-termelést — köztük elsősorban a bányaművelést — elősegítő termékeket köteles behozni.⁶⁶ Ennél többet azonban az ellenforradalmi kormányzat alig tett. A nagyfontosságú termelőeszkö-

ről nemcsak azért kellett részletesebben szólni, mert ennek a megoldása, a megoldás sikere vagy sikertelensége nagymértékben és közvetlenül befolyásolta a béketermelés megindítását, hanem azért is, mert ennek a problémának nagy szerepe volt — amint azt majd a továbbiakban látni fogjuk — azokban az erőfeszítésekben, amelyekkel az ellenforradalmi kormányzat azokat a feltételeket igyekezett biztosítani a termelő munka megindítása számára, amelyek az országon kívül voltak találhatóak.

⁶² Horthy fővezér az ellenforradalom győzelme utáni első napokban-hetekben, sőt hónapokban, készségesen bocsátotta a bányatőkésék rendelkezésére a hadsereg egyes alakulatait a bányászok munkába kényszerítésére. (Vö. Iratok. I. 200. és köv. old.) Később is, amikor a kormány intézményesen rendezte a bányászok munkakényszerét (vö. 709/1920. Korm. bizt. rendeletével, Bp. Közl. 1920. ápr. 15), a hadsereg és a csendőrség adott nyomatékot a rendeletnek.

⁶³ Erre vonatkozólag: O. L. Békeelőkészítő anyagát (Iparügyi min.). A kormány nemcsak engedélyt adott a szlovák munkások alkalmazására, hanem a szükséges fizetési eszközöket is a tőkésök rendelkezésére bocsátotta.

⁶⁴ O. L. Mt. jkv. 1919. okt. 9–10.

⁶⁵ 777/1920. Korm. bizt. (Bp. Közl. 1920. febr. 20.)

⁶⁶ Vö. O. L. Mt. jkv. 1921. jan. 18., 21., febr. 8., 16., 24. stb. Ilyen üzleteket bonyolítottak le például az Esztergom–Szászvári Bányavállalat, és a Magyar Általános Kőszénbánya Rt., amelyek főleg bányafáért fizettek általában kukoricával. (1920-ban a gyenge gabonatermés tűrhetően jó kukoricatermésrel párosult.)

zők, szállítóberendezések és más egyébek előteremtésére vagy az elhasznált berendezések hazai forrásokból történő felújításához segítséget nyújtani nem nagyon volt képes. A legtöbb, amit nyújthatott és nyújtott is, az 1920 nyarán létesített Szénügyek Katonai Felügyelősége, valamint a Széntermelési és Szénelosztási Kormánybiztosság voltak.⁶⁷ Ezek azonban vajmi keveset tehetek a magyar széntermelés gyors felfejlesztésére.

A széntermelés talpraállítása ilyen körülmények között csak rendkívül lassú lehetett. A termelés egy ideig meg sem közelítette a magyar ipar és közlekedés által igényelt mennyiségeket. A viszonylag legmegbízhatóbb dokumentumok az 1919. év termelését 3,9 millió, az 1920. évit pedig 5 millió tonna körülire becsülik.⁶⁸ Tehát 1920 végén is csak alig valamivel többre, mint a magyar gyáripar akkor körülbelül 8–8,5 millió szénszükségletének felére. A Magyar Általános Kőszénbánya Rt. 1920. évi jelentése neki-keseredve állapította meg: „A külföldi szén csaknem teljes kimaradását a hazai bányászat ez idő szerinti termelése minden erőfeszítéssel sem képes pótolni, ezért a nyomorító szénhiány az egész ipari és gazdasági élet területén állandó és sajnálatos jelenség volt és maradt.”⁶⁹

A szénmizéria állandó civakodásra vezetett egyfelől a burzsoázián belül, másfelől az állami és a magánüzemek között. Leginkább azonban a tőkés üzemek és a Magyar Államvasutak között. 1920 októberében egyes gyárak, köztük a csepeli Weiss Manfréd Művek is, a szénhiányra való hivatkozással, leállították üzeimeiket,⁷⁰ és a Gyáriparosok Országos Szövetsége azzal fenyegetőzött, hogy „az üzemek beszüntetése még nagyobb számú lesz, ha a MÁV, széntartalékokat gyűjtendő, lefoglalja a Szénkormánybiztosság által az ipar számára kiutalt csekély szénét is”.⁷¹

Még kevesebb sikerrel jártak a magyar tőkésék erőfeszítései, illetőleg a kormányzat „segítsége” a nyersanyagkérdés hazai forrásokból történő megoldására.

⁶⁷ 6407/1920. ME. sz. rend. (Bp. Közl. 1920. aug. 10.); O. L. Küm. Békeelőkészítő anyag. (Iparügyi min.); B. K. L. 1921., 179. és 208. old. A Szénkormánybiztosság felállítása eredetileg már 1919 őszén megtörtént (vö. 4953/1919. ME. sz. rend., Bp. Közl. 1919. nov. 8.), de hatásköre addig jóval kisebb volt, mint az 1920 augusztusában létesített intézményé.

⁶⁸ Az O. L. Békeelőkészítő anyaga az 1919. évi termelést 3 913 733 tonnában jelöli meg, a B. K. L. 1920. évfolyama szerint (171. old.) 3 901 729 tonna volt. A Békeelőkészítő anyag az 1920. évi termelést 4 995 000 tonnára becsüli.

⁶⁹ Vö. B. K. L. 1921. évf. 178. old.; K. G. L. MÁK. igazgatósági jelentések.

⁷⁰ M. Gy. 1920. nov.—dec. sz.

⁷¹ Uo.

A rudabányai vasérctermelést csak rendkívül kismértékben sikerült növelni — a bánya termelése 1919-ben 74 253, 1920-ban is csak 101 666 tonna volt, tehát a magyar vasolvasztók szükségletének alig valamivel több mint egytizede⁷² —, de még ennek a rendkívül kis készletnek a kohósítását sem sikerült keresztülvinni.⁷³

Elsősorban a kokszhiány miatt.

Bár az 1920 júniusában megkötött trianoni békeszerződés a szerb megszállás alá került Pécs vidéki feketeszén telepeket meghagyta Magyarországnak, a magyar feketeszén-termelés, ezzel együtt a magyar koksztermelés problémája megoldhatatlan maradt, mert a szerbek megtagadták a terület kiürítését, és a bányák termelését — jóvátétel címén — teljes egészében lefoglalták. Ez annál súlyosabban esett a latba, mert — a békeszerződés rendelkezései ellenére — Csehszlovákia és Lengyelország nem teljesítette kokszszállítási kötelezettségét Magyarországgal szemben.

A magyar vaskohókat ezért nem lehetett üzembehelyezni. A nyersvastermelés szünetelt, az acéltermelés is teljesen jelentéktelen volt.⁷⁴ Az állam a Vas- és Fémgazdálkodási Tanács útján, valamint a Fémközpont révén nemcsak a háborús intézményeket tartotta fenn, illetőleg hívta újból életre, hanem szigorú készletgazdálkodással, adagolással igyekezett áthidalni a nehézségeket.⁷⁵

Jelen keretek között nem bocsátkozunk a különböző állami intézkedések és intézmények ismertetésébe. Elkerülhetetlen azonban rámutatni azokra az ellentmondásokra, amelyek a hozott rendelkezések és azok gyakorlati alkalmazása között fennállottak és a rendelkezések hatékonyságát nagymértékben csökkentették.

⁷² O. L. Küm. Békeelőkészítő anyag. (Iparügyi min.)

⁷³ A meg nem szállt területen maradt magyar vaskohók akkor a rudabányai vasérc feldolgozására nem voltak berendezkedve. A Rimamurányi Vasmű őzdi kohói — a megmaradt legnagyobb magyar vasolvasztók — gazdaságosan csak a csehszlovák megszállás alá került Rima-völgyi vasbányák érceit tudták feldolgozni, a rudabányai vasércet viszont a vitkóci művek kohósították eredményesen.

⁷⁴ Az 1919–20. évi acéltermelésről sincsenek hivatalos statisztikai adataink. A többé-kevésbé megbízható becslések szerint az 1919. évi nyersacél-termelés mindössze 0,3, az 1920. évi pedig 0,6 millió mázsa volt. A trianoni területre számított országterület 1913. évi 4,4 millió mázsa, termelésének tehát mindössze 6,8, illetőleg 13,6 százaléka. (*A magyar gyáripár a két világ-háború között.* Bp. 1941. 42. old.)

⁷⁵ B. K. L. 1920. 232. old. (A Rimamurányi Vasmű 1920. szeptember 20-i közgyűlésének jelentése.); A magyar gyáripár... i. h. A csepeli Weiss Manfréd-gyár például csak úgy tudott rúdvasat szerezni magának, a Rimamurányi Vasműtől, hogy megfelelő mennyiségű ócskavasat szállított érték. (K. G. L. WM. Okmánytár, 51—999.); I. még M. Vaskereskedő. 1920 ápr. 18.

c) *Bonyodalmak a kormányintézkedések megvalósítása körül*

Az ellenforradalmi kormányzat csak nehezen, a körülmények kényszerítő nyomására — főleg a forradalom újra fellángolásának lehetőségétől rettegve — folyamodott a termelés gyors megindításának elősegítését rettegve — folyamodott a termelés gyors megindításának elősegítését célzó rendelkezések kibocsátásához. De a végrehajtásuk is sok kívánnivalót hagyott maga után.

A kiadott kormányrendeleteket a magyar uralkodó osztályok egyáltalán nem fogadták „megnyugvással”. Még a burzsoázia sem.

A nagyipari burzsoázia persze teljesen egyetértett a kiviteli tilalmak elrendelésével a nyersanyagokra, élelmiszerekre vonatkozólag, de tiltakozott az ipari késztermékek kivitelének engedélyhez kötése ellen. Tiltakozott az ellen is, hogy a kormány engedélyhez kötötte a nyersanyagok, élelmiszerek nagy részének behozatalát is. Azt is követelte, hogy a kormány vegye le a behozatali tilalmi listáról a béketermelés megindításához szükséges ipari késztermékeket. A magyar birtokos osztály pedig az egész tilalmi politikát ellenezte, leginkább azonban a mezőgazdasági termékek exportjának és az ipari késztermékek importjának engedélyhez kötését.

A kiadott rendelkezések leghevesebb ellenzői azonban a kereskedők, elsősorban természetesen az export-import kereskedők voltak, akiket rendkívül felajzottak a belső és a világpiacon áruk közötti — spekulációra csábító — különbségek.

Mint már említettük, az infláció előrehaladásával a magyar valuta és a legtöbb tőkés ország valutája közötti érték-, és vásárlóerő arányok a magyar *valuta hátrányára*, ugyanakkor a magyar belső és a világpiacon árszínvonal közötti arányok a magyar *árszínvonal javára*, napról napra eltolódtak. Annál is inkább, mert a belső szociális feszültségtől, illetőleg annak várható következményeitől rettegő ellenforradalmi kormányzat a legtöbb fogyasztási cikk árát rögzítette, hogy ily módon akadályozza meg a belső árszínvonal emelkedését. Ennek következtében a magyar termékeket a világpiacon rendkívül előnyösen lehetett értékesíteni. Már amennyiben ezeket az országból ki lehetett szállítani. Az export tehát hatalmas profitokat ígért a kereskedőnek (de természetesen nemcsak neki, hanem mindenkinek, aki áruval rendelkezett).

1919 végére ezek a zsíros profitokat ígérő lehetőségek jelentősen megnövekedtek. 1920 márciusában például egy vagon széna Magyarországon 20 000 K.-ba került, ugyanakkor, ugyanazért, 2500 svájci frankot, azaz 110 000 K.-t fizettek. Egy mázsa szózott

marhabór ára Magyarországon 5 000 K., Hollandiában 200 holland forint, azaz 23 000 K. volt. Egy mázsa cementért Magyarországon 45 K.-t, Franciaországban 12 frankot, vagyis 216 K.-t lehetett kapni. Egy izzólámpa Magyarországon 12 K.-ba került, ugyanazért Svájcban 1,48 svájci frankot, tehát 66 K.-t fizettek. Külföldről 1 550 K.-t ajánlottak magyar gépszíjjakért, amit Magyarországon 350 K.-ért adtak azok, akik nem félték az Árvizsgáló Bizottság (az árak emelkedésének megállítására létrehozott állami szerv) büntető retorzióitól. Budapesten 3,5 dollárért lehetett megkapni azt a cipőt, amelyet az Egyesült Államokban 10–12 dollárral fizettek.⁷⁶ 1920 áprilisában még az osztrák vasárak is — pedig ott is infláció volt — csaknem 100 százalékkal, a cseh rúdvas árak pedig több mint 100 százalékkal voltak magasabbak a magyar-nál.⁷⁷

1920 őszén a magyar búza hivatalos ára 500 K. volt, de a fekete piacon is meg lehetett szerezni 1 200–1 500 K.-ért. Ugyanakkor jugoszláv kereskedők Bécsben 3,60 arany dinárért adták el a búzát, ami ekkor 5 650 K.-nak felelt meg.⁷⁸ A súlyosan éhező Bécs persze ekkor még extra árakat fizetett, de a világpiacon általában is 4 000–4 500 K. volt a búza ára.

A példákat vég nélkül lehetne sorolni, de ennyi is elég lehet annak jelzésére, hogy a kereskedők mellett a birtokosok, sőt az ipari vállalkozók is ki akarták használni a rendkívüli konjunktúrát és egymással versenyezve ostromolták a kormányt, illetőleg az engedélyek kiadásával foglalkozó tárcaközi bizottságot⁷⁹ kiviteli engedélyekért. A bizottság pedig egyre-másra adta ki az engedélyeket.

Elsősorban a mezőgazdasági termékek kivitelére irányuló kérelmeket teljesítette. Aminek a magyarázata igen egyszerű volt.

Az ellenforradalom győzelmét közvetlenül követő hónapokban — köztudomás szerint — a hatalmi pozíciók legtöbbször a birtokos osztály politikai-gazdaságpolitikai célkitűzéseit támogató elemek tartották megszállva. Így tehát — érthető módon — az „illetékes helyeken” elsősorban a birtokos osztály kiviteli kérelmei találtak meghallgatásra. Hivatalos helyen persze az engedélyek sűrű adogatást azzal indokolták, hogy az ipari termelés megindí-

⁷⁶ O. L. FM. 1921–54–23.397–. (A Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának memoranduma a miniszterelnökhöz, 1920. márc. 5.); M. Vaske-
reskedő. 1920. márc. 28.

⁷⁷ M. Vaske-
reskedő. 1920. ápr. 25., máj. 2.

⁷⁸ Vö. Neue Freie Presse. 1920. nov. 13. (A jugoszláv Cilli-i Kral Brez-
nik-cég, illetőleg a jugoszláv Agrárbank hirdménye.)

⁷⁹ Az engedélyek kiadásával — a gazdasági minisztériumok delegált-
jaiból, tehát állami tisztviselőkből álló — tárcaközi bizottság döntött,
amely meghatározott napokon, rendszeresen tartotta üléseit.

tásához szükséges külföldi termékek beszerzése csak a mezőgazdasági termékek exportja révén biztosítható. A gyakorlatban azonban nem egészen erről volt szó. Az engedélyek kiadásánál a tárcaközi bizottság alig-alig volt tekintettel arra, hogy az exportált mezőgazdasági termékek mennyisége nem haladja-e meg azt a mértéket, ami a termelő munka megindítását már veszélyezteti. Nem nagyon figyelte azt sem, hogy a kivitt mezőgazdasági termékekért befolyó külföldi fizetési eszközök a termelő munka megindításához valóban szükséges termékek és csakis ilyen termékek vásárlására szolgálnak-e.

Szükségtelen hangsúlyozni, hogy a rendkívül szűkös hazai élelmiszerkészletek ilyen módon történt csökkentése erősen akadályozta a belső ellátás javítását. Budapesten például — bár a kormány fenntartotta a háború alatt bevezetett hatósági ellátást — lisztből, burgonyából, zsírból, húsból, cukorból, tejből még a háborúsnek felére redukált adagot sem kapták meg a dolgozó tömegek.⁸⁰

Nem kétséges persze, hogy az ez idő szerint exportált élelmiszer és nyersanyag mennyisége, a háború előttihez képest nem volt nagy, nem is lehetett, hiszen Magyarország 1919. és 1920. évi termelése rendkívül kevés volt, az adott körülmények között azonban ez a kevés éppen elegendő volt ahhoz, hogy a tilalmi rendszer alapvető célkitűzéseit keresztelje.

Az ipari körök kezdettől fogva hevesen tiltakoztak a mezőgazdasági termékek kiviteli engedélyeinek „osztogatása” ellen.⁸¹ Az élelmiszer és nyersanyag kivitele ugyanis emelhetett és emelte is a hazai élelmiszerek és nyersanyagok hivatalos, még inkább feketepiaci árait s a termelő munka megindításának egyik akadálya lett. A kormány viszont — mint már említettük — állandóan azal indokolta az élelmiszerek kivitelét, hogy csakis ezzel biztosítható az ipar számára a külföldi nyersanyag és termelőeszköz.

Az ipari érdekképviseletek azt is panaszták, hogy a kormányzat akadályozza az ipar üzleti tevékenységét. Azzal érveltek, hogy a

⁸⁰ O. L. Küm. gazd. pol. 1920 — A/élelm. (Az élelmiszerügyi minisztérium összefoglaló tájékoztatója Budapest katasztrofális közellátási helyzetéről.)

⁸¹ M. Gy. 1920. ápr. 1. Különösen akkor volt éles a tiltakozása, ha az export még ipari termékek behozatalával is össze volt kapesolva. 1920 szeptemberében például a magyar birtokos osztály a földművelésügyi miniszter közvetítésével kompenzációs üzletet kívánt kötni bajor gyárakkal, amelynek alapján sör és mezőgazdasági gépek ellenében kukoricát és bort szállítottak volna Bajorországba. A GyOSz hevesen tiltakozott a terv ellen: „Külföldi sörről nincs szükségünk, mezőgazdasági gépekben pedig már nekünk is exportfeleslegünk van.” (M. Gy. 1920. nov.—dec. A kereskedelmi minisztérium 1920 szeptember 28-i értekezlete.)

számukra szükséges külföldi termékeket az ipar maga is be tudja szerezni *magyar ipari termékek* értékesítéséből, ha a kormányzattól szabad kezet kap az ipari termékek exportjára. A kormány azonban — panaszolták nekikeseredve — éppen ellenkezőleg, akadályozza az ipar ezirányú törekvéseit. „A faipar nem tudja bútorait kivinni, ennek következtében nem tud faanyagot behozni, a bőripar nem tudja gyártmányait exportálni és így nem tud külföldről sem elegendő nyersanyagot behozni, a fém- és gépiparnak csak rekompenzáció ellenében szabad exportálni, holott a konkurrens államok ipara minden rekompenzáció nélkül foglal helyet a mi volt piacainkon, a szalámiiparnak sem engedik meg, hogy külföldről sertést hozzon be és az ebből készített szalámit exportálja, ugyanígy a térsztaiparnak lehetetlenné tették, hogy külföldi gabonát, illetőleg lisztet hozzon be és az ebből készített térsztaneműt és süteményt kiszállítsa. Mindez óriási kára a magyar gazdasági életnek (értsd: a magyar gyáriparnak. — R. L.) és természetesen a magyar államnak is. Körülbelül 2 milliárdra tehető azoknak az áruknak az értéke, amelyeknek az exportja megghiúsult.”⁸²

Érdeemes megemlíteni, hogy — bár az ipari exportengedélyekkel a kormány igen „csinján” bánt — a birtokos osztály még azt a keveset is sokallotta, amit a gyáripar ténylegesen megkapott.⁸³

A tilalmi rendszer bevezetése tehát már a tőkés rend restaurálásának első napjaiban komoly ellentéteket váltott ki. Ezek az ellentétek pedig számottevő akadályává váltak a tilalmi rendszer eredményes alkalmazásának és ezáltal a háborús kimerülés, a termelés dezorganizáltságának felszámolása csak igen nehézkesen haladhatott előre.

3. ERŐTLEN KÍSÉRLETEK A TERMELŐ MUNKA KÜLSŐ FELTÉTELEINEK BIZTOSÍTÁSÁRA

a) A nemzetközi kereskedelempolitikai helyzet

A termelő munka megindításához természetesen kezdettől fogva nem lehettek elegendők csupán a hazai energiaforrások, nyersanyagok, és a Magyarországon akkor fellelhető vagy előállítható

⁸² M. Gy. 1920. ápr. 1. („Az exportügyek.”), majd az 1920. nov. — dec. sz. („Az export-import ügyei.”) A kormány csak nagy nehezen járult hozzá, hogy a vas-, és fémfeldolgozó üzemek — a Magyar Vasművek és Gépgyárak Országos Egyesületének közbenjárására — termelésüknek legfeljebb 35 százalékát exportálhassák, hogy az így szerzett deviza segítségével nyersanyagot vásárolhassanak maguknak. (Üo. és M. Külker. 1920. júli. 14.)

⁸³ Köztelek. 1921. jan. 22.

egyéb termékek. Még akkor sem, ha azok felett a magyar birtokos — tőkés osztályoknak az elértnél sokkal nagyobb mértékben sikerült volna uralmat biztosítaniok. A béketermelés megindításához elengedhetetlenül szükségesek voltak olyan termékek is, amelyekkel Magyarország egyáltalán nem vagy csak számításba alig jöhető mennyiségekben rendelkezett. Ezeket tehát mindenképpen külső forrásokból kellett megszerezni.

A probléma rendkívül súlyos volt. Megoldásához igen komoly erőfeszítésekre volt szükség.

Magyarországnak — pontosabban az Osztrák—Magyar Monarchiának és azon belül Magyarországnak — az antant hatalmakkal a világháború előtt kötött kereskedelmi szerződéseit a hadiállapot megsemmisítette. Az ellenforradalmi rendszer hatalomra jutásakor tehát Magyarországnak ezekkel az országokkal nem volt kereskedelmi szerződése.

Nem volt szerződése — érthetően nem is lehetett — a világháború után újonnan keletkezett államokkal: Csehszlovákiával, Lengyelországgal, a balti államokkal és Szovjet-Oroszországgal sem. Nem volt természetesen az új Ausztriával sem, hiszen [Magyarország és Ausztria árucseréjét a világháború végéig a kiegyezés szabályozta.

Az ellenforradalom győzelme után Magyarországnak csupán a világháborúban semleges országokkal, valamint a volt központi hatalmakkal kötött kereskedelmi szerződéseit voltak érvényben. De azok is igen bizonytalan jogi alapon, hiszen azokat eredetileg nem Magyarország, hanem Magyarország és Ausztria együtt kötötték velük. Éppen ezért — különösen a háborút követő zűrzavaros politikai-gazdasági viszonyok miatt gyakorlatilag se lehetett rájuk biztosan támaszkodni.

Megfelelő kereskedelmi megállapodások nélkül pedig normális árucseréről szó sem lehetett. Sürgősen rendezni kellett tehát Magyarország gazdasági-kereskedelmi kapcsolatait a számításba jövő partner országokkal.

Miután a volt Monarchia és az annak keretébe tartozó háború előtti Magyarország korábbi nyersanyagforrásai, valamint iparcikk beszerzési forrásai az új viszonyok között legnagyobb részt külföldre kerültek, a magyar gazdaság — elsősorban az ipar — érdekei azt kívánták, hogy a kormányzat mindenekelőtt arra teremtsen lehetőséget, hogy ezek a közeli nyersanyag- és késztermék források váljanak hozzáférhetőkké.

E feladatok megoldásának az útjában azonban rendkívül súlyos akadályok tornyosultak. Ezek között az akadályok között mindezenekelőtt a világháború utáni világkereskedelem legsúlyosabb akadályát, az *imperialista protekcionizmus nagyarányú megerősödését*

kell megemlíteni. Pontosabban azt a körülményt, hogy Magyarország önállósulása egybeesett a tőkés világban a háború után kibontakozó kereskedelempolitikai elzárkózási törekvésekkel.

A világháború nem oldotta meg a tőkés világ háború előtt kibontakozott akut piac- és nyersanyagproblémáját, mert nem oldotta — nem is oldhatta — meg a tőkés termelés alapvető ellentmondását és a belőle származó egyéb ellentmondásokat sem. Mivel az imperialista elzárkózási tendencia objektív alapja változatlan maradt, maga a tendencia is tovább élt, sőt a világháború utóhatásai még jelentősen meg is erősítették azokat.

Azok közül a tényezők közül, amelyek az elzárkózási tendencia megerősödéséhez vezettek, a teljesség igénye nélkül, hadd ragadjuk ki az alábbiakat.

Az imperialista világháború után megkötött imperialista békeszerződések egész Európa — azon belül leginkább mégis Közép- és Középkélet-Európa — politikai és gazdasági viszonyait jelentősen összekuszálták. Mindenekelőtt megnövelték a piac- és nyersanyag-probléma tekintetében a „surlódási felületet”, az elzárkózási tendencia „tárgyi alapját”. Körülbelül 6–7 000 kilométerrel meghosszabították Európában a vámhatárokat. Az eddigi 26 önálló gazdasági terület helyébe 38-at, a 13 pénzrendszer helyébe 27-et teremtettek. (A volt Osztrák–Magyar Monarchia egyetlen vámterületén például hét önálló vámterület keletkezett. Magyarország világháború előtti területén a világháború után öt vámtarifa lépett életbe.) Emellett egyes országok — mint például Németország, a volt Osztrák–Magyar Monarchiából keletkezett Ausztria és Magyarország stb. — korábbi piacait, nyersanyagforrásait összeszűkítették, másokét — mint például Romániáét, Jugoszláviáét stb. — megnövelték. Ezenfelül egészen új piac- és nyersanyag-egységeket hoztak létre (Csehszlovákia, Lengyelország, a balti államok stb.), az új határokkal megszakítottak korábbi gazdasági kapcsolatokat, az eddigi belső piac- és nyersanyagforrásokból külsőket csináltak.

A békeszerződések diktáló hatalmak azzal, hogy a gazdasági szempontokat kevés figyelemre méltatva, illetőleg legfeljebb a győztesek gazdasági szempontjait méltatva figyelemre — a legtöbb esetben kizárólag katonai-stratégiai szempontoktól vezetettve — drasztikusan húzták meg az új határokat, városok, községek, gazdaságok, gyártelepek, udvarok, sőt házak, lakások közepén keresztül, sokszor hihetetlen bonyodalmakat, ebből kifolyólag éles ütközések végeláthatatlan sorát idézték elő.

A vesztés országok uralgó köréi persze nem akartak beletörődni piacaik, nyersanyagforásaik, kizsákmányolási lehetőségeik el-

vesztésébe, még nagyobb arányú csökkentésébe sem. Ellenkezőleg, azok megvédelmezésére, illetőleg mielőbbi visszaszerzésére törekedtek. A győztes országok uralkodó osztályai pedig igyekeztek a már megszerzett zsákmányt megtartani, esetleg még növelni is. A revizionista törekvésekre kardcsörtetés volt a válasz, és a megszerzett területek hermetikus elzárása a korábbi anyaországoktól, azzal a célkitűzéssel, hogy a közöttük korábban kiépült gazdasági, politikai, kulturális kapcsolatok mielőbb és minél tökéletesebben megszakadjanak.⁸⁴

E tragikus helyzet — erről a továbbiakban még részletesebben is szó lesz — különösen a volt Osztrák—Magyar Monarchiából kialakult, illetőleg annak korábbi területéből részt szerzett, úgynevezett „utódállamokra” volt jellemző,⁸⁵ és rendkívül károsan befolyásolta az egész közép-európai gazdasági életet, kezdettől fogva útját állva annak, hogy a Duna-medence államai politikai biztonságuk és gazdasági jólétük alapjait az együtt működésben keressék és találják meg.

Az elzárkózási tendencia megerősödését természetesen a világháború gazdasági utóhatásai is segítettek előrevinni.

1914-től kezdve — a háború eredményeképpen — Európa részesedése a világkereskedelemben jelentősen visszaesett. Ezzel szemben a többi kontinensek részesedése — különösen az amerikai kontinensé — lényegesen megnövekedett. Európa részesedésének csökkenése, illetőleg a többi kontinensek részesedésének növekedése mindenkéftől az exportban következett be. Az európai országok exportrészesedésének visszaesése a világkereskedelemben természe-

⁸⁴ Az elzárkózás a gazdasági élet talpraállításához szükséges termékekben szűkölködő legyőzött országokkal szemben rendkívül alkalmas fegyver volt arra is, hogy ezeket a békeszerződések aláírására kényszerítse.

⁸⁵ Közép-, és Középkélet-Európa világháború utáni gazdaságpolitikai, kereskedelempolitikai problémáival hazai irodalmunkban is számtalan tanulmány foglalkozik. Ezek közül csak néhányra utalunk: Ferenczi Izsó: *Magyarország és a szabadkereskedelem.* (Kg. Szle. 1920.); Hermann Freymark: *A közép-európai kereskedelempolitika céljai és útjai.* (Kg. Szle. 1920.); Jacobi Olivér: *Európa racionalizálása.* (Kg. Szle. 1928.); Hantos Elemér: *Közép-Európa gazdasági problémái a világgazdasági konferencia előtt.* (Kg. Szle. 1927.); Székely Artúr: *A Duna-medence kereskedelempolitikája a két háború közé eső húsz esztendőben.* Bp. é. n. (Kézirat.); Székely Artúr: *Magyarország kereskedelmi szerződéses politikája.* Bp. 1926.; Gesztelyi Nagy László: *Csonka-Magyarország és az utódállamok közgazdasága.* Bp. 1924. L. még erre vonatkozólag: O. L. Küm. Békeelőkészítő anyag. (Iparügyi Min.); O. L. Küm. gazd. pol. Olasz dosszié, 93. csomó, vegyes II. 1920.; O. L. Küm. gazd. pol. Lengyel dosszié, 57. csomó, vegyes, II.; O. L. Küm. gazd. pol. Román dosszié, 112. csomó, 3. vegyes, A. 1—4. stb. Bőven foglalkoznak a kérdéssel a szaksajtó hasábjai is: Magyar Külkereskedelem., Magyar Vaskeresked., Magyar Gyáripar. stb. stb.

tesen azzal a következménnyel járt, hogy kereskedelmi mérlegeik — győzteseké és veszteseké egyaránt — nagymértékben passzívává váltak, amelyektől persze a háború után valamennyien igyekeztek sürgősen megszabadulni.⁸⁶ A kereskedelmi mérlegek passzívumát viszont — legalább is a háború utáni első években — az európai tőkés országok, még a győztes hatalmak sem tudták kiegyenlíteni. A fizetési mérleg aktívumának hiányában más forrásokból sem. Ezért valamennyien arra törekedtek, hogy a passzívumot egyfelől a behozatal — főleg az ipari késztermék behozatal — korlátozásával, másfelől a kivitel — elsősorban a késztermék kivitel — fokozásával szüntessék meg, vagy legalábbis csökkentésük.

A késztermék behozatal csökkentésére és a készáru kivitel növelésére szorította őket az a körülmény is, hogy a háború alatt, a háborús konjunktúra következtében valamennyi ország ipari kapacitása, ezzel együtt természetesen munkásosztálya is erőteljesen megnövekedett. Az ipari kapacitás háború utáni kihasználása, a munkásság foglalkoztatása — a profitszempontokon túl — valamennyi győztes és legyőzött ország tőkés urai számára rendkívül fontos politikai kényszerűség volt. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelmének eredményeképpen ugyanis ezekben az országokban is forradalmi jelenségek mutatkoztak, amelyeket a kapacitás kihasználhatatlanságával szükségképpen együttjáró munkanélküliség nagymértékben erősíthetett. A megnövekedett ipari kapacitás kihasználása nagy és egyre növekvő mennyiségű nyersanyagot, széles és egyre szélesedő piacokat kívánt. A tőkés országok számára — elsősorban persze az európai tőkés országok, mégpedig vesztes és győztes országok számára egyaránt — tehát a világháború befejeztével erősen megnövekedett a megmaradt piacok és nyersanyagok értéke. Ennélfogva ezekre fokozott gonddal vigyáztak. Piacaikra a nem kívánatos idegen árubehatolást igyekeztek megakadályozni és féltékenyen ügyeltek arra, hogy nyersanyagaik idegen kézre ne kerüljenek.

Ezeknek a törekvéseknek a megvalósítására különböző fegyvereket alkalmaztak. Ezek között a legélesebbeknek, egyszersmind a leglátványosabbaknak a *behozatali és kiviteli tilalmak* bizonyultak, amelyekkel valamennyi tőkés ország — igaz, eltérő mértékben — egyaránt hadakozott. Természetesen használatban maradtak a régi — már tudniillik a világháború előtti — „szokványos” fegy-

⁸⁶ A hadviselő európai országok eladósodása a legfőbb hitelező, az Egyesült Államok felé, a világháború végén több mint 9 milliárd dollárt tett ki. Ebből Angliát közel 4,3, Franciaországot 2,7, Olaszországot 1,5 milliárd dollár terhelte. A szállított iparcikkeket külön 2,1 milliárd dollárral tartották nyilván az európai antant országok

verek is, mint például a védővámok. Ezeknek hatóerejét azonban korlátozta a világszerte kibontakozó infláció. A tőkés országok legtöbbje igyekezett is mielőbb megszabadulni azoktól a kereskedelmi szerződésektől, amelyek a vámtarifák szembeállítására, a vámtarifák alapján kölcsönösen adott engedményekre épültek fel. Az új kereskedelmi egyezmények létesítése során igyekeztek elkerülni a tartós, konkrét és kölcsönös engedményeket tartalmazó vámszerződéseket. Helyettük csak ideiglenes átmeneti jellegű megállapodásokra vállalkoztak.

A különböző országok gazdasági körei előtt mindazonáltal pillanattal sem lehetett kétséges, hogy meglevő piacaik és nyersanyagaik, a rendkívül megnövekedett ipari kapacitás foglalkoztatására távolról sem lesznek elegendők. Ennélfogva nem volt véletlen, hogy — főleg a vesztes tőkés országok — még a korábbinál is fokozottabb „érdeklődéssel” fordultak az idegen piacok és nyersanyagok felé is.

A vezető európai tőkés országok — a győztesek is — a háború folyamán kezükből „kicsúszott” régi piacaik és nyersanyagforrásaik visszاسzerzésére aligha gondolhattak, hiszen az új tulajdonosok erősebbek voltak — azért is tudták azokat megszerezni — és a szerzett piacokat, nyersanyagokat maguk is a háborús konjunktúrában felfejlesztett kapacitásuk alátámasztására használták fel, és zárták el mások elől. Szovjet-Oroszország a háború befejezése után óriási kérdőjel volt a tőkés világ számára. Óriási „gordiusi csomó”, amelyet hiába igyekeztek az intervencióval kettévágni. A vezető európai tőkés hatalmak tehát legtöbb lehetőséget a náluk gyengébb — akár győztes, akár vesztes — tőkés európai országok piacainak és nyersanyagforrásainak megszerzésében látták. Értelhető tehát, hogy, miközben saját piacaikát és nyersanyagforrásait igyekeztek minél jobban lezárni, egyidejűleg igyekeztek az „érdeklődési körükön” addig kívül eső gyengébb európai országok — közöttük a közép-, középkélet-, délkelet- és kelet-európai országok piacaira és nyersanyagforrásaiba behatolni és azokat a maguk számára meghódítani.

A győztes hatalmak a háború befejezésével, sokszor kiméltlen erőszakkal igyekeztek mindenekelőtt a legyőzöttek piacait és nyersanyagforrásait megnyitni a maguk számára. A békeszerződések aláírásáig, egyes esetekben még azok után is, jelentős területeket, főleg határvidékeket, megszállva tartottak és ezzel hosszabb-rövidebb ideig lehetetlenné tették a legyőzöttek vámhivatalai számára a zavartalan működést. Ha ugyan egyáltalán megtűrték azt. A határterületek megszállásával kialakított „réseken” keresztül a győztesek igyekeztek minél több készárut átszorítani a

megszállt területekre — természetesen a vesztesek számára nem mindig létfontosságú termékeket —, illetőleg nyersanyagot kiszívni. És nemcsak a megszállt területekre, illetőleg területekről, hanem azokon túl, a meg nem szállt területekre, illetőleg területekről is. Később a békeszerződésekben egyoldalúan arra kötelezték a legyőzötteket, hogy hosszabb-rövidebb időre ellenszolgáltatás nélkül adják meg a győzteseknek azokat a legnagyobb vámkedvezményeket, amelyeket a háború kitörését megelőző napon bárkinek — persze akkor még ellenengedményekért — megadtak. Egyben megtiltották nekik, hogy vámtételeiket emeljék. Még azt is igyekeztek megakadályozni, hogy az infláció következtében gyakorlatilag erősen lecsökkent értékű, vámtételeiket az értéksökkenésnek megfelelő pótlékokkal legalább változatlan szinten tartassák.⁸⁷

Az erősebb országok tőkesei természetesen nem kizárólag a közvetlen realizálási lehetőségek, átmeneti előnyök szerzése végett igyekeztek benyomulni a gyengébbek piacaira, hanem főleg azzal a további célkitűzéssel, hogy fejlettebb termékeik versenyével lehengereljék a gyengébbek már meglévő vagy kibontakozás előtt álló készárutermelését.⁸⁸

Az erősebb tőkés hatalmak behatolási kísérleteivel a gyengébbek is — elsősorban a legyőzöttek, de persze a győztesek közé tartozók is — az elzárkózást állították szembe. Ők is elsősorban a gyorsan ható tilalmi rendszert alkalmazták.⁸⁹ Mégpedig nemcsak a behozatalra, hanem a nyersanyagforrások védelmezése érdekében, a kivitelre is. (Amíg a békeszerződések a vámtételek emelését megakadályozták, a tilalmi rendszer alkalmazása ellen nem tartalmaztak tiltó rendszabályokat.)

A tilalmi rendszer mellett — azzal szoros kapcsolatban — az illetékek, adók, különféle pótlékok képezték védelmi rendszerük második vonalát.

Hamarosan kiderült, hogy ezeknél a gyorsan ható, de drasztikus e gyvereknél a nemzetközi gazdasági kapcsolatokat kevésbé sértő,

⁸⁷ A győztes hatalmak erőszakos behatolási kísérleteire nézve l. Deutsche Aussenhandel. 1919. dec. 28. sz., M. Külker. 1920. febr. 20., M. Vaskereskedő. 1920. jan. 4., továbbá Lengyel Géza: A külkereskedelmi forgalom mai szabályozása Magyarországon és a szomszéd államokban. (Előadás a Magyar Közgazdasági Társaság 1920. június 23-i felolvasó ülésén.) Kg. Szele. 1920. 507. és köv. old.

⁸⁸ Erre nézve a legjobb példák egyike a nyugat-európai és főleg az Egyesült Államok tőkéseinek behatolása volt Lengyelországba.

⁸⁹ Eredményesen persze inkább csak a békeszerződések aláírása, ratifikálása után, mert a győztesek addig nyersen, gátlás nélkül háritották el a tilalmakat és szereztek érvényt a maguk célkitűzéseinek.

ugyanakkor sokkal hatásosabb védekező fegyver az *infláció* és a legtöbb ország — elsősorban a vesztes országok — ezt a fegyvert is alkalmazta.

Ez esetben persze korántsem csupán tudatos gazdaságpolitikai lépésről volt szó. Az infláció ezekben az években a keresleti-kínálati arányok és az államháztartási egyensúlyok megbomlásának objektív, elkerülhetetlen következménye volt. Előnyös hatásainak felismerése azonban hamarosan tudatos inflációs politika alkalmazására vezetett.

A pénzromlás ugyanis mindenekelőtt a gazdaság legolcsóbb és ekkor úgyszólván egyedül lehetséges finanszírozási forrása volt. Ugyanakkor a valutadifferenciák következtében a rosszabb valutával rendelkező ország kereskedői a jobb valutájú országból csak drágán vásárolhattak, mert a jobb valutájú ország belső árszínvonala, ennek nyomán exportárszínvonala is, lényegesen magasabb volt, mint a gyengébb valutájúé. A jobb valutájú ország áruját tehát a rosszabb valutájú országban alig vagy egyáltalán nem lehetett haszonnal eladni.

Nem volt tehát véletlen, hogy a világháború után a legyőzött országok — közöttük főleg Németország — a világháború alatt kibontakozott inflációjukat nem igyekeztek megállítani, hanem teljesen szabadjára engedték, alkalomadtán még mesterségesen növelték is.⁹⁰ De szívesen „éltek” vele a győztes országok is, köztük elsősorban az iparosodásra törekvő kisebb agrárországok is, mint Románia, Jugoszlávia, Lengyelország.

Egyúttal az is kiderült, hogy az infláció nemcsak kitűnő védekező fegyver az árubehatolási kísérletekkel szemben, hanem elsőrendű támadó fegyver is a piacszerzés szolgálatában, hiszen a gyengébb valutájú ország alacsonyabb belső árszínvonala következtében alacsonyabb exportárakkal tudott „dolgozni” és könnyen tudhatott behatolni a jobb valutájú országok piacaira.⁹¹ Ezt a fegyvert

⁹⁰ A győztes országok erőszakos árubehatolása — amíg a német infláció le nem fékezte azt — maga is segítette a német inflációt előre vinni a német kereskedelmi mérleg passzívumának növelésével.

⁹¹ A dollár például ekkor az európai valuták többszörösét érte, tehát kevés dollárral nagy mennyiségű árut lehetett vásárolni Európában. Különösen a vesztes országokban. Emellett ezt az árut aránylag könnyű szerrel lehetett bevinni az Egyesült Államokba, mert az amerikai vám akkor még értékvám volt, amely a vásárlási árhoz igazodott! (Kevés dollár vételár = kicsi vám!) Az Európában olcsón vásárolt árut az Egyesült Államokban könnyű volt jó áron értékesíteni is, mert a háború végére az áruk magasra emelkedtek, miután a fogyasztási cikkekben a háború végére az Egyesült Államokban is hiány keletkezett. (Vö. M. Külker. 1920. febr. 20.)

szintén Németország forgatta elsősorban és a legeredményesebben, nagy aggodalmat, sőt riadalmat okozva a győztes nagyhatalmak között.⁹²

A valutaromlásra támaszkodó, dömpingszerű árubehatolás ellen a jobb valutával rendelkező országok a készáru importtal szemben amúgy is alkalmazott elzárkózásuk fokozásával,⁹³ a létfontosságú termékek nem kívánt, veszélyes kiáramlása ellen pedig az e termékekre vonatkozó kiviteli tilalmak bevezetésével, tehát ugyancsak az elzárkózás fokozásával védekeztek. Az infláció tehát, miközben az elzárkózás egyik legfontosabb eszköze volt, maga is előidézője lett annak a folyamatnak, amely az elzárkózás fokozásához vezetett.

A világháború után, a vázolt gazdasági-politikai viszonyok között tehát a magyar ellenforradalmi rezsimnek rendkívül ingoványos talajon kellett kísérletezni a súlyos probléma megoldásával: előteremteni azokat a termékeket, amelyekre Magyarországnak a termelő munka megindításához okvetlenül szüksége volt és amelyek kizárólag vagy legalábbis döntő mértékben külföldön voltak megtalálhatók.

A feladatok megoldása a világháború után kialakult viszonyok között alaposan átgondolt, jól megtervezett, egyértelmű és követ-

⁹² 1920 januárjában például a nyersvas ára Németországban tonnánként 900–1000 márka volt, ugyanakkor Angliában 1700, Franciaországban 1800 márkát adtak érte. 1920 márciusában a rúdvas ára Németországban tonnánként 2650 márkában volt megállapítva, ugyanakkor a német vasművek Hollandiában 250 holland forintot (9250 márkát!), Svájcban 500 frankot (8200 márkát), Angliában 25 font sterlinget (8300 márkát) kaptak tonnájért. Síneket Franciaországba 880 frankért (6200 márkáért), Angliába 18 font sterlingért (6000 márkáért) szállítottak, holott a hazai ár 2700–2800 márkában volt megállapítva. (M. Vaskereskedő. 1920. jan. 25. és márc. 14.)

⁹³ Anglia például már 1919-ben, amikor „az ellenséggel való kereskedelmet” újra megindította, az áruk jelentős részére – mint mondták „a kulcsiparágak védelmére” – azonnal bevezette a behozatali és kiviteli tilalmakat. Világosan a legyőzött országok, elsősorban Németország ellen: „Oly árukról van itt szó – magyarázta az intézkedést a Times 1919. augusztus 23-i száma –, amelyek a származási ország valutájának leromlása következtében esetleg nagyon alacsony árak mellett állíthatók elő és exportálhatók.” Egyidejűleg az angol kormány a kivitel elősegítésére új hivatalt teremtett, amely a kereskedelmi minisztérium által folyósított pénztámogatást közvetítette olyan angol cégek részére, amelyek angol gyártnányú iparcikkeket exportálnak Európa „pénzügyileg lezüllött” országaiba.” (Uo.) Persze nemcsak Anglia ijedt meg a „pénzügyileg lezüllött” országok áruitól, és hozott ellenük rendszabályokat, hanem más vezető tőkés országok is. Franciaország is bevezette a tilalmi rendszert, elsősorban és jól láthatólag szintén Németország ellen. (Erre vonatkozólag l. O. L. Küm. gazd. pol. francia dosszié. A magyar–francia tárgyalások 1920–21. évi anyagát.) Sőt, a nem vezető tőkés országok is, általában a pénzügyileg kevésbé „züllött” országok a „züllöttebbekkel” szemben.

kezetes külkereskedelempolitikát kívánt a magyar kormányzattól. Ez utóbbi azonban egy ideig képtelen volt ennek kialakítására.

b) Egymásnak ellentmondó külkereskedelempolitikai koncepciók Magyarországon

A magyar nagyipari burzsoázia már az ellenforradalom győzelmét közvetlenül követő első napoktól azt követelte, hogy a kormányzat mindenekelőtt az agrárországokkal — elsősorban Jugoszláviával és Romániával — rendezze Magyarország gazdasági kapcsolatait.

Jugoszlávia igen sok olyan termékkel — elsősorban nyersanyagokkal, segédanyagokkal — rendelkezett, amelyek a magyar gyáripár munkájának a megindításához szükségesek voltak: különböző ércsekkel (réz, pirit, ólom stb.), fával, cserzőanyagokkal és más egyebekkel. Emellett — és ez magyar szempontból különösen az ellenforradalmi korszak első hónapjaiban volt rendkívül fontos — élelmiszerral is, hiszen a Bácskával és a Bánát egy részével megnagyobbodott délszláv állam, Jugoszlávia mezőgazdaságának árutermelő képessége ugrásszerűen megnövekedett, és, bár az 1919. és 1920. évi termékek itt sem voltak jók, az ország a belső szükséglet kielégítésén felül is rendelkezett annyi mezőgazdasági termékkel, amennyi elegendő lehetett arra, hogy az élelmiszergondokkal bajlódó szomszédoknak szállítson.

Az új, erősen megnagyobbodott Románia — ha élelmiszer forrásként ekkor még nem is jöhetett számításba — szintén sok olyan nyersanyaggal rendelkezett, amelyre a magyar iparnak a béketermelés megindításához elengedhetetlenül szüksége volt. Ezek között különösen nagy fontossággal bírtak: a só, a fa, a kőolaj, a földgáz, a szén, a vasérc, a színes fémek stb.

Ugyancsak sürgették a magyar—lengyel gazdasági kapcsolatok mielőbbi rendezését. Lengyelország is sok olyan, a magyar ipar béketermelésének megindításához szükséges nyersanyaggal és energiahordozóval — nyersolajjal, szénnel, koksszal — rendelkezett, amelyre a magyar iparnak nagy szüksége volt. A lengyel gazdaság ugyan ezekben a hónapokban még nem volt szállítóképes, potenciálisan azonban igen fontos volt.

Emellett a magyar nagyiparosok ekkor még erősen hittek abban is, hogy ezek az országok igen jó elhelyezési piacok is lehetnek a magyar iparcikkek számára.

Nem sürgették viszont az ipari körök a gazdasági kapcsolatok rendezését a szomszédos ipari országokkal, különösen nem Ausztriával és az újonnan létrejött Csehszlovákiával.

A magyar nagytőke az első pillanattól kezdve, amikor megbizonyosodott arról, hogy Magyarország és Ausztria útjai szétválnak, nem rejtette véka alá: ellene van annak, hogy a jövőben Magyarország Ausztria nyersanyagszállítója és iparcikkvásárlója maradjon. Ausztriát ettől a pillanattól kezdve versenytársának tekintette és ennek megfelelően igyekezett kezelni.

Hasonló volt a helyzet Csehszlovákiával is. Bár a fontos csehszlovák nyers- és alapanyagok, sőt energiahordozók — elsősorban vas, színes fémek és főleg szén, koks, — valamint a szükséges és Csehszlovákiában beszerezhető beruházási és fogyasztási cikkek nagyon is indokolttá tették volna a gazdasági kapcsolatok felvételét, a félelmetes ipari versenytárstól a magyar burzsoázia nagyon tartott. Ezért tehát a szerinte is szükséges rendezést csak akkor kívánta napirendre tüzetni, amikor már az agrárországokkal sikerült a magyar ipar számára kedvező eredménnyel megállapodni. A béketermelés megindításához szükséges ipari termékeket addig olyan országokból igyekezett beszerezni, amelyekkel Magyarországnak az adott pillanatban voltak kereskedelmi szerződésai: a volt szövetségestől, Németországtól és a világháború alatt semleges Svájtól.

Az ipar érdekei azonban ebben a vonatkozásban nem vágtak egybe a birtokos osztály gazdaságpolitikai és az ellenforradalmi kormányzat politikai elképzeléseivel.

A magyar birtokos osztály egészen másképpen, pontosabban, éppen fordított sorrendben kívánta napirendre tüzetni a gazdasági kapcsolatok kialakítását. Szerinte Magyarországnak — mivel a termelés élvonalában a mezőgazdaság áll — előbb az ipari országokkal, elsősorban Ausztriával és Csehszlovákiával kell rendezni a gazdasági kapcsolatait. Ezek során biztosítani a magyar agrártermékek elhelyezési lehetőségeit, és csak azután, a már „biztos fedezékből” szabad tárgyalásokba bocsátkozni a konkurrens agrárországokkal, amelyekről a világháború után is éppen úgy — ha nem jobban — félt, mint a világháború előtt.

Az osztrák—cseh—morva iparvidék a világháború előtt csaknem maradéktalanul felvette a magyar mezőgazdaság termékefeleségeit — mégpedig jó áron —, és a magyar birtokos osztály meg volt győződve arról, hogy ez így lesz a világháború után is.

Az ellenforradalmi kormányzat természetesen elsősorban politikai alapról kezelte a problémát.

Az ellenforradalom győzelme után mielőbb el akarta érni a nemzetközi elismertetést. Jól tudta, hogy hatalomra jutását a tőkés nagyhatalmak irányítása alatt álló közvetlen fegyveres beavatkozásnak köszönheti, de az is nyilvánvaló volt, hogy a győztes nagy-

hatalmak támogatására hatalmas megszilárdításához és megtartásához is szükség van. Ezért — bármennyire méltatlankodott is amiatt a hely és szerep miatt, amit a győztes nagyhatalmak Európa háború utáni új rendjében a béketárgyalásokon Magyarországnak szántak, illetőleg a békeszerződésben kiosztottak — az ellenforradalmi kormányok igyekeztek ezek „jóindulatát”, támogatását a hatalomra jutás után is biztosítani. Ezt nemcsak a rendszer belpolitikai konszolidációja elengedhetetlen feltételének tartották, de ettől várták a békeszerződés esetleges revíziójának elérését is.

A gazdasági kapcsolatok rendezése a győztes nagyhatalmakkal, illetőleg az erre irányuló tárgyalások felvétele tehát ebből a szempontból igen fontos, sürgős volt az ellenforradalmi rezsim számára. Ezeket a tárgyalásokat és a kötendő megállapodásokat az ellenforradalmi kormányzat a megindítandó politikai tárgyalások és megállapodások előjátékának, alapjának tekintette. A gazdasági tárgyalásoktól kedvező atmoszféra kialakítását remélte a politikai tárgyalásokhoz.

Az antant hatalmak jóindulatának az elnyeréséért, illetőleg megtartásáért a rezsim természetesen „áldozatokra” is hajlandó volt. Ennek jegyében sietve és szívesen ajánlkozott a Szovjet-Oroszország elleni intervencióba való bekapcsolódásra. Amikor pedig az antant nagyhatalmak — illetőleg az intervenció fő „patrónusa”, Franciaország — a kisantant hatalmak félelme miatt lemondtak Magyarország fegyveres közreműködéséről az intervencióban, az ellenforradalmi rezsim bizonyos gazdasági áldozatok vállalásával igyekezett a nagyhatalmak, elsősorban a legerősebb kontinentális hatalom, Franciaország, jóindulatát megszerezni. A Simonyi—Semadam-kormány például késznek mutatkozott arra, hogy a magyar államvasutakat és a magyar állami nehézipari vállalatokat, valamint a csepeli szabad kikötőt egy hosszúlejárátú, Magyarországra nézve rendkívül hátrányos és veszélyes bérleti szerződéssel kiszolgáltatja Franciaországnak, illetőleg a francia nagytőkének.⁹⁴ Úgy számítva, hogy a gazdasági tárgyalások során, a kötendő megállapodásban hozott „áldozatok” az elkövetkező politikai tárgyalásokon, illetőleg a kötendő politikai megállapodásokban rekompenzálódnak. Csak a Franciaország gazdasági-politikai-katonai terjeszkedésére, megerősödésére féltékeny többi nagy-

⁹⁴ O. L. Küm. res. pol. 1920 — 11 — 114. (A magyar kormány opoiós levele a Schneider és Társai cégnek. 1920. máj. 29.) E kérdést részletesen ismerteti Nemes Dezső: *A Bethlen-kormány külpolitikája*. Bp., 1964.

hatalmak — mindenekelőtt Anglia és Olaszország — ellenakciója akadályozta meg a terv megvalósítását.⁹⁵

A politikai megfontolások játszottak igen nagy szerepet abban is, hogy az ellenforradalmi kormányzat készséget mutatott a kisantant államokkal való mielőbbi gazdasági megegyezésre is.⁹⁶ Különösen a békeszerződések aláírása után. Készsége mögött az a reménykedés húzódott meg, hogy esetleg sikerül a trianoni békeszerződést aláírt kisantant hatalmakkal vagy akár csak azok egyikével, olyan kétoldalú gazdasági egyezményt kötni, amellyel a békeszerződés egyoldalú rendelkezéseit paralizálhatja és ezzel az egész békeszerződést diszkreditálhatja. Nem is szólva arról, hogy a külön megegyezésekkel esetleg sikerül ezeket az országokat egymással „összeugratni” és ezzel a Magyarország körül kiépülő kisantant gyűrűt szét pattantani, még mielőtt az megerősödhetik.

Főleg ugyanebből a megfontolásból kiindulva igyekezett a magyar ellenforradalmi kormányzat mielőbb gazdasági megállapodást kötni az új Lengyelországgal is, hiszen Lengyelország is — bár ténylegesen nem tartozott azok közé az országok közé, amelyek ellen Magyarország hadat viselt — aláírója volt a trianoni békeszerződésnek, mégpedig mint győztes hatalom.

Politikai célkitűzések képezték végül a legfontosabb mozgató rugóját az ellenforradalmi kormányzat azon igyekezetének is, hogy a régi „partnerrel”, Ausztriával, pontosabban az új Ausztriával, sürgősen rendezze Magyarország gazdasági kapcsolatait. Magyarország és Ausztria között ugyanis súlyos politikai ellentétek feszültek már a világháború befejezése óta, abból kifolyólag, hogy Ausztria is területi követelésekkel lépett fel Magyarországgal szemben, és az ellenforradalmi rezsim ennek a problémának a megoldá-

⁹⁵ O. L. Küm. res. pol. 1920–195. (Gratz Gusztáv bécsi magyar követ jelentése Teleki külügyminiszternek a bécsi angol és olasz diplomatákkal a magyar–francia tárgyalások ügyében folytatott megbeszéléseiről. 1920. júli. 9.)

⁹⁶ A kisantant és az ellenforradalmi Magyarország háború utáni politikai-gazdasági viszonyaival foglalkozó történelmi tanulmányok (mint például Nemes Dezső előbb idézett munkája vagy Ránki György: Emlékiratok és valóság. Bp., 1965.) a magyar ellenforradalmi rezsim számlájára írják, hogy nem kereste a politikai-gazdasági közeledést. Ez a sommás megállapítás — legalábbis a húszas évek első felét és a gazdasági vonatkozásokat tekintve — legalábbis korrekcióra szorul. Látni fogjuk, hogy a magyar kormányok a húszas évek első felében nem egy kísérletet tettek arra, hogy a kisantant államokkal felvegyék a gazdasági kapcsolatokat, de ezek a kísérletek — éppen a kisantant államok kormányainak ellenállása miatt — nem jártak sikerrel. A húszas évek első felében éppen a kisantant államok nacionalista köreinek állott érdekében az elzárkózás — politikai és gazdasági elzárkózás egyaránt — Horthy-Magyarországtól.

sát kívánta és remélte elérni az Ausztriával lefolytatandó gazdasági tárgyalások és megállapodások segítségével.

A magyar uralkodó osztályok legkülönbözőbb csoportjai és a kormányzat a semleges országokkal és a központi hatalmakkal kötött és a háború után is érvényben maradt szerződések fenntartása kérdésében teljesen azonos állásponton voltak. Bár ezek a szerződések az új gazdasági-politikai-jogi viszonyok következtében korrekcióra szorultak, mégsem tartották kívánatosnak azok bolygatását. Az adott időpontban Magyarországnak nem voltak lehetőségei arra, hogy a korrekciókat a maga érdekeinek megfelelően hajtsa végre. Így hát örültek annak a szerződésnek — elsősorban a Németországgal kötött szerződés — változatlanul érvényben maradnak. Annál is inkább, mert az ellenforradalmi rendszer hatalomra jutásakor ezek a szerződések voltak az egyedüli gazdasági láncok, amelyek az ellenforradalmi Magyarországot a világ-gazdasággal összekapcsolták. Addig, amíg Magyarországnak sikerülhetett az ország gazdasági élete szempontjából fontos országokkal kiépíteni a kapcsolatokat, csupán ezek a szerződések nyújtottak lehetőséget arra, hogy Magyarország — legalább minimális mennyiségben — hozzájuthasson olyan termékekhez, amelyekre a termelő munka megindításához elengedhetlenül szüksége volt.

Az egységes külkereskedelempolitikai koncepció, az ország valószínű gazdasági érdekeinek megfelelő kereskedelempolitikai stratégia és taktika hiánya súlyos pozícióhátrányt jelenthetett — mint hamarosan kiderült, jelentett is — a kereskedelmi tárgyalásokon és olyan veszedelmes következményeket ígért a megkötendő szerződéseket illetően, amelyeket a magyar gazdasági élet érdekében mindenképpen kívánatos lett volna elkerülni. A probléma súlyosságát mindössze — és csak átmenetileg — mérsékelte az a körülmény, hogy a gazdasági tárgyalások sorrendjének kialakítása végül is nem a magyar uralkodó osztályokon vagy kormányokon múlt.

c) A győztes hatalmak elzárkózása Magyarországgal szemben

A győztes hatalmak közül egy sem sietett gazdasági kapcsolatait rendezni Magyarországgal.

A győztes nagyhatalmak érdeklődésének előterében mindenképp előtt a békeszerződések tető alá hozása állt. Ezekbe olyan gazdasági rendelkezéseket igyekeztek beszorítani, amelyekkel kereskedelmi szerződések megkötése nélkül is hátrányos helyzetbe hozhatták a legyőzött országokat, köztük természetesen Magyarországot is.

Így került bele a trianoni békeszerződésbe is az úgynevezett *legnagyobb kedvezmény egyoldalú alkalmazásáról* szóló rendelkezés a győztes antant hatalmak előnyére és Magyarország rovására.⁹⁷ Ez a rendelkezés azt jelentette, hogy Magyarország a békeszerződés életbelépésétől számított hat hónapon keresztül viszonyosság, tehát mindenféle ellenszolgáltatás nélkül, a győztes országokból származó mindenfajta áru behozatalánál köteles azokat a legalacsonyabb vámokat alkalmazni, amelyeket az Osztrák–Magyar Monarchia a világháború előtt kötött kereskedelmi szerződéseiben a háború kitörésének napjáig bármely országnak engedélyezett. Egyes árukra ezt a viszonyosság nélküli, egyoldalú kedvezményt a békeszerződés 36 hónapi időre adta meg a győzteseknek.

Miután pedig közvetlenül a világháború után — a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok terén mutatkozó általános bizonytalanság, az imperialista protekcionizmus fokozódó erősödése közepette — a tőkés nagyhatalmak általában, tehát egymás között sem törekedtek tartós, kölcsönös engedmények nyújtásán alapuló kereskedelmi szerződések kötésére, érthető, hogy a békeszerződésben biztosított egyoldalú kedvezmények birtokában nem nagyon szorgalmazták a gazdasági kapcsolatok rendezését Magyarországgal sem. Mindössze arra vigyáztak, hogy magyarországi bevitelüket az ellenforradalmi rezsim adminisztratív eszközökkel ne akadályozza. Ennek biztosítására pedig — az adott viszonyok között — elegendőnek tartották a győzelem adta „tekintély” latbavetését a legyőzött és így engedelmességre szorítható Magyarországgal szemben.

E tekintetben kivételt csak Olaszország képezett.

Olaszország a világháború után nagy terveket szőtt Közép-, illetőleg Középhelet- és Délkelet-Európa gazdasági-politikai megszállására. Főleg a volt Osztrák–Magyar Monarchiából keletkezett új országokat igyekezett befolyási körébe vonni, belőlük olasz vezetés alatt álló gazdasági-politikai-katonai tömböt összekovácsolni.⁹⁸ E terv megvalósításának mintegy első lépéseként az olasz kormányok mindenekelőtt arra törekedtek, hogy ezekkel az országokkal mielőbb — a várható versenytársakat, azok között is mindenekfelett a legveszedelmesebbnek tartott többi győztes

⁹⁷ A 200. és köv. paragrafusok. (A békeszerződés teljes szövegét l.: Az 1921. évi törvénycikkek. C. J. H. Bp., 1922. 197. old.)

⁹⁸ Olaszország ebbeli törekvései közismertek voltak. Az olasz törekvésekre vonatkozólag l. O. L. Küm. gazd. pol. 1923–356. /res. (A bukaresti magyar követség jelentése.); O. L. Küm. gazd. pol. 1924–320. (A trieszti magyar konzul jelentése és a magyar kereskedelmi miniszter feljegyzése az olasz törekvésekről.)

nagyhatalmakat lehetőleg megelőzve — gazdasági kapcsolatokat teremtsenek.

Ez a megfontolás vezette a Nitti — kormányt, amikor, röviddel az ellenforradalmi rendszer magyarországi uralomra jutása után — a volt ellenséges hatalmak közül elsőnek — megszüntette Magyarországgal szemben a gazdasági blokádot. Sőt, a blokádot megszüntetésével egyidejűleg, magyar — olasz viszonylatban az áruforgalmat is szabaddá tette.⁹⁹ (Kereskedelmi megállapodás megkötésére persze — előre ismerve a magyar békeszerződés tervbe vett egyoldalú kereskedelempolitikai rendelkezéseit — egyáltalán nem gondolt.)

A magyar piac gyors előzönlése mindazonáltal az olaszoknak nem sikerült. Egyszerűen azért, mert ekkor még nem volt ehhez elegendő árujuk.¹⁰⁰ 1920 közepéig még csak ment valahogy a dolog, mert az olaszoknak rendelkezésére állottak azok a silány minőségű textilkészletek, amelyeket eredetileg — még a világháború kitörése előtt — az olasz gyarmatokra szántak, de amelyek a háború végéig az olasz raktárakban rekedtek.¹⁰¹ 1920 közepére azonban ezek a raktárkészletek elfogytak és időközben újabb árukkal pótolni nem sikerült, mert a béketermelésre való áttérés Olaszországban sem ment elég simán és gyorsan.¹⁰²

Talán még nehezebb volt az ellenforradalmi rezsim helyzete a kisantant államokkal kapcsolatban. Ezeknek az országoknak a kormányai nemcsak, hogy nem „siettek” Magyarországgal keres-

⁹⁹ A blokádot megszüntetését és a forgalom szabaddá tételét, az 1919. szeptember 4-én kiadott királyi dekrétum rendelte el.

¹⁰⁰ A forgalomra vonatkozó pontos adatokkal nem rendelkezünk, de a római magyar alkonzul egy 1923-ban készült összefoglaló jelentésében — amelynek adatai az olasz pénzügyminisztériumtól származtak — az egész 1919. évi magyar — olasz áruforgalom értékét körülbelül 2 millió lírára becsülte. Tekintettel arra, hogy az 1919. évi forgalom mindössze négy hónap forgalmát foglalta magában, a havi forgalom értékét körülbelül havi 500 000 lírára volt tehető, ami az akkor már erősen inflálódo líra értékét tekintve, teljesen jelentéktelen mennyiségű árut jelentett. Mellékesen megjegyezve, ugyanez időben az olasz — görög árucseré értéke havi 11 — 12 millió, az olasz — amerikai forgalom értéke pedig havi 650 millió lírára rúgott. (Vö. még: M. Külker. 1920. márc. 5.)

¹⁰¹ A háború utáni nagy iparcikkhiány idején persze még ennek az árunak is volt kelete Magyarországon, és az olasz tőkések — no meg a magyar kereskedők is — kihasználva azt a körülményt, hogy Magyarország világ-háború előtti legfőbb textiláru-szállítója, Csehszlovákia elzárkózott régi vevőjétől, zsíros üzleteket csináltak velük. Bár elvétele, a két valuta, a líra és a korona egyenlőtlen ütemű inflációja következtében, érzékeny veszteségeket is szenvedtek. (A textil. 1920. márc. 22., 29.)

¹⁰² Főleg a szénhiány miatt. Erre vonatkozólag l. Weltwirtschafts Zeitung. 1920. szept. 16.

kedelmi tárgyalásokat folytatni, hanem minden tekintetben — politikai, gazdasági, kulturális tekintetben egyaránt — egyenesen arra törekedtek, hogy Magyarországtól elzárkózzanak.

A csehszlovák állam létrejöttékor a politikai hatalom a cseh — morva-német burzsoázia és birtokososztály¹⁰³ kezébe került. Az első csehszlovák kormány, a Kramař-kormány ugyan koalíciós alapon jött létre — ez volt az úgynevezett „össz nemzeti koalíció” kormánya — ebben a koalícióban azonban a tizenhat miniszteri tárcából hét a cseh — morva burzsoáziát képviselő, erősen nacionalista Nemzeti Demokrata Párt, és a hasonló beállítottságú — főként a birtokos osztályt képviselő — Agrár Párt kezébe került, három-három tárca a közép- és kisburzsoázia érdekeit képviselő cseh Nemzeti Szocialista Párt, illetőleg a Szociáldemokrata Párt kezébe, a többi három tárca pedig más kisebb pártok birtokába. 1919 nyarán ugyan, a községi választások eredményeképpen az össz nemzeti koalíció szétrobbant,¹⁰⁴ és helyébe a szociáldemokrata többségű, úgynevezett „vörös-zöld” koalíció lépett, a Kramař-kormány pedig a szociáldemokrata Tusář elnökletével megalakult kormánynak adta át a helyét, ez a változás azonban egyáltalán nem jelentette azt, hogy a burzsoázia és a birtokos osztály kiszorultak a hatalomból és a csehszlovák politikára gyakorolt befolyásuk lényegesen gyengült. A kulcsminisztériumok legtöbbje — például a belügy-, a pénzügy-, a földművelésügyi minisztérium — továbbra is a burzsoáziáé, illetőleg a birtokos osztályé maradt, és a kormány szociáldemokrata tagjai is — élükön Tusář miniszterelnökkel — nagy „megértést” tanúsítottak a burzsoázia és a birtokos osztály politikai-gazdaságpolitikai törekvéseivel szemben.

A csehszlovák nemzetgyűlés, amely az új állam kikiáltásakor választások nélkül, pártközi megállapodás, kinevezés alapján jött létre és 1920 áprilisáig változatlan összetételben dolgozott, lényegében hasonló jellegű volt.¹⁰⁵

Az Osztrák — Magyar Monarchia összeomlását követő zűrzavarban az újonnan kialakult Csehszlovákia kormányzata minden igyekezettel azon volt, hogy a sebtében összeálló haderő segítségé-

¹⁰³ A cseh — morva „birtokos osztály” alatt — figyelembevétel a háború előtti birtokstruktúrát, és különösen a háborút követő földreform következményeit — elsősorban az ártermelő gazdagparasztságot kell érteni.

¹⁰⁴ A választásokon a Szociáldemokrata Párt a szavazatok 30,1 százalékát nyerte el, és így a legerősebb párt lett. Az Agrárpárt 20,5 százalékot, a Szocialista Párt 15,6 százalékot, míg a Kramař vezette Nemzeti Demokrata Párt mindössze 8,2 százalékot.

¹⁰⁵ Ennek eredményeképpen a Nemzetgyűlés által 1920 februárjában törvénybe iktatott csehszlovák alkotmány is burzsoá-birtokos alkotmány lett.

vel megszállja azokat a területeket, amelyekre a cseh—morva területek kiegészítése, az önálló állami élet feltételeinek biztosítása céljából a wilsoni elvek alapján igényt emelt és amelyeknek az új állam területéhez csatolására a győztes antant nagyhatalmak részéről már a világháború alatt ígéretet, illetőleg, amelynek megszállására a fegyverszüneti megállapodások alapján engedélyt kapott. Ebből következett, hogy a megszállások idején birtokon belül várva a békekonferencia végleges döntését, minden tekintetben csaknem hermetikusan elzárkózott mindazoktól az országoktól, közöttük Magyarországtól is, amelyek területéből részeket tartott megszállva.

Az új Csehszlovákia kormányai azonban a Magyar Tanácsköztársaság elleni intervenció után sem hagytak fel az elzárkózással Magyarországgal szemben. A békekonferencia döntésére vártak, igyekeztek időt nyerni. Ugyanakkor elzárkózásuk nyilvánvaló politikai, diplomáciai szempontjai mellett más motívumok is erősítették e magatartásukat.

Az újonnan létrejött Csehszlovákia ugyanis — az e térségben létrejött vagy jelentősen átalakult más államokhoz hasonlóan — rendkívül nagy súlyt helyezett a kialakított politikai államkeretek egységes gazdasági egésszé kovácsolására. Ennek jegyében a csehszlovák kormányok arra törekedtek, hogy minél teljesebben szétvágják a szomszédokkal, korábban ugyanazon birodalom keretébe tartozó partnereikkel fennálló régi kapcsolataik szálaait.

Az elzárkózás természetesen nem járt megrázkódtatások nélkül Csehszlovákiára nézve.

Az új ország a volt Osztrák—Magyar Monarchia területének egyötödét, lakosságának egynegyedét, ugyanakkor azonban iparának kétharmadát örökölte!¹⁰⁶ Ezzel Csehszlovákia Középkelet-Európa legiparosodottabb országa lett, amelynek ipari termelése messze túlhaladta az ország belső fogyasztását.

A csehszlovákiai ipar kezdettől fogva megfelelő energiabázissal rendelkezett, hiszen a régi Monarchia legfontosabb szénlelőhelyei — a cseh—morva—sziléziai terület — az új ország területéhez tartoztak, amellet a versaillesi békeszerződés a volt német-Szilézia egy részét is Csehszlovákiához csatolta. Az ország szénvagyoná-

¹⁰⁶ Csehszlovákia akkori gazdasági helyzetére nézve: W. Brdlik: *Die Sozialökonomische Struktur der Landwirtschaft in der Tschechoslovakei*. Berlin, 1938., valamint a *Csehszlovákia Kommunista Pártjának története*. Bratislava, 1962. c. monográfiákat. Magyar becslések szerint a volt Osztrák—Magyar Monarchia iparának körülbelül 80 százaléka került az új Csehszlovákia területére. (Vö. Knob Sándor: *Csehszlovákiából*. Tanulmány a M. Gy. 1921. 13—14. számában.)

ból ennél fogva még exportra is bőven futhatta. A csehszlovákiai széntermelés tehát, az igen rövid ideig tartó, átmeneti nehézségek leküzdése után, biztos alapot adott az új ország iparának a béke-termelés megindításához.

Nyersanyag tekintetében már kevésbé volt kedvező helyzetben a csehszlovákiai ipar. Legfontosabb ágai közül például a nehézipar, azon belül a vasipar, gyenge bázissal rendelkezett, hiszen a Csehszlovákia területére jutott vasipari üzemek világháború előtti legfontosabb ércforrásai, az eisenerzi és a rudabányai bányák az új Ausztria, illetőleg Magyarország területén maradtak. A másik fontos iparág, a textilipar, hasonlóképpen gyenge hazai nyersanyagbázisra támaszkodhatott. A pamutipar, de a selyem és a jutaipar is, persze már a világháború előtt is, külföldi nyersanyagra szorultak, de egyéb textilipari ágak, mint a gyapjú-, a len-, a kenderipar sem élhetett meg tisztán hazai nyersanyagból. Ugyanígy állt a bőripar is. Ezek az iparágak még félkész termékekkel sem rendelkeztek megfelelő mértékben hazai forrásokból, mert a régi Ausztriában olyan ipari munkamegosztás alakult ki például a textiliparban, hogy az osztrák területeken a fonóipar, a cseh—morva területeken pedig a szövőipar dominált. Az új Csehszlovákia szövőipara tehát nem rendelkezett megfelelő mennyiségű hazai fonallal. A fontos csehszlovákiai iparágak közül csak a cukor-, a papír- és a söripar volt viszonylag rendszeresen ellátva hazai nyersanyaggal.

A nyersanyagkérdés tehát az önálló élet kezdetén elég komoly gondot okozott a csehszlovák iparnak, de a kormányzat segítségével sikerült elég gyorsan úrrá lenni a gondokon. Amerikai textil-érdekeltségekkel tekintélyes mennyiségű nyerspamut csehszlovákiai feldolgozására sikerült megállapodásokat kötni. Hasonlóképpen sikerült megállapodnia ausztráliai kereskedőkkel nyersgyapjú feldolgozására.¹⁰⁷ Igaz, hogy ezekkel a megállapodásokkal súlyos terheket voltak kénytelenek magukra vállalni,¹⁰⁸ ami később — mint látni fogjuk — veszedelmes következményekkel is járt, de a textilipar legsúlyosabb problémáját mégis csak sikerült áthidalni és ezzel a textilipar béketermelését elindítani.

¹⁰⁷ Prager Tagblatt. 1920. márc. 4.; A Textil. 1920. márc. 22.; vö. még O. L. FM. 1921—54—20.645. (A Magyar Áruforgalmi Iroda jelentése. 1921. márc. 7.)

¹⁰⁸ A csehszlovák textilipar a hitelre átvett nyersanyagért a feldolgozás idejére — tehát jó néhány hónapi időre — 8,5 százalékos kamatot volt kénytelen fizetni. A feldolgozás után az elkészített áru 50 százalékát vitték vissza az Egyesült Államokba, a másik 50 százalékuk több mint a fele — az egésznek több mint 30 százaléka — „Népruházati célokra” a csehszlovák kormány kezébe került, 20 százaléka pedig „Hulladék” címen megmaradt a csehszlovák textilgyárosoknak. (Uo.)

A kohóipar problémáit is sikerült — legalább részben — megoldani az Ausztriával aránylag gyorsan megkötött kereskedelmi egyezmény segítségével, amely lehetővé tette, hogy a vasolvasztók egy része hozzájuthasson az eisenerzi vasérchez.

A béketermelés megindítása tehát Csehszlovákiában jóval könnyebb, gyorsabb, egyszerűbb volt, mint Ausztriában vagy Magyarországon.

A legnagyobb nehézséget a súlyos élelmiszer probléma okozta.

A cseh—morva mezőgazdaság viszonylag magas színvonalon állt — magasabban, mint például a magyar — mennyiségi teljesítőképessége azonban — annak ellenére, hogy birtokába jutott a korábbi magyar mezőgazdasági terület egy viszonylag jól fejlett részének, a Kis-Alföld nagyobbik felének — jelentősen elmaradt attól a követelménytől, amit az ország fogyasztása támasztott vele szemben. Elsősorban a kenyérgabonában, azon belül a búzában volt kezdettől fogva nagy hiány az országban.

Az ország egész gabona szükséglete — az ipari gabonával együtt — körülbelül évi 30—35 millió mázsza volt. Az 1919. évi terméstartatokkal nem rendelkezünk, az 1920. évi termelésről viszont tudjuk, hogy körülbelül 24 millió mázsát tett ki és hogy ez a mennyiség valamivel több volt, mint az 1919. évi. Ezek szerint tehát az 1919—20. években Csehszlovákiának legalább 8—10 millió mázsza gabona hiánya volt — ennek túlnyomó részét képezte a kenyérgabona, elsősorban a búza — amit import útján kellett, illetőleg kellett volna előteremteni.¹⁰⁹

Szűkében volt e mellett Csehszlovákia a húsnak, főleg a sertés-húsnak és egyes igen fontos állati termékeknek, elsősorban a zsírnak is.

A természetes hiányt, amely önmagában sem volt éppen elhanyagolható dolog, erősen megnövelte az a körülmény, hogy — akárcsak Magyarországon — a birtokos osztály Csehszlovákiában is elvonta terményeinek jelentős részét a legális forgalomtól és a fekete-piacon igyekezett értékesíteni. A gabonaforgalom ugyan állami monopólium volt a köztársaság megalakulásától kezdve, és a kormányok rendszeresen rekviráltattak is, de a hiányt ezzel sem lehetett megszüntetni. A birtokos osztály a beadási kötelezettségnek — a kilátásba helyezett büntetések ellenére — Csehszlovákiában

¹⁰⁹ A csehszlovák szükségletekről, és a termelés mennyiségéről a *Statistický Přehled 1920—29.*, a *Statistická Příručka Republiky Československé 1920—32.*, és a *Zahraněční Obchod Republiky Československé 1920—29.* évfolyamainak adatai tájékoztatnak.

is csak vonakodva tett eleget. Illetőleg nem tett eleget, mert természetlegének csak töredékét bocsátotta maximált áron az állam rendelkezésére, a rekvirálás ellen pedig itt is a gabona elrejtésével védekezett.¹¹⁰

Az élelmiszerhiány megszüntetése érdekében a csehszlovák kormányzat természetesen erőfeszítéseket tett a megfelelő behozatal kiépítésére is. Ezek az erőfeszítések azonban szintén nem jártak kielégítő eredményekkel. Az agrár exportáló országok közül Romániának úgyszólván semmi exportfeleslege nem volt, Bulgáriának alig valami, és az is alig volt hozzáférhető. Egyedül Jugoszláviának volt bizonyos eladható készlete, de annak nagy részét az antant nagyhatalmak nyomására kénytelen volt az éhínség küszöbén álló Ausztriának szállítani. A kormányzat jelentős erőfeszítéseket tett annak érdekében is, hogy a hiányzó gabonát tengeren túlról pótolják,¹¹¹ azonban ezek a kísérletek sem vezettek kielégítő eredményre. A nagy távolságok, a devizahiány, a fizetési komplikációk, a zavaros közlekedési-szállítási viszonyok és nem utolsósorban a világszerte tapasztalható élelmiszer szűke miatt ezek a szállítások erősen akadoztak.

A csehszlovákiai ipar béketermelésre való gyors átállásának — az élelmezési nehézségek mellett — volt még egy másik súlyos akadály is: már az önálló állami élet kezdetén is jelentkező piacprobléma.

Mint már említettük, a csehszlovákiai ipar termelő képessége messze meghaladta az ország belső fogyasztóképességét. Ezért létfontosságú kérdés volt a termékfelesleg értékesítése. Az Osztrák—Magyar Monarchia szétesése azonban — ugyanakkor, amikor megadta Csehszlovákia önállóvá válásának lehetőségét — éppen azt, a mindenféle versennyel szemben hathatós védelemmel ellátott piacot ütötte ki a kezéből, amit a volt Monarchia gazdaságpolitikája szemelt meg. Az önálló állami élet tehát a csehszlovákiai ipar számára azt jelentette, hogy a korábbi, értékesítési gondoktól úgyszólván teljesen mentes piac helyett, a világpiacon kell érvényesülést keresnie. A csehszlovák ipar azonban — éppen úgy, mint az osztrák — csak a régi Osztrák—Magyar Monarchián belül, a magyar és egyéb nemzetiségi iparokhoz képest volt fejlett. Nyugat-Euró-

¹¹⁰ Vö. Prager Tagblatt. 1921. jan. 27. Erről számol be a prágai magyar követ 1921. február 1-i jelentése is. (O. L. FM. 1921 — 54 — 20.644.)

¹¹¹ 1920 folyamán a csehszlovák kormány Londonban vásárolt amerikai — kanadai és argentin — lisztet, Brdlik földművelésügyi miniszter Hamburgban USA-lisztet, Hotovetz kereskedelmi miniszter pedig Hollandiában argentin búzát. (O. L. FM. 1921 — 54 — 20.853. A prágai magyar követség 1921. márc. 1-i jelentése.)

pához képest azonban már nem. Az elkerülhetetlen világpiaci versenyben tehát a csehszlovákiai burzsoázia hátránnyal indult.

Az értékesítési probléma már az önálló gazdasági élet kezdetén elkeseredett marakodást idézett elő a csehszlovákiai burzsoázián belül.

A gazdaságilag is, politikailag is erősebb, az első kormányokban döntő súllyal képviselt cseh—morva burzsoázia értékesítési gondjait Szlovákia dezindusztrializálásával, felvevő piaccá változtatása útján akarta enyhíteni. Ez a törekvés természetesen éles szlovák ellenállásba ütközött,¹¹² és a nemzetiségi ellentétek felszítását eredményezte.¹¹³

Egyidejűleg azonban, erős ipari bázisukra építve, harcba szálltak a világpiaci versenyképesség megteremtéséért is. Gazdasági megfontolások alapján ugyan legkevesebb sikerre éppen a nyugati piacokon számíthattak. Politikai megfontolásokból azonban mégis ezt az orientációt szorgalmazták elsősorban. Abban reménykedtek, hogy a Csehszlovákiával politikai és katonai szövetségben álló nagyhatalmak megnyitják piacaikat a csehszlovák ipar termékei előtt.¹¹⁴ Ezek az erőfeszítések azonban — bár a cseh korona árfolyamának esése is támogatta — nem jártak sikerrel. 1920—21. fordulója körül a Nyugaton kibontakozó túltermelési válság idején ugyanis a tőkés országok elkeseredett védekezésre rendezkedtek be mindenféle ipari késztermékbehatolás ellen.¹¹⁵ Így aztán Csehszlovákiának egyedül Ausztriával sikerült viszonylag gyorsan rendezni a gazdasági kapcsolatokat.¹¹⁶

¹¹² A cseh—morva burzsoázián belül sokan előre látták a terv megvalósíthatatlanságát. A Prágai Kereskedelmi és Iparkamara elnöke, Bilovahek Zliha Nepomuk így vélekedett a tervről: Felső-Magyarország (értsd: Szlovákia — R. L.) a mienk, de csak katonailag. Ipara és kereskedelme magyar. Felső-Magyarország gazdasági meghódítása csak a II. József idején alkalmazott ediktumokkal volna megvalósítható.

¹¹³ A Szlovenszko gyarmatosítására irányuló cseh—morva törekvésekről l. a *CsKP tört. c.* már idézett monográfiát, amely a kérdéssel részletesen foglalkozik.

¹¹⁴ Lengyel Géza: *A külkereskedelmi forgalom mai szabályozása Magyarországon és a szomszédos államokban.* (Kg. Szle. 1920. 592. old.); ugyanerre: M. Külker. 1920. márc. 20. A csehszlovák burzsoázia nyugat-európai orientációjára nézve a legautentikusabb forrás mégis a *CsKP tört. c.* monográfia.

¹¹⁵ Súlyosbította a helyzetet számukra az a körülmény, hogy ez időben a csehszlovák korona árfolyam esése megállt, sőt kezdett az ellenkezőjére fordulni. (Vö. Tribuna. 1921. febr. 3.)

¹¹⁶ Erre mindkét országnak nagy szüksége volt, mert a volt Osztrák—Magyar Monarchiában kialakult gazdasági szerkezet, ha úgy tetszik „munkamegosztás” következtében — amint erre egyébként már bizonyos vonatkozásokban utaltunk — a két ország ipara kölcsönösen egymásra volt utalva,

Mindezek egyre inkább világossá tették, hogy a csehszlovák ipar reális érvényesülési lehetőségekre — legalább is addig, amíg sikerül elérni a nyugat-európai színvonalat — a kitaposott utakon, a volt Osztrák–Magyar Monarchia piacain, elsősorban korábbi legfontosabb piacán, a magyar piacon, valamint Középkelet-és Délkelet-Európa agrárországainak piacain számíthat.

Az élelmiszerhiány, a nyomában járó élelmiszerdrágulás, illetőleg az élelmiszerdrágulás nyomában járó általános drágulás, nagymértékben növelte az amúgy is súlyos belső szociális-politikai feszültséget Csehszlovákiában is. Növelte a munkásosztály politikai aktivitását, ami természetesen örökös rettegésben tartotta a csehszlovákiai burzsoáziát.¹¹⁷ Emellett az élelmiszerhiány, az élelmiszerdrágulás megakadályozta a munkabérek leszorítását és ezzel a cseh burzsoázia versenyképességét csökkentette a világpiacra. A burzsoázia sok és olcsó élelmiszert kívánt, mégpedig gyorsan, hogy a béketermelés fejlesztése révén szabaduljon a munkásosztály bolsevizálódásának veszedelmétől.

A csehszlovákiai burzsoázia tehát meglehetősen korán eljutott annak a követeléséig, hogy a kormány a középkelet-európai országok — elsősorban Magyarország — felé mielőbb és természetesen az ő számára minél előnyösebben rendezze a gazdasági-kereskedelmi kapcsolatokat. 1920 márciusában a textilkereskedők és gyárosok Pozsonyban konferenciát tartottak, amelyen J. Morgan, budweisi textilgyáros, a nagyipari burzsoázia nevében, azt a következtetést vonta le a kormány addigi politikájával kapcsolatban, hogy „...ha Csehszlovákia Magyarországgal nem köt »gazdasági különbékét« akkor elveszti a fegyveres győzelmet is”. A konferencián, a kormány képviselőjében megjelent W. Hradek, a kereskedelmi minisztérium osztályvezetője, alig volt képes lecsillapítani a megjelent kereskedők és gyárosok viharos kitöréseit.¹¹⁸ A bur-

kölesönösen kiegészítették egymást. A megegyezésnek politikai akadályai nem nagyon voltak, hiszen Ausztria — legalább is ez időben — nem folytatótt revizionista politikát.

¹¹⁷ 1920 decemberében már véres összeütközésekre került sor Prágában és a nagyobb ipari városokban a munkásság és a kormány fegyveres erői között. (Vö. a *CsKP. tört.* 194–95. old.)

¹¹⁸ Vö. Slovensky Dennik 1920. márc. 14.-i számával. A konferencia összehívására a közvetlen okot egyébként az szolgáltatta, hogy a cseh elzárkózás miatt a magyar kereskedők ellenbojkottot hirdettek meg a cseh textilárakra, arra az időre, amikor már a csehek hajlandók lennének árut szállítani Magyarországnak. A cseh kereskedelmi és ipari körökben a beígért ellenbojkott komoly aggodalmat keltett. (A fentiekre nézve l. A Textil. 1920. márc. 22. és 29. számait, valamint a M. Külker. 1920. szept. 2. számát.)

zsoázia mozgolódása azonban ekkor még eredménytelen maradt.

Jugoszlávia ugyanúgy és ugyanazokból a megfontolásokból, mint Csehszlovákia, kezdettől fogva elzárkózott a Magyarországgal való kapcsolatok felvétele előtt. Elzárkózott nemcsak a magyar polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság időszakában, hanem a magyar ellenforradalmi rendszer hatalomra jutásának idején is és sokkal merevebben, kitartóbban, mint Csehszlovákia.

A világháború végén Szerbia az összeomló Osztrák–Magyar Monarchia hatalmas területeit szállta meg, köztük igen jelentős volt magyarországi területeket is. A túlnyomórészt délszláv lakosságú Horvátországot és emellett olyan területeket is, amelyeknek lakossága nagyobb részben magyar és német volt: a Bácskát, a Bánátot és az úgynevezett „dél-baranyai háromszöget”.

A megszállt, majd a békeszerzésekben Jugoszláviához csatolt területeket természetesen a jugoszláv kormányzat is igyekezett mielőbb és minél tökéletesebben beépíteni az új politikai-gazdasági keretekbe.

Hozzá kell ehhez tenni mindjárt azt is, hogy Jugoszlávia a trianoni békeszerződésben megkapott, volt magyarországi területekkel egyáltalán nem érezte magát kielégítettnek. Területi aspirációi Magyarország felé – éppúgy, mint Ausztria felé – nagyobbak voltak, mint amekkorákat a győztes nagyhatalmak kielégíteni hajlandóknak mutatkoztak. A jugoszláv uralkodó osztályok, elsősorban az egyre inkább életre kelő szerb burzsoázia, mindenképpen meg akarták tartani a megszállt Pécs vidéki feketeszen területeket. Félreérthetetlenül a jugoszláv iparosítás fő energiabázisául.¹¹⁹

Világosan mutatta ezt az a tény, hogy a jugoszláv kormány a békeszerződés aláírása után is minden követ megmozgatott a területek megtartása érdekében. Csapatait nem vonta ki Pécsről és környékéről. Ehelyett erőteljes propagandahadjáratot indított annak érdekében, hogy a győztes nagyhatalmakat a trianoni határozatok megváltoztatására és Pécsnek, valamint a Pécs vidéki szénterületnek Jugoszlávia birtokában hagyására bírja.

Csak természetes volt, hogy az új területek minél tökéletesebb és minél gyorsabb asszimilálása érdekében a jugoszláv uralkodó körök is kezdettől fogva arra törekedtek, hogy azokat minél hermetikusabban elzárják Magyarországtól. Ugyanezt igyekeztek tenni

¹¹⁹ Jugoszláviának feltárt szénlelőhelyei akkor még lényegében csak Trifailban (Trbovljeben) voltak. A boszniai, szerbiai szénvagyon még felátatlan volt.

a megszerezni kívánt és még megszállva tartott Pécs vidéki területekkel is.¹²⁰

Ilyen körülmények között Magyarország semmiféle áruhoz nem juthatott a jugoszláv piacon. Ilyen kísérletre lényegében csak egyszer került sor, de az is eredménytelen maradt. 1919 végén a magyar kormány megbízásából a Haditermény Rt. nagyobb mennyiségű jugoszláv lisztet, zsírt, hüvelyest vásárolt a megszállt területen és megkísérelte azokat Magyarországra átszállítani. A jugoszláv kormány azonban — noha előbb hozzájárult az összevásárolt élelmiszerek kiszállításához — egyszerűen határozatot rendelt el Magyarországra felé.

A jugoszláv elzárkózásra mi sem vet élesebb fényt, mint az a körülmény, hogy a kormány hosszabb ideig nem volt hajlandó még az úgynevezett határszéli-forgalom rendezésére sem.

A kép teljességéhez tartozik annak megemlítése is, hogy a jugoszláv kormány nemcsak a magyar–jugoszláv gazdasági kapcsolatok kiépítését akadályozta, hanem azt is, hogy Magyarország az Olaszországgal megindult árucseréjét a legrövidebb, legolcsóbb jugoszláv tranzitóval bonyolítsa le. Még az erre irányuló kísérletnek is útjába állt, amennyiben az 1920 januárjában megtartott grázi nemzetközi vasúti értekezletre — amelyen az érdekelt országok a közép-európai közlekedési viszonyok rendezéséről tárgyaltak és határoztak — a jugoszlávok el se mentek, a hozott határozatokat el nem ismerték és a Déli Vasút Társaság megkeresésére — amelyben a Társaság a grázi határozatokat a jugoszláv államvasutaknak tudomásul vétel, illetőleg hozzájárulás végett megküldte — még csak nem is válaszolt.¹²¹

A legmerevebb elzárkózást talán mégis Románia tanúsította Magyarországgal szemben.

A világháború utáni Románia súlyos politikai és gazdasági problémákkal küszködő ország volt.¹²² A parasztság erőteljesen

¹²⁰ Ezen az alapvető tendencián mit sem változtatott az a körülmény, hogy mindkét ország uralkodó körei és kormányai egyaránt a kommunistaellenesség alapján állottak, és, hogy ezen az elvi alapon a jugoszláv tisztikar és a Horthy-fővezérség között a Magyar Tanácsköztársaság bukása után átmenetileg még figyelemre méltó „együttérzés”, sőt a magyar kommunisták likvidálása tekintetében együttműködés is kibontakozott. (Az együttműködésre nézve l. az *Iratok*. I. 170. és köv. old.)

¹²¹ O. L. Küm. gazd. pol. Olasz dosszié, 93. csomó. II. 1920. (Feljegyzés az 1920. márc. 18-án, a magyar külügyminisztériumban tartott értekezlet-ről.)

¹²² A világháború utáni román politikai–gazdasági viszonyokra jó tájékozódási lehetőséget nyújt Mihail Roller: *A román forradalmi mozgalom fellendülése az első világháború után. 1917–1923. c. tanulmánya.* (Megje-

követelte a hadbalépéskor megígért földreform mielőbbi végrehajtását. Ezt azonban a román uralkodóosztályok igyekeztek elsabotálni, vagy legalábbis minél távolabbi időre kitolni.

Ugyanakkor a háború utáni kritikus helyzetben a román uralkodó osztályok sietve csatlakoztak a Magyar Tanácsköztársaság elleni intervencióhoz és készségesen vállalták a Szovjet-Oroszország elleni intervencióban való közreműködést is. Az antikommunizmustól és szélsőséges nacionalizmustól vezérelt katonai kalandok azonban a szó szoros értelmében véve csődbe juttatták a világháborús erőfeszítések következtében megingott román államháztartást és rendkívül súlyos terheket róttak a lakosság, főleg a bérből és fizetésből élő tömegek vállaira.

Rendkívül súlyos teherterelt jelentett a világháború utáni Románia számára a nemzetiségi vagy, ahogy akkor nevezték: a kisebbségi kérdés.

Románia ugyanis a világháború után soknemzetiségű országgá változott. Az ebből fakadó problémákat, amelyek különösen a világháború utáni első években voltak igen súlyosak, az ultraszoviniszta román uralkodó körök az erőszakos asszimilálással igyekeztek megoldani, ami nagy belső feszültséget okozott.¹²³

A román gazdaság helyzete is kritikus volt.

A béketermelésre való áttérés Romániában is súlyos nehézségekkel találta magát szemben. Az áttéréshez feltétlenül szükséges feltételek közül igen sok hiányzott. Főleg termelőeszközökben, szállítóberendezésekben, fogyasztási cikkekben — elsősorban iparcikkekben, de még élelmiszerekben is — volt nagy hiány. Emellett Romániában is nagy méretet öltött a „kiárusítási-láz”, amely még a meglevő csekély készleteket az országból való kiszippantás veszedelmével fenyegette.¹²⁴ Tetézte a nehézségeket a világháború

lent a „Lupta da clasa” 1950. 5. számában. A tanulmányt kivonatossan közli a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének Értesítője is, 1951. 10–12. számában.) Hasznos felvilágosításokat nyújtanak még erre vonatkozólag a *Magyarok és románok*. c. gyűjteményes munka (szerk. Deér—Gáldy, Bp. 1944.) II. köt., Csatári Dániel: *Román—magyar kapcsolatok. Történelmi vázlat*. Bp. 1958, az Osteuropäisches Jahrbuch. Bp., 1922. I. Jahrg. (86–118. old.), az Annuarul Statistic al Romaniei 1921. Bucuresti, 1922.

¹²³ Eredetileg Románia, J. Bratianu miniszterelnök, a béketárgyaláson a kisebbségi szerződés aláírását is megtagadta, arra hivatkozva, hogy ez sérti Románia nemzeti szuverenitását. Az antant nagyhatalmak azonban ultimátumban fenyegették meg a román kormányt, hogy az aláírás megtagadása esetén nem ismerik el Románia területi igényeit. Így aztán Bratianu utóda, Vajda—Voevoda miniszterelnök mégiscsak aláírta a szerződést.

¹²⁴ Az áruhiányra való tekintettel a román kormányok is szigorú kiviteli tilalmakat léptettek életbe. Az árukat három csoportba osztották: 1. olyan

alatt megindult infláció fokozatos kibontakozása, hiszen a román kormányzat is a bankóprésben kereste és találta meg a roskadozó államháztartás alátámasztására szolgáló oszlopokat és persze a román uralkodó osztályok is ebben az irányban keresték a béke-termelés megindításához és kiszélesítéséhez szükséges legfontosabb, egyszersmind legolcsóbb tőkeforrást.

A változó politikai és gazdasági körülményekből következett, hogy a háború befejezésének pillanatától kezdve a román kormányzat messzemenően elzárkózó politikát folytatott. Tegyük hozzá mindjárt azt is, hogy — bár természetesen az elzárkózó politika indítékai között gazdasági és politikai tényezők egyaránt szerepeltek — világosan megmutatkozott, hogy közöttük a gazdasági szempontoknál a politikaiak mindig nagyobb súllyal estek a latba. A román kormányzat természetesen le akarta fékezni az inflációt, a kiürítási lázat, javítani kívánta a külkereskedelmi mérleget, biztosítani igyekezett a béketermelésre való áttérés legfontosabb feltételeit, de a legfontosabb célkitűzése félreérthetetlenül mindig az volt, hogy az új Romániát minél teljesebb gazdasági egységgé forrassa egybe, hogy ezzel is elősegítse és megalapozza a régi, az úgynevezett „regáti” területek és az új területek politikai egységének kikovácsolását is.

A román uralkodó körök elzárkózó politikája természetesen rendkívül erőteljesen érvényesült Magyarországgal szemben.

A háború előtti Magyarországnak Románia birtokába jutott része, Erdély, viszonylag iparosodott terület volt, amely nemcsak igen értékes nyersanyagokat, hanem jelentős, a regátiaknál általában fejlettebb ipari objektumokat juttatott Romániának, az ország gazdasági előrelépésének egyik bázisa lehetett. Éppen ezért — első-sorban a román nagyipari burzsoázia — mindent elkövetett annak érdekében, hogy ezeket az objektumokat a román kormányzattal mielőbb és minél tökéletesebben elszigeteltesse Magyarországtól. És nem eredménytelenül.

árakra, amelyek kivételére semmilyen körülmények között sem adtak engedélyt (fémek, szén, gyapjú, len, nyersbőr, zsír, papír, zsák, marónátron, nyersolaj és nyersolaj-termékek stb.); 2. olyan árakra, amelyek kivételét csak kompenzáció ellenében engedték meg (búza, rozs, élőállat stb.); végül 3. olyan árakra, amelyek — ha a belső szükséglet ki volt belőlük elégítve — kompenzáció nélkül is kivihetők voltak. Persze azért ezek is csak engedélyvel és az előírt kiviteli illetékek lerovása után. (Monitorul Oficial. 1920. júli 27. L. még erre vonatkozólag a Magyar Áruforgalmi Iroda jelentését, 1921. márc. 29-én és Hóry András bukaresti magyar követ jelentését, 1921. márc. 28-án O. L. FM. 1921-54-20.833. és 21.324., valamint a M. Külker. 1921. júni. 2. számát.)

A bukaresti kormányzat mindjárt kezdetben, amikor megszálló csapataikat a demarkációs vonalak mögé visszavonta — a vasúti gördülő anyag átszállítása után — a legtöbb vasúti átmenő vonalat megszüntette.

A továbbiakban — a jugoszlávokhoz hasonlóan — kitért még a határszéli forgalom rendezése elől is. Éveken keresztül csupán a helyi hatóságok részéről sebtében összetákoltt alkalmi megállapodások próbálkoztak a probléma megoldásával. Ezek a megállapodások azonban inkább hátráltatták, mint előrevitték a két ország határszéli forgalmát.¹²⁵ Se szeri, se száma nem volt a kölcsönösen kezdeményezett, mesterségesen keltett incidenseknek, amelyek csak elmérgesítették a két ország közötti, amúgy sem barátságos állapotokat.¹²⁶

A csehszlovák, a jugoszláv és a román kormányok magatartása szervesen és természetesen illeszkedett bele a kialakuló kisantant politikai-gazdaságpolitikai vonalvezetésébe Magyarországgal szemben. E politika azon elsődleges célja mellett, hogy az újonnan kialakult államok gazdasági egységét megalapozza, alkalmas eszköz volt arra is, hogy a területi veszteségekbe beletörődni nem akaró, irredenta magyar uralkodó köröket a békeszerződés aláírására és érvénybeléptetésére szorítsa, illetőleg, hogy megakadályozza az e körök uralma alatt álló Magyarország gazdasági-katonai talpraállását, vagy legalábbis, hogy a talpraállás időpontját minél későbbre tolja ki.

Az ellenforradalmi Magyarországnak természetesen semmiféle eszköze, lehetősége nem volt arra, hogy Csehszlovákiát, Jugoszláviát és Romániát tárgyalásokra szorítsa. Háborúvesztés, politikailag, gazdaságilag, katonailag legyengült ország volt. Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia viszont a győztesek közé tartoztak,

¹²⁵ Az ideiglenes megállapodások például a határsáv szélességét csak 6, néhol egyenesen csak 2 kilométerben állapították meg. A termények helyszínen történt eladásából származó pénz átvitelét a másik ország területére nem engedélyezték. A megállapodások határozatait a románok csak olyan birtokosokra alkalmazták, amelyeknek birtokait az új határok kettévágták stb. (A magyar — román határszéli problémára vonatkozó bőséges dokumentációt l. O. L. Küm. gazd. pol. Román dosszié, 112. csomó, 3. Vegyes A. 1 — 4., Az 1921. máj. 6-i tárcaközi értekezlet feljegyzései.; O. L. FM. 1922 — 54 — 72.149. A külügyminiszter átirata a földművelésügyi miniszterhez, 1922. ápr. 10.; O. L. FM. 1922 — 54 — 46.235. ugyancsak a külügyminiszter átirata a földművelésügyi miniszterhez, 1923. dec. 27., és O. L. FM. 1925 — 54 — 32.079. Az 1922. évi határszéli forgalom tervezet.)

¹²⁶ A román kormány például a nem optált munkásokat — elsősorban a magyarokat — egyszerűen kiutasította Romániából, arra hivatkozva, hogy az országban munkanélküliség van és az „idegen” munkások leszorítják a román munkások munkabéréét.

katonailag meglehetősen erősek voltak, Magyarországgal szemben maguk mögött tudták a győztes nagyhatalmakat. Gazdaságilag pedig — a háborús veszteségek ellenére — jobb helyzetben voltak, mint Magyarország. Így aztán viszonylag könnyűszerrel mellőzheték a megállapodásokat Magyarországgal. Legalábbis a háborút közvetlenül követő időszakban.

A háború után kialakulóban levő helyzettel megbékélni nem akaró magyar ellenforradalmi rezsimnek tehát semmi reménye nem lehetett arra, hogy a győztes hatalmakkal, mindenekelőtt a kisantant hatalmakkal, gyorsan rendezze a gazdasági kapcsolatokat.

d) Az első „siker”: kompenzációs egyezmény kötése Ausztriával

A győztes országok kezdettől fogva egyértelmű elutasító magatartása miatt a magyar ellenforradalmi rezsim tehát ott kísérletezhetett és kísérletezett is, ahol az adott körülmények között a legtöbb sikerre számíthatott: az új Ausztriában.

A háborús összeomlás és a polgári demokratikus forradalom után — mint mindenütt a világon, de különösen a vesztes országokban — Ausztriában is a termelő munka megindítása, illetőleg az ehhez szükséges legfontosabb feltételek, a hajtóenergia, a nyersanyag, az élelmiszer stb. biztosítása képezte az alapvető problémát. E tekintetben a háború utáni kis Ausztria egyenesen kétségbeejtő helyzetbe került.

A volt Monarchia gazdasági rendszerében az osztrák tartományok olyan ipari területté váltak, amelyek létalapját döntő módon a Monarchia más területeinek energia-, nyersanyag- és élelmiszerkészletei — egyben felvevő piacai is — adták. A Monarchia szétesése, az osztrák tartományok önálló életre való átváltása következtében e területek úgyszólván máról holnapra elvesztették korábbi létalapjukat.

A szénbázis, amelyre a monarchiabeli osztrák ipar támaszkodott — elsősorban a morva—sziléziai szénmedence — a kis Ausztria határain kívülre került. Emiatt az új országban rendkívül nagy szén- és kokszhiány keletkezett. Az új Ausztria szénszükségletének legfeljebb 18—20 százalékát volt képes az országon belül fedezni, kokszszükségletét pedig gyakorlatilag teljesen külföldről kellett kielégítenie.¹²⁷

¹²⁷ A világháború utáni Ausztria területén a világháború előtt évi 25—30 millió mázsa barna, és kevesebb mint 1 millió mázsa feketeszenet termeltek. Ezzel szemben szénszükséglete a világháború után — békeviszonyok között — évi 140—150 millió mázsa fekete- és barnaszén, valamint évi 12—13 millió mázsa koksz volt. (Vö. Gergely Hugó: *Statistikai adatok Magyarország,*

Súlyos gondot okozott az új Ausztriának a nyersanyagkérdés megoldása is. Talán a vasipart — amely a stájerországi vasércben megfelelő nyersanyagbázisra támaszkodhatott — és talán a vegyiparnak a salzkammerguti sóra támaszkodó részét kivéve, az osztrák ipar — elsősorban természetesen a legfontosabb iparágak egyike, a textilipar — csaknem teljesen külföldi nyersanyagra szorult.¹²⁸ De súlyos nyersanyagmizéria lépett fel más iparágakban is, hiszen az osztrák vegyipar egy része a galíciai nyersolajra, a bőr- és a malomipar a magyarországi nyersbőrre és gabonára épült fel stb.

A rendkívül súlyos problémák között különleges helyet kapott az élelmiszerhiány.

Ausztriának kereken 7 millió mázsa — az ország egész szükségletének csaknem háromnegyed részét kitevő — fedezetlen liszthiánnyal kellett számolni.¹²⁹ Az osztrák lisztszükséglet túlnyomó részének előteremtése csakis import útján volt lehetséges. És a lisztprobléma — bár kétségtelenül a legsúlyosabb — nem az egyedüli élelmiszerprobléma volt Ausztria számára. Valamelyest kisebb mértékben ugyan, de hasonló volt a helyzet más élelmiszerek — hús, zsír, zöldség, gyümölcs és egyebek — tekintetében is.

Az osztrák kormányzat sikertelenül kísérletezett azzal, hogy a problémákat önjerejéből oldja meg, vagy legalábbis enyhítse.

A háborús rendszabályok egész sorát érvényben hagyta, vagy újra életbe léptette. A kivitel állami ellenőrzés alá vételével és irányításával, szigorú kiviteli tilalmakkal igyekezett megakadályozni az energiahordozók, nyersanyagok, élelmiszerek kiáramlását. Még egyes — a béketermelés megindítása szempontjából fontos ipari késztermékeket is (bőr-, vasárúk, mezőgazdasági gépek, vegyi

Ausztria, Németország széntermeléséről. Bp. 1917.) Emellett Ausztriának — a hegyi vasutakra való tekintettel — igen jelentős mennyiségű, olyan jóminőségű szénre volt szüksége, amilyent az országon belül nem tudott előteremteni.

¹²⁸ Addig — az Osztrák–Magyar Monarchia fennállása idején — csak a pamut- és a jutaipar — és talán még a selyemipar — dolgozott döntő mértékben külföldi nyersanyaggal. A gyapjú-, len- és kenderipar azonban főleg a Monarchia területéről szerezte be nyersanyagát. Az új Ausztria számára azonban ezek a nyersanyagforrások is külföldiekké váltak.

¹²⁹ Az osztrák hivatalos adatok szerinti, békebeli 146 kilogrammos évi fejadagot véve alapul, az új ország évi lisztszükséglete 9 millió mázsa volt. Ezzel szemben termelése legfeljebb 2 millió mázsa. Ezen a helyzeten lényegesen az sem nagyon változtatható, ha Ausztriának a Nyugat-Magyarországgal kapcsolatos törekvéseit a békétárgyalásokon a győztes nagyhatalmak honorálják, mert ennek a területnek a gabonafeleslege édeskevés, lényegében semmi sem lehetett az osztrák liszthiány megoldására (legfeljebb $\frac{1}{4}$ – $\frac{1}{2}$ millió mázsa). Emellett a Burgenland tényleges birtokba vétele a magyar ellenállás miatt erősen elhúzódtott.

termékek, gyertya, gyufa, téglá stb.) — a kiviteli tilalmi listára helyezt. Az élelmiszer biztosítása érdekében fenntartotta a gabonabeszolgáltatási kötelezettséget — az egész gabonatermés felét kellett maximális áron beszállítani — sőt, a beszállítási kötelezettséget kiterjesztette a burgonyára és egyéb élelmiszerekre is.

Ezeknek az intézkedéseknek azonban vajmi kevés sikerük volt. A birtokos osztály, az ártermelő parasztság — akárcsak Magyarországon — Ausztriában sem sietett a beszállítással, hanem elrejtette és a fekete-piacon értékesítette feleslegét. A kivitelnek sem nagyon lehetett az akkori zavaros és elégtelen vámellenőrzési viszonyok között útját állni. Az „Ausverkauf” és a csempészet Ausztriában is virágzott.

Kevés sikerrel járt az osztrák kormányzat azon törekvése is, hogy a termelő munka megindításához szükséges energiahordozókat, nyersanyagokat, élelmiszereket külföldről szerezze be.

A legnehezebb probléma az élelmiszer beszerzése volt. Ebből a szempontból — legalábbis 1920-ig — Ausztria számára csak Jugoszlávia, Románia, Bulgária jöhetett számításba. Az osztrák kormányzat komoly erőfeszítéseket tett arra, hogy ezekkel az országokkal legalább ideiglenes megállapodásokat létesítsen. A törekvésnek politikai akadályai nem nagyon voltak: Ausztria nem lépett fel számottevő revíziós követelésekkel. Annál inkább akadályozták a kereskedelmi megállapodásokat különböző gazdasági nehézségek: az említett országok — a náluk uralkodó késztermékhány miatt — ekkor még csak kompenzációs alapon, iparcikkek ellenében voltak hajlandók élelmiszert szállítani Ausztriának. Ausztria viszont képtelen volt a kívánt kompenzációt vállalni, hiszen az osztrák ipar az importálni kívánt élelmiszer nélkül nem volt képes termelését megindítani. Ausztria tehát csak készpénzzel tudott — már amennyire tudott — fizetni, amit azonban az említett agrárországok nem nagyon akartak elfogadni. Ausztria számára kétségbeejtő huzavona után végül is az antant nagyhatalmak léptek közbe és szorították az agrárországokat a készpénz elfogadására.

Ugyanakkor azonban a készpénzfizetés kikényszerített lehetősége más vonatkozásban súlyosbította Ausztria más gazdasági problémáját. Az értékálló valutáért, devizáért, maradék aranyért vásárolt élelmiszerért az állam csak inflálódó, mégpedig viharos gyorsasággal inflálódó koronát bevételezett. Miután a kormány megfelelő bevételekkel nem rendelkezett,¹³⁰ kiadásai viszont az új

¹³⁰ Az állami bevételek, a tömegek adózóképeségének nagyfokú csökkenése miatt is, a tőkések és birtokosok adóeltitkolása és szabotálása követ-

viszonyok között még jelentősen meg is növekedtek,¹³¹ nem tehetett egyebet, mint hogy egyre erősebben működtette a bankóprést. Az állami élelmiszervásárlások tehát hatalmas ütemben fokozták az osztrák inflációt.

A tornyosuló nehézségek láttán Ausztria önálló állami életének, az összeomlást követő időkben, az osztrák burzsoázia körében igen kevés híve akadt. Az adott viszonyok között igen sokan az „Anschluss”-ban, a Németországhoz való csatlakozásban keresték a kivezető utat, de igen sokan akadtak olyanok is, akik — ha megfogytakozott területen és jelentősen megváltozott politikai-gazdasági viszonyok és feltételek között is — az Osztrák—Magyar Monarchia visszaállításában látták a megoldást.¹³²

keztében is, rendkívül leapadtak, és ami befolyt, azt a háború alatt Ausztriában is megindult, a háború után pedig kiszélesedett és egyre inkább szélesedő infláció megsemmisítette.

¹³¹ Az állami kiadásokat hatalatlanul megnövelték a hirtelen megduzzadt személyi kiadások, amelyek abból adódtak, hogy a volt Nagy-Ausztriában — főleg annak nemzetiségi területein — működött osztrák tisztviselők, e területeknek Ausztriától való elszakadása miatt, a háború utáni Kis-Ausztriában halmozódtak fel. (Ahogyan ez Magyarországon is történt.)

¹³² Az ideiglenes nemzetgyűlés által készített 1918. november 12-i új osztrák alkotmánytervezet az új Ausztriát „Német-Ausztriának” nevezte, és a német köztársaság alkotórészének nyilvánította. Ezt a határozatot az alkotmányozó gyűlés is jóváhagyta (1919 márciusában), és az „Anschluss” gyakorlati megvalósítása már küszöbön állott, amikor az egymással torzsalkodó győztes nagyhatalmaknak 1919 őszén sikerült a folyamatot — legalábbis egy időre — megállítani. (Az eseményekre, egyben Ausztria gazdasági—politikai viszonyaira részletes tájékoztatást nyújt többek között Hans von Poller: *Die Anschlussfrage*. Wien, 1930.; H. Kelsen: *Die Verfassungsgesetz der Republik Deutsch-Österreich*. Wien, 1919.; K. Trampler: *Deutsch-Österreich, 1918—19*. Berlin, 1935. és R. Laun: *Deutsch-Österreich in Friedensvertrag Versailles*. Berlin, 1921. c. munkája.) Az Anschlussnak elsősorban a szélsőséges, nacionalista alapon álló „nagynémetek” voltak a lelkes hívei (vö. A. Kruck: *Geschichte des Alldeutschen Verbandes, 1890—1939*. Wien, 1954.), de bizonyos feltételek fennforgása esetén — ha tudniillik Németország politikai vezetésében a német szociáldemokrata párt szilárdan megveti a lábát — hajlottak erre az osztrák szociáldemokraták is (ily módon tudniillik elkerülhetőnek válték a Habsburg restaurációt, amit akkor a legközvetlenebb és legfőbb politikai veszedelemnek tartottak). Taktikából még a keresztényszocialisták is kacérkodtak az Anschluss gondolatával. Ezzel igyekeztek tudniillik a győztes antant nagyhatalmakat arra szorítani, hogy a szinte leküzdhetetlen nehézségekkel viaskodó Ausztriát valamilyen módon a víz felszínén tartsák. Valójában azonban a keresztényszocialisták nem az Anschlussban, hanem az Osztrák—Magyar Monarchia — persze a szükség szülte változott körülmények között történő — restaurálásában keresték a megoldást. (Erre vonatkozólag is: A. Matajának, a keresztényszocialista párt egyik vezéralakjának, a későbbi osztrák külügyminiszternek, a Neue Freie Presse 1920. szeptember 2-i számában közölt beszédét.)

Az antant nagyhatalmak döntő politikai faktorai — akik világháborús kis szövetségeseik, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia, Lengyelország félelmére, illetőleg tiltakozására tekintettel is, de Középkelet-Európára vonatkozó saját elképzeléseik megvalósítása érdekében is, az Osztrák—Magyar Monarchia felújítását még változott formában sem kívánták megengedni, az Anschlussnak pedig még a gondolatát is elutasították — nehogy az említett osztrák törekvések veszedelmes méreteket ölthessenek, de azért is, hogy Ausztriát a forradalom balratolódásától, a „bolsevizálódástól” is „megóvják”, különféle „injekciókkal” erősítették az összeomlóban levő kis országot. Mentésítették a jóvátételi fizetéseik alól, emellett a kölcsönök egész sorozatával, anyagi természetű segítséggel¹³³ tartották benne a lelket.

A vázolt gazdasági körülmények között Ausztria számára égetően szükségesnek látszott a gazdasági kapcsolatok mielőbbi rendezése korábbi legfontosabb gazdasági partnerével, nyersanyag- és élelmiszerforrásával, Magyarországgal. Ennek ellenére — a magyarországi forradalmak, a Tanácsköztársaság kikiáltása miatt — az osztályerőviszonyok balratolódásától tartó osztrák kormányzat mind politikailag, mind gazdaságilag elzárkózott Magyarországtól.

De az osztrák elzárkózás Magyarországgal szemben egy ideig az ellenforradalmi rendszer hatalomra jutása után sem szűnt meg. A szociáldemokrata-keresztényszocialista rezsimet ugyan megnyugtatta az a tudat, hogy Magyarország felől nem fenyeget „bolsevista veszély”, de ugyanakkor a Magyarországon hatalomra jutott ellenforradalmi rendszerrel sem rokonszevezt.

¹³³ A vezető antant nagyhatalmak már a béketárgyalások idején is nagyobb hiteleket nyújtottak Ausztriának élelmiszerek vásárlására, és később is kölcsönök egész sorával támogatták, sőt közvetlen élelmiszer és egyéb — például nyersanyag — segélyeket is adtak neki. (Ezekre vonatkozólag l. a Prager Tagblatt, 1919. okt. 15., 16., 18., 1920. jan. 22., 26. stb. számaikat.) Ezek eredményeképpen Ausztria hamarosan olyan adóshoz vált hasonlóvá, akit — mint szelvény-hosszában emlegették — a hitelezők tartották életben és „még a biztosítási díjat is fizették helyette.” (S. H. Vogel: *Deutsch-Österreichs Stellung im Weltverkehr auf Grund des Friedenvertrages*. Weltwirtschaftliches Archiv. Nr. 15. Heft. 3.) Természetesen a kölcsönök nyújtásával az antant nagyhatalmak nemcsak a „végzetes lépéstől” igyekeztek visszatartani Ausztriát, hanem arra is törekedtek, hogy azokon keresztül egyszer s mindenkorra a saját járszalagjukra fűzzék azt. Noha a kölcsönök legnagyobb részét Ausztria ténylegesen sohasem fizette vissza, az a körülmény, hogy a hitelezők a kölcsönök kamatairól, sőt magukról a kölcsönökről ténylegesen sohasem mondtak le, lehetővé tette számukra, hogy állandóan és kellőképpen „marokban tarthassák” az agyonadósodott országot. Még akkor is, amikor az már — annyira-amennyire — kiszabadult a világháború utáni első évek fojtogató gazdasági nyomorúságából.

Az osztrák elzárkózásnak azonban nem kizárólag ez volt az oka.

A súlyos élelmezési nehézségekkel bajlódó, fűhöz-fához kapkodó rezsim, gazdasági tárgyalások kezdeményezése helyett — a váltságos helyzet megoldása vagy legalábbis enyhítése reményében — közvetlenül az 1918-as forradalom után igényt emelt az Ausztriával határos nyugat-magyarországi vármegyék (Vas, Sopron, Moson) egy részére és akciót kezdeményezett annak érdekében, hogy a Párizsban tanácskozó nagyhatalmakat rábírja e területeknek Ausztriához csatolására.¹³⁴ Ez az osztrák kérés az ellenforradalom hatalomra jutása idején a békekonferencián már tárgyalás alatt állott és a jelek arra mutattak, hogy az antant nagyhatalmak teljesíteni is fogják azt. Az osztrák kormány tehát — bármennyire súlyos volt is pillanatnyilag Ausztria élelmiszer helyzete — az osztrák—magyar gazdasági kapcsolatok rendezését igyekezett a béketárgyalások Ausztriára nézve kedvező döntéséig elhalasztani, hogy akkor, már „birtokon belül”, tehát sokkal kedvezőbb politikai-gazdasági pozícióból nézhessen szembe a várható magyar kívánságokkal.

Ez volt a helyzet, amikor 1920 elején, a béketervezet 1920. január 15-i átvétele után, a magyar ellenforradalmi rezsim tett kezdeményező lépést a két ország gazdasági kapcsolatainak rendezésére.

A magyar kormány, amely az átvett béketervezetből most már hivatalosan is értesült arról, hogy a győztes nagyhatalmak teljesíteni kívánják a Magyarországgal szemben területi követelésekkel fellépő országok, köztük az osztrák kormánynak Nyugat-Magyarországgal kapcsolatos kívánságait is,¹³⁵ megpróbált a békekonferencia végleges döntésének elébe vágni. Úgy vélte, hogy a súlyos gazdasági nehézségekkel viaskodó osztrák kormányt sikerülhet a Magyarországról nyújtandó jelentős gazdasági előnyök felkínálásával rávenni arra, hogy a nyugat-magyarországi területekre vonatkozó kívánságait Párizsban visszavonja. A Huszár-kormány tehát 1920 elején, nemsokkal a béketervezet átvétele után közölte a Renner-kormánnyal: kész olyan kereskedelmi szerződés megkötésére, amely *korlátlan, szabad áruforgalmat* biztosít a két ország között! Cserébe azt kérte, hogy Ausztria a béke-

¹³⁴ A nyugat-magyarországi területekkel kapcsolatos osztrák törekvéseket és a magyar álláspont alakulását 1919 végéig, valamint az antant hatalmak ezekkel kapcsolatos taktikázását részletesen tárgyalja G. Soós Katalin: *A nyugat-magyarországi kérdés (1918–1919)* c. tanulmánya. (Értekezések a történettudományok köréből. Új sorozat 25. Bp., 1962.)

¹³⁵ Vö. A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/S.-ben, 1920. januarius—március havában, I. köt.

*konferencia végleges döntése előtt mondjon le a nyugat-magyarországi területek megszerzésére irányuló törekvéseiről, vagy legalább is egyezzen bele a szóban forgó területek hovatartozásáról megtartandó népszavazásba és a népszavazás eredményét eleve ismerje el magára nézve kötelezőnek.*¹³⁶

Mielőtt a magyar kezdeményezést nyomon követő fejleményeket ismertetnénk, lehetetlennek látszik meg nem állni legalább egy pillanatra a magyar kormány ajánlatánál, amelyben, mint cseppben a tenger, világosan tükröződik a hatalomra jutott ellenforradalmi rezsim — korábban már vázolt — idejétmúlt, egyszersmind igen veszedelmes politikája.

A kölcsönös szabad forgalom visszaállítása lényegében a volt dualizmus korabeli gazdasági kapcsolatok visszaállítását, vagyis a két ország addigi gazdasági struktúrájának konzerválását eredményezhette. A magyar kormány ajánlata tehát azt jelentette, hogy Magyarország önként eldobja magától azt a lehetőséget, amit az Ausztriától való politikai elválás gazdasági síkon megnyitott: az önálló vámhatárokat és ezzel az iparfejlesztés meggyorsítását.

Az osztrák ipari termékek beáramlásának veszedelme persze pillanatnyilag még nem állt fenn, hiszen Ausztriában is kevés volt az áru, hosszabb távon azonban számolni kellett a fejleményekkel.

A Huszár-kormány lépését természetesen elsősorban a területi kérdéssel kapcsolatos megfontolások vezették, de az más vonatkozásban is egybeesett a magyar birtokos osztály követeléseivel. A nyugat-magyarországi magyar birtokos osztály, a polgári demokratikus forradalom, még inkább persze a Magyar Tanácsköztársaság idején, hogy birtokait a kisajátítástól megmentse, maga is támogatta azt a mozgalmat, amely e területeknek Ausztriához csatolását sürgette, most azonban a proletárdiktatúra bukása, az ellenforradalom hatalomra jutása után, már „időszerűtlennek” tartotta azt. Az ellenforradalmi rendszer kívánatosabb perspektívát ígért, mint a polgári demokratikus osztrák rezsim.

De nem csak erről volt szó.

A kölcsönös szabadforgalom bevezetése folytatólagosan biztosította volna a magyar mezőgazdasági termékek szabad útját Ausztriába. Hogy ez a magyar iparra milyen következményekkel járhatott, az egyáltalán nem érdekelte őket.

Természetesen annál inkább érdekelte a magyar ipari köröket,

¹³⁶ Erről az ajánlatról és a hozzá kapcsolódó fejleményekről a magyar külügyminiszter összefoglaló tájékoztatójából szerezhetünk tudomást, amelyet a magyar-osztrák tárgyalások állásáról 1921. augusztus 1-én tartott a minisztertanács rendkívüli ülésén. (Vö. O. L. Mt. jkv. 1921. aug. 1.)

amelyek a rájuk nézve rendkívül veszedelmes ajánlat ellen hevesen tiltakoztak.

A Huszár-kormány reményei persze hiúnak bizonyultak. Az osztrákok nem kaptak az ajánlaton. Rennerék ismerték a készülő magyar békeszerződés azon rendelkezését, amely Magyarországot hosszabb időre Ausztria élelmiszerellátására kötelezi és így csak egy politikai feltételekhez nem kötött kereskedelmi egyezmény megkötésére voltak hajlandók, a Nyugat-Magyarországgal kapcsolatos magyar kívánságokat pedig elutasították.

A magyar kormány kénytelen volt tudomásul venni, hogy politikai tervei fiaskót vallottak és sietett legalább a „veszett fejsze nyelét” megmenteni: elfogadta az osztrákok ajánlatát egy politikai feltételekhez nem kötött kereskedelmi egyezmény megkötésére. Azért is, mert azt remélte, hogy gesztusával mégiscsak jótékonyan befolyásolja az osztrákok tárgyalási hajlandóságát egy esetleges újabb magyar akció során, de azért is, mert a magyar birtokos osztály — az ismeretes okokból — már erősen sürgette az Ausztriával való mielőbbi megegyezést.

A Huszár-kormány tehát pár nap múlva rövidlejáratú kompenzációs egyezményt kötött Ausztriával. Ennek alapján az osztrákok iparcikkek elhelyezésére kaptak lehetőséget Magyarországon, a magyarok pedig mezőgazdasági termékek, főleg élőállat és bor elhelyezésére Ausztriában.¹³⁷ Majd röviddel az egyezmény megkötése után — és annak kiegészítésére — a két ország félig hivatalos, félig magánkereskedelmi szervei konkrét kompenzációs megállapodást is kötöttek a különböző árukra vonatkozólag. Ennek alapján magyar részről a Magyar Áruforgalmi Iroda, osztrák részről az Österreichische Warenverkehrsbüro, a két kormány hozzájárulásával a meghatározott áruk bizonyos mennyiségeire kölcsönösen utalványokat állítottak ki egymásnak. Ezeket az árukat aztán — feltéve, ha egyáltalán be tudták szerezni azokat — a két ország kereskedői a saját területükről a másikéra — természetesen vámfizetés mellett — bevihették.

A megkötött egyezmények a megkötés időpontjában rendkívül keveset értek. Ausztria nyersanyag- és iparcikk, Magyarország pedig élelmiszer feleslegekkel nem rendelkezett. Legfeljebb a maguk számára is égetően szükséges, rendkívül szűkös készleteikből engedhettek át egymásnak jelentéktelen mennyiségeket. A megállapodás legfeljebb csak a jövőre ígért előnyöket az osztrák

¹³⁷ A tárgyalásokra és a megkötött megállapodásokra vonatkozóan l. O. L. Mt. jkv. 1921. febr. 24. A megegyezés a szélesebb körű és hosszabb lejáratú egyezmény megkötésére további tárgyalásokat irányzott elő.

burzsoáziának és a magyar birtokos osztálynak és persze hátrányokat a magyar burzsoáziának és az osztrák birtokos osztálynak. Feltéve, ha az ideiglenes, határidőhöz kötött megállapodást folytatólagosan sikerül megújítani.

Mindazonáltal a magyar birtokos osztály és persze az osztrák burzsoázia még ennek a nagyon sovány eredménynek is örült.

A magyar nagyipari burzsoázia viszont még e rövidlejáratú megállapodás ellen is erősen tiltakozott.¹³⁸ Chorin Ferenc, a Gyár-
iparosok Országos Szövetségének elnöke, a szövetség 1920 márciusában megtartott nagyválasztmányi ülésén keményen támadta a kormány lépését és a megkötött egyezményt. A magyar kormány gesztusa — mondta többek között — a rendkívül szűkösen levő magyar élelmiszerek kiáramlását, ezáltal élelmiszerhiányt, áremelkedést, veszedelmes belső feszültséget teremt.¹³⁹ Chorin azonban — és erre érdemes figyelni — nemcsak az átmeneti veszedelemre utalt: „Ausztia nekünk nem adhat semmit, ipari szükségletünket pedig magunk akarjuk előállítani, mert nem maradhatunk meg abban az állapotban, hogy mindig csak nyersanyagot exportáljunk, ipari termékeinket pedig a jövőben magunk akarjuk előállítani.”¹⁴⁰

A tiltakozás természetesen nem változtatott a már megkötött megállapodáson. A magyar nagyipari burzsoázia ekkor még nem rendelkezett a szükséges erővel, amely a kormányt az egyezmény stornírozására bírhatta volna.

e) *Újabb „siker”*: legnagyobbkedvezményes kereskedelmi szerződés kötése Németországgal

A trianoni békeszerződés aláírásáig Magyarország — az 1920 elején megkötött magyar—osztrák kompenzációs egyezmény ellenére — a béketermelés megindításához szükséges és csak, vagy döntőmértékben csak külső forrásokból beszerezhető termékekhez alig-alig jutott hozzá. Eltekintve az 1919 őszén beérkező csekély mennyiségű és silány minőségű olasz textiliáktól, az egyetlen külföldi beszerzési forrás, amelyből ez időtájt meríthetett, amely tehát — ha kis mértékben is — de mégis csak lehetővé tette a magyar béketermelés megindítását, Németország volt.

¹³⁸ Vö. M. Külker. 1920. márc. 5. L. még ezzel kapcsolatban Ferenczi Izsó: i. m. (43. old.)

¹³⁹ M. Gy. 1920. ápr. 1. (5–6. sz.)

¹⁴⁰ Uo.

Magyarország és Németország között a háború után — mindkét fél hallgatólagos beleegyezésével — továbbra is érvényben maradt az a kereskedelmi szerződés, amelyet még 1906-ban kötött Németországgal az Osztrák—Magyar Monarchia.¹⁴¹ Tényleges árucseré azonban a két ország között 1919 őszéig nem volt. Ez csak 1919 vége felé indult meg s akkor a magyar ipar — a németországi „Ausverkauf” következtében — hozzájuthatott több—kevesebb, a béketermelés megindításához szükséges termékhez. Még hozzá olcsón.¹⁴²

A magyar nagyipari burzsoázia tehát — annak ellenére, hogy az 1906-os kereskedelmi szerződés, a német áruk behatolása elé nem állítván különösebb akadályokat, a jövőt illetően a magyar ipar számára nagy veszélyeket rejtett magában — nemcsak hogy kifogásokat nem emelt a magyar—német árucseré kibontakozása ellen, hanem örömmel fogadta azt.

Még inkább örült az árucseré megindulásának a magyar birtokos osztály. Örült a béketermelés megindításához a mezőgazdaságban szükséges olcsó ipari termékeknek is, melyeket a magyar ipar még nem volt képes előállítani és ekkor még más külső forrásokból sem lehetett beszerezni, de örömének legfőbb forrása mégis az a remény volt, hogy Németország, amelynek mezőgazdasága képtelen volt a hazai élelmiszer szükségletet kielégíteni, a magyar mezőgazdasági termékek fontos piaca lesz a háború utáni új viszonyok között.

Ilyen körülmények között hidegzuhanyként érte a magyar uralkodó osztályokat a német kormány 1920. februári lépése: arra hivatkozva, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia megszűntével a két ország kapcsolatának addigi jogalapja is megszűnt, felmondta az 1906-os kereskedelmi szerződést. Egyidejűleg persze felajánlotta: addig is, amíg a nemzetközi gazdasági kapcsolatok konszolidálódnak, amikor tehát új, szilárd kereskedelmi szerződés megkötése lehetővé válik, kössön a két ország egymással átmeneti árucseré egyezményt.¹⁴³

A háborús vereség Németország számára hatalmas jóvátételi terheket, területcsökkenést, gyarmatainak elvesztését, valamint

¹⁴¹ Ugyanez volt a helyzet Németország és Ausztria, sőt Németország és Csehszlovákia háború utáni kereskedelmi kapcsolatait tekintetében is.

¹⁴² Az infláció természetesen Magyarországon is előrehaladt, de ekkor még jóval elmaradt a német infláció mögött.

¹⁴³ O. L. Küm. gazd. pol. Német dosszié, 65. csomó, 1920. (Külgügyminisztériumi „Feljegyzés”, 1920. márc. 1-ről, és „Aide memoire”, 1920. máj. 17.) Ugyanígy felmondta Németország az 1906-os szerződést Ausztria és Csehszlovákia felé is.

a világháború előtt kiépített német gazdasági pozíciók megrendülését vonta maga után. A vereség okozta rendkívül súlyos helyzet ellenére mégis gyorsan talpraállt.

A fegyveres győzelem után a győztes imperialista nagyhatalmak nem tudtak közös nevezőre jutni abban a kérdésben, hogy meddig menjenek el Németország politikai, gazdasági, katonai hatalmának megtörésében. E tekintetben egészen más elképzelései voltak az amerikaiaknak, angoloknak, franciáknak, olaszoknak. Emiatt igen gyakran éles összeütközésekre is sor került közöttük, amit a német uralkodó körök nem is mulasztottak el kiaknázni.

A győztes nagyhatalmak uralkodó körei féltek, hogy az orosz után a német munkásosztály is magához ragadhatja a hatalmat, ami nemcsak a tőkés rend németországi bukását jelentheti, hanem beláthatatlan európai következményekkel is járna. Megengedhetetlenek tartották tehát, hogy a német uralkodó osztályok kezében levő fegyveres erőt teljesen megsemmisítsék és ezzel lehetetlenné tegyék annak belső felhasználását. Emellett a győztes hatalmak a német hadsereget a Szovjet-Oroszország elleni intervenciók harcban is számításba vették, ami szintén elengedhetlenné tette számukra, hogy a német uralkodó osztályok kezében fegyveres erőt hagyjanak. A német uralkodó körök természetesen tisztában voltak ezzel és igyekeztek is a számukra kedvező ezt a körülményt minél jobban kihasználni.

Amennyire egyetértettek a győztes hatalmak abban, hogy Németországot nem szabad teljesen lefegyverezniök, annyira különböztek elképzeléseik abban, hogy gazdaságilag mit tegyenek vele. A francia burzsoázia teljes revánsot kívánt 1871-ért és nem elégedett meg a területi nyereséggel, a jóvátételi követeléssel. Ennél többet kívánt. A legyőzött vetélytársat ki akarta szorítani azokból a gazdasági pozíciókból is, amelyeket az a világháború után még a kezében tartott. Sőt, be akart hatolni magába Németországba is és ott kényszeríteni térdre ellenfelét. Ezzel szemben az angolok, főleg pedig az amerikaiak egyáltalán nem akarták gazdaságilag agyoncsapni Németországot. Nemcsak azért, mert úgy vélték, hogy a német gazdaság tönkretételével a „bolsevizmus karjaiba zavarják” Németországot, hanem azért is, mert attól tartottak, hogy Németország túlságos legyengítése Franciaország nem kívánt megerősödésére vezetne, amit mindenképpen meg akartak akadályozni. Elegendőnek tartották tehát Németország gazdasági fejlődésének mérsékelt lefékezését, nehogy újra veszedelmes versenytárrá váljék. Sőt, egy-két évvel a háború befejezése után maguk siettek Németország segítségére és tet-

tek igen sokat annak érdekében, hogy a német imperializmus újra talpra álljon.¹⁴⁴

A világháború utáni első évek német külkereskedelempolitikája — amelynek irányítását döntő mértékben a német nagytőke tartotta a kezében — annak a harcnak a szolgálatában állt, amelyet a német kormányzat a versaillesi békeszerződésnek a német gazdálkodásra rendkívül veszélyes kereskedelempolitikai rendelkezései ellen kezdeményezett.

A békeszerződés 264—67. pontjai — amelyek félreérthetetlenül magukon viselték a francia nagytőke „kezenyomát” — kimondták, hogy Németország köteles a háború kitörését megelőző napon bármely ország felé érvényben volt valamennyi kereskedelempolitikai engedményt, a békeszerződés ratifikálásától számított öt éven keresztül, egyoldalúlag, ellenszolgáltatás nélkül megadni valamennyi győztes hatalomnak.¹⁴⁵

Ezeknek a rendelkezéseknek világosan az volt a céljuk, hogy a győztes tőkéseknek lehetőséget nyújtsanak a német belső piacra történő behatolásra. A német kormányzat tehát mindenekelőtt ezt a veszélyt igyekezett elhárítani.

A békeszerződés gazdaságpolitikai rendelkezései persze erre kevés lehetőséget nyújtottak. Úgyszólván csak a tilalmi rendszer állt a német kormány rendelkezésére, amit az igyekezett is maradéktalanul felhasználni. A leghathatósabb fegyvert azonban mégsem ebben, hanem a háború alatt megindult és a háború után egyre erőteljesebben kibontakozó inflációban találta meg, amely nemcsak a győztes nyugati nagyhatalmak, hanem valamennyi ország áruit egyszerűen versenyképtelenné tette Németországban.

A német kormány természetesen nem csak a hazai piac védelmét igyekezett biztosítani.

A német uralkodó osztályok, ha a katonai vereség következtében kénytelenek voltak is beletörődni a súlyos jóvátételi fizetési kötelezettségekbe — amelyet egyébként igyekeztek azonnyomban a

¹⁴⁴ Németország háború utáni történetére, a győztes nagyhatalmaknak Németországgal kapcsolatos politikájára vonatkozólag: Keynes: *Die Wirtschaftlichen Folgen des Friedensvertrages*. (Megjelent magyar nyelven is: *A békeszerződés gazdasági következményei* címmel. Bp. 1921.); *Der Friedensvertrag und Deutschlands Stelle in der Weltwirtschaft*. Berlin, 1921.; W. Conze: *Die Strukturkrise der östlichen Mittel-Europas vor, und nach 1919*. (Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. 1953. okt. 4. sz.) A weimari Németország történetére nézve l. még Ph. Scheidemann: *Der Zusammenbruch*. Berlin, 1921.; B. Stämke: *Die Entstehung der deutschen Republik*. Frankfurt, 1924. Igen részletesen foglalkozik a kérdéssel Zsigmond László: *A német imperializmus és militarizmus újjáéledésének gazdasági és nemzetközi tényezői (1918–1923)*. Bp. 1961. c. munkájában.

¹⁴⁵ Vö. Reichsgesetzblatt. 1919. 1073—75. sz.

dolgozó tömegekre hárítani — vállalni a területi veszteségeket és tudomásul venni a gyarmatok elvesztését is — abban a reményben, hogy ezek a veszteségek csak átmeneti jellegűek — egy percig se nyugodtak bele abba, hogy nemzetközi gazdasági pozícióikat, kereskedelmi kapcsolataikat elveszítsék. Sőt, abba sem, hogy a már veszendőbe ment pozícióikat vissza ne szerezzék, esetleg újakat is ne szerezzenek maguknak. És a régi külső pozíciók megtartásáért, de az újak szerzéséért is folytatott küzdelemben is, a leghatékonyabb fegyverként az inflációt alkalmazta. Az infláció a német exportárakat olyan alacsonyra szorította, hogy a világpiacra nemcsak a győztes nagyhatalmak, hanem valamennyi tőkés ország áruai alulmaradtak a német áruval folytatott küzdelemben. Így a német ipar nemcsak a győztes hatalmak németországi árubehatolási kísérleteit verte vissza sikerrel, hanem a megmaradt régi külső piacokat is megvédte velük szemben. Sőt, az infláció még arra is lehetőségeket nyújtott, hogy a német burzsoázia új piacokat hódítson.

Itt kell rámutatni arra is, hogy az infláció nemcsak a piacokat biztosította, hanem az eszközöket is megteremtette a lehetőségek kihasználására. Az infláció volt tudniillik Németországban is a háború utáni első években az a „csodaforrás”, amelyből a béke-termelés megindítását finanszírozták. Az inflációs konjunktúrából származott az az árumennyiség is, amely lehetővé tette a megtartott és megszerzett piacok áruval való elárasztását is.¹⁴⁶

Az infláció persze Németországban is hatalmas spekulációs kiárusítási láz kibontakozásához vezetett,¹⁴⁷ ezt azonban a német

¹⁴⁶ Németországban a béke-termelésre való áttérés viszonylag igen gyorsan megtörtént. 1920 elején a 62 kohóból már csak 8, a 462 hengerműből már csak 22, a 312 acélműből 53 szünetelt. Az esseni Krupp-Művek, amely a világháború alatt 39 000 embert foglalkoztatott, 1920 tavaszán már 48 000 munkással dolgozott! A még gyorsabb felfejlődésnek csak a nehezen leküzdhető fűtő-, alap- és nyersanyaghiány állott az útjában. Ez átmenetileg komoly akadályt jelentett. Emiatt például a német vasművek hazai megrendelőknek csak akkor voltak hajlandók szállításokat teljesíteni, ha azok cserébe ócskavasat szállítottak. (Eleinte csak kis mennyiséget követeltek, de 1920 februárjában már volt eset arra is, hogy a megrendelt hengerelt áru fejében háromszor annyi értékű ócskavasat követeltek.) Vö. Berliner Tageblatt. 1920. febr. 20.; Weltwirtschafts Zeitung. 1920. szept. 16. Élénk figyelemmel kísérte a németországi helyzet alakulását és arról sűrű, részletes tájékoztatást adott a korabeli magyar szaksajtó is: M. Vaskereskedő. 1920. máj. 2., 9., 16.; B. K. L. 1920. 29. sz.; M. Külker. 1920. ápr. 3., szept. 29.; A textil. 1920. márc. 22., 29. stb.

¹⁴⁷ Elsősorban persze a német nyersanyagoknak és félkésztermékeknek volt nagy keletük, de természetesen a késztermékek is igen kapósak voltak. Mivel a német kormányzat is arra törekedett, hogy a belső árszínvonal

kormánynak sikerült hamarosan leszerelnie és ezzel az inflációt a német uralkodó osztályok legeredményesebb külkereskedelempolitikai fegyverévé tenni.¹⁴⁸ Nem volt tehát véletlen, hogy a német uralkodó körök és kormányok a háború után nem az infláció megállítására, hanem annak kiszélesítésére, meggyorsítására törekedtek.

Természetesen ez a gazdaságpolitika ugyanakkor igen veszedelmes is volt. A német uralkodó körök az infláció egész terhét, akárcsak a jóvátételi fizetések terhét áthárították a tömegekre. Ez viszont súlyos belső feszültséget eredményezett, állandósította a háború végén kibontakozott forradalmi légkört és az osztályharc frontján egymást követő kemény összecsapások egész sorát eredményezte.

Az adott körülmények között, az inflációra épülő kereskedelempolitikai célkitűzések megvalósításához a német uralkodó köröknek nem volt különösebb szükségük a korábban megkötött kereskedelmi szerződésekre. Sőt, azok egyenesen terhesek voltak számukra. A háború előtti szerződésekben vállalt kereskedelmi engedményeket persze, a versailles-i békeszerződés rendelkezései alapján, a győztes hatalmak öt évig mindenképpen igénybevehették, ezektől a kötelezettségektől tehát Németország semmiképpen se szabadul-

emelkedését megakadályozza, a legtöbb termék árát megkötötte, így a német kereskedők, de persze a nagyiparosok és a birtokosok is a világgiazi árnál jóval alacsonyabban, de a hazai árnál jóval magasabban, extraprofitál értékesíthették áruikat. A márkaromlás — és persze a kormány — segítségével hatalmas üzleteket bonyolítottak le a külföld, Dánia, Hollandia, Lengyelország, a Balkán-államok, sőt Anglia felé is. Annymra ment a dolog, hogy például a német nagyüzemek a belföldi megrendeléseket már nem is akarták teljesíteni, vagy csak a világgiazi árakon, feltéve, ha a belföldi megrendelők is hajlandók voltak idegen valutával, és előre fizetni.

¹⁴⁸ A kormány elrendelte, hogy a német vasművek terméküknek egy részét — amint a rendelet meghatározta: a belföldi szükséglet fedezésére elegendő mennyiséget — kötelesek az úgynevezett Eisenwirtschaftsbund (a vasgazdálkodás irányítására szervezett intézmény) rendelkezésére bocsátani, és csak a belső szükséglet kielégítése után megmaradt felesleget exportálhatják. Amelyik vasmű ezt nem teljesítette, az köteles volt a le nem szállított mennyiség belföldi és külföldi ára közötti különbséget az államkasszába bírságként befizetni. Az engedélyezéskor pedig — a német kormány is élt természetesen a behozatali és kiviteli tilalmak fegyverével — arra kötelezte az exportőröket, hogy áruikat világgiazi áron adják el és a hazai, valamint a világgiazi ár közötti különbséget, illeték címén, fizessék be az államkasszába. 1920 májusában a kormány már kiviteli vámokat vezetett be, amelyek az exportált áru 3–10 százalékát is kivetették. A kormány egyébként az egész külkereskedelem gyakorlati lebonyolítására iparáganként úgynevezett Aussenhandelstelléket szervezett. (A fentiekre vonatkozólag: Deutsche Aussenhandel. 1919. dec. 28.; Berliner Tagblatt. 1920. jan. 6.; O. L. FM. 1921 — 54 — 20.242.; O. L. FM. 1923 — 54 — 45.837. A berlini magyar követség jelentése.; M. Vaskereskedő. 1920. júni. 4.; M. Küller. 1920. jan. 20.)

hatott. De megszabadulhatott legalább a többi — volt semleges vagy szövetséges — országokkal szemben. Ezért a német kormányok — „tabula rasat” teremtendő az elkövetkezendő új német kereskedelempolitika számára — sorra felmondták Németország korábbi, a háború előtt kötött és a háború után továbbra is érvényben maradt kereskedelmi szerződéseit.¹⁴⁹ A jövőt illetőleg pedig arra az álláspontra helyezkedtek, hogy amíg a versailles-i kötöttségek fennállanak, stabil kereskedelmi szerződést egyetlen országgal se kötnek, hanem teljesen szabad kezet biztosítanak maguknak. Tehát csupán egyszerű legnagyobbkedvezményes kereskedelmi megállapodásokat vállalnak, ami egyébként az inflációs gazdaságpolitikának is a legjobban megfelelt.¹⁵⁰

A magyar birtokos osztályt — amelyet az 1906-os szerződéstökéletesen kielégített, hiszen több magyar mezőgazdasági termék németországi bevitele számára jó lehetőségeket biztosított — súlyosan érintette a német kormány lépése. Új szerződéstől nagyon félt, mert attól tartott, hogy az adott viszonyok között az csak rosszabb lehetett a réginél. Ezért azt kívánta, hogy a magyar kormány bírja rá a németet az 1906-os szerződés megújítására.

Ugyanezt kívánták a magyar ipari körök is, bár távolról sem ugyanolyan „lelkesedéssel”. Az 1906-os szerződés megújítása esetén továbbra is fennállott a német ipar versenyének veszedelme, viszont maga is úgy vélte, hogy egy új szerződés, az adott viszonyok között, csak rosszabb lehet az 1906-osnál. Különösen, ha az új szerződés kialakításába érdemlegesen, sőt irányítólag bele nem szólhat, ha a tárgyalásokon a birtokos osztály érdekei kerülnek előtérbe. Ez pedig az adott helyzetben egészen bizonyosnak látszott.

A magyar kormány minden igyekezete ellenére Németország ragaszkodott az ideiglenes egyezmény megkötéséhez és a magyar kormány nem tehetett egyebet: elfogadta a német ajánlatot, most már csak azon iparkodva, hogy a puszta árucere-egyezmény helyett szélesebb, úgynevezett legnagyobbkedvezményes megállapodás megkötését érje el.

A tárgyalások hamarosan eredményre is vezettek: 1920. június

¹⁴⁹ A győztes államokkal kötött háború előtti német kereskedelmi szerződéseket a hadiállapot már korábban, a háború kezdete pillanatában megsemmisítette.

¹⁵⁰ A helyzet azonos volt az 1871-es frankfurti békekötést követő helyzettel, csak persze ellenkező „előjellel”. A frankfurti békében a németek kényszerítették ki a franciáktól az ellenszolgáltatás nélküli legnagyobb kedvezményt, és utána a franciák óvakodtak az olyan kereskedelmi szerződéstől, amelyből a németek húzhattak egyoldalú előnyöket.

1-én tető alá került egy, az árukra is vonatkozó ideiglenes legnagyobbkedvezményes megállapodás, amit nagyterjedelmű, kölcsönös behozatali és kiviteli kontingens-megállapodás is kiegészített.¹⁵¹

A kontingens-listák Németországból ipari késztermékek, félgyártmányok, nyersanyagok behozatalát tették lehetővé Magyarországra, ellentételül magyar mezőgazdasági termékek, elsősorban kenyérgabona, hús, gyapjú kivitelét Németországba.

Emellett — külön jegyzékváltás alapján — Németország engedélyezte az igen szigorú beviteli tilalom alatt álló magyar bor és paprika bevitelét, valamint az igen szigorú kiviteli tilalom alatt álló só kiengedését Magyarországra felé, Magyarország pedig ellentételül kénytelen volt megengedni a saját kiviteli tilalmi listáján szereplő néhány igen féltett nyersanyagának, félkész termékének — lennek, olajos magvaknak, csontnak, enyvnek — kivitelét Németországba.

f) Kudarcba fulladt kísérletek a legnagyobbkedvezményes szerződés-hálózat kiépítésére

A trianoni békeszerződés aláírása után a magyar kormányzat arra törekedett, hogy — ha már a szerződés létrejöttét megakadályozni nem tudta — annak végrehajtását akadályozza meg. A valóságos körülményeket és lehetőségeket teljesen figyelmen kívül hagyva, azzal próbálkozott, hogy még a békeszerződés ratifikálása előtt a szomszédos országokkal olyan kétoldalú megállapodásokat kössön, amelyekben a partnerek valamilyen ellenérték ellenében lemondanak a békeszerződésben nekik juttatott területek egy részéről.

A terv megvalósítása ismét csak Ausztria felé látszott a legkönnyebbnek. Ezért a magyar kormány — feledve a januári fiaskót — júniusban új akciót kezdett a nyugat-magyarországi kérdés rendezésére.

Ezúttal is Ausztria katasztrofális élelmiszerhelyzetére épített, amely változatlanul súlyos gondot okozott az osztrák kormányzatnak. Emellett azonban nagy reményeket fűzött az osztrák bel-

¹⁵¹ O. L. Küm. gazd. pol. Német dosszié, 65. csomó. Kevéssel utóbb, 1920. június 29-én kötött ugyanilyen szerződést Németország Csehszlovákiával, illetőleg 1920. szeptember 1-én Ausztriával is. (Reichsgesetzblatt. 1920. Nr. 242.) A magyar — német megállapodás hivatalosan csak 1921. január 1-én lépett életbe, mert a magyar kormánynak meg kellett várnia, hogy a magyar parlament megszavazza azt a meghatalmazást, amely ilyen provizorikus kereskedelmi megállapodás megkötésére feljogosítja.

politika új fejleményeihez, a keresztényszocialista párt esetleges felülkerekedéséhez és ennek révén az osztrák burzsoázia kiviteli érdekeinek előtérbe kerüléséhez.¹⁵² Bízott abban, hogy a tisztán keresztényszocialista rezsim a magyarok által felajánlott kölcsönös szabad forgalom ellenében hajlandó lesz lemondani az Ausztria élelmezése szempontjában problematikus értékű Burgenlandról.

Ezekből a meggondolásokból kiindulva, júniusban, amikor a januárban kötött magyar—osztrák kompenzációs egyezmény határideje lejárt, nemcsak azt ajánlotta fel, hogy a lejárt egyezményt azonnal megújítja, hanem késznek jelentette ki magát arra is, hogy az osztrák kormánnyal általános jellegű, legnagyobbkedvezményes kereskedelmi egyezményt kössön. Egyidejűleg — a kullisszák mögött — tárgyalásokat kezdett az osztrák keresztényszocialista párt vezetőségével, elsősorban a párt elnökével, Seipel prelátussal, akiről köztudott volt, hogy az Osztrák—Magyar Monarchia restaurálásának egyik legagilisabb képviselője, és az 1920 októberében esedékes osztrák parlamenti választásokra a magyar kormány teljes segítségét helyezte kilátásba a párt részére, ha az — hatalomra jutása esetén — vállalja a nyugat-magyarországi kérdésnek a magyar kívánságok szerinti megoldását.

A magyar kormány, miután ajánlata kedvező fogadtatásra talált — az ipari körök élénk tiltakozása ellenére is — megújította a lejárt kompenzációs egyezményt. Arra számított, hogy az októberben esedékes osztrák választások után elnyeri a várt ellenszolgáltatást.¹⁵³

Ugyenezekben a hetekben — a kereskedelempolitika megélénkülése jegyében — röviddel a Teleki-kormány hivatalba lépése után, váratlanul az olasz kormány jelentkezett azzal az ajánlattal, hogy rendezzék a magyar—olasz árucserre-kapcsolatokat.

Olaszország mint győztes hatalom, élvezte ugyan a trianoni békeszerződésben biztosított, ellenszolgáltatás nélküli legnagyobbkedvezményt Magyarországon, de természetesen csak a békeszerződés életbelépésétől számított hat hónapig.¹⁵⁴ Márpedig Magyar-

¹⁵² Teleki mint külügyminiszter már a Simonyi—Semadam-kormányban is erőteljesen képviselte ezt az elgondolást és nagyon valószínű, hogy már a Huszár-kormánynak is ő adta az „ötletet”.

¹⁵³ Júliusban ugyan az akciót kezdeményező Simonyi—Semadam-kormányt a Teleki-kormány váltotta fel, de ez a dolgokon természetesen mit sem változtatott, mert a Teleki-kormány minden tekintetben vállalta és vitte az akciót.

¹⁵⁴ Olaszország olyan termékkel, amely a viszonyosság nélküli legnagyobb kedvezményt a békeszerződés életbelépésétől számított 36 hónapig élvezhette, csak kevéssel rendelkezett.

ország a békeszerződést 1920 júniusában aláírta és nem lehetett kétséges, hogy annak ratifikálása és ennek nyomán az egyoldalú kedvezmények határidejének lejárta — egyidejűleg a német ipar teljes talpraállása, versenyének növekedése is a magyar piacon — hamarosan bekövetkezik. (A legnagyobbkedvezményes kereskedelmi szerződés aláírása Németországgal 1920 júniusában rendkívül közvetlenné tette ezt a veszélyt.) Az olasz ipar számára Magyarországon — az adott helyzetben — csak akkor nyílhatott piac, ha számára az olasz kormánynak sikerül különleges előnyöket biztosítani. Olyanokat, amelyek birtokában sikerrel állhatja a versenyt más nyugati — elsősorban a német — iparral.

Az 1920 második felére kialakult helyzet és a kedvezőtlen kilátások tehát arra szorították az olasz kormányt, hogy a magyar—olasz gazdasági kapcsolatok mielőbbi rendezését, ennek során olyan előnyök biztosítását követelje az olasz ipari termékek számára, amelyek megnyitják a magyar piacot.

Nem kisebb érdeke fűződött azonban az olasz kormánynak a súlyos nehézségekkel küszködő olasz élelmiszerellátás javításához.

Olaszország — noha alapjában véve agrárország volt — még rendes körülmények között is állandóan élelmiszerbehozatalra szorult. 1920 második felében pedig különösen. Az 1920. évi rossz termés következtében az 1920—21. évi kenyérellátás szinte megoldhatatlan volt. De egyéb élelmiszerek tekintetében is nagy volt a hiány. Az élelmiszerhiány miatt igen nagy volt a drágaság, a munkásosztály, de a parasztság is sztrájkolt, tüntetett, a belpolitikai helyzet felborulással fenyegetett.¹⁵⁵ Ezért igyekezett tehát a különböző agrárországokkal — ezek közé számította természetesen Magyarországot is — olyan megállapodásokat kötni, amelyek kenyérgabona beszerzését tették lehetővé Olaszország számára.¹⁵⁶

Magyar részről különösebb gazdasági érdekek nem fűződtek az olaszokkal való gyors megegyezéshez. Amire Magyarországnak a béketermelés megindításához okvetlenül szüksége volt, azokban Olaszország is hiányt szenvedett és így nem lehetett remény arra, hogy ilyeneket eladni hajlandó lesz Magyarországnak, vagy

¹⁵⁵ Az olasz belpolitikai helyzetre: Luigi Longo: *Az olasz nép harca a felszabadulásért*. Bp. 1953. 41. és köv. old.; *Az olasz kommunista párt. Rövid történelmi áttekintés*. Bp. 1952.

¹⁵⁶ Erre vonatkozólag részletes tájékoztatást ad a római magyar követéség 1921. június 24-i összefoglaló jelentése, amely az „Argo” c. olasz közgazdasági értesítő 1921. június 2. számának megállapításaira és adataira támaszkodik. A siker érdekében a kormány királyi dekrétummal bizonytalan időre felfüggesztette a gabonavámokat is.

ha igen, akkor is csak igen keveset és igen drágán. Mindenesetre drágábban, mint Németország. A magyar mezőgazdaság pedig ekkor még nem küzdött exportgondokkal — különösen nem 1920 második felében — és így nem volt különösebb szüksége az egyébként is nehezen megközelíthető olasz felvevő piacra. A Teleki-kormány azonban — főként politikai okokból — kapva-kapott az olasz kezdeményezésen.

Olaszország mint a győztes hatalmak egyike fontos volt a magyar kormány számára, annál is inkább, mivel a kialakuló kisanant gyűrűjébe szorulva az ellenforradalmi rezsim ekkor csak a békeszerződésekkel szintén elégedetlen Olaszországtól remélt segítséget kapni revizionista célkitűzései megvalósításához. A magyar uralkodó körökön belül már ekkor sokan vallották, hogy Magyarország csak a középkelet-európai hegemoniára aspiráló Olaszország segítségével törhet ki a teljes politikai elszigeteltségből.

Telekiék jól tudták, hogy az Olaszországgal kötendő megállapodás, az adott körülmények között, gazdasági előnyöket nem nagyon hoz, sőt inkább terheket jelent majd Magyarország számára — nyilvánvaló volt ugyanis, hogy az olasz ipar, ha teljesítő képessége pillanatnyilag még nem is volt nagy, rövidesen képes lesz a magyar piac előznlésére, amennyiben a magyar kormány az olasz kívánságoknak megfelelően, a nyugati konkurrenssekkel szemben különleges elbánást biztosít az olasz ipari termékeknek — mégis úgy gondolták: az olasz kezdeményezést érdemes megragadni és a várható politikai előnyökért érdemes gazdasági áldozatokat hozni. Főleg, ha ezek az áldozatok nem a magyar birtokos osztály, hanem az ipar számláját terhelik majd.

Az augusztusban lefolytatott tárgyalások azonban erősen lehűtötték a Teleki-kormány vérmes reményeit az olasz orientációval kapcsolatban.

Már az első napon kiderült, hogy az olaszok gabonát kértek, még hozzá nem is keveset, mivel pedig a magyar delegáció ezt a kérést nem teljesíthette, az olaszok az árucserre egyezményről — amit viszont a magyar delegáció állított az előtérbe — nem is voltak hajlandók tárgyalni. Hogy a tárgyalások sikertelenségét leplezzék, az olaszok egy provizorikus egyezmény megkötését ajánlották, amelyben a letelepedés, az iparűzés, a kereskedelem gyakorlása, a részvénytársaságok elismerése, az adózás, a peres eljárások stb. tekintetében kölcsönösen megadják egymásnak a legnagyobb kedvezményt. Az árukra is vonatkozó legnagyobbkedvezményről az ajánlott provizóriumban szó sem esett. Csupán a 14. pontban tartalmazott olasz részről bizonytalan ígéretet. Eszerint, az árukra is kiterjedő legnagyobbkedvezmény megadásának

a lehetőségét „... az olasz kormány a legnagyobb jóindulattal fogja megfontolás tárgyává tenni, amikor... (azt)... olyan hatalmaknak engedélyezné, amelyek Olaszországgal szemben hasonló viszonyok között vannak, mint Magyarország”. Azaz: ha Olaszország valamelyik volt ellenséges országnak megadja az árukra is kiterjedő legnagyobb kedvezményt, akkor majd „gondolkodik” azon, hogy megadja-e ugyanezt Magyarországnak is.

A Teleki-kormány ugyan a provizóriumot elfogadta, az olasz parlament azonban nem ratifikálta, bizonytalan időre függőben hagyta.¹⁵⁷ A két ország gazdasági kapcsolatainak hivatalos rendezésére irányuló első kísérlet tehát nem járt sikerrel.

Nem sokkal később az osztrákokkal folyamatban levő kapcsolat-építés ügye is zátonyra futott.

A hivatalos tárgyalások, amelyeket a magyar és az osztrák kormány a két ország közötti legnagyobbkedvezményes szerződés megkötése céljából kezdeményezett, november végére, december elejére befejeződtek: elkészült a szerződés, amelyet alá is írtak.¹⁵⁸ Életbeléptetésére azonban mégsem került sor, mert közben olyan események következtek be, amelyek a magyar kormány számításait teljesen felborították.

Az őszi választások eredményeként kialakult új — most már tisztán burzsoá — koalíció ugyanis eleve nem volt hajlandó a várt politikai-területi engedményekre, másrészt a győztes hatalmak, az „Anschluss”-tól való félelmükben, igyekeztek Ausztria segítségére sietni. A saint-germaini békeszerződésben Lengyelországot és Csehszlovákiát arra kötelezték, hogy a békeszerződés életbeléptetésétől számított három éven keresztül — bizonyos kompenzációk ellenében — szenet, kokszt szállítsanak a vergődő országnak.¹⁵⁹

¹⁵⁷ A tárgyalásokra és az egyezményre vonatkozólag részletes tájékoztatást ad Györgyey László rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, a magyar delegáció vezetőjének 1920. augusztus 29-i jelentése. (O. L. Küm. gazd. pol. Olasz dosszié, 93. csomó, vegyes. II. 1920.) L. még: M. Külker. 1920. szept. 16. A korlátlan legnagyobb kedvezmény megtagadását egyébként az olasz delegáció azzal indokolta, hogy Olaszország a jövő vámpolitikáját illetően teljesen szabad kezet kíván magának fenntartani, és erre való tekintettel más, volt ellenséges államnak sem adták, illetőleg adják meg ezt.

¹⁵⁸ A megállapodás, amelyet Bécsben kötöttek meg, 1922. január 1-től lépett volna életbe, az időről időre meghosszabbított júniusi egyezmény helyébe. (O. L. Küm. gazd. pol. Osztrák dosszié, 107. csomó. A bécsi magyar nagykövetség jelentése, 1920. dec. 18.)

¹⁵⁹ E. H. Vogel: *Deutsch-Österreichs Stellung im Weltverkehr auf Grund der Friedenverträge*. Weltwirtschaftliches Archiv. Nr. 15. Heft 3. Tegyük hozzá, hogy Lengyelország is, Csehszlovákia is csak vonakodva, a nagyhatalmak parancsának engedelmeskedve szállítottak némi szenet, arra

Ausztria élelmiszerellátásának biztosítására pedig — azon túl, hogy Ausztriához csatolták Nyugat-Magyarország egy részét — a trianoni békeszerződésben arra kötelezték Magyarországot, hogy a szerződés életbelépésétől számított öt éven keresztül, élelmiszerfeleslegeit Ausztriának engedje át, mégpedig a Magyarországon érvényes piaci árakon.¹⁶⁰

Az antanttól kapott támogatás, a különböző segélyek elegendők voltak arra, hogy az országot az új élet első heteiben-hónapjaiban — persze csak súlyos terhek vállalása ellenében — segítsék a legsúlyosabb nehézségeken. A Mayr-kormány tehát a nyílt színen lefolytatta ugyan a magyar kormánnyal a júniusban előirányzott kereskedelempolitikai tárgyalásokat, sőt — mint említettük — december közepén meg is kötötte a legnagyobb kedvezményes kereskedelmi szerződést, de a Nyugat-Magyarországra vonatkozó titkos megállapodást nem vállalta. Ellenkezőleg, a koalíciós partnerek nyomására követelni kezdte e terület kiürítését és átadását.

A Teleki-kormány, válaszként, megtagadta a már megkötött szerződés ratifikálását.¹⁶¹

hivatkozva, hogy maguknak is csak kevés van. Ebben persze volt igazság is, de nem a teljes igazság. Elsősorban Csehszlovákia gazdasági elzárkózása Ausztriával szemben — ami nem csak a szénzállítások elszabotálásában nyilvánult meg — politikai célkitűzéseket szolgált. A szénzállítások elszabotálása egyrészt hátráltatta Ausztria gazdasági talpraállását, amit a cseh — morva burzsoázia — érthető okokból — igyekezett minél messzebbre kitolni (az osztrák és a cseh ipar most már konkurrensei lettek egymásnak!). Másrészt a csehszlovák kormány a szénzállítások elszabotálásával igyekezett az osztrák kormányt egy Csehszlovákiából és a kisantant államokból álló Magyarország-ellenes blokkba szorítani (amit Ausztria nem akart vállalni, hiszen élelmiszerellátását mégiscsak elsősorban Magyarországtól remélte). A fentiekre vonatkozólag l. a Prager Tagblatt. 1920. jan. 12., 16., febr. 10. stb. számait.

¹⁶⁰ Vö. M. Ttár. 1921. évi törvények. Bp., 1922. 265. old. Hogy Magyarország hogyan, milyen mértékben tett, illetőleg nem tett eleget a békeszerződés e rendelkezéseinek, arról a későbbiekben még részletesebben szólnunk.

¹⁶¹ Telekiék mesterkedéseit azonban 1921 áprilisában az első Habsburg-királypucos zátonyra vitte, elsöpörvén az egész magyar kormányt Telekivel és „koncepciójával” együtt. A „Teleki-akció” részletes ismertetését az a beszámoló tartalmazza, amelyet a magyar minisztertanács 1921. aug. 1-i rendkívüli ülésén a külügyminisztert helyettesítő Kánya Kálmán rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter tartott a nyugat-magyarországi kérdéstről. (O. L. Mt. jkv. 1921. aug. 1.)

g) Magyarország és a kisantant államok:
a csehszlovák „jég” olvadása

Még kedvezőtlenebbül alakultak a kapcsolatok a kisantant államokkal.

Jugoszlávia elzárkózása a Magyarország felé irányuló áruforgalom tekintetében töretlen maradt. A nagy élelmiszerhiánytól szorongatott magyar kormány liszt és egyéb élelmiszervásárlási törekvése például 1920 őszén úgyszólván teljesen eredménytelen maradt.

Igaz, hogy a jugoszláv kormány éppen akkor vezette be a tilalmi rendszert, elsősorban élelmiszer és a nyersanyagok kivitelének tilalmát,¹⁶² de Magyarországot „kivételes elbánásban” is részesítette a kiviteli engedélyek kiadásánál. Amíg Ausztria számottevő bevásárlásokat eszközölhetett Jugoszláviában, addig Magyarország számára ez lehetetlen volt.¹⁶³

Változatlanul elzárkózott Jugoszlávia még az úgynevezett határszéli forgalom rendezése elől is. 1920 szeptemberében ugyan mindkét kormány egyezménytervezetet készített — természetesen mindkét fél a maga politikai és gazdasági elképzeléseinek megfelelőt —, de a kettő összehangolása már nem sikerült s a jugoszláv kormány még ugyanabban a hónapban egyoldalúlag életbeléptette a magáét. Novemberben ugyanehhez a lépéshez folyamodott a magyar kormány is. Mivel pedig egyik fél sem volt hajlandó a másik rendelkezéseit akceptálni, súlyos viták, erőszakoskodások végeláthatatlan sora következett, amelyek csak még jobban elmérségtették a két ország közötti, amúgy is feszült helyzetet.¹⁶⁴

¹⁶² A tilalmi rendszer — elsősorban a kiviteli — magas kiviteli illetékekkel és vámokkal volt összekapcsolva. A tilalmi rendszer bevezetése persze Jugoszláviában is éles tiltakozást váltott ki a birtokos osztály részéről. (A tilalmi rendszer bevezetésére nézve l. Sluzbeni Nonvine. 1920. aug. 13.; Uradni List, 1921. 10. sz.; Trgovinski Glasnik, 1921. febr. 22., 23. 27.; Pravda. 1921. márc. 11.)

¹⁶³ Elég egy pillantás Jugoszlávia búza- és liszt kiviteli adataira, hogy erről megbizonyosodhassunk:

	kivitel 1920. szept.—dec.	
	búza	liszt
Ausztriába	2763	1163
Csehszlovákiába	—	938
Olaszországba	1	72
Görögországba	10	29
Magyarországba	—	14

(Trgovinski Glasnik. 1921. márc. 2.)

¹⁶⁴ Mindkét fél csak kiviteli engedéllyel — amit azonban csak a legritkább esetben adtak meg — és súlyos kiviteli illetékek lefizetése után

Jugoszláviához hasonlóan, a trianoni békeszerződés aláírása ellenére Románia is kitartott a Magyarországgal szemben tanúsított elzárkózó magatartása mellett.

Pedig a kapcsolatok felvétele érdekében a magyar kereskedelmi minisztérium bizonyos kezdeményezést is tett: 1920 novemberében megbízta a Budapesti Kereskedelmi és Ipar Kamarát, hogy a különböző magyar gazdasági érdekeltségekkel történt megbeszélés alapján készítsen javaslatot a románokkal megkötendő kereskedelmi egyezményre. Ezt a munkát a Kamara el is végezte és az elkészült javaslatokat 1921. január végén delegáció vitte ki Bukarestbe. A javaslat értelmében a két ország legnagyobb kedvezményes megállapodást kötött volna, amit kontingens-egyezmény, valamint a két ország közötti közlekedési-szállítási problémák megoldását tartalmazó dokumentum egészített volna ki.¹⁶⁵ A román kormány azonban a javaslatot időszerűtlennek minősítette.¹⁶⁶

A legmesszebbre talán azok a kísérletek jutottak, amelyek a magyar—csehszlovák gazdasági kapcsolatok rendezésére irányultak. Nem véletlenül.

1920 második felében a nyugati tőkés országokban túltermelési

volt hajlandó engedélyezni az úgynevezett kettős birtokosok termékeinek átszállítását a másik fél területére. A jugoszláv hatóságok megtiltották a jugoszláv területre optált, de Magyarország területén is birtokkal rendelkező birtokosoknak, hogy magyarországi birtokaik után Magyarországon adót fizessenek, ugyanakkor nem követeltek adót Jugoszláviában a Magyarországon lakó és Jugoszláviában is birtokkal rendelkező parasztok Jugoszláviában fekvő birtokai után. A magyar hatóságok viszont adótartozás fejében lefoglalták a Jugoszláviába került, de Magyarországon is birtokkal rendelkező parasztok magyarországi termését, és megtiltották annak átszállítását Jugoszláviába. A jugoszláv hatóságok megengedték, hogy a Jugoszláviába került, de Magyarországon is birtokkal rendelkező parasztok átjárjanak Magyarországra, itteni földjeik megművelésére, ugyanakkor megtiltották a magyar, de jugoszláv területen is birtokkal rendelkező parasztoknak, hogy Jugoszláviában levő földjeik művelésére oda átjárjanak. Ha valaki ezt mégis megkísérelte, azt letartóztatták és kitoloncolták. És így tovább. Éve-
kig se vége, se hossza nem volt a kölcsönös kellemetlenkedéseknek. A határszéli bonyodalmakra vonatkozólag I. O. L. FM. 1921—54—23.222. (A magyar külügyminisztérium átirata a magyar földművelésügyi minisztériumhoz, 1921. aug. 23. és szept. 26.); O. L. FM. 1922—54—70.035. (Az 1922. aug. 16-i vám- és kereskedelmi tárcaközi értekezlet jegyzőkönyve.); O. L. FM. 1923—54—45.449. és 46.571. (A magyar pénzügyminiszter átirata a magyar külügyminiszterhez, 1923. ápr. 5. és a magyar külügyminiszter átirata a földművelésügyi miniszterhez, 1923. júni. 11.). O. L. Küm. gazd. pol. Jugoszláv dosszié, 46. csomó. (Magyar—jugoszláv határszéli egyezmény tárgyalások.)

¹⁶⁵ Vö. a Kamara 1921. jan. 18-i teljes ülésének jegyzőkönyvével.

¹⁶⁶ M. Külker. 1921. febr. 3.

válság bontakozott ki, ami az egyre inkább értékesítési problémákkal bajlódó csehszlovák nagyipari burzsoáziát nagy aggodalommal töltötte el. 1920 nyarán már a Nemzetgyűlésben is súlyos szemrehányásokkal illették a kormányt, a magyarokkal szemben vitt kereskedelempolitika miatt. Különösen akkor, amikor híre ment annak, hogy Magyarország legnagyobbkedvezményes kereskedelmi szerződést kötött Németországgal, Csehszlovákia legféltettebb versenytársával Délkelet-Európában. A felszólalók szerint Csehszlovákia „helyrehozhatatlan veszteségeket” szenvedett a magyar—német kereskedelmi szerződés megkötésével és fog szenvedni ezután is a többi középkelet- és délkelet-európai piacokon, ha a kormány nem hagy fel az eddigi külkereskedelempolitikával, és nem épít ki megfelelő gazdasági-kereskedelmi kapcsolatokat a szomszéd agrárországokkal, mindenekelőtt Magyarországgal.

A csehszlovák kormány, ennek ellenére, még jó ideig kitartott az elzárkózó politika mellett.

Ebben változatlanul közrejátszott az új Csehszlovákia integrált gazdasági egységének kialakítási törekvése, de nemkevésbé a csehszlovák belpolitika alakulása is.

A régi Osztrák—Magyar Monarchiában a cseh—morva birtokos osztály, a dualista rendszer gazdaságpolitikájának eredményeképpen — amely a Monarchia agrár piacán a magyar mezőgazdaság, illetőleg a magyar birtokos osztály számára uralkodó helyzetet biztosított — a cseh—morva burzsoázia kedvező helyzetével ellentétesen, nem kapott elegendő „levegőt”. Csehszlovákia önálló állammá válása viszont a cseh—morva birtokos osztály számára lehetőséget teremtett a szabad érvényesülésre. A csehszlovák agrárpiac birtokbavételére.

A parasztság — érthetőleg — azonnal élni is kívánt a lehetőséggel. Kezdetől fogva azt követelte a kormányzattól, hogy agrárprotekcionista intézkedésekkel siessen a birtokos osztály segítségére. Ezek között az agrárprotekcionista rendelkezések között mindezenekelőtt az agrárországok kiszorítását szorgalmazta a csehszlovák piacról.

Ez a törekvés persze szükségképpen szembekerült a csehszlovák ipar érdekeivel, egyben a csehszlovákiai nagyipari burzsoázia követeléseivel, amelyek arra irányultak, hogy éppen ezeknek az agrárországoknak a piacait biztosítsák a csehszlovák ipar termékei számára. Az agrárországok termékeinek kiszorítása Csehszlovákiából szükségképpen magával kellett hogy hozza ezek elzárkózását a csehszlovák ipari termékek elől.

Az első csehszlovák kormányok igyekeztek a birtokos parasztság követeléseit elhárítani, de a parasztság nyomása fokozatosan

erősödött, annak megfelelően, ahogyan gazdasági és így politikai ereje növekedett. A háború után fontos politikai erőt képviselő parasztság és az Agrárpárt, melynek súlyát a háború utáni földreform is növelte, egyre erőteljesebben szól bele minden politikai-gazdaságpolitikai kérdésbe.

A polgári rezsim — nehogy a hatalom kizárólagos birtoklásának mindjárt a kezdetén meggyengítse a munkásosztállyal szembeni tömegbázisát — kénytelen volt tekintettel lenni a birtokos paraszti követelésekre és továbbra is kitartani a Magyarországgal szembeni elzárkózási politika mellett.

A Nyugaton egyre jobban kibontakozó túltermelési válság viszont 1921 elején Csehszlovákiát is elérte. Ugyanakkor a békeszerződésben előírt, ellenszolgáltatás nélküli legnagyobbkedvezmény élvezetének lehetősége — miután Magyarország a trianoni békeszerződést 1921. január 26-án ratifikálta¹⁶⁷ — Csehszlovákia számára a végéhez közeledett. A csehszlovák iparnak tehát sürgető érdeke volt a megállapodás Magyarországgal.

A csehszlovák kormány egyideig — 1921 tavaszáig — még ellenállt, ekkor azonban, a Csehszlovákiát is elért válság hatására engedett. Legalábbis olyan értelemben, hogy nem tért ki a magyar kormány ajánlata elől: tárgyalják meg és rendezzék a két ország kapcsolatait. Beleértve a gazdasági-kereskedelmi kapcsolatokat is.

Így került sor 1921. március közepén — tehát csak két és fél évvel Csehszlovákia önálló állammá válása után — előbb az ausztriai Bruckban, majd a csehszlovákiai Mariánské-Láznyban (Marienbadban) azokra a tárgyalásokra, amelyeken magyar részről Teleki miniszterelnök és Gratz külügyminiszter, csehszlovák részről pedig Beneš külügyminiszter és Hotovec kereskedelmi miniszter kísérelték meg, hogy a Csehszlovákia és Magyarország között, az addig eltelt idő alatt felmerült súlyos és bonyolult, jogi, politikai, pénzügyi, kereskedelmi stb. problémákat megoldják.¹⁶⁸

A tárgyalások során a cseh kormánydelegáció nem volt hajlandó politikai kérdésekről tárgyalni és megegyezést kötni, viszont a gazdasági-kereskedelmi megállapodást annál inkább szorgalmazta. Ennek megfelelően a kereskedelmi tárgyalásokat az egyéb problémák megoldására irányuló tárgyalásoktól szerette volna elkülöníteni. Ezzel szemben a magyar delegáció — amely a csehszlovákiai élelmiszerhiányt és a csehszlovákiai ipar értékesítési nehézségeit

¹⁶⁷ Vö. M. Ttár. 1920. évi törvények. Bp., 1921.

¹⁶⁸ Ilyen problémák voltak: a kölesönös politikai amnesztia, az öröklés, a hadikölesön-kötvények ügy (nosztrifikálása), nyugdíj ügyek, földreform problémák stb. A tárgyalásokra nézve l. O. L. Mt. jkv. 1921. márc. 16. és júli. 1.

szerette volna politikai előnyök elérésére kihasználni — semmiképpen sem akarta a gazdaságpolitikai, tehát a kereskedelmi tárgyalásokat sem különválasztani a politikai tárgyalásoktól.

A siker biztosítása érdekében — akárcsak egy évvel előbb a Huszár-kormány Ausztriának — a Teleki-kormány is rendkívüli gazdasági előnyöket kínált fel Csehszlovákiának: hajlandónak jelentette ki magát egy úgynevezett *preferenciális kereskedelmi egyezmény* megkötésére. Ez azt jelentette, hogy hajlandó Csehszlovákiát Magyarországon olyan *különleges kereskedelmi kedvezményekben részesíteni, amelyeket semmiféle más ország részére nem ad meg, amivel tehát Csehszlovákia lényegében ugyanolyan monopóliumhelyzetbe kerülhet a magyar piacon, mint amilyenben korábban, az Osztrák—Magyar Monarchia időszakában volt.*¹⁶⁹ Ezért a rendkívül nagy horderejű és a magyar iparra nézve súlyos következményekkel fenyegető engedményért, a Teleki-kormány is elsősorban politikai ellenszolgáltatásokat kívánt: *a békeszerződés területi rendelkezéseinek korrigálását, a Felvidék tekintélyes részének visszaadását.*¹⁷⁰

A szituáció teljesen azonos volt az egy év előttivel: a Teleki-kormány — éppúgy, mint egy évvel előbb a Huszár-kormány — hamis elképzelések rabja volt a trianoni békeszerződés megváltoztathatóságát illetően és éppen úgy a magyar ipar jövőjének feláldozásával kívánta revíziós terveit megvalósítani. Bár kétségtelen volt, hogy a Csehszlovákiával való gazdasági megállapodás a magyar ipar számára is hozott volna fontos előnyöket, az is kétségtelen volt, hogy a megegyezés — a Telekiék által felajánlott alapon — nagyobb áldozatokat jelentett volna számára, mint amekkora előnyöket hozhatott. A csehszlovák területre került magyar vállalatokat, amelyeket a nacionalizálás veszedelme fenyegetett, amelyeket csak sikeres tárgyalások menthettek meg, valamint a magyar ipar számára fontos nyersanyagokat és félkész és késztermékeket is beleértve. Megállapodás esetén a csehszlovák áruk beáramlása — az osztrák ipar versenyeinek veszedelmétől eltérőleg — *azonnali* veszedelem volt. Az osztrák ipar versenye *potenciális* veszedelem volt, amellyel szemben a magyar iparnak mégiscsak lehetett *valamelyes felkészülési ideje*, viszont a csehszlovák ipar

¹⁶⁹ A trianoni békeszerződés 205. pragrafusa alapján véve erre ösztönözte Magyarországot, amikor kimondotta, hogy egy, Ausztria, Csehszlovákia és Magyarország között 5 éven belül kötendő és egymásnak kölcsönösen különleges kedvezményeket biztosító egyezmény esetén a győztes antant hatalmak lemondanak az ellenszolgáltatás nélküli legnagyobb kedvezményről Magyarországon (és persze Ausztriában is). A békeszerződés idézett pontjára vonatkozólag I. M. Ttár. 1921. évi törvények. Bp., 1922.

¹⁷⁰ O. L. Küm. gazd. pol. Olasz dosszié. („Napi jelentés”. 1921. márc. 18.); I. még O. L. Mt. jkv. 1921. júli. 15.

versenye azonnal érvényesülhetett, *mielőtt* a magyar ipar *talpraállhatott*, hiszen a Teleki-kormány ajánlattétele idején a csehszlovákiai ipar áttérése a béketermelésre már megtörtént olyan mértékben, hogy termékeinek beáramlása azonnal megindulhatott.

A Teleki-kormány kétségtelenül maga is tisztában volt ezzel és ha mégis megtette a súlyos ajánlatot, nyilván nem a magyar iparfejlesztés lebegett a szeme előtt. Telekiék számára nyilvánvalóan a politikai-területi szempontok voltak az elsődlegesek, de ezen belül is nem utolsósorban a birtokos osztály érdekei: a felvidéki nagybirtokok legalább egy részének a csehszlovákiai földreformtól való megmentése.

A Teleki-kormány illúziói, hogy jelentős gazdasági-kereskedelmi előnyök felkínálásával sikerül majd politikai előnyöket kicsikarni Csehszlovákiától, ezúttal is — akárcsak korábban Ausztriával történt — összeomlottak. A csehszlovák kormány hallani sem akart területi korrekciókról. Még a preferenciális előnyök ellenében sem. Ennek megfelelően ragaszkodott ahhoz, hogy a kereskedelmi tárgyalásokat különítsék el egyéb problémák tárgyalásától és megelégedett az egyszerű legnagyobb kedvezményes szerződés megkötésével.

A csehszlovák ipar számára gazdaságilag ez a megoldás is elég előnyösnek ígérkezett.

Azokat a vámkedvezményeket ugyanis, amelyeket a csehszlovák kormány bármely más államnak megadandó volt — a magyar — csehszlovák tárgyalásokig ilyeneket még egy országnak sem adott és tegyük hozzá, hogy semmi jele se mutatkozott annak, hogy belátható időn belül adni fog¹⁷¹ — csehszlovákiainál fejletlenebb magyar ipar aligha tudhatta kihasználni Csehszlovákiában. A cseh agrár-vámkedvezményeknek a magyar mezőgazdasági termékekre való

¹⁷¹ A jelek éppen ellenkező előjelű fejlődésre engedtek következtetni. Miután a csehszlovákiai ipar már az új állam létrejöttékor túldimenzionálnak bizonyult a belső fogyasztáshoz képest, és így a burzsoázia legfőbb gondjai között a piacprobléma úgyszólván az első helyen állt, az első csehszlovák kormányok — amelyek igen nagy megértést tanúsítottak a burzsoázia gondjai iránt — arra törekedtek, hogy a belső piacot minél tökéletesebben lezárják az oda gravitáló külföldi ipari-termékek előtt.

Új vámtarifát ugyan nem teremtettek, hanem a volt Osztrák–Magyar Monarchia vámtarifáját tartották meg (ez különben is — az osztrák mellett — elsősorban a cseh–morva–német ipari érdekek védelmét szolgálta), de egy-két módosítás bevezetésével sokszorosan megemelték annak védelmi erejét. (A csehszlovákiai burzsoázia számára „kellemetlen” iparcikkek eredetileg aranykoronában megállapított vámjait például ugyanannyi francia frankban fiztették meg. Amit nem francia frankban fiztettek meg, azt előbb 200 százalékos vámpótlékkal tetézték, majd a vámpótlékot újra meg újra emelték.)

kiterjesztése pedig csak elméleti engedmény lett volna, hiszen a legtöbb mezőgazdasági termék vámjá az új állam kikiáltása óta fel volt függesztve és egyelőre semmi jel se mutatott arra, hogy a csehszlovák kormány ezeket — az infláció eredményeként amúgy is lecsökkent erejű — vámokat újra aktivizálni kívánná.¹⁷² Csehszlovákia akkori élelmiszer- és nyersanyagviszonyait tekintve ez abszurd dolog lett volna. A csehszlovák kormánynak nem akadályozni, hanem ellenkezőleg segítenie kellett az agrárimportot.

Ezzel szemben a magyarok által bármely országnak nyújtott, illetőleg nyújtandó ipari vámkedvezmények — és a csehszlovák kormány, a magyar kormány akkori vámpolitikai magatartásából, nem éppen ok nélkül, számított is ezekre — a magyarnál fejlettebb csehszlovák iparnak komoly előnyöket jelenthettek Magyarországon.

A Teleki-kormány végül is kapitulált a csehszlovák kívánságok előtt és beletörődött abba, hogy a politikai és a gazdasági-kereskedelmi tárgyalásokat külön folytassák és a kereskedelmi tárgyalások is csak egy legnagyobbkedvezményes szerződés megkötéséről follyanak.

A széles apparátussal megindított tárgyalások, az adott körülmények között, rendkívül lassan haladtak előre, de amikor már az érdemi tárgyalásokra került volna a sor, a megállapodást szétrobantotta az áprilisi magyarországi királypuccs.

h) A harmadik „siker”: kompenzációs egyezmény kötése Lengyelországgal

A külkereskedelmi elszigeteltséget, a kisantant államok merev elzárkózása, az Olaszországgal és Ausztriával tervezett kereske-

Egyébként a fő védőfegyvere Csehszlovákiának nem a vámtarifa, hanem a behozatali tilalmi lista volt, amellyel szükség esetén mindenféle vámengedményt egyszerűen agyoncsapott. A tilalmi listán szereplő termékek behozatalának engedélyezése Csehszlovákiában a különféle gazdasági érdekeltségek kiküldötteiből alakult bizottságok hatáskörébe tartozott, amelyekben a nagyipari burzsoázia döntő szerepet játszott. Egyébként ugyanaz volt a helyzet a kivitel tekintetében is, kivéve a cukor, a szén és a koks kivitelének engedélyezését, amelyeket a kormány magának tartott fenn. (Csehszlovákia vámpolitikájára nézve: Lengyel Géza: *A külkereskedelmi forgalom mai szabályozása Magyarországon és a szomszédos államokban*. Ké. Szle. 1920. 592. old.)

¹⁷² Az agrárvámokat különben is az aranykorona névértékének megfelelő cseh koronában állapították meg, ami az infláció következtében akkor még azok fokozatos csökkentését jelentette.

delmi egyezmények kátyúba jutása következtében, tehát nem sikerült áttörni. Ebben a vonatkozásban szerény kárpótlást jelenthetett csupán, hogy 1921 elején Lengyelországgal sikerült megállapodást kötni.

A lengyel kormány már 1920 őszen jelentkezett a magyar kormánynál azzal a kívánsággal, hogy szeretné gazdasági kapcsolatokat rendezni Magyarországgal.

Erre a kezdeményezésre a lengyel kormányt Lengyelország súlyos gazdasági helyzete szorította.

Az újra önállóvá lett Lengyelország gazdasági helyzete rendkívül súlyos volt. Az előzőleg különböző birodalmakhoz tartozott területekből összeállított, rendkívüli háborús károsodásokat szenvedett országban úgyszólván teljes gazdasági káosz uralkodott.

Ebben a helyzetben, az elvakult antikommunizmustól vezérelve, Lengyelország még aktív szerepet is vállalat a Szovjet-Oroszország elleni intervencióban.

Az államháztartás csőd előtt állt. A Szovjet-Oroszország elleni háború költségeinek fedezésére elsősorban a bankóprés szolgált, aminek következtében az infláció viharos gyorsasággal erősödött. Emellett a lengyel kormányok hatalmas kölcsönöket vettek fel az állami kiadások fedezésére, amelyekkel — eltekintve attól, hogy általuk teljesen kiszolgáltatták Lengyelország gazdaságát a nyugati imperialista tőkés világnak — óriási terheket akasztottak a lengyel államháztartás nyakába.¹⁷³ Az infláció eredményeképpen Lengyelországban is „kivirágzott” a fekete-piac, a kiárusítási-láz és felbukkantak az inflációt kísérő mindazok a jelenségek, amelyeket más országokkal kapcsolatban a korábbiakban már megemlítettünk.¹⁷⁴

A súlyos gazdasági helyzet erősen élesztette a lengyel munkásosztály és parasztság politikai aktivitását, amely a Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után különösen megerősö-

¹⁷³ Lengyelország még 1932-ben is több, mint 3,25 milliárd zlotyval tartozott a nyugati tőkés országoknak. Ez Lengyelország Külföldi államadósságainak körülbelül háromnegyed részét adta, és ennek a nyugati adósságnak a döntő többsége azokból a hadianyag szállításokból származott, amelyeket Pilsudskyék a Szovjet-Oroszország elleni intervenció idején kértek és kaptak.

¹⁷⁴ Csak természetes, hogy a lengyel kormányok is egyik legsürgősebb teendőjüknek tartották a tilalmi rendszer — főleg a kiviteli tilalmak bevezetését. Különösen a szénre, koksza, nyersolajra, mert ezek a cikkek a világpiacon igen nagy keresletnek örvendtek, áruk magasra szökött, és a kereskedők érdeklődését erősen felkeltették. Az olajkutakat ezért a lengyel kormány már 1920 elején teljes egészükben zár alá vette, és a termelt nyersolaj felett a rendelkezést kizárólag magának tartotta fenn. (Vö. M. Külker. 1921. jan. 20.)

dött. A burzsoá-birtokos osztályok tehát — akárcsak Magyarországon — Lengyelországban is arra törekedtek, hogy a brutális erőszak alkalmazásával egyidejűleg, egyrészt amolyan tessék-lássék földreformmal, másrészt a termelő munka mielőbbi megindításával, a foglalkoztatottság biztosításával fogják ki a szelet a forradalmi mozgalom vitorláiból.

Az országgyűlés már 1919 júliusában megszavazta a földreformtörvényt, amelynek a végrehajtását a kormányok azonnal meg is kezdték.¹⁷⁵ Egyidejűleg igyekeztek a termelő munka megindításához, illetőleg kibontakoztatásához szükséges feltételeket — nyersanyagokat, élelmiszereket stb. — is mielőbb előteremteni.

Az említett politikai-gazdasági viszonyok határozták meg az első lengyel kormányok külkereskedelempolitikai törekvéseit akkor, amikor 1920 őszén sor került a magyar—lengyel kereskedelmi kapcsolatok rendezésére irányuló első kísérletre.¹⁷⁶

Bár Lengyelországnak is, Magyarországnak is érdekében állt a gazdasági kapcsolatok mielőbbi rendezése, a dolog mégsem ment gyorsan.

A magyar kormány egy mindenre kiterjedő legnagyobbkedvezményes kereskedelmi szerződést ajánlott a lengyeleknek, amit azonban azok igyekeztek elhárítani. A versailles-i békeszerződés ugyanis Lengyelországot arra kötelezte, hogy mindazokat a kereskedelempolitikai kedvezményeket, amelyeket a volt központi hatalmak bármelyikének megad, a győztes antant hatalmak mindegyikének adja meg, mégpedig azonnal és ellenszolgáltatás nélkül. Lengyelország ezért előbb a győztes hatalmakkal — főleg

¹⁷⁵ A földreform törvény elsősorban a földbirtokos—kulák érdekeket tartotta szem előtt. A földbirtokosoknak 180 hektárig meghagyta a földi tulajdonukat. Egyes övezetekben, mint például a volt kelet-poroszországi területeken, Nyugat-Ukrajnában, Nyugat-Bjelorussziában egyenesen 400 hektárig. Elrendelte az igénybevett földekért a birtokosok kártalanítását. A kiosztandó földek egynolcadát a kulák parasztság rendelkezésére bocsátotta és az évi parcellázást 200 000 hektárban állapította meg. A kormányzat azonban még ezt a földreformot sem igyekezett a törvény előírásainak megfelelően végrehajtani. Az 1919—1921 közötti három év alatt az előírányzott 600 000 hektár helyett mindössze 263 000 hektárt osztottak fel. Kevesebbet, mint amennyi a háború előtt Orosz-Lengyelországban és Galiciában a parcellázások révén felosztásra került.

¹⁷⁶ M. Külker. 1920. szept. 29. Megjegyzendő, hogy a két ország kormányai a Szovjet-Oroszország elleni agresszió kérdésében már 1920 közepén is folytatott tárgyalásokat, sőt megállapodásokat is kötöttek. (Vö. O. L. Küm. res. pol. 1920—17—121. Feljegyzés a lengyel—magyar szövetség létesítése tárgyában tartott értekezletről. 1920. júni. 1. Továbbá: O. L. Küm. res. pol. 1920. Ikt. nélk. Titkos feljegyzés a magyar—lengyel katonai meg egyezésről.)

a nagyhatalmakkal, azok között is mindenekelőtt Franciaországgal — kívánta rendezni kapcsolatait, természetesen a szolgáltatásokért ellenszolgáltatásokat kérve és kapva, és csak azután a többi országokkal, beleértve Magyarországot is.¹⁷⁷ Ennélfogva Magyarországgal csak kontingens megállapodás megkötésére törekedtek.

A hivatalos tárgyalásokat megelőző puhatolózások során¹⁷⁸ hamarosan kiderült az is, hogy a lengyelek élelmiszert, elsősorban lisztet vagy gabonát, valamint ipari nyersanyagokat, legfőképpen gyapjút, nyersbőrt szerettek volna kapni Magyarországtól, egyszerűen a lengyel textilipar számára — ez volt a leggyorsabban talpraálló lengyel iparág, amely ekkor már képes volt exportra is termelni — elhelyezési lehetőségeket kívántak biztosítani Magyarországon.

A Teleki-kormány hajlandó volt teljesíteni a lengyel kívánásokat, tekintet nélkül arra, hogy ez — a rendkívül gyenge magyar terméseredmények következtében — a súlyos magyar élelmezési helyzet további romlásához vezethet. Mindössze az volt a kívánása, hogy Lengyelország vegyen Magyarországtól bort is, amiből — a kenyérgabonával ellentétben — a magyar birtokos osztálynak feles készletei voltak és amit Magyarország könnyebben is nélkülözhetett, mint a kenyérgabonát.¹⁷⁹

¹⁷⁷ A lengyel álláspontot illetően vö. O. L. Küm. gazd. pol. Lengyel dosszié, 57. csomó. Vegyes, II. (Nagy Dezső jelentése, 1920. dec. 2.); O. L. FM. 1921—54—20.221. (Feljegyzések a magyar—lengyel tárgyalásokról, 1921. jan. 21.—febr. 11.); O. L. Mt. jkv. 1921. febr. 24. (Gratz külügyminiszter referátuma a tárgyalásokról.)

¹⁷⁸ Magyar olajfinomító vállalatok még 1920 elején, amikor a lengyel kormány még nem zárta az olajtermelést, 1000 vagon nyersolajat rendeltek Lengyelországban, de a lengyelek, az első 500 vagon leszállítása után — arra hivatkozva, hogy a magyarok nem tartották be a fizetési határidőt — egyszerűen megtagadták a további 500 vagon leszállítását. Az igazik azonban valószínűleg az volt, hogy időközben a lengyel kormány zárta a nyersolaj készleteket, és megtiltotta a nyersolaj exportot. Ennek a problémának a tisztázására és rendezésére utazott Lengyelországba 1920 késő őszén Nagy Dezső, a magyar kereskedelmi minisztérium tanácsosa, aki egyúttal arra is megbízást kapott: nézzen utána a magyar—lengyel kereskedelmi kapcsolatok rendezésére adódható lehetőségeknek is. (O. L. Küm. gazd. pol. Lengyel dosszié, 57. csomó, Vegyes, II. Nagy Dezső jelentése. 1920. dec. 2.)

¹⁷⁹ A lengyel kormány tisztában volt a magyar birtokos osztály és a Teleki-kormány hajlandóságával, és igyekezett ütni a „meleg vasat”. Megbízottjaik e célból már 1920 novemberében — ugyanakkor, amikor Nagy Dezső miniszteri tanácsos, a magyar kereskedelmi minisztérium megbízásából Varsóban puhatolózott — Budapestre jöttek és nagy buzgalommal bábáskodtak a Magyar—Lengyel Kereskedelmi Kamara megszűlésénél, mert azt is tudták, hogy a külkereskedelempolitikai kérdésekben, a magyar kereskedők mindenben egyetértenek a magyar birtokos osztállyal. (Erre vonat-

A magyar tőkésosztály viszont ellene volt annak, hogy ezen az alapon jöjjön létre a kereskedelmi megállapodás. A magyar nagyipar nem kért a lengyel textilből. Ekkorra — 1920 késő ősziére — már egyre nagyobb ambícióval vetette rá magát a textiliparra, hogy az osztrák, a cseh-morva verseny meggyengülése után mutatkozó profitszerzési lehetőségeket a maga számára biztosítsa ebben az iparágban. A maga részéről Lengyelországtól elsősorban nyersanyagot — mindenekfelett nyersolajat, fát, sót, szenet, kokszot stb. — kívánt szerezni és ezért nem élelmiszerral, hanem ipari termékekkel — elsősorban a már éledező magyar mezőgazdasági gépgyártás termékeivel — kívánt fizetni.

A lengyelek azonban sem bort nem kívántak venni — hajlandóságuk e tekintetben legfeljebb 50 vagon átvételéig terjedt, amit a lengyel papságnak misebor céljaira vettek volna át — sem a magyar gépekből vagy egyéb ipari termékekből nem kértek. Nyersanyagot meg különösen nem akartak eladni Magyarországnak.¹⁸⁰

A kívánságok-hajlandóságok sok más kérdésben sem találkoztak egymással. Így például Lengyelország eladni csak dollárért, fontért vagy más kemény valutáért volt hajlandó, ugyanakkor vásárolni lengyel márkáért kívánt. Élelmiszert pedig kompenzáció nélkül akart vásárolni Magyarországtól.

A hosszú előkészítés után 1921. január 21-én elindított hivatalos tárgyalások február 11-én mégiscsak tető alá hozták a kompenzációs árucsereregyményt.¹⁸¹

A megkötött egyezmény jogot adott Lengyelországnak arra, hogy — *behozatali engedély nélkül!* — textilárúkat, kötélárúkat, készruhákat, ásványolajtermékeket, mezőgazdasági- és textilgépeket, egyes fa-, vas- és üvegárúkat stb., szállítson Magyarországra. Méghozzá *korlátlan mennyiségben!* Viszonyásul Magyarország mezőgazdasági gépek, turbinák, lokomobilok, fagegmunkáló, bányas és elektromos gépek és felszerelések, vagonok, faárúk, gyógyszerek stb. korlátlan mennyiségű bevitelére kapott lehetőséget Lengyelországba.

A lengyel kormány egyben kötelezettséget vállalt arra, hogy engedélyezi 1800 vagon nyersolaj, 1200 vagon só, továbbá szén,

kozólag I. M. Tőzsde. 1920. nov. 25.-i számában Foltényi Róbertnek, az ekkor létesített Magyar-Lengyel Kereskedelmi Kamara főtítkárnak nyilatkozatát.)

¹⁸⁰ A kölcsönös kívánságokra és hajlandóságokra nézve I. Nagy Dezső már idézett jelentését.

¹⁸¹ O. L. FM. 1921-54-20.221. (Feljegyzés a magyar-lengyel tárgyalásokról, 1921. jan. 21-febr. 11.); O. L. Mt. jkv. 1921. febr. 24. (Gratz külügyminiszter bejelentése.)

marónátron, szóda, fa- és talpfa kiengedését Magyarországra,¹⁸² aminek ellentételeként a magyar kormány vállalta 100 vagon liszt, 700 vagon kukorica, továbbá zab, különféle magvak, növényi olajok, nyersbőr, gyapjú kiengedését Lengyelországba.

A fizetésre nézve olyan megállapodás jött létre, hogy azokat mindkét fél a saját valutájában teljesíti, vagy kölcsönös leszámítással oldják meg.¹⁸³

A magyar delegációnak nem sikerült elérni, hogy a lengyelek lemondjanak a magas beviteli és kiviteli illetékekről és, levegyék behozatali tilalmi listájukról a bort.

A kompenzációs megállapodás — amellet, hogy meglehetősen nehezen született meg — kevesebbet ért, mint, amennyit mutatott, mert értékét — a lengyel kormány súlyos illetékei mellett — erősen lecsökkentették a két ország közötti szállítási nehézségek. Csehszlovákia tudniillik ekkor még nem engedélyezte a magyar—lengyel tranzitót, tehát a forgalom csak a Budapest—Bécs—Varsó útvonalon volt lehetséges, ami a szállítást nagyon megrágitotta.¹⁸⁴

¹⁸² Az ásványolaj kiengedését a lengyel kormány igen nehezen vállalta. Amikor a magyar delegáció a tárgyalásokon arra hivatkozott, hogy a magyar ásványolajfinomítók már kaptak egy ízben nyersolajat Lengyelországtól, tehát ezt a mennyiséget a lengyel ásványolajbányászat továbbra is vállalhatja, a lengyel delegáció így érvelt: Lengyelországnak nyersolaj feleslege alig van, ami mégis van, az le van kötve Csehszlovákia részére — szén ellenében! Hiszen Lengyelországnak nincs elég szene, mert a versailles-i békeszerződésben neki ítelt sziléziai szénvidéknek nem képes a birtokába jutni.

Erre hivatkozva igyekezett egyébként elhárítani a magyar szénkivánásokat is.

A magyar delegáció ellenérveit, hogy tudniillik Lengyelország — amelynek a lengyel delegáció állítása szerint nincs szene — Ausztriának mégis havi 12 000 vagonnyit szállít, azzal igyekezett elhárítani, hogy ezeket a szénszállításokat az antant nagyhatalmak parancsára és saját szénfogyasztásának rovására teljesíti. De még ha volna is szénfeleslege, akkor se szállíthatna Magyarországnak, mert ez esetben Németország — amelytől a versailles-i békeszerződés azon a címen vette el és csatolta Lengyelországhoz a sziléziai szénvidéket, hogy a lengyel ipar csak ebben az esetben élhet meg — jogosan mutathatna rá: íme, Lengyelország exportálja a szenet, tehát nem igaz az, hogy ipara nem élhet meg a sziléziai szén nélkül!

A lengyel delegáció végül is nagy nehezen vállalta havi 3000 vagon szén kiengedését. (Vö. O. L. FM. 1921—54—20.221. Feljegyzések a magyar—lengyel tárgyalásokról. 1921. jan. 21—febr. 11.)

¹⁸³ O. L. Küm. gazd. pol. Lengyel dosszié, 57. csomó. Vegyes, II. (Feljegyzések a magyar—lengyel tárgyalásokról 1921. jan. 21—febr. 11.); O. L. Mt. jkv. 1921. febr. 24. (Gratz külügyminiszter referátuma a magyar—lengyel tárgyalásokról.)

¹⁸⁴ Erre vonatkozólag l. Nagy Dezső már idézett jelentését.

i) A magyar külkereskedelempolitika mérlege 1921 tavaszán

Az ellenforradalmi kormányzat kísérletei, hogy a magyar gazdasági élet szempontjából legfontosabb országokkal gazdasági kapcsolatokat teremtsen, 1921 tavaszáig csak részleges és meglehetősen ellentmondásos értékű eredményekkel járt.

Az 1920 augusztusában, illetőleg decemberében aláírt, de életbe nem léptetett, magyar—olasz, illetőleg magyar—osztrák kereskedelmi egyezményt figyelmen kívül hagyva, mindössze Ausztriával, Lengyelországgal és Németországgal sikerült olyan kereskedelmi egyezményt létesítenie, amely hozzásegítette Magyarországot a béketermelésre való áttérés problémájának megoldásához: a nélkülözhetetlen és csakis, vagy legalábbis döntő mértékben külföldről beszerezhető termékek biztosításához.

Bár azok a források, amelyeket az említett megállapodások Magyarország számára megnyitottak, ezekben a nélkülözhetetlen termékekben, az adott időszakban, távolról sem voltak valami bőségesek, azt a minimumot, ami a nagy probléma megoldásához hozzásegíthette, mégiscsak megadták. Ebből a szempontból tehát ezek a megállapodások eredményesek voltak.

Ez azonban az éremnek csak az egyik oldala.

Elteltekintve ugyanis attól a körülménytől, hogy ezek a megállapodások csak átmeneti jellegű, többé-kevésbé szűk terjedelmű megállapodások voltak, nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a körülményt, hogy nem biztosították egyenlő értékek cseréjét Magyarország és a partner országok között. Más szóval: ezek a megegyezések több előnyt biztosítottak a partner országoknak, mint Magyarországnak. Ezt a tényt különösen a szembenálló csereértékek arányának Magyarország rovására való alakulása mutatta.

A magyar külkereskedelmi mérleg ezek felé az országok felé 1920-ban óriási deficittel zárult.¹⁸⁵

Ez a helyzet persze elsősorban abból fakadt, hogy Magyarország az adott időben — a már ismert okokból kifolyólag — nem rendelkezett elegendő kompenzációs termékkel, elsősorban élelmiszerekkel és nyersanyagokkal. Magyarország tehát nem tudott értékben annyit eladni, mint amennyit vásárolni kényszerült. Amit viszont a mezőgazdaság exportálni képes lett volna — elsősorban bort —, azt a partnerországok nem voltak hajlandók vásárolni.

Nem kisebb oka volt azonban a kereskedelmi mérleg kedvezőtlen alakulásának az a körülmény, hogy az ellenforradalmi kor-

¹⁸⁵ Magy. Stat. Évk. 1919 — 1922. évf. adatai.

mányzat csak a munkásosztály politikai aktivizálódásától, a forradalom újra fellángolásának lehetőségétől rettegve, ennek megfelelően csak az általa elengedhetetlennek tartott határig volt hajlandó segíteni az ipar talpraállítását. *Ezzel viszont lehetetlenné tette, hogy Magyarország a nélkülözhetetlen behozatalt iparcikkeexporttal és egyre inkább iparcikkeexporttal egyenlíthesse ki.*

Voltak persze még egyéb körülmények is, amelyek jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy a kereskedelmi mérlegünk egyre kedvezőtlenebbé vált. Például az, hogy a megállapodások révén a partner országokból a kelleténél több olyan termék áramlott be Magyarországra, amelyekre az adott időben nem volt szükség. Ezeknek a túlnyomó mértékben ipari késztermékeknek beáramlását az ellenforradalmi kormányzat főleg politikai okokból nem tartotta tanácsosnak megakadályozni.¹⁸⁶

Súlyos terheket eredményezett a magyar kereskedelmi mérlegen az is, hogy az ellenforradalmi rezsim — ugyanakkor, amikor az ipar kibontakoztatásának ügyét csak a félelem szülte határokon belül támogatta — mindent elkövetett annak érdekében, hogy a magyar birtokos osztály exportlehetőségeit kiszélesítse. A magyar birtokos osztály lengyelországi borexportjának támogatása érdekében így vállalta el a kelleténél több lengyel textiláru bebecsátását Magyarországra.

Amíg az ellenforradalmi rezsimnek a gazdasági kapcsolatok felvételére irányuló kísérletei az említett országok felé eredményekkel jártak, teljesen eredménytelenek maradtak azok a kísérletei, amelyek arra irányultak, hogy a gazdasági kapcsolatokat a Magyarország számára talán legfontosabb országokkal, Csehszlovákiával, Jugoszláviával, Romániával megteremtse.

A gazdasági kapcsolatok rendezése Jugoszláviával, Romániával magyar részről — mint már említettük — elsősorban ipari érdek lett volna. A velük való megegyezést elsősorban — sőt csaknem kizárólag — a magyar nagyipari burzsoázia szorgalmazta. A magyar birtokos osztály inkább ellenezte azt. Ebből következett, hogy az agrárius alapállású magyar kormányzat — ha persze kísérletezett is azzal, hogy a román és a jugoszláv kormányokat kereskedelmi tárgyalásokra és megállapodásokra bírja —, ebbeli igyekezete egyáltalán nem volt meggyőző erejű.

Csehszlovákiával mind az ipar, mind a mezőgazdaság szempont-

¹⁸⁶ Ilyen felesleges árukat — kalapokat, kesztyűket, esernyőket, pipere cikkeket stb. — szállított Magyarországnak például Ausztria, mert a magyar kormányzat igyekezett kedvező atmoszférát teremteni a magyar-osztrák politikai tárgyalások számára.

jából rendkívül fontos lett volna a gazdasági kapcsolatok mielőbbi rendezése. A megegyezést mégis csak a birtokos osztály szorgalmazta egyértelműleg, míg az ipari körök magatartása ebben a kérdésben ellentmondásos volt. Az ellenforradalmi kormányzat ennél fogva jóval nagyobb „ambícióval” kereste a megegyezést Csehszlovákiával, mint Romániával vagy Jugoszláviával, és persze inkább a magyar mezőgazdasági export, tehát a magyar birtokososztály, mintsem a magyar ipar, tehát a magyar burzsoázia érdekében.

Hogy a Csehszlovákiával, Romániával, Jugoszláviával való megegyezésből a tárgyaljt időszakban, semmi sem lett, az persze nem kis mértékben a magyar ellenforradalmi kormányzaton múlt. Elsősorban a magyar—csehszlovák viszonylatban, amennyiben a magyar kormány csökönnyösen ragaszkodott ahhoz, hogy a gazdasági problémákat együtt tárgyalják a politikai problémákkal és ragaszkodott ahhoz, hogy Csehszlovákia gazdasági nehézségeit politikai engedmények kicsikarására aknázza ki. A bizalmatlanság, ellenségeskedés, politikai érdekek előtérbe állítása azonban kölcsönös volt és jó táptalajt teremtett a kibontakozó, egyre általánosabban terjedő és erősödő elzárkózási törekvéseknek.

A gazdasági kapcsolatok rendezésének elmaradása súlyos következményekkel járt Magyarországra nézve: nagymértékben akadályozta a béketermelés megindítását. A kereskedelmi megállapodások hiánya ugyan nem jelentette azt, hogy Magyarország és az említett országok között semmiféle áruforgalom nem volt — a kereskedői leleményesség mindig talált kerülő utakat, amelyeken keresztül valamelyes áru mégiscsak átjuthatott —, ez az áruforgalom azonban erősen bizonytalan, esetleges, félig legális vagy egészen illegális forgalom volt, annak minden következményével és távolról sem helyettesíthette a rendezett, széles körű árucserre kapcsolatokat.

Rá kell mutatni e helyen még arra is, hogy az ellenforradalmi kormányzat 1920 végéig, 1921 elejéig folytatott külkereskedelempolitikája végső soron sem a magyar birtokososztályt, sem a magyar burzsoáziát nem elégítette ki.

A magyar birtokos osztály elégedetlenkedett a tilalmi rendszer miatt. A belső és külső forgalom korlátozását súlyos tehernek tartotta, amely megakadályozza a háború utáni konjunktúra kiaknázását. Elégedetlenkedett a megkötött kereskedelmi megállapodásokkal is. Szerinte ezek nem biztosítottak elegendő lehetőséget a magyar mezőgazdasági termékfelesleg exportjára sem, az olcsó ipari késztermékek behozatalára sem. Még inkább elégedetlenkedett a kormányzat tehetetlensége miatt, mert az nem volt képes kielégítő kereskedelmi megállapodásokat kötni

a magyar agrárlexport és a magyar ipari késztermékimport szempontjából rendkívül fontos Csehszlovákiával, és hogy nem volt képes keresztülvinni azt, hogy az Olaszországgal kötött kereskedelmi szerződés életbe is lépjen.

Azt tartotta, hogy ez a külkereskedelempolitikai tehetetlenség a kormánynak az iparral szemben tanúsított „indokolatlan előzékenységből” fakad. Ennek megfelelően tehát állandóan arra törekedett, hogy a kormányt a mezőgazdaság háború utáni gyors talpraállítása érdekében agrarofilebb külkereskedelempolitika kezdeményezésére és alkalmazására bírja. Konkrétebben: arra bírja, hogy a külső és belső forgalmat tegye mielőbb teljesen szabaddá és hogy a magyar agrárlexport és ipari késztermék import szempontjából legfontosabb országokkal igyekezzenek mielőbb kereskedelmi egyezményeket kötni.

Mindezt persze ekkor még csak meglehetősen mérsékeltlen követelte. Az 1919. és 1920. évi terméseredmények még rendkívül gyengék voltak és így a magyar birtokos osztályt az értékesítési problémája még nem nagyon szorította.

De nem volt elégedett a magyar kormányzat külkereskedelempolitikájával a magyar burzsoázia sem. Helyesebben: egyre kevésbé volt vele elégedett. A tilalmi rendszer bevezetésével persze elvileg egyetértett, de nem értett egyet annak alkalmazásával. 1920 közepétől, még inkább 1920 végétől már azt követelte, hogy a kormány disztinváljon: ne csak a luxus, vagy az ekkor luxusnak számító ipari késztermékek elől zárja el a behatolási lehetőségeket, hanem minden olyan ipari késztermék elől, amelyet a fokozatosan talpraálló magyar ipar előállítani képes, sőt azok elől is, amelyek termelésére a magyar ipar — megfelelő állami támogatással, vagy akár enélkül is — rövid időn belül átállni képes lehet. Egyáltalán nem volt megelégedve azzal sem, hogy a magyar kormányok nem a magyar ipar nyersanyag és értékesítési problémáinak megoldása szempontjából döntő jelentőségű agrárországokkal keresi és szorgalmazza a gazdasági kapcsolatok rendezését, hanem a magyar mezőgazdasági export és a magyar ipari import szempontjából döntő jelentőségűekkel. Hevesen tiltakozott az ellen, hogy a kormányzat az ezekkel való megegyezés érdekében a magyar iparra nézve végzetes engedményekre hajlandó, sőt ezeket maga ajánlja fel.

Azzal vádolta a kormányzatot, hogy túlzottan agrárius gazdaságpolitikát folytat és azt követelte, hogy alapvetően változtatson külkereskedelempolitikáján.

Mindezt azonban 1921 tavaszáig ugyanúgy csak mérsékeltlen hangoztatta, mint ahogy azt a maga részéről a birtokos osztály is tette.

Ennek oka — amellett, hogy a burzsoázia közvetlen politikai lehetőségei korlátozottabbak voltak — főleg abban rejlett, hogy 1920 végéig a magyar ipar talpraállása, az ismert okokból, igen keservesen haladt és ezért az ipari késztermék import közvetlen veszedelemet még nem jelentett számára.

1920 vége, 1921 eleje azonban olyan változásokat hozott, a változások pedig olyan viszonyokat teremtettek Magyarországon, amelyek között mind a birtokos osztály, mind a burzsoázia arra kényszerültek, hogy törekvéseiknek a leghatározottabb formában adjanak hangot.

Az 1920—21. évi túltermelési válság szele elérte Magyarországot is.

KÜLKERESKEDELEMPOLITIKA ÉS A BÉKEGAZDÁLKODÁS TALPRAÁLLÍTÁSA (1921—1924)

I. AZ ÖNÁLLÓ IMPERIALISTA PROTEKCIONIZMUS ALAPVETÉSE MAGYARORSZÁGON

1. AZ 1920—21. ÉVI TÚLTERMELÉSI VÁLSÁG ÉS KÜLKERESKEDELEMPOLITIKAI KÖVETKEZMÉNYEI

A háború befejeződése a hadianyagok iránti keresletet úgyszólván máról holnapra megszüntette. Ennek következtében a világ-szerte felhalmozott készletek értékesíthetetlenekké, a hadianyag termelésre be-, vagy átállított termelőkapacitások kihasználhatatlanokká váltak, a tőkés osztályok számára a profitszerzésnek ezek a rendkívül könnyű és hallatlanul bőséges forrásai hirtelen bedugultak.

Ugyanakkor szinte eruptív erővel tört felszínre a békefogyasztást szolgáló termékek iránti kereslet, ami a háború alatt egyre kevésbé volt kielégíthető. Ez a kereslet viszont a hadianyag utáni kereslet megszűnése miatt bedugult profitforrások helyébe másokat — ha persze nem is olyan bőségeket — ígért.

Ezért — érthető módon — a világháború befejeztével a tőkés osztályok — győztesek, legyőzöttek és semlegesek egyaránt — szerte a világon arra kényszerültek, hogy termelőapparátusait a hadianyaggyártásról mielőbb átállítsák a béketermékek gyártására.

Ennek megvalósítása persze nem volt egyszerű és könnyű dolog. A béketermékek előállítására alkalmas, de a háború alatt erősen túlhasznált termelőapparátusok felújítása vagy kicserélése, a használható, de béketermékek előállítására alkalmatlanok átalakítása, a megrongálódott, megfogyatkozott szállítóberendezések megjavítása, pótlása, a termelés átszervezése — többek között — óriási tőkék mozgósítását követelték, amelyek nem minden ország tőkéseinek állottak rendelkezésére elegendő mennyiségben, vagy legalábbis nem egyformán elegendő mennyiségben.

A zavartalan és gyors átálláshoz a tőke feltételek mellett persze sok más feltétel biztosítása is okvetlenül szükséges volt.

A győztes országok tőkései természetesen előnyösebb helyzetben voltak, mint a legyőzötteké, hiszen a győzelem több-kevesebb

lehetőséget nyújtott számunkra, hogy az átálláshoz szükséges feltételeket — így a tőkefeltételeket is — ezek rovására teremtsék elő, mindazonáltal a győztesek sem tudtak egykönnyen és főleg elég gyorsan megbírkózni a feladattal.

Mindez azt jelentette, hogy a béketermelés, az átállás nehézségei következtében, jóideig nem tudta kielégíteni azt a keresletet, amit a hosszú háború eredményezett, és amit a háborút követő hónapok vásárlóképesége alá tudott támasztani. Ez a vásárlóképeség ugyan — ezt nyomatékosan alá kell húzni — messze elmaradt a háború előttiétől, de mégis konjunktúrát teremthetett és teremtett is, mert a termelés elmaradása a háború előttihez képest ekkor még sokkal nagyobb volt, mint a vásárlóképeség elmaradása.

A hirtelen támadt konjunktúrában minden, a háború alatt készült, közfogyasztásra alkalmas, legtöbbször selejtes minőségű áru is — amely a háborús korlátozások, tartalékolások következtében, a fegyverszünet megkötése pillanatában raktáron volt, vagy az ugyancsak raktáron meglapuló nyersanyagokból nagyhirtelem elkészült — viharos gyorsasággal talált gazdára. És nemcsak a polgári fogyasztási cikkek iránti kereslet növekedett, hanem egyidejűleg és éppen emiatt, a nyers-, a segéd-, a fűtőanyagok — szén, koks, olaj, mész, cement, téglák stb. — és egyéb, a béketermeléssel közvetlenül, vagy közvetve kapcsolatban álló termékek iránti kereslet is.

Végül — de nem utolsósorban — emelkedett az élelmiszerek iránti kereslet is. A háború alatt kiéhezett országok, illetőleg ezek dolgozó tömegei — itt ismét csak elsősorban a vesztes országok dolgozói, de nem sokkal kisebb mértékben a győztesekéi is — igyekeztek a háborús koplalások következtében leromlott testi kondíciójukat megjavítani.

A legkülönbözőbb termékek iránti hatalmas kereslet hatására világszerte erőteljes áremelkedés indult meg. A gyors, erőteljes és mindenre kiterjedő áremelkedés persze nem volt egyetlen. (Az áremelkedés erősen függött a termelés előrehaladásának mértékétől, a kereslet-kínálat viszonyaitól.) A legyőzött országokban nagyobb mérvű volt, mint a győztesekben.

Ugyanakkor a különböző országokban — elsősorban a vesztes országokban — az általános áremelkedés szociális feszültséget teremtő hatását lefékezendő, a kormányok különböző mértékben és módszerekkel igyekeztek a drágulást mérsékelni.

Az áremelkedés mértékének nemzeti eltérései jelentős változásokat okoztak a külkereskedelemben. A kisebb mértékben emelkedő belső árak jelentős exportlehetőségeket teremtettek az illető országok számára, míg a gyorsabban vagy erőteljesebben emelkedő

árak éppen ellenkezőleg, lecsökkentették az ország exportlehetőségeit.

A háború utáni konjunktúra nagy erőfeszítésekre szorította a tőkéseket, hogy az átálláshoz szükséges feltételeket mielőbb biztosítsák és magát az átállást mielőbb megvalósítsák, illetőleg a folyamatot meggyorsítsák. Ezeknek az erőfeszítéseknek az eredményeképpen a vezető tőkés országokban, a béketermelésre való áttérés, amely 1920 elejéig meglehetősen lassan haladt előre, 1920 tavaszán erősen meggyorsult.

1920 közepére, második felére az átállás olyan mértékben történt meg, hogy az iparágak többségének béketermelésre már átállított részében a termelés messze meghaladta az általuk termelt termékek irányában mutatkozó — már említett — fizetőképes keresletet. 1920 közepére második felére — egyes országokban már április—májusban — jelentkezett az ipari túltermelés. Bekövetkezett a szokásos folyamat: az árak csökkenése, sőt zuhanása, ennek nyomában a termelés csökkenése, a munkanélküliség fokozódása — a válság kitörése előtt a munkanélküliség, a konjunktúra ellenére sem szűnt meg, sehol a világon — a kihelyezett tőkék visszavonulása stb.

Anglia egy félév leforgása alatt, a fellendülés állapotából a súlyos válság állapotába került. A válság végigsöpört az Egyesült Államokon — mintegy 25 százalékos termelés visszaesést idézve elő — Franciaországon, Olaszországon, elsősorban tehát a vezető, győztes tőkés országokon.

A válság kibontakozását a tőkések természetesen igyekeztek megakadályozni. A gyáriparosok, a nagykereskedők igyekeztek, rendkívüli hitelek nyújtásával, áruikra vásárlókat találni. Még inkább azonban önköltségen alól túladni feleslegeiken. Hamarosan világszerte általános lett a dömpingháború, amelynek során minden, válságba jutott, tőkés ország a másikba igyekezett exportálni. Egyidejűleg — miközben nagy erőfeszítéseket tettek az áron aluli exportálásra — kétségbesetten védekeztek ellene. Minden befolyásukat latbavetve igyekeztek az államhatalom segítségét biztosítani.

Tulajdonképpen ekkor vált igazán általánossá és igen élessé az elzárkózás is. Az imperialista protekcionizmus fegyvertára a válság alatt és után nagy „fejlődésen” ment keresztül. A válságba jutott országok hatalmas export-nyomása közepette egyre inkább előtérbe kerültek azok a fegyverek, amelyeknek alkalmazására korábban csak szórványosan került sor, mert túl brutálisaknak bizonyultak.

Az elzárkózás legélesebb fegyverei továbbra is a leplezetlen és

közvetlen behozatali tilalmak maradtak, de mellettük egész sor különböző, jól-rosszul leplezett eszköz, módszer sorakozott fel, amelyekből az egyes országok, adott esetben, a szükségesnek és persze a lehetőségeknek leginkább megfelelőket alkalmazták.

Az új fegyverek gyors elterjedése mellett természetesen a hagyományos fegyverek is szolgáltatásokat tettek.

Ez időtől kezdtek szelvényen-hosszában alkalmazni az úgynevezett differenciális vámokat. Ez a vámrendszer az árukra kétféle: maximális és minimális tételeket alkalmazott. A minimális vámokat csak egészen kivételes esetekben engedélyezték, igen számottevő ellenengedmények ellenében, egyébként mindenkivel szemben a maximális tételeket érvényesítették. Ezt a vámrendszert eredetileg egyedül a franciák alkalmazták — már a világháború előtt is¹ — most azonban sokan követték Franciaországot ezen az úton: Svájc, Olaszország, Jugoszlávia, Portugália, Norvégia stb. Emellett a maximális tételeket még jelentősen meg is emelték különböző szorzószámok alkalmazásával.²

Szép számmal voltak olyan államok is, amelyek csak hagyományos, de mégis igen „korszerű” — magas tételeket tartalmazó — új vámtarifákat produkáltak, mint például Románia, Bulgária, Görögország, Spanyolország stb. Vagy a régi vámtarifákat kiadó

¹ Mint már említettük, 1871-ben a frankfurti béke arra kötelezte Franciaországot, hogy Németországnak adja meg azokat a legnagyobb kereskedelmi kedvezményeket, amelyeket szerződéseiben bármely országnak, bármikor megadott, vagy a jövőben megad. Franciaország emiatt felhagyott a tarifaszerződések rendszerével, és kereskedelmi kapcsolatainak kiépítése során vámtarifáját teljesen szabadon, autonóm úton használta. Ehhez konstruálta meg a kettős, úgynevezett maximális-minimális tarifa-rendszert, amelyet aztán a világháború után is folyamatosan alkalmazott. A világháború után még ezt a rendszert is megszigorította. 1919 júliusában olyan törvényt kodifikált — az úgynevezett „percentage de reduction”-t —, amely azt jelentette, hogy a franciák, maximális engedményképpen, a maximális és minimális tételek között csak bizonyos százaléknyi redukciónál vállalnak. (Vö. O. L. Küm. gazd. pol. Francia dosszié. Magyar-francia tárgyalások, 1920–21.); I. még erre Székely Artúr: *A kereskedelempolitika helyzete Európában és Magyarországon*. Bp. 1924. 25–26. old.

² A szorzószámok alkalmazását persze általában a valutaromlással indokolták, de az a tény, hogy a szorzószámok mindig meghaladták — néha bizony sokszorososan — a valutaromlás mértékét, világosan mutatta, hogy nemcsak és nem is elsősorban a vámoknak a valutaromlás okozta értékesítését kívánták kiegyenlíteni, hanem az elzárkózást ezen keresztül is fokozni. (A kérdéssel kapcsolatban I. O. L. FM. 1921–54–20.645. A berlini magyar követség és a Magyar Áruforgalmi Iroda jelentései a svájci vámtarifa tételeinek emeléséről, és az ezzel kapcsolatos nagy vitákról. 1921. febr. 19., márc. 7., június 4. és 20., továbbá M. Gy. 1921. 13–14. sz. Cikk az új olasz vámtarifáról.; valamint Székely Artúr: i. m. 25. old.)

vámemelésekkel „korszerűsítették”, mint például Németország, Törökország, Belgium, Dánia stb. Esetleg csak kiadós szorzószámokkal erősítették, mint Ausztria, Csehszlovákia stb. Az Egyesült Államokban az 1922-ben törvénybe iktatott McCumber-tarifa körülbelül 120 százalékos, horribilis védelmet teremtett az ország tőkései számára.³

A nagy védekezési hullám a válság csúcspontjára, illetőleg a válságból való kilábalás idejére esett: az említett intézkedésekre Svájcban 1921. június, 1922. február hónapjaiban, Belgiumban 1921 márciusában, novemberében, 1922 áprilisában, Jugoszláviában 1921 júniusában, Romániában 1921 júniusában, 1922 decemberében, Olaszországban 1921 júliusában, Görögországban 1922 júliusában, Spanyolországban 1922 februárjában, Bulgáriában 1922. április havában stb.

A különböző tőkés országok között természetesen csak ritka kivétel volt az olyan, amelyik megelégedett a puszta vámvédelemmel, illetőleg a vámvédelem korszerűsítésével. A legtöbben igen kiadós behozatali tilalmakkal is alátámasztották piacvédelmi törekvéseiket és igen kemény kiviteli tilalmakkal is ügyeltek saját nyersanyagaikra és élelmiszereikre. Ha történetesen mégis, bizonyos készárumennyiségek beengedésére vagy valamelyes élelmiszer és nyersanyag kiengedésére — legtöbbször politikai indokokból — engedélyt adtak, akkor az engedélyezett kontingensek kihasználását horribilis behozatali-kiviteli illetékekkel, adminisztrációs költségekkel és egyéb, már említett, furfangosabbnál furfangosabb eszközökkel, módszerekkel igyekeztek megakadályozni.

Az elzárkózás természetesen nemcsak a belső piac védelmét szolgálta, hanem alkalmas volt arra is, hogy segítségével valamely kívánt piacot fel lehessen nyitni, illetőleg nyersanyagot meg lehessen szerezni.

Az elmérgesedő helyzet megszüntetésére több kísérlet is történt. Ezek között említésre érdemesek az antant legfőbb tanácsának 1920. márciusi értekezlete, a Népszövetség kezdeményezésére, illetőleg égisze alatt megtartott 1920. évi brüsszeli, párizsi, az 1921. évi barcelónai, portorosei, az 1922. évi grázi, génuai, az 1923. évi prágai és genfi értekezletek, a tisztán olasz kezdeményezésre összeült 1921. évi római értekeztet stb.

Ezek az értekezletek főleg a tilalmak kérdésével, a szállítási és

³ Vö. Az új autonóm vámtarifa. (Kg. Szle. 1922. 650. old.); M. Gy. 1922. 21-22. sz. Emellett a törvény a korábbiaktól eltérőleg a vámokat (értékvámok!) már nem a származási ország, hanem az Egyesült Államok áraihoz viszonyította.

személyforgalom szabadságának visszaállításával, a vámkezelési tortúrák megszüntetésével stb. foglalkoztak, de valamennyi eredménytelenül.⁴

A tőkés hatalmak képtelenek voltak ezeket a problémákat megoldani.

A Népszövetség, amelynek égisze alatt, sőt, tevékeny közreműködésével ezek a kísérletek folytak, lényegében a győztes nagyhatalmak politikai-gazdasági érdekeit szolgáló intézmény volt. Az általa kezdeményezett akciók végső soron nem voltak egyebek, mint ezeknek a hatalmaknak többé-kevésbé burkolt kísérletei arra, hogy a legyőzötteket — sőt, a győztesek között a gyengébbeket is — elzárkózásuk feladására kényszerítsék, anélkül persze, hogy ugyanakkor erre a maguk részéről komoly hajlandóságot mutattak volna.

Hasonlóak voltak azok a kísérletek is, amelyeket egyes tőkés nagyhatalmak maguk kezdeményeztek, mint például az Olaszország által összehívott római értekezlet, amelyet az olasz kormány azzal a hátsó — de mégis mindenki előtt világos — célkitűzéssel erőszakolt, hogy Közép-Európa egymással marakodó államait összebékítse és az általa megbékített országok felett a maga kezébe ragadja a politikai-gazdasági vezetőszerpet.

Nyilvánvaló, hogy ezek a kísérletek nem is járhattak sikerrel, hiszen a bajok gyökere a tőkés fejlődés adott szakaszának kiküszöbölhetetlen belső ellentmondásaiban rejtett, amelyeket semmiféle tüneti kezeléssel nem lehetett megszüntetni.

A válság azonban áttért és a túltermelési válság jellemző vonásait öltötte magára olyan — elsősorban háborúvesztes — országokban is, amelyekben 1921-ig a béketermelésre való áttérés még nem vagy csak igen kismértékben történt meg és így a hazai termelés nemcsak a békeszintet, de még az akkori vásárlóképes hazai keresletet sem érte el. Ezekben az országokban az előbb említett országból beáramló dömping telítette a piacot és te-

⁴ A különböző értekezletekre vonatkozólag l. a köv. okmányokat: O. L. Küm. gazd. pol. 1921—10—93.764.; O. L. Küm. gazd. pol. Román dosszié, 112. csomó, 3. Vegyes A. 1—4.; O. L. FM. 1921—54—21.505., 23.998.; O. L. FM. 1922—54—70.035., 70.359., 70.423., 70.894.; O. L. FM. 1923—54—46.671., 48.942. (A magyar delegációk jelentései, a különböző vám- és kereskedelmi értekezletek jegyzőkönyvei, iratváltások a magyar külügyminisztérium és más minisztériumok között, a genfi értekezlet előkészítésének okmányai, pénzügyminiszteri, külügyminiszteri előterjesztések, a magyar pénzügyminiszter jelentése a Népszövetségnek, tárcaközi értekezletek jegyzőkönyvei, követségi jelentések stb.); l. még M. Gy. 1920. 11—12; 1923. 20—21. és 22—24. sz.; M. Külker. 1921. febr. 3.; Szocializmus. 1922. 271—272. old. stb.

remtett rendkívül nehéz helyzetet a tőkés gazdálkodás számára.

Ezek közé az országok közé tartozott Magyarország is.

A dömpingszerű árubehatolásnak Magyarországon ez időben úgyszólván semmi akadályja nem volt.

A magyar vámtarifa — mint ismeretes — ekkor még azonos volt a régi Osztrák—Magyar Monarchia vámtarifájával, amelyet Magyarország 1907-ben — autonóm vámtarifaként — a maga számára külön is törvénybe iktatott. Ennek a tarifának ipari tételei a világháború előtt még átlag 10—20 százalékos védelmet adtak, bizonyos cikkeknel — mint például a vasáruknál — elérték a 35—40 százalékot, 1920—21-ben azonban az infláció, valamint a világháború alatt és után bekövetkezett áremelkedések következtében — konkrét számértékekben lévén megállapítva — nagyjában és egészében már csak 1—2, legfeljebb 3—4 százalékos védelemnek feleltek meg. Emellett — ámbár a vámtételeket akkor már a magyar kormányok is vámfelpénzekkel tetézték — a vámok mindig elmaradtak az aranyparitástól. Lényegében tehát egyszerű financiai vámokká szelídültek. A kincstár számára akkor — az inflációs viszonyok között — a viszonylag legmegbízhatóbb jövedelmi forrásokká váltak, de semmi esetre sem voltak védővámok. Ha még hozzá figyelembe vesszük azt is, hogy a számításba jöhető kereskedelmi partnerek többségével szemben tulajdonképpen nem is az eredeti tételek voltak érvényben, hanem az 1914 nyaráig, a közös vámtarifa alapján kötött szerződések leszállított tételei, amelyek változatlanul tartását ekkor még a trianoni békeszerződés megkövetelte, akkor világos, hogy a külföldi áru magyarországi behatolását vámok lényegében nem akadályozták.

Persze az ellenforradalom hatalomra jutása óta Magyarország is használta már a tilalmi rendszert, azon belül természetesen a behozatali tilalmakat is, ez azonban éppen úgy nem akadályozhatta az árubehatolást, mint a vámrendszer. Az ekkori tilalmi rendszer szabad listái ugyanis az áruhiányhoz igazodtak és a listákon, a főleg ipari célokat szolgáló nyersanyagok és félgyártmányok mellett, ipari késztermékek is nagy számmal szerepeltek. 1920 végéig a magyar ipari nagytőke nem követelt számottevő védelmet. Ellenkezőleg — különösen 1920 első felében — inkább az volt az érdeke és így a kívánsága is, hogy a béketermeléshez szükséges minél több iparcikk kerüljön az országba külföldről. A kormányzat pedig szinte korlátlanul engedett be Magyarországra mindenféle ipari készterméket.

Az iparcikk beáramlás nemcsak hogy nem ütközött komoly akadályokba, hanem bizonyos körülmények még elő is segítették.

Ezek között a körülmények között első helyen a magyar korona

árfolyamcsökkenésének megállását, sőt árfolyamemelkedését kell megemlíteni.

Hegedűs Lóránt pénzügyminiszter, már mint a Teleki-kormány minisztere is, azt vallotta, hogy a valutaromlás — amellet, hogy politikailag rendkívül veszedelmes dolog — gátolja a gazdasági talpraállást, lehetetlenné teszi az ellenforradalmi rendszer gazdasági konszolidálását is. Ezért arra törekedett, hogy a magyar korona romlását megállítsa, sőt javulását is biztosítsa.⁵ Ebbeli törekvései 1921 tavaszára jártak sikerrel. A korona árfolyama Zürichben egy hét alatt 1,30-ról 2,60-ra, tehát 100 százalékkal emelkedett, ami azt jelentette, hogy a külföldi áru versenyfeltételei a magyar árukkal szemben nagymértékben megjavultak.⁶ A piacon fokozatosan megjelenő magyar áru kelendősege csökkent. Egyidejűleg persze ára is csökkent — az áresés rövid idő alatt elérte az 50 százalékot — a további áresésekre spekuláló kereskedők beszüntették a vásárlásokat a gyárraktól, ami további áreséseket idézett elő stb.⁷

A gyenge vámvédelmen — felhasználva a magyar valuta emelkedését és a behozatali engedélyek liberális kezelését — könnyűszerrel hatolt keresztül a külföldi áru a magyar vámhatárokon.⁸

⁵ Hegedűs deflációs politikáját nem utolsósorban az az elképzelés is inspirálta, hogy a korona stabilizálódása bizalmat fog ébreszteni a külföldi tőkésben — elsősorban persze a vezető hatalmak tőkéseiben — Magyarországra irányában, és arra fogja bírni őket, hogy tőkekihelyezéseik során ne idegenkedjenek Magyarországtól. Ily módon tehát a magyar gazdaság hozzájuthat a béketermelésre való áttérés roppant fontos feltételéhez: a tőkéhez. A stabilizációt Hegedűs belső erőforrásokból kívánta megvalósítani. (Hegedűs politikájára nézve: Fellner Frigyes: *A mai Magyarország fizetési mérlege*. Bp. 1923.; részletesen foglalkozik Hegedűs politikájával Varga István: *Az újabb magyar pénztörténet és egyes elméleti tanulmányai*. Bp. 1964., valamint Berend — Ránki: *Magyarország gazdasága* . . . c. már idézett munkája.

⁶ A romló valuta — mint már említettük — amellet, hogy segíti az exportot, védelmet nyújt az illető ország számára, mivel nehezíti az árubehozatalt. Viszont a jó valuta megkönnyíti az illető országba való árubehozatalt, és akadályozólag hat ezen ország áruexportjára.

⁷ Pesti Tőzsde. 1921. júni. 2. és 24. sz.

⁸ Ennek illusztrálására szolgáljon néhány iparcikk behozatalának alakulása:

	1920	1921
		1000 ar. K.
<i>Késztermékek</i>		
textiliák	140 857	209 542
bőrárúk	9 811	13 092
<i>Félgyártmányok</i>		
fonalak	6 318	11 447
kikészített bőrök	8 567	18 508
vas- és fémfélgyártm.	3 221	10 193 stb.

(A M. Stat. Évk. adatai. Tegyük hozzá ehhez azt is, hogy az 1921. évi behozatalnak több mint kétharmada az év első harmadára esett!)

Az árubeözönlés különösen Csehszlovákiából indult meg ugrás-szerűen!

A későbbiekben erről még részletesen is szólunk, most csak annyit kell előrebocsátani, hogy 1921 elejétől kezdve, amikor a túltermelési válság Csehszlovákiára is kiterjedt, a csehszlovák kormányzat addigi merev elzárkózása — legalábbis a készárúk kivitelével kapcsolatban — rövid idő alatt erősen módosult Magyarországgal szemben: a csehszlovák nagyipar egyre gyakrabban és egyre nagyobb mennyiségű ipari készáru kivitelére kapott engedélyt Magyarországra. A csehszlovák nagyiparosok siettek is kihasználni a lehetőségeket és — a magyar kormánynak az iparcikk behozatallal kapcsolatos liberális magatartása következtében — nem is eredménytelenül.⁹

Az árubeözönlés válságos helyzetbe sodorta a magyar ipart. Eladhatatlan készletek rekedtek meg a magyar raktárakban, csökkent a termelés, megindultak a munkáselbocsátások stb. Természetesen nem arról volt szó, hogy Magyarországon a szokványos értelemben vett túltermelési válság bontakozott volna ki. Erről annál kevésbé lehetett szó, mert — noha a gyáripari termelés 1921 tavaszáig nemcsak megindult, de egyre gyorsuló ütemben emelkedett is — az üzemek túlnyomó többségének kapacitása még mindig csak töredék részben volt kihasználva. Arról se lehetett szó, mintha a szükséglet már telített lett volna Magyarországon. Egyszerűen arról volt szó, hogy a külföldi áru beözönlése miatt a magyar ipar drágább áruja halmozódott a raktárakban, mialatt az olcsó külföldi áru többé-kevésbé kelendő volt.

Az olcsó külföldi késztermékek akadálytalan beáramlása különös helyzetet teremtett Magyarországon. A hosszú háború alatt lerongyolódott és a magyar ipari termelés lassú megindulása miatt

⁹ Egy pillantás a beözönlő áruk származási helyére világosan mutatja ezt:

	1920	1921
	1000 ar. K.	
<i>Textílfélék</i>		
Csehszlovákiából	14 169	37 727
gyapjúsövet	16 081	26 030
Ausztriából		
pamutsövet	48 443	56 342
gyapjúsövet	12 532	14 117
selyemsövet	1 925	2 887
Németországból		
pamutsövet	753	3 108
gyapjúsövet	817	5 357

(Uo.)

a hiányokat hazai termékekből pótolni csak nehezen képes tömegeknek lehetővé tette, hogy az eddiginél gyorsabban és olcsóbban juthassanak az annyira hiányzó közszükségleti cikkekhez. Ugyanakkor azonban ezek a beözönlő termékek olcsó árakkal eladhatatlanokká tették a lassan meginduló magyar ipari termelés drágább termékeit és ezzel a hazai termelés csökkenését idézte elő, ami a magyar iparnak a háború után — ugyan keservesen, de mégiscsak — megindult és, ha lassan is, de mégiscsak előrehaladó talpraállási folyamatát az elakadás veszedelmével fenyegette. A talpraállási folyamat elakadása pedig az ipari munkásság számára a munkanélküliséget, illetőleg a munkanélküliség fokozódását hozta magával, ami a vásárló képesség csökkenésére vezetett.

A magyar ipar számára azonban nemcsak a közvetlen veszélyek voltak ijesztők, hanem a külföldi árucikkek meghonosodása, tartós térnyerése a magyar piacon.

2. A MAGYAR NAGYIPARI BURZSOÁZIA AKCIÓJA A PROTEKCIONIZMUS BEVEZETÉSÉÉRT

A bekövetkezett események után nem volt meglepő, hogy a magyar nagyipari burzsoázia, már 1920 végén, 1921 elején, fokozódó idegességgel figyelte a Nyugaton kibontakozó válságot és igyekezett az ellenforradalmi kormányzatot arra bírni, hogy a várható veszedelem, a számára egyáltalán nem kívánatos árubeözönlés elé állítson akadályokat.

Először természetesen a vámvédelem megerősítésére gondolt. Magyarország — mint említettük — a trianoni békeszerződést 1921. január végén ratifikálta, a szerződés záradéka értelmében tehát július végén életbe kellett lépnie. Ez viszont azt jelentette, hogy Magyarországnak az egyoldalú legnagyobb kedvezmény megadására vonatkozó kötelezettsége — néhány mezőgazdasági terméktől eltekintve — 1922. január végén megszűnik. Ettől kezdve tehát Magyarország tetszés szerinti vámokat állíthat az árubeözönlés elé.

A magyar kereskedelmi kormányzat meg is tette az előkészületeket egy új vámtarifa kialakítására.¹⁰ Úgy kalkulált, hogy az elkövetkezendő egy esztendő elég lesz az új tarifa elkészítésére, addig pedig az érvényben levő régi vámtarifa is képes lesz a külföldi

¹⁰ O. L. Mt. jkv. 1921. febr. 24. L. még erre vonatkozólag: *A magyar gyár-
ipar* ... már idézett munkát.

áru beözönlését lefékezni, ha annak erejét vámfelpénzekkel a békebeli szinten tartják.

Utalás történt már arra, hogy az ellenforradalmi kormányzat már 1920 tavaszától felpénzekkel tetézte a behozatali vámokat: a vámfelpénz előbb 500, majd 1900 százalékot tett ki.¹¹ A vámfelpénz szedésének azonban kizárólag finaciális okai voltak: a kormány így akarta a kincstár számára annyira fontos vámbevételeket megmenteni a teljes elsorvadástól, amellyel az egyre gyorsabb ütemű infláció fenyegette. A magyar nagyipari burzsoázia most arra törekedett, hogy a vámfelpénz-emelést a vámpolitika szolgálatába állíttassa az iparvédelem céljából, még akkor is, ha ez a védelem csak igen gyenge hatóerejűnek ígérkezett.

A felpénz-emelésnek azonban volt egy hátránya is a magyar ipar számára. Éspedig az, hogy nemcsak a beáramló késztermékek, hanem a nyersanyagok, félgyártmányok vámjait is aranyparitáson tartotta. Az 1907. évi vámtarifa, amely — mint ismeretes — azonos volt az 1906. évi közös osztrák — magyar vámtarifával, a világháború előtti osztrák nagyipari burzsoázia érdekeinek megfelelően, sok olyan nyersanyagra és félgyártmányra is vámot vetett ki, amelyek behozatala most, a világháború után, a magyar ipar számára létfontosságúak voltak. Ezért a magyar burzsoázia 1921 elején arra is törekedett, hogy a felpénzek sommás emelése helyett a differenciált emelést érje el. Azt kívánta, hogy a kormány csak a késztermékek vámtételeit tartsa az aranyparitáson, a nyersanyagokét, félgyártmányokét viszont nem.

A kormány — Hegedűs pénzügyminiszter ajánlatára, aki az állami jövedelmeket növelni igyekezett — végül is négy vámfelpénz kategóriát vett tervbe: 1100 százalékosat az ipari nyersanyagokra, félgyártmányokra, segédanyagokra, gépekre, szerszámokra, gyógyszerekre, 1900 százalékosat a ruhaneműekre, vasárúkra és hasonló termékekre, 3400 százalékosat a nem fényűzési, de nem nélkülözhetetlen cikkekre (finom szövetekre, fehéreneműekre, kikészített bőrökre, egyes vas- és acélárúkra stb.), végül 6400 százalékosat — tehát a teljes aranyparitást — a luxuscikkeknek minősített árúkra. A minisztertanács hamarosan el is fogadta Hegedűs javaslatait¹² és március 1-től már érvénybe is léptek az említett kategóriák.

A viharos gyorsasággal terjedő válság — illetőleg az ennek nyomán kibontakozó árudömping — azonban, úgyszólván hetek

¹¹ Vö. a már korábban id. 5510/1919. sz., a 6855/1919. sz., valamint a 4120/1920. sz. ME. rendeletekkel.

¹² O. L. Mt. jkv. 1921. febr. 8.

alatt, könnyűszerrel átlépte ezeket a primitív akadályokat és a veszedelemtől megriadt magyar nagyipart erőteljes akcióra szorította.

A Gyáriparosok Országos Szövetsége április 7-én széleskörű értekezletet tartott, amelyen erőteljes kampányt kezdeményezett a veszély elhárítására.

A kezdeményezést a kereskedelmi minisztérium is támogatta: április 12-re ankétot hívott egybe, hogy a különböző gazdasági érdekeltségek véleményyt mondhassanak a kialakult helyzetről és a tennivalókról.

Az utóbbi értekezleten a gyáripari burzsoázia álláspontját és kívánásait Fenyő Miksa, a Gyáriparosok Országos Szövetségének ügyvezető igazgatója tolmácsolta.¹³

Mindenekelőtt megállapította: „Egy kissé könnyelműek voltunk abban, hogy a teljesen leromlott korona elegendő vámvédelem. De ma . . . amikor a korona értéke felfelé menő irányzatot mutat, amikor a szomszéd népek belső piacait maguknak biztosítva, áruikat jóval a világpiaci árakon alul szorítják ide, akkor a magyar iparnak, . . . a vámkérdés gyors és gyökeres revízióját (kell) követelnie.” Beszéde további részéből azonban kiderült, hogy — noha a magyar nagyiparosok a vámkérdés gyors megoldását sem tartják elhanyagolandó dolognak — a legfontosabb és főleg a legsürgősebb teendőnek mégsem ezt tartják: „A szomszéd államok — mondotta ugyanis a továbbiakban Fenyő — a legmesszebbmenő intézkedésekkel biztosítják maguknak a piacukat, teljesen elzárva azokat minden behozatal előtt. Németország és Ausztria a behozatali tilalmak egész sorával, Csehszlovákia (pedig) teljes behozatali tilalommal zárkózik el minden import elől. . . Nekünk (is) azokban a cikkekben, ahol termelési érdekünk kívánja, ugyanezekhez az eszközökhöz kell nyúlnunk” És nemcsak átmenetileg! „Az ipar — húzta alá Fenyő — nem mondhat le a behozatali tilalmakról. . . nemcsak addig az időpontig, ameddig lejár a trianoni békeszerződésből folyó megkötöttségünk a vámokat illetőleg, hanem ezen időponton túl, mindaddig, amíg Közép-Európában, az államok között az egyensúly gazdasági téren helyreállítva nem lesz.”¹⁴

A nagyipari követelések között a tilalmi rendszer követelésének előtérbeállítását az a körülmény magyarázza, hogy a burzsoázia felismerte: az események gyors előrehaladása miatt nem várhat 1922-ig, amikorra az új vámtarifa — feltéve, ha addigra elkészül-

¹³ Vö. M. Gy. 1921. 7—8. sz. (Ankét „A gazdasági válság” tárgyában. c. cikkben Fenyő Miksa beszédével.)

¹⁴ Uo.

het — életbeléptethető lesz. A magyar iparnak *gyors*, sőt *azonnali* védelemre van szüksége, és ezt a vámfelpénzek emelésétől nem várhatja. De az is világossá vált előtte, hogy az új vámtarifa tető alá hozása sem valószínű rövid időn belül. A vámtarifa ugyanis törvény volt és megváltoztatása, esetleg kicserélése csak törvényhozási úton, tehát a hosszadalmas parlamenti procedura közbeiktatásával lett volna lehetséges. Ha ugyan egyáltalán lehetséges lett volna, hiszen a parlament akkori összetétele, óriási agrárius többsége, ezt legalábbis kétségessé tehetné. Új vámtarifa készítése — ahogyan azt Bíró Pál, a Rimamurányi Vasmű vezérigazgatója mondotta az ankéton — csak a „jövő zenéje” lehetett.¹⁵

Ezzel szemben a prohibíciós rendszer alkalmazása hatékonyabb védelmet is ígért a vámoknál, bevezetése is könnyebben keresztülvihetőnek látszott. A trianoni békeszerződés a tilalmak alkalmazását nem ellenezte, csupán a diszkriminációt tiltotta. Belpolitikailag is megvalósítható volt, amennyiben a tilalmi rendelkezések nem képezték parlamenti, törvényhozási aktusok tárgyát. A kormányzatnak már az ellenforradalom hatalomra jutását követő első napoktól rendelkezésére állott egy, a parlament által adott felhatalmazás, amely a mindenkori kormányt feljogosította minden olyan gazdaságpolitikai intézkedés megtételére, amit a rendkívüli helyzet megkövetelt és amelynek parlamenti megtárgyalására nem állott rendelkezésre elegendő idő. Többek között tehát tilalmi rendelkezések kiadására is.¹⁶ A magyar kormányoknak tehát a tilalmi rendszer alkalmazásával kapcsolatos intézkedések megtételére nem kellett esetenként a parlament elé állnia engedélyezésért, illetőleg jóváhagyásért. A tilalmi rendszernek a protekcionizmus eszközeként való átformálása tehát alapvetően a kormánytól függött. Ebből a szempontból pedig 1921 kora tavaszán a helyzet a burzsoázia számára kedvezően alakult.

Az ellenforradalmi kormányokban 1920 végéig fokozatosan háttérbe szorultak azok, az első hónapokban domináló szerepet játszó elemek, akik a fehér terror kibontakozása idején kerültek felszínre, s főképp a középrétegek köréből rekrutálódtak.

¹⁵ Uo.

¹⁶ A felhatalmazás nem volt új dolog. Hasonló jellegű felhatalmazásokat adtak a kormánynak a világháború előtt, majd alatt is az 1906: III., az 1906: XXI., az 1907: LVI., az 1908: LVI., az 1912: LXXI., az 1914: II., az 1914: XLVIII., az 1916.: II., az 1916: XLI. és az 1917: XX. t. cikkek. A felhatalmazás kiterjedt a gazdasági élet legfontosabb ágaira: a forgalom szükség szerinti korlátozására, sőt megkötésére, az árszabályozásra, a jegyrendszer bevezetésére, behozatali-kiviteli tilalmak alkalmazására, szállítási engedélyek adására, megtagadására stb.

A Tanácsköztársaság vérbefojtása után tudniillik egy ideig még szó sem lehetett arról, hogy az arisztokrácia vagy a nagyburzsoázia képviselői közvetlenül jelenjenek meg a politikai élet színpadán. Ez a körülmény viszont elkerülhetetlenül arra vezetett, hogy különböző demagóg, retrográd jelleggel, antikapitalista kispolgári áramlatok érvényesülhettek. „Nagyiparelleses” elgondolások nyerhettek és nyertek is megfogalmazást.

Ezeknek az elgondolásoknak, illetőleg azok képviselőinek hátterbe szorulása lényegesen megkönnyíthette a burzsoázia gazdaságpolitikai törekvéseinek megvalósulását.

Ami még ennél is fontosabb volt a magyar nagyipari burzsoázia számára, 1920 végén — december közepén — kimaradt a kormányból Rubinek Gyula, a birtokos osztály legfőbb, legharcosabb, az ellenforradalmi kormányok egyik legmakacsabb agrárius beállítottságú tagja, az ipari burzsoázia protekcionista gazdaságpolitikai törekvéseinek egyik legkonokabb ellenzője, aki 1920 közepétől 1920 végéig, közel fél éven keresztül kezében tartotta a kereskedelmi tárcát és ebben a pozíciójában döntő befolyást gyakorolt a kormány kereskedelempolitikájára. Mi több, Rubinek Gyula kiválásával egyidejűleg — az ellenforradalom hatalomra jutása után első ízben — Hegedűs Lóránt, Gratz Gusztáv és Hegyeshalmy Lajos személyében megjelentek a kormányban a magyar nagytőke közvetlen képviselői is, mégpedig a gazdaságpolitika szempontjából rendkívül fontos posztokon, a pénzügyminiszteri, a külügyminiszteri és a kereskedelemügyi miniszteri székeken.

A Gyáriparosok Országos Szövetségének természetesen nemcsak az importra vonatkozóan voltak határozott elképzelései, hanem a kivitellel kapcsolatban is: „Ami a kivitelt illeti — mondotta Fenyő Miksa — a gyáripari termelés cikkei tekintetében a teljes szabadság álláspontján vagyunk. Itt semmiféle megkötöttségre szükség nincs. Mi sürgősebb feladatot el sem tudunk képzelni, mint az iparcikkeknek teljesen szabad, minden megkötöttségtől mentes kivitele.”

Az elgondolások valóra váltását a Gyáriparosok Országos Szövetsége nem utolsósorban attól várta, hogy a kormány egységes gazdaságpolitikát alakít ki és megszünteti az egymásnak ellentmondó, a különböző tárcák által támogatott, érdekek érvényesülését. „Nálunk — mondotta Fenyő — különböző kereskedelempolitikát csinál a közlelmezési miniszter, a földművelési miniszter, a kereskedelemügyi miniszter; a legerőszakosabban és a legkevesebb gazdasági érzéktől vezéreltetve mindenesetre a közlelmezési miniszter; úgy, hogy nekünk egyik legkomolyabb előterjesztésünk — és kérjük Excellenciádat (a kereskedelmi minisztert, Hegyeshalmyt

— R. L.), hogy a minisztertanácsban ennek érvényt szerezzen —, hogy kereskedelempolitikánk úgy elvi, mint gyakorlati részében való irányítása teljes egészében a kereskedelmi miniszternek jusson.”¹⁷

A magyar nagyiparosok akciója nem szorítkozott az említett kereskedelmi minisztériumi ankétra, és ha követeléseinek előterében mindenkor és mindenütt a tilalmi rendszer átformáltatása is állott, ez nem jelentette azt, mintha figyelmét elkerülték volna azok a lehetőségek, amelyeket a protekcionizmus kiépítésében a vámvédelem — ha az adott körülmények között még oly kis mértékben is — nyújthatott.

Jóformán még meg sem kezdődött a vámfelpénzek márciusban elrendelt differenciálásának gyakorlati alkalmazása, amikor, a tilalmi rendszer átformálására irányuló kívánságainak nyilvánosságra hozatalával egyidejűleg, olyan rendelkezéseket követelt a kormánytól, amelyek a vámfelpénzek differenciálását, minden addiginál nagyobb mértékben állítják protekcionista törekvéseinek szolgálatába. Azt kívánta, hogy a kormány mindenféle „nem kívánatos” ipari készterméket soroljon a legmagasabb vámfelpénzzel terhelt, vagyis a 6400 vagy legalábbis a 3400 százalékos kategóriába.

Mindez azt jelentette, hogy a magyar nagyipari burzsoázia 1921 áprilisában *teljesen új, az eddigőtől merőben eltérő gazdasági-kereskedelempolitikai éra kezdeményezésének követelésével lépett fel*. A szabadkereskedelmi ábrándok végleges elvetését és az erőteljes ipari protekcionizmus bevezetését követelte.

A nagyipari burzsoázia kívánságai a birtokos osztály sorai-ban nagy riadalmat keltettek.

A birtokosok aggódva gondoltak arra, hogy az ipari prohibíció okvetlenül ipari áremelkedésre vezet Magyarországon, ezáltal pedig tovább növeli a mezőgazdaság termelési költségeit.

De voltak közvetlenebb problémái is.

A korona árfolyamemelkedése nemcsak az iparban okozott ár-emelkedéseket, hanem a mezőgazdaságban is! Sőt, az áresések mutatószámai itt még meg is haladták az ipariakét: elérték a 60—70 százalékot is, szélesre nyitva a háború után amúgy is állandóan nyíló tendenciát mutató agrárrollót.

Sajátos módon növelte számukra a veszélyt az a körülmény is, hogy az 1921. évi terméskilátások igen jók voltak, ami a mezőgazdasági árak további esését ígérte.

A magyar birtokos osztály, amely addig is méltatlankodott a

¹⁷ M. Gy. 1921., 7—8. sz.

tilalmi rendszer, pontosabban a kiviteli tilalmak miatt, 1921 tavaszán fokozott mértékben igyekezett minél kiadósabb exportlehetőségeket teremteni. (Ezzel nemcsak a magas világpiaci árak nyújtotta profitlehetőségeket igyekezett kiaknázni, hanem a várható hazai áreséseket is megelőzni.) Ezeket a törekvéseket erősen keresztettk a tőkés osztálynak a tilalmi rendszer megszigorítására irányuló erőfeszítései. Annál is inkább, mert a magyar burzsoázia a behozatali tilalmakat elsősorban azokkal az országokkal — Ausztriával, Csehszlovákiával és Németországgal — szemben kívánta megszigoríttatni, amelyek a magyar mezőgazdasági export háromnegyedét vették fel. Nyilvánvaló volt, hogy ezek az országok a magyar ipari elzárkózásra, a magyar mezőgazdasági termékek előli elzárkózással fognak felelni.

A birtokos osztály tehát hevesen tiltakozott az ipari elzárkózás terve ellen.

De nemcsak a birtokos osztály ellenezte a gyáriparosok protekcionista törekvéseit, hanem az export-importban erősen érdekelt kereskedő burzsoázia is. Főleg a háború után, a fokozódó infláció adta spekulációs lehetőségek kihasználására alakult kereskedelmi vállalatok tőkései.¹⁸ A prohibíciós törekvések megvalósulása ugyanis mind az export, mind az import területén profitvesztésekkel fenyegette őket.

A nagyiparosok azonban el voltak szánva a harcra, és nagy aktivitást fejtettek ki annak érdekében, hogy kívánságaikat a kormány elé vigyék és azzal elfogadtassák.

Az objektív helyzet erre igen alkalmas volt.

Hegedűs pénzügyminiszter — mint már említettük — azt valotta, hogy az infláció politikailag is, gazdaságilag is káros és veszedelmes az ellenforradalmi rendszer számára, ezért a koronaromlást minél előbb meg kell állítani. A koronaromlást — ez volt Hegedűs véleménye — nagymértékben fokozta a kereskedelmi mérleg — és ezen keresztül persze a fizetési mérleg — egyre gyorsuló romlása. A kormány egyik legfontosabb feladatának tartotta tehát a kereskedelmi — illetőleg a fizetési — mérleg romlásának, a passzívum növekedésének megállítását. Sőt, aktív mérleg kialakítását. Ennek érdekében arra törekedett, hogy, egyfelől a behozalt csökkentse, másfelől a kivittelt növelje. Ez utóbbinak azonban, 1921 tavaszán, súlyos akadályai voltak: az 1920. évi gyenge termés következtében Magyarország agrárkiviteli feleslegekkel úgyszólván nem rendelkezett, az ipar pedig éppen csak talpraállóban volt,

¹⁸ Erre vonatkozik az I. Székely Artúr: *Magyarország kereskedelmi szerződéses ... c. már id. munkáját.* (7. old.)

és távol állt attól, hogy említésre méltó kiviteli többletet produkáljon. A magyar kereskedelmi mérleg számottevő javítása tehát a kivitel növelésén keresztül nem volt lehetséges. Igaz: 1921 tavaszán már látható volt, hogy az előző évinél lényegesen jobb termés várható, de a kormány — ezen belül elsősorban a pénzügyminiszter — véleménye szerint a mezőgazdasági kivitel növekedése — még, ha valóban bekövetkezik is — egymagában még távolról sem fogja biztosítani a magyar kereskedelmi mérleg számottevő javulását. Elkerülhetetlennek látszott tehát a behozatal jelentős lefékezése.

Persze a kormány — beleértve Hegedűst is — nem gondolt radikális és főleg huzamos ideig tartó behozatali korlátozásokra, hanem csak mérsékelt és átmeneti intézkedésekre. A nagyipari burzsoázia azonban erősen bízott abban, hogy a kényszerítő körülmények — elsősorban a mezőgazdasági exportfeleslegék korlátozott-sága — rá fogják szorítani a kormányt arra, hogy a kereskedelmi mérleg javítása érdekében a tervezettnél jóval nagyobb mértékben alkalmazza majd a behozatali tilalmakat.

Bizakodását nem csökkentette, hanem talán még fokozta is az a körülmény, hogy két nappal az említett ankét után, kormányváltás következett be: a Teleki-kormányt az első királypuccs elsodorta, és április 14-én gróf Bethlen István alakította meg kormányát.

Telekit ugyan a miniszterelnöki székben Bethlen személyében ugyancsak nagybirtokos váltotta fel, és a külügyminiszteri tárcát is nagybirtokos örökölte, a változásokat, elsősorban a miniszterelnök változást a nagyiparosok mégis előnyösnek tartották célkitűzéseik megvalósítása szempontjából.

Bethlen ugyanis az ellenforradalmi rendszer legnagyobb kaliberű politikusaként elsősorban az általa előtérbe állított államérdekek megvalósítására törekedett. Ennek keretében főként Magyarország politikai talpraállításán, azon belül gazdasági és katonai ütőképessége helyreállításán munkálkodott. A koncepciójában változatlanul középpontban álló terület-revizió és a szilárd ellenforradalmi rezsim szemében elválaszthatatlan volt az ország gazdasági életének strukturális átalakításától. Ezért az iparnak az eddiginél nagyobb szerepet kívánt biztosítani. A burzsoázia bízott abban, hogy ez a felismerés arra készíti Bethlent, hogy az iparfejlesztés problémái iránt elődjénél nagyobb érdeklődést tanúsítson. Sőt, az iparfejlesztésért elődjeinél sokkal többet is tegyen. (Bethlen persze a valóságban csak a lassú, óvatos iparosítás politikáját kívánta követni, de mindig úgy, hogy ezzel a birtokos osztálynak se okozzon kárt.)

Voltak természetesen egyéb olyan körülmények is, amelyek a magyar nagyipari burzsoáziát reményekkel töltötték el a tekintetben, hogy Bethlent sikerülni fog megnyerni az ipari prohibicionizmus gondolatának.

Bethlen legelső és legfőbb belpolitikai célkitűzése az ellenforradalmi rendszer konszolidálása volt. Ennek eszközeit persze ő is az erőszakban látta és bőven élt is vele, de már e tekintetben is igyekezett elődei módszerén, eszközein változtatni: igyekezett az eddigi kendőzetlen, brutális terror alkalmazása helyett szalonképebb — a külföld számára elfogadhatóbb — eszközöket és módszereket alkalmazni. Azt is vallotta azonban, hogy a konszolidációhoz nem elegendő csupán az erőszak. Az újra hatalomra jutott uralkodó osztályoknak a hatalom, a föld, a tőke szilárd kézben tartásához, a profitforrások zavartalan kiaknázásához elengedhetetlenül szükségük van a dolgozó tömegek — a munkásosztály és a parasztság — megbékéltetésére is. Úgy vélte, hogy ezt a célkitűzést a parasztság vonalán viszonylag könnyen el tudja érni — mépedig a birtokososztály számára súlyosabb áldozatok nélkül — a már végrehajtás alatt álló földreformmal. A magyar munkásosztály megbékítéséhez viszont megfelelő ipari munkaalkalomra, szilárd belső gazdaságra is szükség van.¹⁹

3. A PROTEKCIONISTA TILALMI RENDSZER BEVEZETÉSE

A nagyipari körök elzárkózási kívánságai súlyos dilemma elé állították a Bethlen-kormányt. Egyrészt nem akarta figyelmen kívül hagyni a birtokos osztály érdekeit és tiltakozását sem, másrészt látta az ipari elzárkózáshoz fűződő általános gazdasági és államérdekeket is.

A dilemma más összefüggésben is fennállott. Ha a kormány teljesíti a burzsoázia követeléseit, szembe kell néznie egy általános drágulási folyamattal, hiszen nyilvánvaló volt, hogy az ipari prohibíció bevezetése nemcsak az iparcikkek, hanem a mezőgazdasági termékek drágulását is maga után vonja. Bizonyos volt ugyanis, hogy a birtokos osztály az iparcikk drágulásból származó veszteségeit az agrártermékek árának emelésével igyekszik majd elhárítani magáról. Ez esetben megint csak az amúgy is fennálló szociális feszültség növekedése fenyegetett. Ha pedig a kormány elutasítja az ipari prohibíció bevezetésére irányuló kívánságokat, akkor az

¹⁹ A konszolidációs politikára vonatkozólag: Magyarország története. Bp. 1964. II. köt.

ipari termelés csökkenése, a munkanélküliség növekedése hasonló következményekkel járhatott.

Nem volt csoda, hogy a Bethlen-kormány a felmerült problémák megoldásához vezető úton csak lassan, körülményesen indult el és a célt igen ellentmondásos intézkedésekkel igyekezett megközeleltetni.

A magyar nagyipar kívánságaival, amelyeket a kereskedelmi miniszter a minisztertanács elé vitt, a kormány 1921 május elején foglalkozott.

A kereskedelmi miniszter a kívánságokat három pontba foglalta: 1. a vámfelpénzek jelentős emelése, 2. a behozatali tilalmak erőteljes megszigorítása, 3. a kiviteli tilalmak megszüntetése az ipari késztermékek vonalán, hozzáfűzve a maga részéről, hogy a fenyegető válság elhárítására nagyon fontos lépésnek tartaná, ha a különböző tárcák nagyszabású és gyors beruházásokat eszközölnének az ipar foglalkoztatására. „A szakszervezetek — mondotta az előterjesztés — munkát vagy munkanélküli segélyt követelnek.”

A vita során Bethlen kétségbevonta, hogy Magyarországon az iparban válság fenyegetne, és, hogy a helyzet olyan súlyos lenne, mint amilyennek azt az érdekeltek — illetőleg a kívánságaikat előterjesztő kereskedelmi miniszter — állítják. A magyar ipar — mint mondotta — alig termel, a fogyasztás adott, a kívánságok tehát — ahogy Bethlen fogalmazta — antiszociálisak. Mindössze annyit tartott tehát elfogadható követelésnek, hogy az egyes tárcák fokozzák beruházásaikat — esetleg már az 1921–22. évi költségvetés számlájára is —, de azt is főként azért, hogy a szakszervezeteknek, illetőleg a munkásságnak a munkanélküli segélyre irányuló követeléseitől kirántsa a talajt.

A minisztertanács el is utasította a beterjesztett kívánságokat, elsősorban azok legfontosabbikát, a tilalmi rendszer megszigorítására vonatkozót. Mindössze ahhoz járult hozzá, hogy az érdekelt tárcák vitassák meg a vámfelpénzek emelésének kérdését és ajánlotta, hogy a különböző tárcák — esetleg már az 1921–22. évi költségvetés terhére is — fokozzák beruházásaikat.²⁰

Hogy a május 5-i minisztertanácsi határozatnak megfelelően sor került-e a vámfelpénzekre vonatkozó burzsoá kívánságok megbeszélésére, a különböző gazdasági tárcák között, nem tudjuk. A május 19-én megtartott minisztertanácsi ülés arra enged következtetni, hogy az érdekelt gazdasági tárcák — bizonyára más tárcák bevonásával is — tartottak bizonyos megbeszéléseket, amelyeken a kereskedelmi miniszter, minden bizonnyal erős nyomás

²⁰ O. L. Mt. jkv. 1921. máj. 5.

alatt, a nagyipari burzsoázia kívánságainak legfontosabb részét feladta, és hajlandó lett arra, hogy a prohibíciós kívánságokat elejtve, követeléseit a vámfelpénzekkel kapcsolatos szűkebb területre korlátozza, a többi tárcák pedig belementek abba, hogy a tilalmi rendszer megszorítására irányuló követelések elejtése ellenében, teljesítsék a vámfelpénzekkel kapcsolatosakat. Így aztán a minisztertanács elfogadta a vámfelpénzek emelésére — mégpedig kategóriánként más-más mértékű emelésére — vonatkozó pénzügyminiszeri előterjesztést.

Elfogadta azt az előterjesztést is, hogy a vámfelpénzeket ne rögzítsék, hanem időről időre, az arany árfolyamának alakulásához igazítsák.²¹ Ennek megfelelően az 1921. május 26-án kiadott kormányrendelet a vámköteles importárúkat vámfelpénz szempontjából három kategóriába sorolta: a legalacsonyabb kategóriába sorolt áruk után 12-szeres, a magasabb kategóriákba soroltak után pedig 20-szoros, illetőleg 35-szörös vámok fizetését írta elő.²² A legalacsonyabb vámfelpénz kategóriába a nyersanyagok, a magasabb kategóriába azok a késztermékek kerültek, amelyek beáramlásával szemben a nagyipari burzsoázia védelmet kért.

Egyidejűleg a kormányrendelet az addig érvényben volt vámentességeket, illetőleg vámfelfüggesztéseket — amelyek elsősorban szintén a nyersanyagokra vonatkoztak — folytatólagosan érvényben tartotta. Sőt, a vámentes áruk körét újabbakkal — ismét csak elsősorban nyersanyagokkal — ki is bővítette. Ekkor került például a vámentesen behozható áruk közé az ócskavas, a nyersvas, a hulladékvas, a hulladékacél, a vastörmelék stb.

A vámfelpénzekkel kapcsolatos szerény kormánygesztus természetesen egyáltalán nem elégítette ki a magyar nagyiparosokat. Ennél — mint tudjuk — jóval többet kívántak: a tilalmi rendszer erőteljes megszigorítását.

A Gyáriparosok Országos Szövetsége már 1921. május 25-én megtartott nagyválasztmányi ülésén megújította az ipari prohibíció bevezetésére irányuló követelését: „Míg Csehország, Ausztria és maga Németország is behozatali tilalommal védi iparát, addig bennünket szomszédaink szabad lerakodóhelynek tekintenek, ahova tömegesen vetik áruikat . . . , hogy ezáltal ipari túlprodukciónak levezető csatornát biztosítsanak. Az ő behozatali tilal-

²¹ O. L. Mt. jkv. 1921. máj. 19. Megjegyzendő, hogy Hegedüs a maga részéről egyáltalán nem volt híve az ipari prohibicionizmusnak. A vámfelpénz emelését is csak azért szorgalmazta, mert attól az állami bevételek növekedését remélte.

²² Bp. Közl. 1921. máj. 26.

maik elzárják előlünk a mi saját fogyasztó piacainkat . . . Ismét-
telenen kérünk kell tehát, legfontosabb ipari érdekeink megvédése
és úgyszólván fennmaradásunk érdekében . . . , hogy amennyiben
ez államok a behozatali tilalmakat meg nem szüntetik, mi, retorzió-
képpen, haladéktalanul cikkeinket az engedélyhez kötött cikkek
sorába (értsd: a tilalmi listára — *R. L.*) vegyük fel” — mondotta
zajos helyesléstől kísérve Goldberger Leó, óbudai textilgyáros.²³

De nemcsak itt és ekkor, hanem más fórumokon is, és pillanatnyi
megszakítás nélkül folytatták rohamaikat a tilalmi rendszer meg-
szigorításáért. Mindazonáltal aligha sikerült volna messzemenő
eredményeket elérniük, ha segítségükre nem jönnek olyan politikai,
illetőleg gazdaságpolitikai fejlemények, amelyek végül is sikerre
vitték a burzsoá törekvéseket.

Az antant támogatás, még inkább azonban az Ausztriában is
egyre erősödő infláció segítségével, 1920 végére, 1921 elejére, az
osztrák burzsoáziának — úgy-ahogy — sikerült a legszükségesebb
fűtő- és nyersanyagokat, élelmiszereket előteremteni, és ezzel a
béketermelés folyamatát elindítani. A termelő munka megindítása,
majd fokozatos kiszélesítése azonban újabb súlyos problémákat
vetett fel az osztrák burzsoázia számára: az *értékesítési* problémát.

Az értékesítési probléma jelentkezése az új Ausztria számára
elkerülhetetlen volt. Az Osztrák—Magyar Monarchiában a dualista
kormányzat olyan gazdaságpolitikát valósított meg, amelynek
eredményeképpen az osztrák örökös tartományok ipari termelése
messze meghaladta e tartományok ipari fogyasztását, de a jelentős
többletet szinte teljesen felvették a Monarchia egyéb területei,
elsősorban Magyarország. Mégpedig igen jó áron, mert az osztrák—
magyar gazdaságpolitika lényegében monopól helyzetet tudott
biztosítani a Monarchia területén az osztrák ipar termékei számára.
A Monarchia szétesésével az osztrák ipar e kedvező értékesítési
lehetőségei máról holnapra megszűntek. Feleslegeivel a világgiacra
szorult. Még hozzá éppen akkor, amikor ott az imperialista elzárkó-
zás minden eddiginél nagyobb méreteket öltött, és amikor saját
termelési lehetőségei megnehezültek: energia-, nyersanyag-, élel-
mísz- és tőkeforrásai rendkívül összeszűkültek, bizonytalanokká
váltak.

Az osztrák ipar minőségi színvonala nem volt magas. A volt
Monarchiában persze, az akkor még lényegében összefonódott
osztrák—cseh ipar megelőzte a Monarchia más területeinek iparát,
így a magyart is, de, éppen a Monarchiában élvezett monopólhely-
zete következtében, elmaradt a nyugat-európai ipar színvonalától.

²³ M. Gy. 1921. 9—10. sz.

Ez az elmaradás most, beláthatatlan időre reménytelenné tette az osztrák burzsoázia minden törekvését arra, hogy a nyugati piacokon eredményesen kapcsolódjon be a vad tőkés kereskedelmi marakodásba, hiszen az elmaradás behozására, az adott gazdasági helyzetben, beláthatatlan ideig semmi kilátása sem lehetett.

Túl sok reményt persze általában a keleti piacokhoz se fűzhetett, hiszen a győztes nyugati tőkés országok versenyének a háború után ezeken a piacokon is szükségképpen erősödnie kellett és a vesztes, alaposan tönkresilányított Ausztriának a versenyben itt is mindenképpen alul kellett maradnia.

Az osztrák burzsoázia, eredménnyel kecsegtető, érvényesülési lehetőségeket, lényegében csak a volt Monarchia területén kereshetett. Természetesen a világháború után ezek a területek sem ígérték a korábbi teljes és zavartalan lehetőségeket. A volt Monarchiából újonnan alakult Csehszlovákiában, a volt üzlettársból most már versenytársrá vált cseh—morva burzsoázia miatt és mellett, aligha számíthatott akár csak a legkisebb sikerre is. Sőt, a volt Monarchia többi részén is szembe kellett néznie — a nyugati tőkés országok versenye mellett — a cseh—morva burzsoázia versenyével. De szembe kellett néznie az Ausztriától külön vált és önálló érvényesülésre törekvő nemzeti burzsoáziák versenyével is. Mindazonáltal a világháború előtt „kitaposott utak” segítségével, mégiscsak ezen a területen remélhetett leginkább érvényesülést.

1921 tavaszán, amikor a győztes tőkés országok túltermelési válsága elérte a csúcspontját, az értékesítési nehézségek szinte katasztrófális helyzetbe hozták az alig talpraállt osztrák ipart. A tőkés marakodás a piacokért — mint említettük — rendkívül megerősödött. A győztes tőkés országok árudömpingje, majd az ellene szélteben-hosszában megerősödő elzárkózás — az osztrák ipari termékek elől is — eldugaszolt Ausztria elől minden érvényesülési lehetőséget.

A fenyegető veszély az osztrák burzsoáziát, illetőleg az érdekeit képviselő osztrák kormányzatot is mindenekelőtt a védekező front megerősítésére készítette, hogy legalább a saját belső piacát megmentse, de az osztrák burzsoázia kezdettől fogva tisztában volt azzal, hogy ez a megoldás — mégha teljes egészében megvalósítható lenne is, ami persze egyáltalán nem látszott biztosnak — csak szalmaszál lehet, ami nem elég a megkapaszkodáshoz. Az osztrák iparnak, ha élni és fejlődni kívánt, exportpiacokra volt szüksége.

Nem volt véletlen tehát, hogy 1921 tavaszán egyre erősebben szorította az osztrák kormányt a kereskedelmi kapcsolatok mielőbbi végleges rendezésére, mindenekelőtt Magyarországgal. Követelte a széles körű, stabil kereskedelmi szerződés megkötését.

Különösen 1921 áprilisában erősödött meg az osztrák burzsoázia nyomása a kormányra, amikor újracsak lejáróban volt az a kompenzációs megállapodás, amit Magyarország és Ausztria 1920 januárjában kötöttek, júniusban kibővítettek és amelyet — mint tudjuk — rövid időközökben újra meg újra meghosszabbítva tartottak életben.

Az osztrák burzsoázia az egyezménynek nemcsak egyszerű meghosszabbítását, hanem további jelentős kibővítést vagy még inkább végleges, széles körű egyezményre való átcserelését kívánta elérni.

Örömmel értesült arról, hogy a magyar birtokososztály is erősen szorgalmazza a kapcsolatok kiszélesítését és stabilizálását. Reménykedett abban, hogy a magyar birtokososztály képes lesz a magyar kormányt rábírni, egy, az osztrák kívánságoknak megfelelő kereskedelmi szerződés megkötésére.

Hamarosan rá kellett azonban ébrednie, hogy ezek a reménysek nem egészen megalapozottak, hogy a magyar fogyasztópiac biztosítása sem tartozik a könnyű feladatok közé, és erősen kétséges, hogy egyáltalán megoldható feladat-e.

A magyar birtokososztály, a maga részéről, természetesen szintén szorgalmazta a kontingens-megállapodás megújítását. Azt is, hogy jelentősen kibővítsék azt. Még inkább, hogy széles körű, végleges szerződéssel váltsák fel. Viszont a magyar nagyipari burzsoázia, amely már annak idején, a kompenzációs megállapodás megkötését is, kibővítését is ellenezte, és minduntalan tiltakozott annak megújításai ellen is, ezúttal is, és a prohibicionista rendszer bevezetéséért megindítandó általános offenzívája küszöbén, még az eddigieknél is hevesebben tiltakozott az egyezmény megújítása, még inkább kiszélesítése ellen. Amikor tehát közeledett az egyezmény lejáratási időpontja, illetőleg az az időpont, amikor a megújításról dönteni kellett, erőteljes harcot kezdett ellene.

Törekvései támogatásra találtak a kereskedelmi minisztériumban, amely 1921. április 27-én, a Gyáriparosok Országos szövetsége kívánságára és természetesen tevékeny közreműködésével, az Ausztriával kapcsolatos kereskedelempolitikai magatartás kialakítása céljából, nagyszabású értekezletet tartott. Az értekezleten hozott határozat pedig kereken elutasította a kompenzációs egyezmény kiszélesítését, sőt, még a megújítását is.²⁴

A megújítás kérdése körül tehát ezúttal még a szokottnál is keményebb harc bontakozott ki.

A minisztertanács ülésén — ahova az ügy került — a földművelésügyi miniszter, a kereskedelmi miniszter előterjesztésével szemben

²⁴ O. L. Küm. gazd. pol. 1921—10—73.089.

— az előterjesztésben Hegyeshalmy, az április 27-i határozatnak megfelelően, a megújítás megtagadását kívánta — erélyesen követelte azt. Azt is követelte, hogy az egyezmény érvényességi klausuláját, amely az időnkénti megújítást előírta, változtassák meg oly módon, hogy az egyezmény — hacsak valamelyik fél részéről direkt felmondás nem történik — külön tárgyalások nélkül, folytatólagosan és automatikusan érvényben maradjon.²⁵

A vitába beavatkozott Bethlen miniszterelnök is, aki szintén a megújítás mellett foglalt állást. Bethlen egy csapásra két legyet is akart és remélt ütni: megtartani Ausztriát a magyar birtokos osztály piacául, ugyanakkor megteremteni a kedvező politikai atmoszférát a régóta húzódnó nyugat-magyarországi kérdés kedvező megoldásához. A magyar ellenforradalmi rezsim makacs revizionista körei ugyanis Teleki bukása után se mondtak le arról a reményükről, hogy a trianoni békeszerződésben Ausztriához csatolt Nyugat-Magyarországot valami módon sikerül megtartani. Bethlen tehát — aki a maga részéről egyáltalán nem táplált e tekintetben vérmes reményeket, de nem zárkózott el a kísérletezés elől — folytatni kívánta az osztrákokkal azokat a tárgyalásokat, amelyeket még Teleki kezdeményezett.

Bízott abban, hogy e tekintetben kedvezőbb helyzetben van, mint előzőleg Teleki volt. Úgy okoskodott, hogy a válságtól szorított osztrák kormány, az osztrák burzsoázia számára annyira fontos kereskedelmi egyezmény megújításáért, esetleg kiszélesítéséért hajlandó lesz végre lemondani Nyugat-Magyarországról vagy legalábbis annak egy részéről. Lényegében tehát ugyanazzal próbálkozott, mint korábban Huszár és Teleki. Konceptiójában legfeljebb az volt az új, hogy, amíg Huszár és Teleki főleg Ausztria élelmezési nehézségeit, addig Bethlen Ausztria értékesítési nehézségeit igyekezett meglovagolni.

Ilyen előzmények után került sor 1921. május elején a kompenzációs egyezmény meghosszabbítására irányuló hivatalos tárgyalásokra.

Az osztrákok mindjárt a tárgyalások kezdetén meglepetéssel szolgáltak: minden bizonnyal azért, hogy a maguk számára kedvezőbb tárgyalási pozíciókat teremtsenek, az Ausztriába irányuló magyar borbevített magas illetékkal terhelték meg. Egyidejűleg — persze nem hivatalosan, hanem „magánforrásokból” kiinduló híresztelések formájában — igyekeztek a magyar kormány, illetőleg a magyar birtokos osztály tudomására hozni, hogy a borbevíteli illetéket csak akkor függesztik fel, ha a magyar kormány a kompenzációs egyezményt megújítja.

²⁵ Uo.

Az osztrák manőver valóban serkentőleg hatott. A magas osztrák illeték rendkívül megnehezítette, esetleg teljesen lehetetlenné tehetette a magyar bor bevitelét Ausztriába — amely pedig pillanatnyilag a magyar birtokos osztály egyetlen számottevő exportcikke volt —, emellett igen súlyos helyzetet teremthetett a Bethlen-kormány számára a nyugat-magyarországi kérdéssel kapcsolatban.²⁶ Ennek következtében a magyar birtokos osztály és persze a Bethlen-kormány agráriusai még hevesebben szorgalmazták a megegyezést az osztrákokkal.

Bethlen, aki maga is kívánta a tárgyalásokat, hogy az ipari köröket is megbékítse, ellenkövetelésekkel állt elő: a borbeviteli illeték törlésén felül azt kötötte ki, hogy az osztrákok a megújítandó egyezményben adjanak beviteli engedélyt egyes magyar ipari termékek számára is Ausztriába, olyanokra, amelyek eddig nem szerepeltek a magyar—osztrák egyezmény kontingens-listáin. (Bethlen nem kételkedett abban, hogy az osztrákok e kívánságot teljesíteni fogják. Meg volt győződve, hogy az osztrákok nem félnek túlságosan a magyar iparcikkek versenyétől Ausztriában, legalábbis a kontingens-listára felvenni ajánlott iparcikkek versenyétől. Emellett Bethlen abban is reménykedett, hogy a magyar nagyipari burzsoázia is hálás lesz a számára „kiharcolt” engedményekért és nem fog akadékoskodni kontingens-egyezmény megújításánál.)

Az osztrákok vállalták is a feltételeket (a gyengébb minőségű magyar termékektől tényleg nem tartottak, egyes magyar ipari termékek, amelyek termelésére az osztrák ipar eddig még nem állt rá és ezután se nagyon akarta azt szorgalmazni, egyenesen jól jöttek számukra) és a megegyezés, illetőleg az egyezmény meg-

²⁶ Az osztrák beviteli illeték különösen a nyugat-magyarországi bortermelő birtokosokat érintette rendkívül súlyosan. Számukra ugyanis az osztrák piac képezte a legfőbb értékesítési lehetőséget. Ezek a birtokosok még akkor sem tudhatták boraikat eladni Ausztriában, ha történetesen megelégedtek volna az akkori magyarországi 30 koronás borárakkal. Az 1921. évi kora tavaszi 30 magyar korona 70 osztrák koronának felelt meg. Ha ehhez hozzájött volna a literenkénti 30 osztrák koronás beviteli illeték és az 5 osztrák koronás szállítási költség, akkor a magyar bortermelők csak minimálisan 105 osztrák koronáért adhatták volna el boraikat Ausztriában. Ugyanakkor az osztrákok Svájból (! — *R. L.*) a sokkal magasabb szesz-fokú spanyol bort literenként 90 osztrák koronáért vásárolhatták. A gyengébb olasz bort még olcsóbban!

Emiatt a nyugat-magyarországi bortermelők — főleg a kis- és középbirtokosok között — általánossá kezdett válni az óhaj, hogy az osztrákok által követelt Burgenlandot mielőbb csatolják Ausztriához! (Ez esetben tudniillik megszabadulhattak a terhes osztrák borbeviteli illetékektől és 75 — 80 osztrák koronás boráikkal versenyképesek lehettek Ausztriában a külföldi borokkal szemben.)

hosszabbítása, a magyar nagyipari burzsoázia tiltakozása ellenére, június közepén létrejött.²⁷

És ekkor jött Bethlenék számára az újabb meglepetés.

Amilyen hosszú ideig tartott az egyezmény megújításának procedurája, olyan rövid idő alatt vált világossá, hogy Bethlen és a magyar revizionista körök elszámították magukat: az osztrákok — amellett, hogy a borbeviteli illetekkel kapcsolatos ígéretüket nem siettek teljesíteni — a nyugat-magyarországi kérdésben hajthatatlanok maradtak. Annak ellenére, hogy a nyugat-magyarországi kérdésben hajthatatlan Mayrt a miniszterelnöki székben időközben Schober váltotta fel, akit Bethlenék engedékenyebbnek tartottak a magyar kívánságokkal szemben, rövidesen kiderült, hogy az osztrák nacionalista körök nyomása alatt ő sem tehetett egyebet, mint hogy ragaszkodott az Ausztriának ítélt területek átadásához.

Bethlen, hogy az osztrák kormányt megtörje, valami hatékony kényszerítő eszközt keresett.

Két ilyen eszköz állhatott rendelkezésére.

Az egyik az Ausztriába irányuló magyar élelmiszerszállítások lefékezése, esetleg letiltása. Ezt azonban Bethlen kétélű fegyvernek tartotta és semmiképpen sem akarta alkalmazni. Kétségtelen volt ugyan, hogy az élelmiszer — és nyersanyag — szállításának leállítása súlyos helyzetbe sodorta volna az osztrák burzsoáziát és kormányt, ugyanakkor azonban a magyar birtokos osztálynak is súlyos károkat okozott volna. A beérkezett jelentések igen jó termésre engedtek következtetni nemcsak Magyarországon, hanem az egész világon, ez pedig azt jelentette, hogy az osztrák piacra könnyűszerrel behatolhattak a konkurens országok — elsősorban a magyar birtokos osztály által annyira rettegett tengeren túli országok, Kanada és az Egyesült Államok — terményei. Ez pedig — úgy

²⁷ Maga a megegyezés már május közepén megtörtént, de a ratifikálás még további egy hónapot igényelt. A megegyezéssel kapcsolatos huzavonára l. O. L. FM. 1921—54—23.630. (Villányi magyar kormánybiztos jelentése Sopronból, a magyar külügyminiszternek, 1921. máj. 22.); O. L. Mt. jkv. 1921. júni. 3.; O. L. FM. 1921—54—22.763. (A magyar külügyminiszter átirata a földművelésügyi miniszternek, 1921. júni. 10.); a Kamara 1921. júni. 23-i teljes ülésének jegyzőkönyve; O. L. FM. 1921—54—20.128. (Az 1921. júli. 22-i bizalmas vám- és kereskedelmi konferencia jegyzőkönyve.) A megállapodás szerint a kompenzációs egyezmény érvényessége egy hónapig tart, de fel nem mondás esetén folytatólag — mindig egy hónapig — maradt érvényben. Az újabb megállapodás eredményeképpen az Ausztriába bevihető magyar áruk közé felvették a villamos gépeket és felszereléseket, néhány gyógyszert, sőt egyes textiláruk bevitelét is engedélyezték. Természetesen mindegyikből csak bizonyos kontingensek erejéig.

vélte — nemcsak pillanatnyi profitkiesést, hanem elsősorban a jövőre vonatkozó végzetes csapást jelenthet a magyar agrárlexportra Ausztriában.

A másik fegyver, amit Bethlen inkább volt hajlandó forgatni Ausztriával szemben, az osztrák ipari termékek elől való elzárkózás lehetett. Bár érezte, hogy a magyar birtokos osztály számára ez a fegyver is kétélűvé válhat, mégis kevésbé veszedelmesnek találta, és így — a magyar nagyipari burzsoázia nagy örömeire — erre szánta el magát.

A döntő lökést aztán e lépés megtételére a magyar—csehszlovák viszonyban bekövetkezett fejlemények adták meg.

Mint már korábban említettük, az első Habsburg restaurációs kísérlet szétrobbantotta azokat a tárgyalásokat, amelyeket a Telecki-kormány kezdett el Csehszlovákiával, a két ország elintézetlen politikai, gazdasági problémáinak — köztük az árucserre problémájának — megoldására.

A tárgyalások folytatására csak később került sor, de már lényegesen megváltozott körülmények között.

Időközben ugyanis Csehszlovákiában is teljes erővel kirobbant a túltermelési válság.²⁸ A nem teljes hivatalos adatok szerint már 1921 első hónapjaiban a munkanélküliek száma meghaladta a 100 000 főt. A csehszlovák burzsoázia egyre erőteljesebben követelte az állam segítségét.

A kormány erejéből azonban, az adott viszonyok között, csak a belső piac védelmének erősítésére tellett, és persze amit ezen a téren megtehetett, azt meg is tette. Jelentősen megemelte a vámfelpenzket,²⁹ megerősítette a csehszlovák tilalmi rendszert: ki-

²⁸ A vitkovici vasmű szeptemberig 3000 — szeptember 1-én újabb 2000 — munkást bocsátott el. A vasmű kokszolója mind a 800 munkását elbocsátotta és teljesen leállt. A Prager Eisenindustrie Gesellschaft kétkohót leállított, 500 munkát elbocsátott, acélműve a munkát teljesen beszüntette. A Nasselsdorf — Smichov-i Vagon-gyár heti 4 napra redukálta üzemét. A csehországi német ipartelepek közül 26 üzem heti 5, 34 üzem heti 4, 17 üzem heti 3 napra korlátozta termelését, 12 pedig teljesen leállt. A cseh és a felvidéki (szlovenszkói) üzemek helyzete még rosszabb lett. (A válság kibontakozására vonatkozólag: Narodny Listy. 1921. jan. 26.; Prager Abendzeitung. 1921. júli. 13. és 23.; Prager Tagblatt. 1921. febr. 3., július 31.; Bohemia. 1921. febr. 1.; Merkur. 1921. febr. 1.; erről szól a prágai magyar követség 1921. aug. 6-i jelentése is. Böven ír róla a magyar gazdasági szak-sajtó is: M. Külker. 1921. júni. 30., okt. 26.; M. Gy. 1921. 13 — 14. sz. stb. stb.)

²⁹ A szorzószámokat előbb 1921 közepén, majd 1922. január 1-től, amikor a cseh valuta árfolyama emelkedni kezdett és a külföldi áru beözönlésének veszélye nagyra nőtt, újra meg újra emelte (Vö. K. G. L. Kamarai iratok. 7. csomó. Export-ügyek, Csehszlovákia.; M. Küller. 1921. júni. 30.; M. Gy. 1922. 3. sz.)

szélesítette a behozatali tilalmi listákat, megszorította a behozatali engedélyek kiadását. Egyidejűleg új, erősen protekcionista vám-tarifa megalkotására is elhatározta magát, mert a régi, az Osztrák—Magyar Monarchiától örökölt vámtarifa — bármennyire is a cseh-morva ipar érdekeihez volt is igazítva annak idején — az új viszonyok között már elavult.³⁰ Mindez azonban távolról sem oldotta meg a csehszlovák nagyipar piacproblémáit, hiszen a belső piac a csehszlovák ipari termelésnek csak kisebbik részét vehette fel.

A válságszülte nehézségeket tetézte a csehszlovák élelmiszer probléma megoldatlansága. A kormány ugyanis a gabonafronton is hiába igyekezett a gabonaforgalom megkötésével, a beszolgáltatási kötelezettség fenntartásával, a behozatal növelésével valamelyest kielégítően megoldani a problémát.³¹

Az adott körülmények között tehát kénytelen volt hamar napirendre térni a Habsburg puccskíséret felett és annak összeomlása után rövidesen hajlandó volt a magyarokkal — ezúttal már a Bethlen-kormánnyal — a megszakított tárgyalásokat folytatni.

Az újra megindult tárgyalásokon azonban továbbra is arra törekedett, hogy a politikai kérdéseket különítsék el a gazdaságiaktól és miközben a politikai kérdésekben hajthatatlan maradt, a gazdasági kérdések megoldását erősen szorgalmazta.

A tárgyalások emiatt lassan haladtak előre, annál is inkább, mert a magyar kormány is kitartott amellett, hogy a politikai és gazdasági problémákat junktimban tárgyalják és oldják meg.

A tárgyalások eredményeképpen végül is július elején két kompenzációs részmegállapodás született. Az egyik a Rimamurányi Vasmű és a Vitkovici Vasmű problémájának megoldására vonatkozott és a megállapodás értelmében lehetővé tette, hogy a Rimamurányi Vasmű megkapja Csehszlovákiából gömöri bányáinak vasércét,³² emellett olvasztói számára bizonyos mennyiségű kokszot is szerezhessen, és a Vitkovici Vasmű is hozzájuthasson rudabányai bányáinak vasércéhez.³³ A mások megállapodásában a magyar kormány engedélyezte 3000 vagon liszt kiszállítását

³⁰ K. G. L. Kamarai iratok, 7. csomó. Export-ügyek, Csehszlovákia.

³¹ O. L. FM. 1921—54—20.644, és 20.853. (A prágai magyar követség 1921. februári és márciusi összefoglaló jelentéseiből.)

³² Ez a megállapodás, melynek tárgyalásán magyar részről, a hivatalosan tárgyaló külügy- és kereskedelemügyi miniszteren kívül, tanácsadóként résztvett Bíró Pál, a Rimamurányi Vasmű vezérigazgatója is, még többet is jelentett a vasmű részére, mint a vasércet és kokszot: megmentette a vállalat gömöri bányáit és a hozzátartozó üzemeket a csehszlovák részről fenyegető nacionalizálástól.

³³ A megállapodás ratifikálására csak 1921 őszén került sor. (Vö. O. L. Mt. jkv. 1921. szept. 7.)

Csehszlovákiába, a csehszlovák kormány pedig 10 000 vagon szén kiszállítását Magyarországra.³⁴

Ennél a két részleges egyezménynél azonban a két tárgyaló fél nem tudott többet elérni. Sőt, a két egyezmény megkötése után a tárgyalások ismét megszakadtak a politikai kérdések előterébe helyezése következtében.

A mindenáron politikai eredményeket erőszakoló magyar kormány tehát Csehszlovákiával szemben is radikálisabb eszközöket keresett. Bethlen úgy találta, hogy Csehszlovákiával szemben is eredményes kényszerítő eszköz lehet a magyar ipari behozatal megszorítása.

Az Ausztriára és Csehszlovákiára gyakorlandó nyomás érdekében tehát Bethlen végül is elfogadta az ipari prohibíció elvét. Ilyen körülmények között nem volt csoda, hogy július közepén — a kereskedelmi miniszter újabb előterjesztésére — már a minisztertanács is hozzájárult a behozatali és kiviteli listák revíziójához. Mindössze annyit kötött ki — és inkább csak a forma kedvéért —, hogy a revíziót a kereskedelmi miniszter egyeztesse a földművelésügyi és a pénzügyminiszterrel.³⁵ Július 16-án pedig megjelent az 5578/1921. M. E. számú rendelet, amely az 1919. évi listákon mélyreható változásokat eszközölt: 1921. július 18-tól rendkívül sok és a magyar ipar szempontjából döntő fontosságú olyan ipari készárut — zömében textil-, vas- és gép-, valamint vegyipari termékeket — törölt a szabad listáról és tett át a tilalmi listára,³⁶ amelyeknek

³⁴ A csehszlovákok eredetileg gabonát kértek és nem lisztet, hogy malomiparukat is foglalkoztatni tudják, a magyar kormány azonban a kérést azzal utasította el, hogy a magyar malomipar is csak kapacitásának 10 százalékáig van foglalkoztatva.

³⁵ O. L. Mt. jkv. 1921. júli. 8. Hogy ez a megbeszélés megtörtént-e, nem tudjuk. A későbbi események azt látszanak mutatni, hogy aligha.

³⁶ A tilalmi listára kerültek például a textilipari termékek közül a pamutfonalak, a közönséges pamutszövetek, a pamutszalagok, a pamutból készült műszaki cikkek, a kenderfonalak, a jutaszövetek, a gyapjúszalagok, a selyemfonalak; a vas- és gépgyártás termékei közül a kazánkovács- és pléhárúk, egyes sínek és sínmege erősítő eszközök, vasúti kerekek, kaszák, sarlók, csákányok, kapák, lapátok, mindenféle szögek és csavarok, drótárúk, kocsirugók, pántok, mezei- és iparvasúti kocsik, kovácsolható és nem kovácsolható vasból készült áruk, lemezek, rudak, nyomó betűk, szegecses, gőzkazánok, tartályok, gőzmozdonyok, szerkocsik, gőzgépek, motorok, mindennemű gazdasági gépek (kivéve a gőzekéket), villamos gépek és készülékek, elektrotechnikai felszerelések; a vegyipar termékei közül a hamuszír, a glicerin, a nyomdafesték, nyvv, kence, faggyú, stearin- és paraffingyertyák, a közönséges és kenőszappan, a kocsikenőcs, a növényolajok (repece-, napraforgó-, tökmag-olaj). Ezek mellett még a faipar és a bőripar egyes cikkei számára rendelt el tilalmat a rendelet. (Vö. Bp. Közl. 1921. júli. 15.)

elsősorban az osztrákok és a csehszlovákok magyarországi exportjában volt döntő szerepük.

4. „KÁRPÓTLÁS” A MAGYAR BIRTOKOS OSZTÁLYNAK

A Bethlen-kormány által — persze lényegében egészen más megfontolásokból kiindulva és más célok megvalósítása érdekében — kezdeményezett ipari prohibicionizmus az [adott] viszonyok között kétségtelenül jelentős lépéssel vihette volna előre az iparosítás folyamatát, ha a kormány a tilalmi rendelkezések kiadásával egyidejűleg nem hozott volna olyan intézkedéseket is, amelyek keresztetkék az előbbieket.

Mialatt ugyanis a magyar nagyipari körök az ipari késztermék behozatal erőteljes megszigorítását [szorgalmazták, a birtokos osztály a mezőgazdasági termékek forgalmának mielőbbi teljes felszabadításáért harcolt. Ez a célkitűzés persze nem volt új, hiszen az ellenforradalmi rendszer hatalomra jutásának első napjától ott szerepelt a magyar birtokos osztály kereskedelempolitikai programján. 1921 tavaszán azonban fokozott erővel indult rohamra érte.

A roham megerősödésének oka természetesen elsősorban az a — már említett — árcsökkenés volt, amit a korona árfolyamának emelkedése idézett elő a mezőgazdasági termékek terén is. De nem utolsósorban az az aggodalom, hogy az ipari prohibicionista törekvések esetleg sikerrel járnak és akkor a mindenbizonytal bekövetkező ipari áremelkedés megemeli a mezőgazdaság termelési költségeit, csökkenti versenyképességét.

A birtokosok mindenekelőtt az állatexport szabaddá tételét követelték. (Az állatok belső forgalma — mint említettük — kezdetől fogva szabad volt.)

A kampány azzal indult meg, hogy a földművelésügyi miniszter, a minisztertanács 1921. május 5-i ülésén 2000 darab szarvasmarha, 1000 darab juh, 1000 darab hízott sertés kivitelére kért engedélyt — egyelőre! Emellett a kormány hozzájárulását kérte ahhoz, hogy a kivitel 80 százalékát a minisztérium közvetlenül bonyolíthassa le és csak a 20 százalékát a magánkereskedelem.³⁷

A kereskedelmi miniszter persze tiltakozott a kívánság teljesítése ellen,³⁸ a minisztertanács azonban a „rendkívüli helyzetre”

³⁷ O. L. Mt. jkv. 1921. máj. 5.

³⁸ Uo. Igen érdekes, hogy a kereskedelmi miniszter elvi alapon tiltakozott az engedély megadása ellen. Azt hangoztatta, hogy a földművelésügyi

való utalással (ez alatt a húsarak esését kell értenünk — R. L.) teljesítette azt.³⁹

Két hét múlva a földművelésügyi miniszter — a küszöbön álló jó termésre hivatkozással — már a gabona forgalmának teljes felszabadítását követelte.

Az akció ezúttal is sikerrel járt: a minisztertanács elvileg magáévátette a követelést és csak a gyakorlati kivitelezést illetően hozott halasztó határozatot.⁴⁰

Júniusban a földművelésügyi miniszter már azt követelte, hogy a kormány a sertésexportot teljes egészében tegye szabaddá és járuljon hozzá egy Budapesten — illetőleg Nagytétényben — létesítendő sertés exportvásár felállításához is. A minisztertanácsban — valutáris okokból — a pénzügyminiszter is támogatta Nagyatádi Szabó kívánságát, a kereskedelmi miniszter viszont ezúttal is tiltakozott.

A vitát ezúttal a miniszterelnök a kereskedelmi miniszter javára döntötte el, de persze távolról sem elvi megfontolásokból. Valutáris szempontból — mondotta — jól jönne a dolog, a folyamatban levő magyar—csehszlovák és magyar—osztrák kereskedelmi tárgyalások sikere érdekében — ezek a tárgyalások ez időben folytak — azonban célszerűnek látszik a sertéskiviteli tilalom további fenntartása, hiszen ez a tilalom jelentős kereskedelempolitikai fegyver, mind a csehek, mind az osztrákok ellen. A minisztertanács ennek alapján nem is járult hozzá a földművelésügyi miniszter kívánságának teljesítéséhez. Mindössze három hónapi időre 1000 darab borjú kivitelt engedélyezte.⁴¹

minisztériumnak nem lehet más feladata, mint a termeléssel való törődés, a kereskedelemmel való bifelődés pedig a kereskedelmi miniszter dolga.

Utalt arra is, hogy éppen most készül, és már elhatározott dolog az elvi döntés arról, hogy a kivitelt a jövőben a kereskedelmi és a pénzügyminiszter együttesen fogják intézni, a földművelésügyi miniszternek adandó engedély tehát eleve kerestezné a hozandó elvi döntést.

A valóságban persze ennél jóval többről volt szó. A kereskedelmi miniszter — még pontosabban a nagyipari burzsoázia — tiltakozása az élelmiszer kivitele ellen, ami az élelmiszerek drágulását, ezen keresztül a munkabérek emelkedését hozhatta magával.

A minisztertanács természetesen igyekezett a kereskedelmi minisztert megnyugtadni, hogy Nagyatádi Szabó kérésének teljesítése nem fogja befolyásolni a külkereskedelem jövőbeni intézésével kapcsolatos döntést.

³⁹ Uo.

⁴⁰ A belső gabonaforgalom felszámolását elhatározó minisztertanácsi ülésen Bethlen miniszterelnök aggodalmainak adott kifejezést a várható termést illetőleg és csak Hegedüs pénzügyminiszter és Mayer közéletmészteri derűlátó és sürgető állásfoglalása után „törődött” bele a dologba. (Vö. O. L. Mt. jkv. 1921. máj. 19.)

⁴¹ O. L. Mt. jkv. 1921. júni. 3.

A földművelésügyi miniszter azonban nem nyugodott bele a vereségbe. Egy héttel később megismételte akcióját, bár ezúttal valamivel szerényebben: csak egy hónapi időre kért teljesen „szabad kezét” a korlátlan állatexport engedélyezésére.⁴²

Kívánságát a pénzügyminiszter ezúttal is lelkesen támogatta,⁴³ a kereskedelmi miniszter ezúttal is tiltakozott. A miniszterelnök viszont most — annak ellenére, hogy a magyar—cseh és a magyar—osztrák kereskedelmi tárgyalások még folytak, és a tárgyalásokon mindkét partner hajthatatlannak mutatkozott — a földművelésügyi miniszter kívánságának teljesítése mellett foglalt állást. Álláspontját ezúttal azzal indokolta, hogy ha az exportot nem engedélyezik, akkor Magyarországon állatbőség keletkezik, és a Jóvátételi Bizottság a felesleget lefoglalja a Magyarország terhére előírt jóvátételi fizetések fedezésére.

A minisztertanács végül is úgy határozott, hogy a földművelésügyi miniszternek megadja a kért felhatalmazást, de — a folyamatban levő magyar—cseh és magyar—osztrák kereskedelmi tárgyalásokra tekintettel — az ügyet diszkréten kezeli, és ha az export nyomán — amint azt a kereskedelmi miniszter jósolja — húsdrágulás következne be, akkor a felhatalmazást visszavonja.⁴⁴

A húsdrágulás valóban bekövetkezett, a kormány azonban a felhatalmazást nem vonta vissza.

A birtokos osztály és persze a kormányban a földművelésügyi miniszter, ezután a gabonaforgalom szabaddá tételére vonatkozó minisztertanácsi elvi döntés gyakorlati érvényesítéséért indított rohamot. Az eredmény hamarosan mutatkozott is: június második felében — még az ipari prohibíció hivatalos bevezetése előtt — a kormány eltörölt minden, a kenyérgabona belső forgalmával kapcsolatos korlátozást, a beadási kötelezettséget, a kötött forgalmat és a belső árak mindennemű maximálását.⁴⁵

A birtokos osztálynak ez a sikere — a kenyérgabona belső forgalmának ez a túl korai felszabadítása — súlyos következményekkel járt.

⁴² O. L. Mt. jkv. 1921. júni. 10.

⁴³ A „gazdatársadalom” — mondotta — eddig is jogosan méltatlankodott a lisztkivitel tilalmazása miatt, nem lehet elkívánni tőle, hogy állatait ne értékesíthesse szabadon az exportpiacokon. (Uo.)

⁴⁴ Uo.

⁴⁵ A szabadforgalom bevezetését a hivatalos lap 1921. június 22-i száma közölte (4675/1921. ME. sz. rend.), és életbelépésének időpontját 1921. július 5-én állapította meg. Az intézkedést azzal indokolta meg, hogy a beérkezett jelentések szerint igen jó termés várható Magyarországon, és így semmi sem indokolja többé a kenyérgabonára vonatkozó eddigi korlátozásokat.

Mivel a gabona belső forgalmának felszabadítása, a maximált árak megszüntetése természetesen a belső árszínvonal ugrásszerű emelkedését ígerte — tehát nemcsak a gabona árának, hanem általában az élelmiszerek árának, sőt egyéb áruk árának emelkedését is —, a kormány, nehogy az általános drágulás a belső szociálispolitikai feszültség növekedését eredményezze, egyidejűleg kénytelen volt az addigi hatósági liszt-, illetőleg kenyérellátást folytatólagosan vállalni. Legalábbis a politikailag legfontosabbnak tartott viszonylatokban: egyrészt a közszolgálati alkalmazottakra, a hadseregére és egyéb fegyveres alakulatokra, másrészt az ipari munkásságra kiterjedően.⁴⁶

A hatósági ellátás fenntartásához természetesen jelentős állami gabona-, illetőleg lisztkészletekre volt szükség. Ezeknek a készleteknek azonban most már — a beszolgáltatási kötelezettség megszüntetése után — csak parányi részét lehetett közvetlenül, természetben megszerezni. (Erre úgyszólván csak a továbbra is érvényben tartott őrlési adó természetbeni behajtása maradt, de az érdekeltek az elől is igyekeztek minduntalan kibújni.) A hatósági készletek túlnyomó részét a szabad piacon, a viharos gyorsasággal emelkedő árakon kellett megvásárolni. A gabona belső szabadforgalmának, szabad áralakulásának helyreállítása tehát jelentős kiadástöbbletet okozott az államkincstárnak. A kormány „a belső rend és nyugalom megőrzése érdekében” vállalta ezt az „áldozatot”.⁴⁷ A vásárlások fedezetét azonban a bankóprés szolgáltatta, óriási lökessel tolva előre az infláció folyamatát, annak minden következményével együtt.

A kenyérgabona belső forgalmának szabaddá tétele azonban nem elégítette ki a birtokos osztályt. A gabona belső árszínvonala — noha a szabad forgalom bevezetése következtében, a korábbi kötött forgalom maximális áraihoz viszonyítva szinte ugrásszerűen növekedett — még így is messze elmaradt a világpiacon árszínvonalától. Emiatt a birtokos osztály még az új, magasabb belső árakon sem sietett terményeit a piacra vinni és eladni. Inkább tartalékolni igyekezett azokat, várva az export felszabadítását. Ennek mielőbbi megvalósítását pedig a kormány állandó, heves ostromlásával próbálta kierőszakolni, de addig is, amíg ez bekövetkezik, újabb és újabb kiviteli engedélyeket igyekezett kicsikarni.

A birtokos osztály rohamai az exportengedélyek szaporításáért sikerrel is jártak. 1921. július 25-én már tárcaközi értekezlet vizsgálta meg a kenyérgabona-, illetőleg a lisztkivitel felszabadításának

⁴⁶ O. L. Mt. jkv. 1921. máj. 7.

⁴⁷ O. L. Mt. jkv. 1921. júni. 24.

lehetőségeit. A pénzügyminiszter által kezdeményezett értekezlet — a különböző jelentésekre utalva, amelyeket szintén a pénzügyminiszter produkált — megállapította, hogy körülbelül 2 millió mázsa búza—rozs exportfeleslegre van kilátás. Ennek alapján — noha még általában nem szabadította fel a kivitel — felhatalmazta a pénzügy- és földművelésügyi minisztert, hogy egyelőre — szeptember 30-ig terjedő határidővel — 1 millió mázsa búza és rozs kivitelét engedélyezzék.

A mezőgazdasági exporttal kapcsolatos kormánygesztusok — a jó termés ellenére — elkerülhetetlenül vezettek a hazai élelmiszerárak további emelkedésére. Ami súlyosan hátráltatta azoknak a lehetőségeknek az eredményes kihasználását, amelyeket az ipari behozatali tilalmi rendszer bevezetése a hazai iparfejlődés számára teremtett.

Ez annál nagyobb baj volt, mert az alig megszületett magyar tilalmi rendszert, úgyszólván születése pillanatától, kívülről igen komoly veszedelem fenyegette.

5. AZ ELSŐ KÜLFÖLDI TÁMADÁSOK A MAGYAR TILALMI RENDSZER ELLEN

Noha Franciaország figyelmét a háború után elsősorban Németország kötötte le, jelentős erőfeszítéseket tett arra is, hogy Középkelet- és Délkelet-Európát — győzteseket és legyőzötteket egyaránt — saját politikai-gazdasági-katonai érdekszférájává tegye.

A győztes oldalra került országok, elsősorban Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia, de Lengyelország uralkodó körei is, amelyek felé a francia politika ezekkel a célkitűzésekkel közeledett, erősen rászorultak a francia támogatásra és szívesen igénybe is vették azt. De rászorultak a francia támogatásra — és ugyancsak igénybe vették azt — a vesztes oldalra került országok: elsősorban Ausztria, de nem utolsósorban Magyarország is. Hogy a francia törekvések mégis mérsékelt sikerrel jártak a szóban forgó területeken, az a konkurens nagyhatalmak, elsősorban Anglia ellenállásán múlt, amelyek Középkelet-, és Délkelet-Európát maguk is a saját érdekszférájukká akarták tenni, vagy legalábbis minden eszközzel ellensúlyozni akarták Franciaország túlzott megerősödését a kontinensen.

Franciaország expanziós törekvései kiterjedtek Magyarországra is. A világháború befejezése után a francia nagytőke mindenekelött azon mesterkedett, hogy az egyre erőteljesebben kibontakozó magyar inflációt, az ezzel együttjáró részvénykiárusítási lázt kihasználva, gazdasági pozíciókat szerezzen magának Magyarországon. Ennek eredményeként azonban csak a magyar hitelélet területén

sikerült megvetni lábukat a Magyar Általános Hitelbank részvényeinek mintegy 20 százalékos pakettjét megszerezve. Ugyanakkor — mint említettük — sikertelen kísérletet tettek a magyar Államvasutak és állami nehézipari üzemek monopolisztikus jellegű bérletének megszerzésére.⁴⁸

A nagytőkés pozíciók megszerzésére irányuló kísérletek mellett — egészen ezeknek a kísérleteknek a fiaskójáig — Franciaország nem sok energiát pazarolt arra, hogy a legyőzött Magyarországot a francia árukivitel számára felvevő piacul biztosítsa. Egy teljes évig megelégedett azzal, amit a trianoni békeszerződés e tekintetben nyújtott: a viszonyosság nélkül járó legnagyobb kedvezménnyel. Így aztán 1921 közepéig a két ország részéről — egy-két, alkalmi, kompenzációs vagy, anélküli megállapodástól eltekintve⁴⁹ — semmiféle lépés nem történt az árucserre rendezésére. Az árucserre ennél fogva rendkívül kismértékű volt.

A francia kormány az árucserre kapcsolatok rendezésére — helyesebben, a magyar piac biztosítására — csak 1921 nyarán gondolt először, amikor a trianoni békeszerződés nyújtotta előnyök élvezetének határideje lejáróban volt, és a magyar kormány is prohibíciós intézkedésekre szánta el magát. 1921 júliusában tehát arra hívta fel a magyar kormányt: kössenek egymással kereskedelmi megállapodást az árucserre rendezésére. A budapesti francia követ egyúttal már a francia kívánságok jegyzékét is átnyújtotta a magyar kormánynak.⁵⁰

⁴⁸ A magyar kormány — abban bízva, hogy „Franciaország politikája előnyösen megváltozik Magyarországgal szemben” (értsd: Franciaország hozzájárul a trianoni béketervezet, majd később a békeszerződés területi rendelkezéseinek megváltoztatásához — *R. L.*), már az opciós leveleket is kiállította a Schneider — Creusot tőkés csoport részére. (Az akcióra vonatkozólag l. O. L. Küm. res. pol. 1920 — 11 — 114. Francia — magyar tárgyalások.) Az akció 1920 novemberében esett kútba. (Uo.)

⁴⁹ 1921 tavaszán jött létre például Franciaország és Magyarország között egy alkalmi megegyezés arra nézve, hogy a franciák gabona ellenében 3500 vagon, műtrágyagyártáshoz szükséges foszfátot szállítanak Magyarországnak. A foszfátból készült műtrágyáért a magyar birtokosok gabonával voltak kötelesek fizetni az akciót lebonyolító magyar államnak, pontosabban a földművelésügyi minisztériumnak, amely aztán az így begyűlt gabonával egyenlítettte ki a franciáknak a szállított foszfátot. (Vö. M. Külker. 1921. márc. 17.) Egy másik ilyen alkalmi megállapodás már kompenzáció nélküli szénvásárlásra vonatkozott: a Budapesti Gázművek egy francia cégtől, illetőleg francia állami bányáktól 3500 vagon kokszot, illetőleg 3000 vagon Saar-vidéki gázszenten vásárolt. (Vö. O. L. Küm. gazd. pol. Francia dosszié. Magyar — francia tárgyalások, 1920 — 21. A Budapesti Gázművek jelentése.)

⁵⁰ O. L. Kü. gazd. pol. Francia dosszié. Magyar — francia tárgyalások, 1920 — 21. (Projet de convention commerciale entre la France et le Hongrie. Proposition française. Juillet, 1921.)

A francia kívánságok hallatlanul súlyosak voltak.

Gyarmatáru és textiltermékek mellett nagyon sok luxusrúra kértek beviteli engedélyt, mégpedig rendkívül nagy mennyiségekre, úgyannyira, hogy azok megadása gyakorlatilag a francia áruk teljes beáramlási szabadságát biztosította volna Magyarországra.

A franciák másik kívánsága talán még az előbbinél is súlyosabb volt. Arra vonatkozott, hogy a magyar kormány engedélyezzen olyan áruk behozatalára is igen kiadós kontingenseket a francia kereskedők számára, amelyek nem francia eredetűek!⁵¹

Pillanatig sem lehetett kétséges, hogy a franciák Csehszlovákiának és Ausztriának igyekeztek segítséget nyújtani. Nyilvánvaló volt persze az is, hogy a franciák nem kizárólag segítő készségüktől indítatva igyekeztek ezeket a „jószoigálatokat” tenni — noha kétségtelen, hogy a szövetséges csehek felé, de még az osztrákok felé is, politikai gesztusnak is szánták őket —, hanem a francia kereskedőknek biztosítandó búsás haszon mellett, a francia—cseh és a francia—osztrák gazdasági kapcsolatok alakításánál is kamatoztatni akarták.

A hallatlanul súlyos követelések ellenében a francia kormány kompenzációként mindössze annyit ajánlott fel, hogy néhány magyar mezőgazdasági termék — búza, zab, kukorica, ló — franciaországi bevitelére megadja a „percentage de reduction”-t, azaz, a maximális és minimális vámtételek közötti különbség kisebb-nagyobb százalékát kitevő vámkedvezményt. Magyar iparcikkek Franciaországba történő bevételére a francia ajánlat semmiféle kedvezményt nem helyezett kilátásba. Mint Raoul Chélard kereskedelmi attasé — akit a francia kormány az ajánlat további sorsának figyelemmel kísérésével és az előzetes tárgyalások lefolytatásával megbízott — később „megmagyarázta”, azért, mert „a mezőgazdasági országgá alakult magyar államnak természetesen a mezőgazdasági exportra kell helyezni a fősúlyt”.⁵²

A francia ajánlatot a magyar nagyipari burzsoázia nagy megdöbbenéssel fogadta és természetesen azonnal hevesen tiltakozott ellene. Tiltakozása eredménnyel járhatott és járt is, mert a felajánlott francia ellenszolgáltatások a magyar birtokos osztály számára sem jelentettek előnyöket, hiszen a szóban forgó termékekből a világháború előtt sem exportált Franciaországba — ezek a termékek nem bírták el a szállítás költségeit — és ezután se lehetett sok kilátás, hogy velük eredményesen keresse fel a francia

⁵¹ Uo.

⁵² Vö. M. Külker. 1921. dec. 25.

piacot. Így aztán a Bethlen-kormány — amely a franciák erősen kisantant-barát magatartása miatt maga sem látott sok realitást a francia orientációban — nem kapott az ajánlaton, hanem igyekezett elodázni a választ.⁵³

1921 tavaszán a túltermelési válság Olaszországban is nagy méreteket öltött és az olasz kormányzat is erőteljes protekcionizmusra kényszerült.

Mindenekelőtt jelentősen kibővítette addig is alkalmazott tilalmi listáit: behozatali tilalmi listáira elsősorban az ipari késztermékek, a kiviteli listára pedig az ipari nyersanyagok gyors egymásutánban kerültek fel. Tilalmi listára kerültek még a hiányzó élelmiszerek is. Természetesen nem azért, mert ezek behozatalát nehezíteni kívánták, hanem azért, hogy a kormány a behozatalt kezében tarthassa és ezzel megakadályozhassa a spekulációt, amely az élelmiszerszűke miatt Olaszországban is nagyon elburjánzott és nagymértékben növelte az amúgy is erős belső szociális feszültséget.

A behozatali és kiviteli tilalmi listák kibővítése mellett a védekezés fokozására 1921. július 1-én új, erősen protekcionista, úgynevezett maximális-minimális vámtarifát is életbe léptetett. Persze az új vámtarifa is elsősorban az ipari védekezést szolgálta, hiszen az élelmiszerek — elsősorban a gabona és a liszt — felemelt vámtételeit a kormány változatlanul felfüggesztve tartotta

Ugyancsak a védekezés megerősítése diktálta az olasz kormányzat számára azt az elhatározást is, hogy — a magas ipari tételeket tartalmazó vámtarifa ellenére — tarifális szerződéseket senkivel sem köt, nehogy valaki ezek segítségével nyisson rést a kiépített védelmi vonalakon.

A védekezés megerősítése nem oldhatta és nem is oldotta meg Olaszország eredendően súlyos, a válság által pedig még nagymértékben meg is növelt kereskedelmi problémáit.

A mezőgazdasági import-, különösen pedig az ipari exportkényszer lehetetlenné tette az elzárkózás következetes megvalósítását, és roppant erővel szorította az olasz kormányzatot kereskedelmi tárgyalások kezdeményezésére.

A rendkívül szorongatott helyzetbe került olasz uralkodó körök követelésére az olasz kormányzat — amelyet egyébként változatlanul fűtött az ambíció, hogy Középkelet- és Délkelet-Európát olasz vezetés alatt álló politikai-gazdasági blokkba tömörítse,

⁵³ O. L. Küm. gazd. pol. Francia dosszié. Magyar-francia tárgyalások, 1920–21. (A magyar külügyminisztérium körirata a különböző tárcákhoz, 1921. okt. 18.)

amelyből persze Magyarországot sem kívánta kihagyni⁵⁴ — 1921 közepén, a védelmi front megerősítése után fokozott erővel újította meg offenzíváját Délkelet- és Középkelet-Európa gazdasági meg-hódítására.

Természetesen a magyar piac megszerzésére is. Annál is inkább, mert 1921 közepétől a magyar tilalmi rendszer az olasz áruk magyarországi behatolását is olyan mértékben szorította vissza, hogy a magyar—olasz áruforgalom hamarosan úgyszólván semmivé vált. Az olasz statisztikában már külön említést sem nyert és csupán az „egyéb országok” összesítésében lappangott.⁵⁵ Ezért kereste fel tehát Toretta olasz külügyminiszter 1921. október elején Bethlent és adott kifejezést Olaszország azon óhajának, hogy Magyarországgal mielőbb „szorosabbra fűzzék” a gazdasági kapcsolato-kat.⁵⁶

A magyar nagyipari körök természetesen az olasz közeledéstől is félték. Egy-két iparágtól eltekintve⁵⁷ a magyar ipar — legalábbis ekkor — nem rendelkezett olyan késztermékekkel, amelyek az olasz termékekkel Olaszországban versenyre kelhettek volna, viszont az olasz ipari késztermékek esetleges nagyobb mérvű behatolását Magyarországra veszedelmesnek tartották. Sikerült is a Bethlen-kormányt az olasz ajánlat ellen hangolni.

Annál is inkább, mivel a mezőgazdasági termékekre vonatkozó beviteli tilalmakat az olaszok sohasem alkalmazták. Az ország élelmiszer helyzete ugyanis ezt nem tette lehetővé. Hasonlóképpen és ugyanezen okból nem került és nem is kerülhetett sor az agrárvámok aktivizálására sem.⁵⁸ A magyar mezőgazdasági expor-

⁵⁴ Erre vonatkozólag l. O. L. Küm. gazd. pol. 1922 — 109.560.; O. L. Küm. gazd. pol. 1923 — 68.193. 92.586. stb. (A római magyar követtség jelentései.)

⁵⁵ Vö. M. Külker. 1921. júli. 9. Ebben persze némi szerepet játszott az a körülmény is, hogy az olasz ipari protekcionizmus következtében magyar ipari termékek úgyszólván egyáltalán nem juthattak be Olaszországba, élelmiszert pedig Magyarország még nem nagyon tudott szállítani az olaszoknak.

⁵⁶ O. L. Mt. jkv. 1921. okt. 10. (Bethlen miniszterelnök bejelentése a minisztertanácsnak.)

⁵⁷ A magyar maláta például komoly keresletnek örvendett Olaszországban. 1921 júliusától kezdve azonban a maláta 4 aranylírás minimális tétélével szemben a kereskedelmi szerződéssel nem rendelkező országok — így Magyarország is — a 12 aranylírás maximális malátavámat voltak kénytelenek megfizetni, ami a szerződéssel rendelkező országokat legyőzhetetlen előnyhöz jutatta Olaszországban. (Vö. M. Gy. 1921. 13 — 14. sz.)

⁵⁸ Olaszország gabona-importkényszere állandó maradt, ezért az olasz gabonavámok a húszas évek első felében mindvégig felfüggesztve maradtak, az őreleményekre pedig kedvezményes vámok voltak érvényben. (O. L. FM. 1923 — 54 — 45.813. A külügyminisztérium átíratja a földművelésügyi minisz-

tot tehát — ha netalán a magyar birtokos osztály rendelkezett megfelelő készletekkel — olaszországi viszonylatban ez idő szerint semmiféle veszedelem nem fenyegette.

Az olaszok azonban nem nyugodtak bele a magyar kormány tartózkodó magatartásába.

1921 novemberében a portorosei konferencián, pontosabban a konferenciával egyidejűleg kezdeményezett olasz—magyar megbeszéléseken a zsarolással is megpróbálkoztak.

Kapóra jött számukra a második Habsburg-restaurációs kísérlet, és az azt nyomon követő külpolitikai bonyodalom. Az olasz kormány a magyaroknak tett „jószoigálatokért” ellenszolgáltatások követelésére érezte magát feljogosítotttnak — amit nem is rejtett véka alá — és ezúttal már nem érte be azzal, hogy tárgyalási készségét hangoztassa, hanem konkrét kívánságokat terjesztett elő. Mégpedig nem is akármilyeneket.

Azt javasolták, hogy a két kormány, a legnagyobb kedvezmény mellőzésével (! — *R. L.*), kössön egyszerű kompenzációs árucserre egyezményt, a kompenzációs listákat pedig titkos jegyzék formájában rögzítsék (! — *R. L.*), „nehogy azokat a legnagyobb kedvezmény elve alapján más országok is kihasználhassák”.⁵⁹

Az alig megszületett magyar ipari tilalmi rendszert tehát 1921 második felében már komoly támadások érték, ami a magyar ipari köröket arra készítette, hogy a kormánytól megfelelő biztonsági rendszabályok megtételét követelje a rendszer megvédelmezésére. Törekvéseik ezúttal is sikerrel jártak. Ismét csak a gazdasági-politikai körülmények szerencsés alakulása következtében.

6. A TILALMI RENDSZER KISZÉLESÍTÉSE

a) A magyar—német és a magyar—lengyel gazdasági kapcsolatok alakulása 1921 második felében

A Németországgal [1920 közepén kötött legnagyobbkedvezményes kereskedelmi megállapodás kétségkívül elősegítette a magyar ipar talpraállását, a béketermelés problémájának megoldását. Lehetővé tette, hogy a magyar ipar hozzájusson olyan energia-

tériumhoz, 1923. febr. 14.; O. L. FM. 1924—54—80.374. A trieszti és a milánói magyar konzulok jelentései, 1924 aug. 7. és nov. 25.)

⁵⁹ O. L. FM. 1922—54—70.043. (Gébert, kereskedelmi miniszteri osztálytanácsosnak — a megindult tárgyalásokon a magyar delegáció vezetőjének — jelentése, 1921. dec. 10.)

hordozókhoz, nyersanyagokhoz, félkésztermékekhez — szénhez, nyers- és ócskavashoz, kikészített bőrköhhöz, sóhoz, vegyi segédanyagokhoz, vasfélgyártmányokhoz stb. — és beruházási, sőt, sok közfogyasztási cikkhez is, amelyek nélkül az ipari termelés megindítása elképzelhetetlen lett volna, és amelyekhez az adott időben máshonnan hozzájutni nem tudhatott.⁶⁰ Különösen nem olyan olcsón, mint Németországban.⁶¹

A szerződésnek ez a hatása azonban csak rövid ideig volt ilyen egyértelműen előnyös.

Az egyre növekvő német késztermékbehozatal a fokozatosan talpraálló magyar ipar számára hamarosan veszedelmes konkurrenciát teremtett és a béketermelés folyamatának lelassulását eredményezhette. 1921 tavaszán egyenesen katasztrofális következményekkel fenyegetett.

De nemcsak erről volt szó.

A német ipari készárubehozatal fokozódó kiszélesedésével egyidejűleg, a Németországba irányuló magyar kivitel — elsősorban a mezőgazdasági kivitel — egyre inkább lelassult.

A német kormány csak igen kevés gabonát vásárolt külföldön, és azt is elsősorban az Egyesült Államoktól.⁶² Eredménytelenek maradtak a magyar bor németországi bevitelével kapcsolatos magyar kísérletek is — amelyekhez pedig magyar részről nagy reményeket fűztek. Németország, közvetlenül az 1920-as magyar–német egyezmény megkötése után, a borbevitelre meghatározott kontingenst állapított meg, emellett a német borimportőrök nem vásároltak Magyarországon drága bort, ha ugyanakkor Spanyolországtól, Franciaországtól és másoktól is olcsóbban vásárolhattak. A magyar bor tehát fokozatosan kiszorult Németországból.⁶³ Hasonlóképpen alakult több más magyar mezőgazdasági exportcikk helyzete is.⁶⁴ Mindössze a szarvasmarha és néhány egyéb export-

⁶⁰ L. M. Stat. Évk. 1919–1922. évf. adatait. Németország 1921 áprili sától kezdve jelentős könnyítéseket tett a kiviteli tilalmak tekintetében, (Vö. Deutscher Reichsanzeiger und Preussischer Staatsanzeiger. Berlin 1921. ápr. 15.)

⁶¹ A német márka romlása 1923 közepéig állandóan messze a magyar korona romlása előtt járt.

⁶² Vö. O. L. FM. 1921–54–20.242. (A berlini magyar követség jelentése, 1921. jan. 20., 28. és április 27.)

⁶³ Uo.

⁶⁴ Így például a német kormány a magyar–német kereskedelmi egyezmény zárójegyzőkönyvében tett ígérete ellenére közel másfél évig nem engedte be Németországba a magyar paprikát. (Vö. O. L. FM. 1922–54–72.193. A magyar földművelésügyi minisztérium Gyógynövény és Paprika Kirendeltségének panaszja a miniszterhez, 1922. ápr. 14., valamint a földművelésügyi minisztérium átírtára a külügyminisztériumhoz, 1922. ápr. 15.) A magyar

termék — toll, gyapjú, nyersbőr, lóhere- és lucernamag, bab, tojás stb. — szerepelt a magyar kivitelben valamelyest számottevőbb mennyiségben, de azok sem egyértelműen emelkedő mértékben.⁶⁵

Mindezek következtében a magyar—német árucseré mérlege Magyarország rovására hamarosan erősen passzívává vált és a passzivitás állandóan növekvő tendenciát mutatott.⁶⁶

Amennyire örömmel vette a magyar nagyipar a német szenet és a béketermeléshez szükséges egyes német termékeket, annyira aggodott a német késztermékek fokozódó behatolása miatt. Ez az aggodalom különösen 1921 tavaszán nőtt nagyra. Nem kevésbé aggodott azonban a magyar birtokososztály is, amely nagy reményeket fűzött a magyar mezőgazdasági termékek németországi kiviteléhez és aggodalmi szintén 1921 tavaszán nőttek óriásira, amikor már számottevő gabonafeleslegek ígérkeztek Magyarországon és a német kormány magatartása a magyarországi gabonavásárlások tekintetében mit sem változott.

De aggodott a kormány is a kereskedelmi mérleg romlása miatt.

Bár a Németországgal folytatott árucseré alakulása miatt általános lett a panasz, a kereskedelmi egyezmény felmondását mégsem kívánták. A burzsoázia nem merte kockára tenni az olcsó német szenet, nyersanyagot, fegyártmányokat, a birtokos osztály pedig a mégiscsak adódó exportlehetőségeket.

A Bethlen-kormány — mint említettük — a maga részéről is aggodott a kereskedelmi mérleg romlása és ennek pénzügyi következményei miatt, nem akarván a korábbi „fegyverbarátság” teremtette politikai kapcsolatokat kockáztatni, nem mondta fel a szerződést. Egyre inkább arra az elhatározásra jutott azonban, hogy a már életbeléptetett magyar ipari prohibíció megszorításával kísérli meg a németeket a magyar mezőgazdasági termékek németországi bevitelével kapcsolatban elfoglalt magatartásuk megváltoztatására bírni.

követ interveniált, amire hajlandó lett beengedni 10 vagon őrlt magyar paprikát, de csak akkor, ha — ellentétül — a magyarok átvesznek 10 000 liter bajor sört! (Uo. A berlini magyar követ jelentése a külügyminiszternek, 1922. júni 18.)

⁶⁵ Vö. a M. Stat. Évk. 1919—1922. évf. adataival.

⁶⁶ A M. Stat. Évk. 1919—1922. évf. adatai szerint:

	1920	1921
Magyarország behozata	35 097	67 475
Németországból		
Magyarország kivitele		
Németországba	18 311	33 501
Egyenleg	-16 786	-33 974

Az ipari prohibicionizmus megszigorítására szorította azonban Bethlent a magyar—lengyel kereskedelmi kapcsolatok alakulása is.

Az 1921 februárjában megkötött magyar—lengyel egyezményvel a magyar nagyipari burzsoázia kezdettől fogva elégedetlenkedett. A lengyelek, annak ellenére, hogy ipari termékeiket korlátozás nélkül szállíthatták Magyarországra, továbbra sem adtak el szent Magyarországnak. Nyersolajat ugyan szállítottak, de csak az egyezményben megállapított mennyiségben és igen drágán.⁶⁷ Miután az egyezmény fizetésekre vonatkozó tételeivel kapcsolatban is nézeteltérések mutatkoztak,⁶⁸ a magyar ipari körök már 1921 késő tavaszán az egyezmény felmondását és új egyezmény megkötését követelték.

A birtokos osztály azonban a maga részéről nem kívánta az egyezmény felmondását. A magyar kormánynak ugyan nem sikerült elérni a bor lengyelországi bevitelének szabaddá tételét — sőt, a lengyel kormány 1921 májusában a luxuscikknek minősített bor addig is igen magas vámszorozószámát alaposan megemelte⁶⁹ — ennek ellenére az egyezmény mégis némi exportlehetőséget biztosított. Csupán annyit kívánt a kormánytól, hogy ellenakcióhoz folyamodjék.

A Bethlen-kormány ennek megfelelően június végén olyan döntést hozott, hogy a kereskedelmi egyezményt nem mondja fel, de a magyar részről a lengyeleknek engedélyezett behozatali listát érvénytelennek nyilvánítja és felhívja a lengyel kormányt a magyar bor, lengyel textil kompenzáció újabb megvitatására.⁷⁰

Bethlen és a magyar birtokos osztály ettől a lépéstől azt várták, hogy a külkereskedelmi mérleg javítása érdekében mindenáron exportálni kívánó lengyelek a magyar borbevitel ügyében jobb belátásra jutnak. Ebben a reményükben azonban súlyosan csalódtak.

Lengyelország és Németország politikai és gazdasági kapcsolatai a sziléziai kérdés és az azzal kapcsolatosan alkalmazott gazdasági szankciók folytán 1921 közepén rendkívül megromlottak. A Németország elleni lengyel gazdasági szankciók homlokterében éppen az elzárkózás állott, amit az 1921 tavaszán Lengyelországot is elért

⁶⁷ O. L. FM. 1921—54—20.128. (Az 1921. júli. 22-i bizalmas vám- és kereskedelmi konferencia jegyzőkönyve.)

⁶⁸ O. L. FM. 1921—54—20.645. (A Magyar Áruforgalmi Iroda jelentése, 1921. márc. 7.)

⁶⁹ Az emelésre vonatkozólag l. a Monitor Polski. 1921. júni. 9-i számát.

⁷⁰ O. L. FM. 1921—54—20.128. (Az 1921. júli. 22-i bizalmas vám- és kereskedelmi konferencia jegyzőkönyve.)

gazdasági válság és a rohamos ütemű infláció csak súlyosbított.

A súlyos problémákkal viaskodó lengyel kormányzat a bajok orvoslására nem talált más orvosságot, mint a kereskedelmi mérleg javítását, ennek érdekében pedig — miután az export növelésére kevés vagy semmi reménye nem lehetett — a behozatal erőteljes visszaszorítását.

Ilyen körülmények között nem volt meglepő, hogy a lengyel kormány — amely tulajdonképpen maga sem volt megelégedve a magyar—lengyel egyezményvel — nem sietett a magyar kormány felszólításának eleget tenni és a kontingens-egyezmény felülvizsgálása helyett, 1921 december 31-i hatállyal, felmondta azt.⁷¹

A magyar bortermelő birtokosok export gondjaival szemben nagy megértést tanúsító kormánykörök ebben a helyzetben nem volt nehéz meggyőzni arról, hogy a magyar bor számára a magyar ipari behozatal további megszorításával lehet majd utat törni Lengyelországba is.

A legerőteljesebb lökést azonban, amely Bethlent a szélsőséges ipari elzárkózás politikájának elfogadására bírta, a magyar—osztrák, illetőleg a magyar—csehszlovák viszony alakulása adta.

b) A magyar—osztrák és a magyar—csehszlovák viszony elmérgesedése

Az osztrák kormányzat Nyugat-Magyarországgal kapcsolatos magatartását a tilalmi rendszer magyarországi bevezetése egyáltalán nem módosította. Annak ellenére, hogy a Bethlen-kormány, röviddel a tilalmi rendelkezések életbeléptetése után, a nemrégén meghosszabbított kompenzációs egyezményt is felmondta.

A magyar ellenforradalmi körök viszont továbbra is erőltették a revíziós elképzeléseiket Ausztriával szemben.

Az osztrákok kitartása fokozatosan meggyőzte Bethlent arról, hogy a nyugat-magyarországi kérdés a magyar revizionisták eredeti célkitűzéseinek megfelelően nem oldható meg. Ennek megfelelően

⁷¹ O. L. FM. 1921—54—22.254. (Csekonits varsói magyar követ jelentése 1921. júni. 14.) Lengyelország különösen azért méltatlankodott, mert a szállításokat magyar részről monopolizáló szervek — a „Hangya” és a „Futura” szövetkezetek — a különböző élelmiszereket és takarmányokat csak „árukapcsolással” voltak hajlandók szállítani. Például a Futura csak akkor szállított kukoricát, ha a lenyelek bizonyos mennyiségű kölest is vásároltak hozzá. (Vö. O. L. FM. 1921—54—20.221. A Magyar Kereskedelmi Múzeum Áruforgalmi Irodájának jelentése a kereskedelmi és földművelésügyi minisztereknek, 1921. ápr. 30.; továbbá O. L. FM. 1921—54—20.902. A Magyar—Lengyel Kereskedelmi Kamara beadványa a különböző magyar minisztériumokhoz, 1921. ápr. 1.)

a Schober-kormányt arra akarta rávenni, hogy elégedjék meg az Ausztriának juttatott Burgenland egy részével — előbb kétharmadát, majd háromnegyedét volt hajlandó felajánlani — és az átengedett rész kiürítését, átadását ne sürgesse. Sőt, maga járjon el a győztes nagyhatalmakkal annak érdekében, hogy azok se sürgessék azt. Ellenszolgáltatásul, a felmondott kompenzációs egyezmény megújítását és a magyar—osztrák árucseréi igen liberális kezelését kívánta felajánlani.⁷²

Ezeket a terveket, amelyeket még a magyar kormány tagjai is ellentmondóan ítélték meg,⁷³ a Schober-kormány, a megindult tárgyalásokon, rövidesen elutasította. Az osztrák parlament külügyi bizottsága pedig nemcsak az Ausztriának ítélt egész területhez ragaszkodott, hanem annak azonnali átadását is követelte.⁷⁴

⁷² O. L. Mt. jkv. 1921. júli. 29., aug. 1. és 5.

⁷³ A minisztertanácsban, ahol a dolgot előzetesen megvitatták, a földművelésügyi miniszter nagy lelkesedéssel pártolta: a megállapodás — hangoztatta — a mezőgazdaság érdekében multhatatlanul szükséges. Meg egyezés nélkül — úgymond — gabonánkat értékesíthetjük máshol is, de az állatértékesítésünknek „befellegzett”. A kormány kötelessége, hogy a mezőgazdaság (értsd: a birtokos osztály — *R. L.*) számára mentse, ami menthető!

A pénzügyminiszter — pontosabban a pénzügyminisztert a minisztertanácsban helyettesítő és annak nevében beszélő Kállai államtitkár — is azt ajánlotta: kössön végre Magyarország végleges megállapodást Ausztriával, a korábbi kompenzációs egyezményben foglaltak alapján. Még politikai áldozatok árán is, hiszen három oldalról ellenség által körülvéve úgy sem tehet egyebet.

Vélük szemben a kereskedelmi miniszter határozottan elutasította a miniszterelnök elgondolásait. Nem a Nyugat-Magyarországgal kapcsolatos áldozat, hanem az Ausztria felé kezdeményezendő liberális kereskedelem-politikai tervek miatt: nincs igazuk — mondotta — sem a földművelésügyi, sem a pénzügyminiszternek, mert mi vagyunk felül és nem Ausztria! Gabonánk van, iparcikkeinket pedig — szükség esetén — máshonnan is beszerezhetjük. Egy esetleges Bethlen—Schober-paktumra se lehet számítanunk, mert az osztrák parlament ehhez semmiképpen sem fog hozzájárulni. A burgenlandi kérdést — folytatta — egyébként is eldöntötte már a trianoni békeszerződés aláírása és ratifikálása.

Bethlen persze igyekezett a szembenálló feleket csitítani és tervezett ajánlatát a minisztertanáccsal elfogadtatni. Meggyőződése — mondotta többek között —, hogy a Tótföldet, Erdély egy részét és a Bánátot vissza lehet szerezni Németország segítségével (! — *R. L.*), illetőleg olyan kedvező külpolitikai körülmények között, amelyeket csakis Németország teremthet meg. Ezzel szemben a túlnyomó részben német ajkú területek átengedése Ausztriának akár erőszakkal, akár megegyezéssel, bár fájdalmas, de elkerülhetetlen dolog. A maga részéről tehát még ilyen körülmények között is hajlandó Ausztriával gazdasági tárgyalásokat kezdeményezni.

⁷⁴ O. L. Mt. jkv. 1921. aug. 28. (A trianoni békeszerződés ratifikálása — mint már említettük 1921. július 26-án történt meg, életbelépése, a szerződés értelmében, hat hónap múlva, tehát 1922. január 26-án volt esedékes.

A Bethlen-kormány természetesen megtagadta a kérés teljesítését. Arra hivatkozva, hogy a jugoszlávok sem ürítették ki a békeszerződésben Magyarországnak meghagyott baranyai területeket.⁷⁵

Az osztrák kormány erre panasszal fordult az antanthoz és követelte tőlük, hogy szerezzenek érvényt a békeszerződés rendelkezéseinek. Egyidejűleg maga is kísérletet tett arra, hogy a szóbanforgó területet a saját fegyveres erőivel megszállja.⁷⁶

Az osztrák fegyveres erők előnyomulása a magyar ellenforradalmi körök által toborzott irreguláris fegyveres csapatok ellenállásába ütközött. A kirobant bandaharcok miatt az áruforgalom a két ország között teljesen megszakadt.

A konfliktus súlyos következményekkel fenyegetett: a csehszlovák kormány megkezdte a volt magyar Felvidék Magyarországgal határos területeiről a magyar lakosság kiutasítását, a jugoszláv kormány csapatokat vont össze a magyar határon stb.

Végül is a nagyhatalmak léptek közbe. Ultimátumban szólították fel Jugoszláviát Baranya, Magyarországot pedig Nyugat-Magyarország azonnali kiürítésére és átadására. Ausztriát és Magyarországot egyben arra is kötelezték, hogy azonnal kezdjenek tárgyalásokat a kiürítés és átadással kapcsolatos problémák — az állami javakért fizetendő kártérítés, nyugdíj ügyek stb. — megoldására.⁷⁷ Majd — mivel a felhívásnak kevés fogamatja volt, a bandaharcok folytatódtak, a feszültség a két ország között rohamosan nőtt — olasz kezdeményezésre, nemzetközi konferenciát hívtak egybe Velencébe, az elmérgesedett helyzet rendezésére.⁷⁸

A velencei konferencián megállapodás jött létre Ausztria és Magyarország között: Magyarország vállalta a nyugat-magyarországi szabadcsapatok leszerelését, eltávolítását, a terület haldéktalan átadását, Sopron és környéke kivételével, ahol a kiürítést követő nyolc napon belül népszavazással kellett döntenie a hova-

⁷⁵ A Nagykövetek Tanácsa a békeszerződés végrehajtását illetően junktimot létesített a Magyarországnak meghagyott pécs – baranyai háromszög, és az Ausztriának ítélt Burgenland kiürítése és átadása között.

⁷⁶ A nyugat-magyarországi kérdéssel — tárgyalásokkal, eseményekkel kapcsolatban l. még O. L. FM. 1921 – 54 – 22.763. (A magyar külügyminiszter átirata a földművelésügyi miniszterhez, 1921. júni. 10.); O. L. FM. 1921 – 54 – 20.128. (Az 1921. júli. 22-i bizalmas vám- és kereskedelmi értekezlet jegyzőkönyve.); valamint: *Papers and Documents Relating to the Foreign Relations of Hungary*. (Okmányok és adatok Magyarország külügyi kapcsolatairól.) II. köt. Bp. 1946. 783 – 85. old.

⁷⁷ O. L. Mt. jkv. 1921. szept. 2. A Bethlen-kormány — többek között — azzal is indokolta Burgenland kiürítésének megtagadását, hogy Ausztria semmiféle biztosítékot nem adott azoknak a magyar állami javaknak a kárpótlására, amelyek az átadandó területeken voltak találhatóak.

⁷⁸ O. L. Mt. jkv. 1921. okt. 7.

tartozás kérdésében.⁷⁹ Megegyezés jött létre arra nézve is, hogy a két ország között a megrekedt gazdasági tárgyalásokat is elmozdítják a holtpontról.⁸⁰

De még el sem csitulnak a nyugat-magyarországi kérdéssel kapcsolatos izgalmak, és már is újabb politikai botrány zaklatta fel a kedélyeket, kuszálta össze a nemzetközi helyzetet és akadályozta meg, hogy a velencei megállapodások értelmében megkezdődjék a két ország gazdasági kapcsolatainak rendezése: az október második felében kirobbant újabb királypuccs! A csehek mozgósítottak, a jugoszlávok újra csapatokat vontak össze a magyar határon,⁸¹ a velencei konferencia eredményeképpen újra megindult magyar-osztrák tárgyalások és a két ország közötti áruforgalom ismét megszakadt.⁸²

A rendkívül veszedelmessé vált helyzetben, az antant nagyhatalmak sürgető követelésére, a kisantant fegyveres fenyegetésére, a magyar ellenforradalmi körök végre is kénytelenek voltak engedni. A kormány az év végéig fokozatosan kiürítette és átadta Ausztriának a nyugat-magyarországi területeket.

A magyar-osztrák viszony elmérgesedésével egyidejűleg megakadt, sőt visszájára fordult a magyar-csehszlovák viszony javulásának 1921 első felében megindult folyamata is.

Az 1921. évi csehszlovák termés az 1920. évihez képest lényegében nem emelkedett: 24,4 millió mázsáról 24,8 millió mázsára.⁸³ A szükséglet kielégítéséhez tehát továbbra is mintegy 8–10 millió mázsza gabona hiányzott, amit külföldről kellett beszerezni. A különböző kényszerintézkedések — így, 1921 közepétől, a gabona-termés belső forgalmának felszabadítása, gabonataralék gyűjtése, beszolgáltatási intézkedések — ellenére a gabonaprobléma belső megoldása nagy nehézségekbe ütközött.

A tengerentúli gabona ekkor még csak kis mennyiségben állt rendelkezésre, és azt is megdrágították a szállítási nehézségek.⁸⁴

Az élelmiszer szűke, sőt hiánya akadályozta a csehszlovákiai nagyiparosokat abban, hogy a munkabéreket lejjebb tudják szorítani és ezzel az exportpiacokon versenyezni tudjanak.

⁷⁹ Papers . . . II. köt., 522–23. old.

⁸⁰ Uo. III. köt., 202. old. és O. L. Mt. jkv. 1921. okt. 16. (Bethlen beszámolója a minisztertanács ülésén.)

⁸¹ O. L. Mt. jkv. 1921. okt. 22.

⁸² L. O. L. FM. 1921–54–20.123. 21.562. stb.

⁸³ Statistický Přehled. 1921. 12. sz. (1921. dec.)

⁸⁴ A csehszlovák kormány igyekezett még a víziszállítás lehetőségét is felhasználni, de megfelelő saját hajtór hiányában ez csak igen mérsékelt sikerrel járt. (Uo.)

A tavasszal megkötött magyar—csehszlovák liszt-szén kompenzációs egyezmény lehetővé tette volna a csehszlovák kormány gabonatartalék felhalmozására irányuló terveit. A magyar kormány azonban — ismerve a csehszlovák élelmezési helyzetet — a prohibíciós rendelkezések kiegészítéseként, a lisztszállítások lelassításával igyekezett nyomást gyakorolni a csehszlovák kormányra, és a júliusi kompenzációs megállapodások után újra megszakitott politikai tárgyalások folytatását kierőszakolni. Emellett az exportliszt árát 5—6 koronás exportilleték kivetésével kezdetől fogva igen magasra emelték.⁸⁵

A csehszlovák kormány retorzióként a szénszállítmányok akadályozásával válaszolt. Ez azonban nem bizonyult hatékony fegyvernek, mert ekkor már — 1921 második felében — a nyugat-európai szén, főleg a Saar-vidéki szén, a márka és a frank árfolyam-essése és a válságot lezáró pangás következtében lényegesen olcsóbb lett, mint a cseh szén.⁸⁶ Emellett 1921 második felében a magyar széntermelés is megnövekedett, Magyarország számára tehát a cseh szén — ha rendkívül fontos is volt — nem volt olyan életkérdés, mint 1921 elejéig-közepéig.⁸⁷ Így aztán a magyar kormánynak lehetősége nyílt a magas lisztárak kintartására.

A kiéleződött helyzetben 1921 őszén a csehszlovák kormány teljesen leállította a Magyarországra irányuló szénszállításokat, a magyar kormány pedig a lisztszállításokat szüntette be teljesen.⁸⁸

A magyar kormánynak a lisztszállítás leállítására vonatkozó intézkedése rendkívül súlyos helyzetbe sodorta a csehszlovák kormányt. A gabonatartalékolás tervét a csőd szélére juttatta. Amikor pedig október második felében kirobbant a második Habsburg-puccskísérltet, egyenesen katasztrofális helyzetet teremtett számára. A puccs-

⁸⁵ Ez annál súlyosabban érte a csehszlovák kormányt, mert a csehszlovák burzsoázia a válságtól szorongatva, versenyképességének növelése érdekében — tekintet nélkül az élelmiszerkérdés megoldatlanságára — megkezdte a munkabérek leszorítását, ami az armúgy is súlyos szociális feszültséget erősen fokozta, a munkásosztály politikai aktivitását nagymértékben növelte. (Erre vonatkozólag l. a prágai magyar követ 1921. okt. 10-i jelentését. O. L. FM. 1921—54—23.952.)

⁸⁶ Pedig előzőleg a versenyképesség megtartása érdekében a csehszlovák kormány még a szénre bevezetett kiviteli illetéket is eltörölte. (Vö. Prager Tagblatt. 1921. júli. 5. sz.; l. még erre vonatkozólag a magyar külügyminisztériumban 1921. július 22-én megtartott bizalmas vám- és kereskedelmi konferencia jegyzőkönyvét. O. L. FM. 1921—54—20.128.)

⁸⁷ Vö. O. L. FM. 1922—54—70.043. (A magyar pénzügyminiszter átirata a külügyminiszterhez, 1922. jan. 4.)

⁸⁸ Vö. Prager Tagblatt. 1921. okt. 6.

kísérlet hírére ugyanis a csehszlovák kormány mozgósított, a mozgósítás hírére pedig Csehszlovákiában pánikszerű lisztfelvásárlás indult meg. A spekuláció máról holnapra 50–60 százalékkal verte fel a liszt árát és ami még veszedelmesebb volt: a liszt gyorsan eltűnt a piacról. A kormány képtelen volt a hisztériát lecsillapítani. A munkásosztály tüntetett és erélyes rendszabályokat követelt.⁸⁹

A velencei tárgyalásokkal egyidejűleg ugyan valamelyes enyhülés következett be a magyar–csehszlovák viszonyban is — a csehszlovák kormány újra megindította a szén-, a magyar pedig a liszt-szállításokat (valamelyest még a kiviteli illetékeket is csökkentette) —, de a két ország kereskedelmi kapcsolatai továbbra is rendezetlenek maradtak és a kompenzációs szállítások is rendkívül labilis talajon állottak.

A Bethlen-kormány továbbra se mondott le a Csehszlovákiával kapcsolatos politikai célkitűzéseiről, a csehszlovák kormány pedig elzárkózott a politikai engedmények elől. Elzárkózott tehát az elől is, hogy a politikai és kereskedelmi-gazdasági problémák megoldása között junktímot teremtsenek. Arról pedig hallani sem akart, hogy a politikai problémák között a területi probléma — amely pedig a magyar kormány legfőbb követelése volt — egyáltalán a napirendre kerüljön.

A magyar–osztrák és a magyar–csehszlovák viszony ilyen alakulása rendkívül kedvező lehetőségeket teremtett a magyar nagyipari körök számára, a tilalmi rendszer megszilárdítására, sőt kiszélesítésére is. És a lehetőségeket nem is hagyták kihasználatlanul. Egyetlen alkalmat sem mulasztottak el annak hangoztatására, hogy a magyar kormány gazdasági-politikai célkitűzéseit csakis az ipari tilalmi rendszer kitartásával, sőt fokozásával érheti el. A Bethlen-kormány pedig — nem tudván más, hatékonyabbnak minősíthető fegyvert találni — egyre inkább magáévá tette ezt az álláspontot.

c) Újabb kormánygesztusok az ipari prohibicionizmus kiszélesítésére

A magyar ipari elzárkózás erősödésének első jeleként, 1921 nyár végétől — kategóriánként más-más mértékben — meggyor-

1 ⁸⁹ Vö. Prager Tagblatt. 1921. okt. 23., 24., 26.; Prager Abendzeitung. okt. 26., nov. 4. (Ez utóbbiban I. Šrba közlelmezési miniszter nyilatkozatát.) Erről számol be a prágai magyar követség 1921. okt. 27-i jelentése is. (O. L. FM. 1921–54–23.997.)

sult a vámfelpénzek emelése.⁹⁰ Novembertől a vámfelpénzkategóriák száma is szaporodott. Ettől kezdve lépett érvénybe az A, B, C és ezeken felül, az úgynevezett „aranyparitásos” kategória.

Az aranyparításra emelt vámtételek az olyan árukra vonatkoztak, mint például a pamutfonalak, a nyers és fehéritett pamutszövetek, a gyapjuszövetek, a talpbőrök, felsőbőrök, cipészárúk, szappan, gyufa stb. Tehát túlnyomórészt ipari késztermékekre. Az alacsonyabb vámfelpénzkategóriákban az ipari késztermékekből végül is csak azok maradtak, amelyek további feldolgozásra valók voltak, és belföldön egyáltalán nem készültek. A belföldön is előállítható iparcikkek csaknem mind a legmagasabb, az aranyparításos kategóriába kerültek.

A kormány — helyesebben és pontosabban: a pénzügyminiszter, méginkább a kereskedelmi miniszter — a rendeletekben előírt vámfelpénz fizetési kötelezettség alól csak ritka esetben adott felmentést. Így például a Magyarországon nem gyártott, de a gyáripari termeléshez feltétlenül szükséges ipari vagy a Magyarországon nem gyártott mezőgazdasági gépek behozatala esetén.⁹¹

Természetesen nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a vámfelpénzek emelése sem nyújtott elég hatékony védelmet a magyar iparnak. Legfeljebb egyes iparágaknak, azoknak, amelyek számára a világháború előtt az osztrák ipar kért és kapott védelmet az 1906-os vámtarifában. De a vámfelpénz ezek számára sem nyújthatott nagy védelmet, hiszen az aranyparításig emelt vámok is csak a világháború előtt jelentettek számottevő akadályokat a külföldi áruk behatolásának útjában, a világháború után már nem. Az 1906-os közös — vagy, ami ezzel teljesen azonos volt, az 1907-es magyar — vámtarifa azonban azoknak az iparágaknak, amelyek számára a magyar nagyipari burzsoázia most, a világháború után, az önállóvá vált Magyarországon kívánt erőteljes védelmet biztosítani, még annyit sem nyújthatott, mint az előbb említetteknek. Még akkor sem, ha termékeiket az aranyparításos kategóriába sorolták is.

A nagyipari körök tehát nem elégedtek meg a vámok aranyparításra emelésével, hanem ennél jóval többet, hatékonyabb, való-

⁹⁰ 1921 szeptemberében már így festett:

kategória	május 26.	szept. 4.
	szorzószám	
legalacsonyabb	12	12
középső	20	20
legmagasabb	35	60

(Bp. Közl. 1921. szept. 30.)

⁹¹ O. L. Mt. jkv. 1921. aug. 11., 26.

ságos védelmet kívántak. Főleg azokban az iparágakban, amelyeknek — megítélésük szerint — jövője lehetett Magyarországon. Ezért a vámfelpénzek emelésével kapcsolatos erőfeszítésekkel egyidejűleg, szívós és kemény harcot folytattak a tilalmi rendszer megszigorítása terén 1921 júniusában elért eredmények kiszélesítéséért is.

Az előzőekben vázolt körülmények között, 1921 nyár végétől, valóban egyre-másra kerültek a tilalmi listára azok a termékek, amelyek elsősorban a csehszlovák és az osztrák ipar legfontosabb exporttermékei voltak, és amelyek addig uralhatták a magyar piacot. Amelyeknek Magyarországból való kiszorítása a magyar ipari körök legfőbb célkitűzései közé tartozott.

A tilalmi rendszer megszigorításának ellenzői nem akartak belenyugodni e folyamatba. Az ellenoffenzívának azonban csak egyszer volt némi eredménye: a Budapesti Kereskedelmi és Ipar-kamara egy 1921 kora őszen megtartott értekezletén a tilalmi listák bővítésének ellenzői rávették a Gyáriparosok Országos Szövetségét egyes cikkeknek a tilalmi listáról való törlésére, és ennek alapján a kormány revideálta is addigi rendelkezéseit.⁹² De a nagyiparosok meghátrálása csak átmeneti volt. 1921 végén újabb erőteljes akciót indítottak, nemcsak a júliusi tilalmi lista visszaállítására, hanem további kiszélesítésére is. „A mai rendszertől — szögezte le a Gyáriparosok Országos Szövetsége — addig eltérni, amíg a szomszéd államok az elzárkózásnak egy sokkal fokozottabb rendszerét léptették életbe, mint mi; szabadon beengedni a cseh iparnak velünk erősen konkurráló termékeit, mielőtt mi, a magunk termékeivel eljuthatnánk a tőlünk keletre fekvő országokba, azt mi a legvétkesebb, legkönnyelműbb politikának tartanánk.”⁹³ És a folyamat ettől kezdve állandóan előre haladó tendenciát mutatott.

Egy ideig a nagyiparosok még az új vámtarifa tető alá hozásának ügyét is napirenden tartották. A Gyáriparosok Országos Szövetsége kebelében alakult Vámpolitikai Központ lázas sietséggel folytatott megbeszéléseket az egyes iparágak képviselőivel, gyűjtötte az adatokat, véleményeket, előterjesztéseket és igyekezett gazdasági közhangulatot teremteni törekvései elfogadtatásához. „A kereskedelmi mérleg deficitjét másképpen eltüntetni nem lehet — ”magyarázta” a Szövetség képviselője a kereskedelmi miniszteriumban tartott egyik értekezleten —, mint úgy, hogy minden erőnkkal igyekszünk iparilag egészen a saját lábunkra állni, s meg

⁹² Vö. M. Gy. 1921. 18–19. sz.

⁹³ M. Gy. 1922. 1. sz.

kell teremtenünk az ipari autarchia feltételeit, legalábbis azokat a feltételeket, amelyeknek megteremtése tőlünk függ. Ehhez pedig a magyar védővámok adják meg a lehetőségeket.⁹⁴ Egyidejűleg a magyar birtokososztálynak is „figyelmébe ajánlotta” a magas ipari védővámokat, mint olyan eszközöket, amelyekkel a magyar mezőgazdasági termékek számára a későbbiekben „zöld utat” lehet biztosítani a külső piacokra.⁹⁵

Mondanunk se kell, hogy a magyar nagyiparosok a vámtarifát elsősorban mint a belső piac védelmét szolgáló eszközt szorgalmazták, de már ekkor sem kizárólag erről volt szó. Azt remélték, hogy a magas védővámok segítségével sikerülni fog Magyarországon olyan magas monopolárakat teremteni, ily módon olyan monopolprofitokra szert tenni, amelyek a magyar ipari dömping lehetőségeit is megteremthetik.

Még inkább remélték, hogy a magas védővámok segítségével a külföldi tőke befektetéseit is ösztönözhetik.

A vámtarifa körüli lázas tevékenység azonban az év vége felé úgyszólván teljesen abbamaradt. Ebben szerepet játszott az a körülmény is, hogy a birtokososztály szintén megkezdte ellenakcióját — 1921. november közepén az Országos Magyar Gazdasági Egylet újra életrehívta az 1914 óta szünetelő Magyar Mezőgazdasági Vámpolitikai Központot, amely aztán szintén élénk tevékenységbe kezdett⁹⁶ —, a legfőbb ok mégis abban jelölhető meg, hogy a tilalmi rendszer, az év végén újra megindult inflációval egybefonódva, teljes egészében helyettesítette a vámtarifát, sőt hatékonyabbnak is bizonyult annál.

Ehhez járult még, hogy egyidejűleg egyre inkább növekedett a tőkés érdekképviselői szervek operatív tevékenysége a külkereskedelemben — pontosabban a behozatali és kiviteli engedélyezés — terén. 1921 végére a Gyáriparosok Országos Szövetségének sikerült elérnie a kormánynál, hogy csaknem minden iparágban a Szövetség keretébe tartozó érdekképviselők nyertek megbízást az export-import engedélyek kiadására.⁹⁷ Az úgynevezett Külkereskedelmi Bizottságok a kereskedelmi minisztérium „ellenőrzése” alatt állottak és működtek, de bennük a döntő szó a nagyipar képviselői kezében volt.

⁹⁴ M. Gy. 1921. 13–14. és 17. sz.

⁹⁵ Uo.

⁹⁶ O. L. FM. 1921–54–21.019.; Köztelek. 1921. nov. 19.; az OMGE 1920–21. évi jelentése. (12. old.)

⁹⁷ Vö. a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1921. okt. 18-i teljes ülésének jegyzőkönyvével. A Külkereskedelmi Bizottságokra vonatkozólag l. még *A magyar ipar.* (Szerk. Árvay János.) Bp. 1941. c. gyűjt. munkát 467. old.

A Külkereskedelmi Bizottságok rendszere — különösen ezek számának 1921 végére bekövetkezett megnövekedése után — jelentős mértékben segítette elő a magyarnagyiparosok protekcionista célkitűzéseinek valóra váltását. Hogy milyen eredményesen működött, arra nézve elegendőnek látszik megemlíteni, hogy a bizottságok csupán 1921-ben több mint 30 000 kérelmet bíráltak el — a kérelmek, teljesítésük esetén, 577 000 vagon árut mozgattak volna meg —, de csak 5 százalékkukat teljesítették.⁹⁸

II. KÍSÉRLETEK A MAGYAR EXPORT PROBLÉMÁJÁNAK MEGOLDÁSÁRA

1. AZ ELSŐ SZÁMÚ „CSODASZER”: AZ INFLÁCIÓ

a) Az export-probléma kibontakozása

1921 közepe fordulópontot jelentett az önállóvá vált Magyarországnak gazdasági fejlődésében. Ekkorra mind a mezőgazdaság, mind az ipar túljutott a háborút követő káosz állapotán és ezzel mindkettő számára most már az értékesítés problémája került az előtérbe.

Az 1921-es nyár a világháború utáni első jó gabonatermést hozta. A készletek ismét meghaladták a belső vásárlóképes fogyasztást, a birtokososztály szemben találta magát az annyira rettegett értékesítési problémával. Annál is inkább, mert egyidejűleg világszerte nagyon jó termést takarítottak be, és a világpiacon — a jó termés következményeképpen — megindult az öldöklő verseny a vásárlókért, a verseny eredményeképpen pedig esni kezdtek a gabonárak.

A magyar birtokos osztály most került csak igazán szembe a tilalmi rendszerrel, hiszen ez elsősorban azokkal az országokkal szemben érvényesült, amelyek a magyar mezőgazdaság legfőbb vásárlói voltak, vagy lehettek, és félt volt, hogy ezek hasonlóképpen elzárkóznak majd a magyar mezőgazdaság termékei elől. Erre — azok eddigi magatartása alapján — minden valószínűség megvolt.

Még nehezebb helyzetbe került a magyar nagyipar.

Mint említettük, 1921 közepére a magyar ipar is talpraállt. A prohibíciós rendszer bevezetése és fokozatos kiszélesítése — feltéve, hogy a kormány következetesen alkalmazza is — a továbbiakban erőteljes lökéssel segíthette elő annak gyors kibontakozását is.

⁹⁸ Vö. M. Külker. 1922. júni. 10., okt. 25.

Ugyanakkor az ellenforradalmi rendszer politikai-gazdasági viszonyainak — a nagybirtokrendszernek és a nagybirtokos osztály politikai-gazdasági vezetőszerének — változatlan fenntartása esetén a belső piac megfelelő gyorsaságú bővítése lehetetlen volt. A magyar nagyipari burzsoázia elég világosan látta ezt, és — miközben nagy örömmel vette az ipari védekező front kiépítését — minden tőle telhetőt igyekezett megtenni az ipari exportlehetőségek megteremtésére is. Ezek az erőfeszítések azonban sikertelenek maradtak.

A magyar ipar legfőbb külső vásárlói ebben az időben Jugoszlávia, még inkább Románia lehettek volna. De ipari exportunk számára az utat éppen e két országba volt csaknem lehetetlen megnyitni.

Jugoszláviával addig egyáltalán nem sikerült Magyarország kereskedelmi kapcsolatait rendezni. A jugoszláv kormányzat változatlanul kitartott amellett a meggyőződése mellett, hogy a trianoni békeszerződésben Jugoszláviához csatolt, volt magyar területeknek az új állam kereteibe való beépítése csak úgy lehetséges gyorsan és biztosan, ha azokat Magyarországtól nemcsak politikailag, hanem gazdaságilag is hosszabb ideig elzárja.

Emellett a jugoszláv uralkodó körök továbbra is makacsul ragaszkodtak ahhoz a tervükhöz, hogy Pécset és a Pécs környéki bányavidéket megszerzik maguknak. 1921 augusztusában ugyan — az antant nagyhatalmak kifejezett követelésére — kiürítették a szóban forgó területeket,⁹⁹ de a kiürítésről szóló jegyzőkönyvet nem írták alá — ezt évekig elszabotálták — azaz: jogilag nem ismerték el a kiürítést, hanem fenntartották igényüket a kiürített területekre és csak a kedvező lehetőségeket várták, hogy újra megszállják azokat.

Jugoszláviához hasonlóan Románia is kitartott az elzárkózás mellett Magyarországgal szemben. Hozzá kell azonban tenni, hogy nemcsak Magyarországgal szemben.

A román elzárkózás fenntartásának alapvető oka továbbra is az volt, hogy a román uralkodó körök fel akarták számolni azokat

⁹⁹ Pécs és a Pécsvidéki szénterület jugoszláv katonai megszállása hivatalosan 1921. augusztus 20-ig tartott. Ettől kezdve egy, a trianoni békeszerződés rendelkezései értelmében kötött szerződés alapján folyt a pécsi szén szállítása Jugoszlávia részére. (Vö. O. L. Mt. jkv. 1921. szept. 16.) A Duna-Gőzhajózási Társaság napi 100 vagon szenet szállított, amelyért a jugoszlávok pár hónapig fizettek, 1922. január 21-től kezdve azonban a fizetést megtagadták, és a Jóvátételi Bizottság határozata alapján, a jóvátételi számlán vették igénybe a szenet. A magyar kormány — bármily nehezeére esett is (a DGT szállításait neki kellett kifizetnie) — kénytelen volt vállalni a terheket egészen 1925-ig. (Vö. O. L. Mt. jkv. 1922. febr. 3., júli. 1., szept. 29. stb.)

a kapcsolatokat, amelyek a békeszerződések alapján Romániához csatolt területek és a régi anyaországok között korábban fennállottak. De e mellé a döntő politikai indíték mellé egyre inkább odasorakoztak különböző gazdasági érdekek is, amelyek Romániát, egyre gyorsuló ütemben szorították a protekcionista gazdaságpolitika irányába.

A román mezőgazdaság a világháború alatt nagymértékben visszaesett és a visszaesés a háború után csak fokozódott.¹⁰⁰ Ennek megfelelően természetesen a román mezőgazdaság exportképessége is nagymértékben csökkent.¹⁰¹ Az exportképesség visszaesése rendkívül súlyosan érintette az ország kereskedelmi, illetőleg fizetési mérlegét, következőképpen rontotta az amúgy is rossz valutáját.

A román kormányzat ezen a helyzeten úgy igyekezett változtatni, hogy 1921 augusztusától bevezette a részleges gabonaexport monopóliumot — ez azt jelentette, hogy az egész gabonaexport 50 százalékát az állam bonyolította le —, decembertől kezdve pedig az egész gabonaforgalmat zárolta és állami kezelésbe vette.¹⁰² És, hogy az állami export számára megfelelő gabonamennyiségeket biztosítson, fenntartotta és megszigorította a háború alatt bevezetett kötelező gabonabeszolgáltatást — persze maximum árakon —, sőt, kíméletlenül rekviráltatott is.¹⁰³

A kivihető búza, illetőleg lisztmennyiség azonban, a beszolgáltatás elszabotálása, sőt a vetésterületek csökkentése következtében, nemcsak, hogy nem növekedett, hanem egyenesen csökkent.

¹⁰⁰ A román mezőgazdaság világháború utáni termelésére, exportjára vonatkozólag: P. H. Seraphim: *Rumänien. Osteuropäische Länderberichte*. Dessau, Band II. (1927. május. 47. old.); továbbá Sering: *Die agrarischen Umwälzungen im Ausserrussischen Osteuropa*. Berlin und Leipzig, 1930. 390. old., valamint a Magyar Áruforgalmi Iroda 1922. aug. 14-i jelentését. (O. L. FM; 1922—54—70.968.) A visszaesés háború utáni folytatódását nem lehetett kizárólag a háború okozta veszteségekkel magyarázni, hiszen más országok, amelyek szintén — és legalább olyan mértékben, mint Románia — ki voltak téve a háborús pusztításoknak (például Jugoszlávia, vagy Lengyelország is) viszonylag rövid időn belül, de mindenképpen rövidebb idő alatt, mint Románia, legalábbis oly mértékben kiheverték veszteségeiket, hogy a mezőgazdasági termelésük elérte, vagy erősen megközelítette a háború előtti szintet. Nyilvánvaló, hogy a földreform körüli bonyodalmaknak, huzavonának, bizonytalanságnak, erőszakoskodásoknak is nagy szerepük volt a nagyarányú visszaesésben.

¹⁰¹ A román gabonakivitel alakulására nézve l. a román pénzügyminisztérium kiadásában megjelenő időszakos közelményeket: „Exportation des principaux produits de la Roumanie, pendant la 1920—23.”

¹⁰² Erre vonatkozólag. Zichy—Rubidó bukaresti magyar követ 1921. szeptember 10-i jelentését. (O. L. FM. 1921—54—23.564.), valamint a Monitorul Oficial. 1921. dec. 1., 1922. júli. 8. és 9. számait.

¹⁰³ Uo.

A román kormányzat, amelyet a kereskedelmi és fizetési mérlegek veszedelmes romlása, és persze az ezekből következő egyéb súlyos gazdasági problémák rendkívül aggasztottak, miután e problémákat az export növelésén keresztül képtelen volt megoldani, szükségképpen arra kényszerült, hogy a megoldást az import visszaszorításával, ennek sikeres megoldása érdekében, tehát mindenekelőtt az ipari termelés támogatásával kísérelje meg.

A megnövekedett Románia ipari nyersanyag- és energia-bázisa erre lehetőséget is nyújtott. Növelte az iparosítás objektív lehetőségeit a nagytömegű olcsó munkaerő.

De a román iparosítás nemcsak ezekre a kedvező feltételekre támaszkodhatott, hanem az állam aktív, támogató beavatkozására is.

Már 1920-ban, amikor pedig a még nem kifejezetten burzsoábarát Avarescu tábornok állt a kormány élére,¹⁰⁴ két iparfejlesztési törvény is tető alá került.¹⁰⁵ 1921 tavaszán — a túltermelési válság európai teljes kibontakozásakor — a kormány Románia összes korábbi tarifális kereskedelmi szerződéseit felmondta, újabbakat pedig egy országgal sem volt hajlandó kötni, legfeljebb egyszerű legnagyobbkedvezményes megállapodásokat.¹⁰⁶ Július 1-én új, az eddiginél jóval magasabb vámtételeket tartalmazó vámtarifát léptetett életbe.¹⁰⁷ Egyidejűleg a vámtarifánál is súlyosabb akadályokat állított az ipari behozatal elé a szigorú behozatali tilalmi listákkal.¹⁰⁸ A leghatékonyabb védelmet mégis talán azzal

¹⁰⁴ Avarescu tábornok, a gazdagparasztságot és a kispolgárságot tömörítő Néppárt képviselője volt.

¹⁰⁵ Az iparfejlesztő törvények az újonnan alapított gyárak részére hosszabb adómentességet, 90 évre ingyen telket, ingyen vízienergiát adtak, biztosították az üzemekhez szükséges gépek, felszerelések, nyersanyagok vámmentes behozatalát, sőt 45 százalékos vasúti szállítási kedvezményt is adtak ezek számára. Kiviteli engedélyeket elsősorban gyárak kaptak, állami szállításoknál a hazai gyárakat még akkor is előnyben részesítették, ha a hazaiak 20 százalékkal drágább ajánlatokat tettek. (Vö. Gyulay Tibor kamarai ügyvezető titkár jelentése a bukaresti magyar követség közvetítésével, 1922. júni. 22. O. L. Küm. gazd. pol. 1922 — 110 — 75.376.)

¹⁰⁶ O. L. Küm. gazd. pol. Román dosszié, 117. csomó. Vegyes „E”. (Zichy — Rubidó, bukaresti magyar követ 1922. máj. 15-i jelentéséből.)

¹⁰⁷ Maga a vámtarifa nem volt éppen leküzdhetetlen akadály a külföldi ipari termékek számára. Még azzal sem, hogy a vámtarifát egyes esetekben a vámtételekkel azonos nagyságú, egyes esetekben azokat jóval meghaladó fényfűzési illetékekkel, illetőleg azzal tették hatékonyabbakká, hogy a vámfizetést aranyban követelték. (Vö. Monitorul Oficial. 1921. okt. 11.)

¹⁰⁸ A román kormány nekibuzdulása persze a nyugati tőkésék felé nem sok sikerrel járt, mert azok ellentámadásba mentek át, és egyre-másra csikartak ki tőle — a kereskedelmi mérleget nagyon féltő, és minden áron ipar-

biztosította a román iparnak, hogy a szükségtelennek minősített import számára nem bocsátott rendelkezésre elegendő vasúti kocsit vagy mozdonyt.¹⁰⁹

A román elzárkózás továbbra is különösen Magyarország irányában volt erős. Elsősorban persze politikai, de egyre inkább gazdaságpolitikai meggondolásokból is.

A román iparosítási program végrehajtása során, a román kormányzat nem utolsósorban éppen a magyar ipar versenytől tartott. Attól tartott, hogy a közelség, a korábbi erdélyi kapcsolatok révén, a magyar ipari termékek nyomulhatnak be Romániába a legkönnyebben — és nemcsak Erdélybe, hanem Erdélyen keresztül az úgynevezett ókirályság (a Regát) területére is — és versenyükkel komolyan gátolhatják a román ipar kibontakozását. A román kormányzat tehát nem utolsósorban éppen a magyar ipari termékek behatolását tartotta szükségesnek a lehető legminimálisabbra korlátozni, esetleg teljesen megakadályozni.¹¹⁰

védelemre berendezkedni törekvő román kormánytól! — újabb és újabb beviteli engedélyeket. Méghozzá nem utolsósorban luxuscikkekre] is! Erre különösen jó lehetőségeket nyújtottak a nyugati tőkéseknek azok a kölcsönök, amelyeket Románia sorozatban vett fel tőlük. Az 1921-ben Svájc-tól felvett 40 millió svájci frank kölcsönnek (az úgynevezett „Titulescu-kölcsönnek”) például csak egynegyed részét kapta meg Románia pénzben, háromnegyed részét pedig ipari készáruban. (O. L. Küm. gazd. pol. Román dosszié, 117. csomó, Vegyes „E”. Zichy—Rubidó, bukaresti magyar követ jelentéséből, 1922. máj. 15.) L. még: M. Külker. 1921. nov. 12.

¹⁰⁹ Ezt a segítséget annál könnyebben adhatta, mert a román közlekedési apparátus a húszas évek első felében rendkívül leromlott állapotban volt. Különösen nagy volt a vagonhiány. A román vasút csak a roncokat selejtezte ki és olyan kocsikat járatott, amelyek életveszélyesek voltak. (O. L. Küm. gazd. pol. Román dosszié, 117. csomó. Vegyes „E”. Zichy—Rubidó bukaresti magyar követ 1922. máj. 15-i jelentése.)

Jellemző volt a román vagonhiányra, hogy idegen országoknak ideiglenesen Romániában tartózkodó vagonjait is felhasználták saját fuvarozási célokra. Így például azokat a kocsikat is, amelyeket a romániai magyar tűzifa-import elősegítése céljából a Magyar Államvasutak román területre átküldött. Ezeket a kocsikat előbb saját belföldi, sőt külföldi szállításaik lebonyolítására használták fel, és csak azután küldték vissza Magyarországra a megrendelt tűzifával. (Vö. O. L. Küm. gazd. pol. Román dosszié, 112. csomó. 3. Vegyes, A. 1—4. Feljegyzés a magyar—román kereskedelmi tárgyalások előkészítéséről, 1922. okt. 20.)

¹¹⁰ A román kormányzat elzárkózására jellemző volt, hogy még a vasúti forgalom rendezésére sem volt hajlandó. A magyar kormány kezdeményezésére 1921. július 13-tól 17-ig Aradon, majd ugyanez év október 10-től 14-ig Nagyváradon folytak ugyan tanácskozások erre vonatkozólag, de a román delegáció mindig elszabotálta a határozathozatalt, sőt, amikor a magyar kormány emiatt panasszal fordult a Népszövetséghez, a románok ott is elszabotálták a dolgot úgy, hogy semmiféle érdemleges döntés

A magyar burzsoázia viszont türelmetlenül várta a magyar—román gazdasági kapcsolatok mielőbbi rendezését. A román nyersanyagok és fogyasztó piacok — nem utolsósorban éppen a román iparfejlesztés beruházási programja — különösen sürgetővé tették a tárgyalások felvételét és a kereskedelmi megállapodás megkötését a román kormánnyal.

A magyar kormányok — már 1921 tavasza előtt is — keresték az alkalmat a tárgyalásokra. Erre törekedett természetesen a Bethlen-kormány is, melyet elsősorban az Erdély-kérdés és az erdélyi magyar nagybirtokok sorsa érdekelt. A Bethlen-kormány tehát mindenekelőtt politikai kérdésekről akart tárgyalni,¹¹¹ és csak azokhoz kapcsolva, azoknak alárendelve, gazdaságpolitikai kérésekről.

Ehhez a magatartáshoz járult, hogy a magyar birtokos osztály egyáltalán nem kívánta „elsietni” a gazdasági kapcsolatok rendezését Romániával. Ellenkezőleg, igyekezett azt minél távolabbi időpontra kitolni. A magyar birtokos osztály — ugyanúgy, mint a világháború előtt, és ugyanazokból az okokból kifolyólag — erősen tartott a román mezőgazdasági termékek versenytől.

A magyar nagyiparnak a prohibíciós rendszer kiépítésével egyidejűleg nem is nyílt lehetősége utat törni e legtermészetesebb külső nyersanyag és fogyasztó területeire.

A magyar nagyipari burzsoáziának exportpiacok szerzésére irányuló sikertelen erőfeszítéseivel kapcsolatban nem lehet e helyen említés nélkül hagyni egy rendkívül jellemző kísérletét és a Bethlen-kormánynak ezzel kapcsolatos magatartását.

Alapvető politikai nézetei ellenére a magyar burzsoázia 1921-ben megkísérelt gazdasági kapcsolatra lépni Szovjet-Oroszországgal. Ezzel a lépésével mindenekfelett nyersanyaghoz szeretett volna jutni, de nem utolsósorban széles értékesítési lehetőségeket keresett.

Mivel az ellenforradalmi rezsím politikai okokból nem vállalkozott arra, hogy a szovjet kormánnyal hivatalos jellegű, államközi tárgyalásokat kezdeményezzen, nehogy ezzel de facto elismerje

nem született. (Vö. O. L. Küm. gazd. pol. Román dosszié, 112. esemő, 3. Vegyes, A. 1—4. Feljegyzések a magyar—román kereskedelmi tárgyalások előkészítéséről, 1923. okt. 25. és a magyar kormány jegyzéke a Népszöveghez, 1925. okt. 30.) A vasútpolitikai tárgyalásokra nézve l. még ugyanott Gömöri-Layml László miniszteri tanácsos, a magyar külügyminisztérium 2. osztálya vezetőjének feljegyzéseit, 1923. november 24-én.

¹¹¹ Ilyenek voltak: mindenekelőtt a román földreformmal kapcsolatos egyes román intézkedések felülvizsgálata és megváltoztatása. Emellett az általános amnesztia, a nyelvhasználat, a közoktatás kérdései, a tisztviselő kérdés stb. (Vö. O. L. Küm. gazd. pol. Román. dosszié, 117. esemő, Vegyes „E”. A magyar külügyminisztérium gazdaságpolitikai osztályának előterjesztése, 1922. aug. 16.)

a szovjet hatalmat, a magyar ipari érdekképviselőt maga tett kezdeményező lépéseket a magyar—szovjet gazdasági kapcsolatok kiépítésére.

Az első kísérletre 1921 őszén került sor, amikor is Fenyő Miksa a Gyáriparosok Országos Szövetségének ügyvezető igazgatója Berlinbe utazott és ott igyekezett felvenni a kapcsolatokat a szovjet kereskedelmi kirendeltséggel.¹¹² Ez a kísérlet azonban — noha a szovjet kormány részéről is meg volt a hajlandóság a kereskedelmi kapcsolatok felvételére, magyar áruk átvételére és orosz nyersanyag szállítására — a kölcsönös tapogatózáson túl még nem jutott.¹¹³

A magyar burzsoázia — látva, hogy exporttörekvéseit a kereskedelmi diplomácia normális eszközeivel megoldani képtelen — más úton-módon igyekezett céljait elérni.

b) Infláció és export-láz

Hegedűs pénzügyminiszter — mint többször említettük — a valutaromlás megállítását, sőt a korona árfolyamának emelését tartotta egyik legfontosabb feladatának. Ennek megfelelően 1921 késő tavaszán és nyarán is arra törekedett, hogy a korona tavasszal elért árfolyamát legalábbis stabilizálja.

Hegedűs koncepciójával a burzsoázia addig sem értett egyet. A korona romlása mint vásárlókat hátrányosan érintette ugyan őket, hiszen a szükséges külföldi termékekhez drágán és csak külföldi fizetési eszközök ellenében juthattak. (Előnyösen tehát csak olyan országokban vásárolhattak, amelyeknek valutája még a magyarnál is rosszabb volt.) Emellett a kétségtelenül nagy hátrány mellett azonban — amelynek egy részét a magyar ipari burzsoázia viszonylag könnyen elhárította, amennyiben mint eladó, lehetőleg idegen, kemény valutában számlázott és fizettetett (tehette, mert a világháború során bevezetett kötött devizagazdálkodást Hegedűs

¹¹² O. L. Küm. gazd. pol. 1921. Orosz dosszié, 100. csomó.

¹¹³ Megjegyzendő, hogy a magyar kormány a tőkés kísérleteit nem fogadta nagy „lelkesedéssel” és különösebben nem is támogatta. Megelégedett annyival, hogy rendelkezésükre bocsátotta a külföldi magyar követéségek és konzulátusok jelentéseit, amelyekben ezek az őket fogadó ország és Szovjet-Oroszország közötti gazdasági kapcsolatokról számoltak be. Néha tanácsokat és utasításokat is adtak a Gyáriparosok Országos Szövetségének. Ennél többre azonban a kormány nem nagyon vállalkozott. (Vö. O. L. Küm. gazd. pol. Orosz dosszié, 100. csomó, és O. L. Mt. jkv. 1922. dec. 1.)

1920 végén megszüntette, anélkül, hogy a devizagazdálkodást más módon szabályozta volna) — a romló valutának igen előnyös kereskedelempolitikai hatásai is voltak.

Mindenekelőtt útját állta a külföldi késztermékek beáramlásának. És a magyar nagyiparosok 1921 tavaszán és ettől kezdve egyre inkább úgy találták, hogy a vásárlások során jelentkező hátrányok lényegesen kisebb károkat okozhatnak, mint amennyi haszon a védelemből származhat számukra.

De nem csak erről volt szó.

A magyar valuta árfolyamának emelkedése megnehezíthette, esetleg teljesen megakadályozhatta a magyar ipari késztermékek exportját, ezzel szemben a romlása jelentősen előmozdíthatta azt.

1920 végéig, 1921 elejéig ez a szempont meglehetősen alárendelt volt a magyar burzsoázia számvetésében, hiszen számottevő, exportra alkalmas késztermékekkel nem nagyon rendelkezett. 1921 tavaszától azonban elengedhetetlenül szükségessé vált az exportlehetőségek biztosítása.

A burzsoázia tehát 1921 tavaszától erőteljes harcot kezdeményezett Hegedűs stabilizációs törekvései ellen.

„A következőkben — vonta le a tavaszi árfolyamemelkedés konzekvenciáit a kereskedelmi miniszter áprilisi ankétján Fenyő Miksa — tartózkodni fogunk minden olyan tanácstól, hogy miként, milyen időszakban javuljon a korona, azt sem fogjuk kérni a kormánytól, hogy gondoskodjék a korona értékének stabilizációjáról.”¹¹⁴

Pár nappal később Mátyás Jenő, a Gyáriparosok Országos Szövetségének másik vezető funkcionáriusa, az érdekképviselőt nagyválasztmányi ülésén intézett támadást a stabilizációs kísérletek ellen: „Ne felejtsük el, hogy a magyar ipar versenyképességét eddig (értsd: 1921 tavaszáig — *R. L.*) csupán az biztosította, hogy a munkabérek a békebeli munkabéreknek csak 20—25-szörösét tették, holott a valutánk külföldi vonatkozásban 1/50-ére, sőt, volt idő, amikor 1/100 részére csökkent.”¹¹⁵ A korona árfolyamemelkedése — figyelmeztetett a továbbiakban Mátyás Jenő — de még a jelenlegi árfolyam stabilizálása is, a magyar ipar versenyképességének alászását jelentené.

A Hegedűs-féle stabilizációs kísérlet a birtokos osztály részéről is heves ellenkezést váltott ki, főként a stabilizáció terhei, a kivetett vagyonadó következtében.

¹¹⁴ M. Gy. 1921. 7—8 sz.

¹¹⁵ M. Gy. 1921. 8—10

A burzsoá és birtokos osztályok tehát egyaránt elszabotálta a kivetett adók befizetését, s ezzel megoldhatatlan feladat elé állították az államháztartás egyensúlyának helyreállításán fáradozó pénzügyi kormányzatot. Mivel az államháztartás szanálásának terve más vonatkozásban is hiányos volt és semmiféle megoldást sem hozott a termelés-árúkeszlet feltételek terén, végül is az átmeneti korona értékjavulás ellenére a szanálási terv látványosan összeomlott, és Hegedűs pénzügyminiszter szeptember végén lemondott. A stabilizációs koncepció lekerült a napirendről és a Bethlen-kormány — amelyet az államháztartás súlyos problémái egyébként is ebbe az irányba szorítottak — az aktív inflációs politika útjára lépett. Az infláció elszabadult, a korona árfolyama a magyar uralkodó osztályok — elsősorban a magyar nagyiparosok — nagy meglepedésére, viharos gyorsasággal újra esni, sőt zuhanni kezdett.

A folyamat rendkívüli előnyöket hozott a magyar uralkodó osztályoknak. A bankóprés alól kikerülő pénzáradat egyre gyorsuló ütemben áramlott az ipari és a mezőgazdasági termelésbe, és azt erőteljes lökéssel vitte előre. Az inflációs pénzpolitika, a kormány által nyújtott nagyösszegű valorizálatlan hitelek oldották meg ugyanis a háború utáni tőke és hitelhiány súlyos gondját. Az uralkodó osztályok csaknem ingyen jutottak ezekhez az összegekhez, hiszen mire azok törlesztésére sor került, a valuta gyors elértéktelenedése következtében, a felvett valorizálatlan kölcsönöket azok eredeti értékének töredékével fizethették vissza.

Nem is szólva arról, hogy a valuta gyors romlása még a régi, világháború alatti, sőt előtti adósságaikat is csaknem teljesen megsemmisítette.

Egyidejűleg az infláció, különösen annak 1921 nyaratól kibontakozó szakasza, éveken keresztül rendkívül leszorította a munkabéreket és ezáltal az önköltség viszonyokat.

De nemcsak a *termelés*, hanem az *értékesítés* frontján is hatalmas segítséget adott az infláció a magyar uralkodó osztályoknak.

A belső piacon valóságos vásárlási lázt idézett elő, mert a koronatulajdonosok vásárlással igyekeztek elkerülni azokat a veszteségeket, amelyeket a korona árfolyamának gyors romlása eredményezett, ha a pénzt akár csak napokig is hevertették. Mindenki mindent vásárolt, ami csak kapható volt. Ez pedig azt eredményezte, hogy a termelés — elsősorban az ipari termelés — meggyorsult, hiszen mindenféle árunak nagy volt a kelete, tekintet nélkül annak fajtájára, minőségére.

Az inflációnak ezekről a sajátos, konjunktúrateremtő hatásáról, csakúgy, mint a lakosság tömegeire gyakorolt elnyomórító hatásá-

ról, e tanulmány keretében természetesen nem szólhatunk részletesen.¹¹⁶ Csupán azokra a következményekre kell kitérnünk, amelyek az inflációból a külkereskedelemre hárultak.

Az infláció előrehaladása, amellet, hogy a prohibíciós rendelkezésekkel összefonódva, nagymértékben alátámasztotta a belső piac védelmét — jelentősen elősegítette az exportot is. Mind az ipari, mind a mezőgazdasági exportot.

Az infláció következtében kialakult alacsony exportárak, még az Európa-szerte eluralkodó elzárkózást is képesek voltak leküzdeni és exportlehetőségeket teremteni a magyar ipari termékek számára. És nemcsak a gyenge iparral rendelkező, hanem más — a magyarnál fejlettebb iparral rendelkező — országokban is, mint például Olaszországban, Svájcban, sőt Németországban is.

Az igaz, hogy elsősorban csak a magyar ipar hagyományos exporttermékeinek — élelmiszeripari termékeknek, elektromos gépeknek és készülékeknek stb. —, ez azonban mit sem változtatott azon a tényen, hogy az infláció 1921 ősztől nemcsak a *belső* értékesítés terén, hanem az *export* terén is, valóságos konjunktúrát teremtett a magyar nagyipar számára.¹¹⁷

Az infláció természetesen a mezőgazdaság számára is nagy exportkonjunktúrát teremtett. Talán még nagyobb, mint az ipar számára.

Mint már említettük, 1921 nyarán a mezőgazdasági terméseredmények világszerte igen jók voltak. Ennek eredményeképpen megindult a mezőgazdasági termékek — elsősorban a búza — világpiacon árának esése, és a piacokért folyó küzdelem is kiéleződött. Ebben a küzdelemben a magyar birtokos osztálynak égető szüksége volt olyan éles külkereskedelempolitikai fegyverre, mint amilyen a valuta értékcsökkenése volt. Igyekezett is azt minél nagyobb mértékben kiaknázni.

Azt is említettük, hogy a kormány 1921 nyarán — a jó termésre hivatkozással — engedélyt adott 1 millió mázsa kenyérgabona exportálására. Az export — amely eleinte meglehetősen nehezen bontakozott ki — szeptember végétől ugrásszerűen meggyorsult. A nagyszerű konjunktúra kihasználására az érdekeltek tömege ostromolta a kormányt — pontosabban a földművelésügyi minisztériumot, amely a minisztertanács határozata alapján az engedélyek felett végső soron diszpónált — kiviteli engedélyekért. Az exportvállalatok, magánexportőrök minden összeköttetésüket

¹¹⁶ Részletesen foglalkozik a problémákkal Berend — Ránki: i. m. (*Magyarország gazdasága . . .*)

¹¹⁷ Vö. M. Stat. Évk. 1919 — 1922. évf. külkereskedelmi adataival.

latbavetették, hogy exportengedélyhez jussanak. A kiviteli engedélyekkel óriási panamázás folyt, és hamarosan hatalmas botrány keletkezett belőle, amelynek a főszereplője maga a földművelésügyi miniszter lett, és hajszás híján a kormány bukását eredményezte.¹¹⁸

Az exportláz súlyos zavarokat idézett elő a főváros lisztellátásában. A burzsoázia hevesen tiltakozott az exportengedélyek nyakládi nélküli osztogatása ellen, és az export leállítását követelte.¹¹⁹

Bethlen miniszterelnök, aki úgy érezte, hogy az exportláz a konszolidációs politikát veszélyeztetheti, és mert a magyar kormány — mint már említettük — éppen ebben az időben került súlyos ellentétbe az osztrák és a csehszlovák kormányzattal, amelyeket a gabona- és lisztszállítások leállításával akart politikai engedményekre szorítani, a minisztertanács elé vitte az exportláz korlátozásának ügyét.

A korlátozásokra vonatkozó tárgyalások híre még jobban meggyorsította az exportot, mert a kereskedők siettek még a korlátozó rendelkezések megjelenése előtt minél nagyobb lisztmennyi-eket kivinni.¹²⁰

Mire október elején a korlátozó rendelkezések tényleg megjelentek,¹²¹ a közellátási helyzet meglehetősen aggasztóvá vált.

Az október 16-i minisztertanács megállapította, hogy a hatósági ellátás legfeljebb november közepéig van biztosítva, és a katasztrófa elkerülése érdekében sürgősen tenni kell valamit. A földművelésügyi miniszter a belső állami vásárlások növelése mellett kardoskodott. A pénzügyminiszter — akkor már Hegedűs kilépett a kormányból és a pénzügyminiszteri teendőket ideiglenesen Hegyes-halmy kereskedelmi miniszter látta el — viszont tiltakozott a vásárlások ellen. Arra hivatkozott, hogy az államkincstárnak nincs rá pénze, és vásárlások helyett egyéb, olcsóbb megoldásokat ajánlott a bajok orvoslására.¹²²

A kormány kapkodott. Megkísérelte behajtani azokat a beszolgáltatási tartozásokat, amelyek még a gabona belső szabad forgalmá-

¹¹⁸ Ez volt a hírhedt „Esküdt-panama”.

¹¹⁹ M. Gy. 1921. 5–6. és 21–22. sz.

¹²⁰ Vö. O. L. Mt. jkv. 1921. okt. 7.

¹²¹ G. 76.851/1921. sz. rend. A rendelet kiadását előkészítő minisztertanácsi ülés megállapította: a nagy exportlázban körülbelül 17 000 vagon liszt hagyta el az országot! Ezért utasította a pénzügyminisztert, hogy a kivitelt átmenetileg tiltsa meg és legfeljebb az október 1-ig. perfektuált kötések teljesítését engedélyezze. Emellett csak búzaliszt-exportot engedélyezzen, mert ezt jobb áron lehet értékesíteni és könnyebb nélkülözni, mint a főző- és kenyérlisztet, amelyre idehaza népélelmezési célokból nagyobb szükség van, mint a búzalisztre. (O. L. Mt. jkv. 1921. okt. 7.)

¹²² O. L. Mt. jkv. 1921. okt. 16.

nak visszaállítása előtt keletkeztek és amelyeknek a teljesítését a kormány addig — bízva abban, hogy erre már nem lesz szükség — nem szorgalmazta.¹²³

A birtokosok persze hevesen tiltakoztak ellene és a kérelmek özönével árasztották el a kormányt az utólagos behajtás mellőzését kérve. A kormány pedig „...nehogy a gazdaközönség sorai-
ban a nyugtalanság növekedjék”, belement abba, hogy a 100 holdon aluli birtokosok hátralékát töröljék.

A helyzet novembertől valamelyest javult — a nyugat-magyarországi események és a második királypuccs erősen lefékezték az exportlázat —, de a viszonylagos javulás is csak átmeneti jelenség volt. A kormány már decemberben arra kényszerült, hogy az export tilalmat megszegje.

Az eset, amely erre szorította, rendkívül jellemző volt.

A földművelésügyi miniszter még 1921 júliusában 200 darab tenyészbikát vásárolt Svájcban.

Mivel a vásárláshoz szükséges — darabonként 2300, összesen tehát 460 000 — svájci frank nem állt rendelkezésére, megpróbálta azt búzaszállítással előteremteni. Felajánlotta tehát a svájci kormánynak, hogy Magyarország 200 vagon búzát szállít Svájcnak, az akkor fennálló, mázsánként 45 svájci frankos áron.¹²⁴ Nagyatádi Szabó úgy kalkulált, hogy ebből az üzletből nemcsak a bikák vételára kerül ki, hanem bőven futja még kezdvezmények nyújtására is a bikákat a magyar államtól megvásárolni kívánó „gazdáknak”, sőt még valami marad a külföldi fizetési eszközökben erősen szűkölködő minisztériumnak is.

A svájci kormány a magyar ajánlatot örömmel fogadta, hiszen akkor — 1921 júliusában — még Európa-szerte fennállott a búzahiány. (Európa-szerte csak augusztusban volt esedékes az aratás, a tengerentúli gabonára pedig csak még később lehetett számítani. A svájciak tehát a hamar beérő magyar búzán kapva-kaptak.)

A földművelésügyi miniszter állítása szerint a 200 vagon búza már az üzlet lebonyolításával megbízott Magyar Mezőgazdák Szövetkezetének a raktáraiban volt, a Magyar Államvasútak azonban nem tudta rendelkezésre bocsátani kellő időben a szükséges vagonokat, még azokat sem, amelyekben a svájci bikák érkeztek Magyarországra.¹²⁵

Az újabb és újabb szállítási halasztások közben bekövetkezett a nyugat-magyarországi politikai válság és a második Habsburg-

¹²³ Vö. O. L. Mt. jkv. 1921. okt. 22.

¹²⁴ O. L. Mt. jkv. 1921. júli. 8.

¹²⁵ O. L. Mt. jkv. 1922. jan. 27

puccskísérlet, ami egyenesen leállította a szállításokat. Ez pedig igen nagy baj volt: időközben ugyanis megindult a búza világpiaci árának esése, ami novemberre tekintélyes méreteket öltött.

Ilyen körülmények között a svájci kormány felmondta a megállapodást, illetőleg megtagadta az eredetileg kialakított vételár megfizetését és csak 28 svájci frankot volt hajlandó fizetni. Amiből a Magyar Mezőgazdák Szövetkezetére — mivel pedig a Szövetkezet lényegében a földművelésügyi minisztérium üzlete volt, a földművelésügyi minisztériumra — nézve súlyos károk keletkeztek.

Növelte a bajt, hogy a svájciak ragaszkodtak a bikák vételárának svájci frankban való megfizetéséhez, és a földművelésügyi minisztérium nem rendelkezett a szükséges valutával. Az adósság kifizetésének halogatása viszont további károsodást ígért, mert a koronaromlás előrehaladása hatalmas méretekben növelte a svájci frank-adósság korona értékét.

Így aztán a kormány, hogy a Magyar Mezőgazdák Szövetkezetét, még pontosabban a földművelésügyi minisztériumot kisegítse, nem tehetett egyebet, mint, hogy december közepén engedélyt adott a földművelésügyi miniszternek az eredetileg engedélyezett 200 vagon búzán felül még további 120 vagon exportjára — természetesen most már mázsánként csak 28 frankos áron —, hogy a bikák vételárának kifizetéséhez szükséges valutát előteremthesse.¹²⁶

Ezzel az intézkedéssel aztán újra megindult az export-lavina. Ez viszont állandósította a belső ellátási nehézségeket.

Természetesen nem hagyható említés nélkül, hogy a kenyérgabona csak a legfontosabb, de nem az egyetlen szántóföldi termék volt, amelynek belső forgalmát és exportját a birtokos osztály szabaddá tenni igyekezett. A kormány magatartása azonban ezekben az esetekben is hasonló volt.

A birtokos osztály követelésére például a kormány 1921 tavaszán szabaddá tette a burgonya belső forgalmát.¹²⁷ Éz az intézkedés hamarosan megbosszulta magát, mert a burgonya tüneményes gyorsasággal eltűnt a piacról és a kenyérgabonához hasonló úton-módon megindult a külföld felé. Miután a várt jó termés, amelyre hivatkozva történt meg a felszabadítás, nem következett be, és a betakarított burgonya erősen fertőzött volt, az Országos Közéletmezőzési Tanács — erről az intézményről a későbbiekben még részletesen szólunk — már október 13-i ülésén azt kérte a kormánytól, hogy a legfontosabb burgonya termő területet, a Nyírséget, vegye újra zár alá, és a burgonya-ellátás problémájának megoldására

¹²⁶ Uo.

¹²⁷ Vö. O. L. Mt. jkv. 1921. máj. 7.

küldjön kormánybiztost Szabolcsba. Emellett rendelje el, hogy a szeszfőzdek készleteik egy részét engedjék át a közfogyasztás céljaira, az Államvasutak pedig gondoskodjék a burgonya zavartalan szállításáról, és hogy a burgonya-ellátás, elsősorban a főváros burgonya-ellátására, a kormány tegyen rendkívüli intézkedéseket.¹²⁸

A minisztertanács nem vette ugyan zár alá a szabolcsi burgonya termést, de mégis kénytelen volt különböző rendkívüli intézkedéseket tenni a burgonya-ellátás biztosítására.¹²⁹

*c) Az inflációs export-konjunktúra
kellemetlen politikai kísérő jelenségei*

Az export-láz 1922 első felében nagy-mértékben fokozódott. Az infláció előrehaladásával erősödött a tőkések és birtokosok rohama a kiviteli engedélyekért. Az ipari export növekedése¹³⁰ jelentős lépéssel vitte előre a magyar ipar háború utáni kibontakozását, ezzel szemben a mezőgazdasági export növekedése nemcsak az ipar fejlődésére hatott fékezőleg — az élelmiszer drágulásán keresztül megakadályozta az ipari termelés költségeinek csökkentését, tehát versenyképességének növelését —, hanem további súlyos gazdasági és politikai következményekkel is járt.

Az erőltetett export nemcsak a feleslegeket, hanem a belső ellátás fedezésére okvetlenül szükséges készletek jelentékeny részét is

¹²⁸ O. L. Mt. jkv. 1921. okt. 28.

¹²⁹ Uo.

¹³⁰ A hivatalos statisztika szerint néhány fontosabb ipari késztermék és félgyártmány exportjának alakulása:

	1921	1922
	1000 ar. K.	
<i>Ipari késztermékek</i>		
textiláru	5 475	10 128
kaucsuk áru	1 205	4 055
faáru	2 870	4 850
vasáru	3 266	10 281
gépek, készülékek	28 116	39 583
járművek	720	7 142
<i>félgyártmányok</i>		
selyemfonal	1 627	6 500
kikészített bőr	1 699	6 185
fafélgyártmányok	180	1 282
vas-, fémfélgyártmányok	2 303	6 284 stb.

Hozzá kell tenni ehhez azt is, hogy az 1922. évi kiviteli érték jóval több mint felét az év első hat hónapja produkálta, azon belül pedig az év második negyede a félvének több mint kétharmadát.

elemésztette. A kenyérgabona-hiány ugrásszerűen emelte a belső árszínvonalat, ez pedig hallatlanul növelte az állam kiadásait is. A hatósági ellátáshoz szükséges készleteket ugyanis a kormány az egyre növekvő szabadforgalmi áron volt kénytelen megvásárolni. Feltéve, ha voltak ilyen felvásárolható készletek, mert a birtokos osztály még ezen a magas árszínvonalon sem szívesen adta el termékeit a belső piacon, hiszen a világpiaci árak ekkor még magasabbak voltak a belső árszínvonalnál és a birtokosok a legszívesebben teaurálták terményeiket és kiviteli engedélyekért kilincseltek.

Amit az állam mégiscsak meg tudott vásárolni, azt persze papírpénzzel fizette, ez pedig szükségképpen a bankóprés fokozottabb működtetésére szorította a kormányt.¹³¹

1922 tavaszán a Bethlen-kormány is megkísérelte, hogy a hatósági ellátás terheitől vagy legalábbis annak nagyobbik részétől megszabaduljon, illetőleg, hogy ezeket a terheket — amelyeket egyszerűen ledobni nem mert — áthárítsa a burzsoáziára, de szintén sikertelenül.

Úgy tervezte, hogy — első lépésként — a gyáripari munkásságot veszi ki a hatósági ellátás köréből.

A kormány terveit a birtokososztály képviselői persze ezúttal is lelkesen támogatták. Utaltak a gyáripari mérlegekre, amelyek — mint mondták — „óriási profitokat mutatnak”, utaltak a fokozatosan érvényesülő ipari protekcionizmusra, ami ezekhez a profitokhoz segíti a burzsoáziát és követelték, hogy a burzsoázia e profitok birtokában emelje fel a munkabéreket, és ezzel tegye lehetővé, hogy a munkásosztály a szabad piacon szerezzék be a kenyeret és a lisztet. A burzsoázia áldozathozatal nélkül mentesítheti az államot a súlyos terhek viselésétől.¹³² „A gyáripar — mondotta Teleszki, a Közélelmezési Tanácsban lezajlott vita során, a kormány protekcionizmust támogató intézkedéseire célozva — elégedjék meg ezekkel és ne kívánjon a munkások hatósági lisztellátásán keresztül burkolt szubvenciókat is élvezni.”¹³³

A Gyáriparosok Országos Szövetsége viszont — érthetőleg — hevesen tiltakozott a terv ellen, és azzal fenyegetőzött, hogy a gyári munkásság hatósági lisztellátásának megszüntetése esetén a munka-

¹³¹ Erre vonatkozólag I. O. L. Mt. jegyzőkönyvek, 1922. júli. 21., 1923. febr. 9., 23., márc. 16., 23., ápr. 27.

¹³² Egyesek szerint körülbelül 3 millió mázsát tett ki az a liszt-, illetőleg kenyérgabona mennyiség, amelyről az államnak kellett gondoskodnia, ami — 1000 koronás átlagárt számítva — körülbelül 3 milliárd koronával terhelte a kincstárt.

¹³³ M. Gy. 1922. 11 — 12. sz.

bérek emelkedéséből fakadó terheit áremelésekkel fogja elhárítani magáról.¹³⁴

A kormány meghátrált, és a hatósági kenyér- és lisztellátás vonalán továbbra is minden maradt a régiiben.

A hatósági ellátáshoz szükséges gabonakészleteket lehetőleg vásárlás — tehát pénz közben iktatása nélkül — próbálta beszerezni, hogy elkerülje a Jegybank-kölcsönök felvételét, tehát a fedezetlen papírpénz kibocsátását. A búza-, illetőleg a lisztkiviteli illetéket természetben igyekezett beszédni.¹³⁵ Emellett a kiviteli illetéket bevezette a rozsra is, és azt ugyancsak természetben követelte.¹³⁶ Végül fokozatosan áttért az őrlési adó teljes összegének természetbeni beszedésére is.¹³⁷

Hasonló volt a helyzet az állatexport terén is.

A birtokos osztály offenzívája az állatexport felszabadításáért, vagy — amíg ez megtörténik — minél nagyobb kontingensekre szóló, minél gyakoribb export-engedélyekért, 1921 végén, 1922 elején, természetesen újra megindult. A fő érv most is az állatárak esése volt, amely „az állattartás rentabilitását alássa”, ezen keresztül „a birtokos osztályt katasztrófába sodorja”, a „magyar állattenyésztést tönkreteszi”. A tényleges helyzet természetesen nem ez volt, hanem csupán arról volt szó, hogy a hazai húsárak elmaradtak a világpiaci árak mögött és a magyar birtokos osztály nem akart lemondani az exporton keresztül elérhető profitöbblétről. A minisztertanács pedig a birtokos osztály érveinek ritka esetben tudott ellenállni.¹³⁸

¹³⁴ Uo.

¹³⁵ Egy mázsa búzaliszt kivitele után 1922 nyarán a kiviteli illeték 45 kilogramm búza volt, amit a minisztertanács augusztustól előbb 55, majd 65 kilogrammra emelt fel. (Vö. O. L. Mt. jkv. 1922. aug. 4.) Ezt a természetbeni beszolgáltatást kiterjesztette az őrlési forgalomra is: a kormány — a közlelmezési miniszter — 1922 őszén szerződést kötött Roth Miksa terménykereskedővel, amelyben engedélyezte 1 millió mázsa külföldi búza behozatalát, ha azt magyar malmokban őrölteti meg és a kiőrölt liszt exportálása alkalmával az előírt illetéket természetben adja le, és ezen felül még — őrlési adó címén — a behozott és kiőrölt búza 10 százalékát lisztben leadja. (O. L. Mt. jkv. 1922. okt. 6.)

¹³⁶ O. L. Mt. jkv. 1922. aug. 4.

¹³⁷ Az őrlési adó mázsánként 45 kilogramm volt. (O. L. Mt. jkv. 1922. aug. 4.)

¹³⁸ A birtokos osztály mohóságát mi sem bizonyítja jobban, mint az a körülmény, hogy az állatexport-engedélyeknek még ezzel a hallatlanul liberális kezeléssel, az állatexport gyakorlatilag szinte teljes szabadságával sem volt megelégedve: „A minisztertanács ugyan december havában valamelyes korlátolt sertéskivitelhez hozzájárult, de — bár a földművelésügyi miniszter nagyon sok jóakarattal kezeli a kérdést — gyakorlati eredményeket elérni és a kivitelt tényleg megvalósítani nem tudta.” (Köztelek. 1922. jan. 21.)

A kierőszakolt kiviteli engedélyek révén gyakorlatilag sikerült megvalósítani az állatkivitel felszabadítását.¹³⁹

Az export megnövekedése természetesen nemcsak az állatárak állandó emelkedését, egyben a birtokos osztály célkitűzéseinek megvalósulását, hanem egy sor súlyos belső és külső politikai, gazdaságpolitikai probléma kibontakozását is eredményezte.

A közéleti miniszter már 1922 januárjában felhívta a minisztertanács figyelmét arra, hogy ha az állatkivitel megerősödik, akkor az nem fogja elkerülni az antant figyelmét és a magyar állatfeleslegekre hivatkozva követelni fogja a békeszerződésben előírt jótételt állatszállítások teljesítését, amelyeket eddig a magyar kormány éppen azon a címen szaboltált el, hogy Magyarországon állathány van.¹⁴⁰ A kormány — pontosabban a földművelésügyi és a pénzügyminiszter — azonban figyelmen kívül hagyta a figyelemztetést, sőt a miniszterelnök is, aki korábban éppen azzal indokolta a kivitelekkel kapcsolatos engedékenységet, hogy az engedélyek megtagadása állatbőséget idézne elő Magyarországon, és az antant éppen ennek alapján követelheti majd a jótételt állatszállítások teljesítését.

A közéleti miniszter által megjósolt antant lépés hamarosan be is következett, és pánikot keltett a kormányban.¹⁴¹ A minisztertanács szorult helyzetbe került, ennek ellenére az antant követelés folytatólagos elszabotálására határozta el magát, és a kiviteli engedélyek kiadását nem szüntette be.

A fenyegető helyzetet látva, a Közéleti Tanács március

¹³⁹ Mindez persze nem ment simán. Az üléseken állandósultak a kiviteli problémák körül zajló igen heves összecsapások.

A birtokos osztály követeléseit a földművelésügyi miniszter egyre növekvő agresszivitással képviselte, de „lelkiesen” támogatta azokat a pénzügyminiszter is, aki a kiviteli illetekekből szép bevételt remélt.

Velük szemben foglalt állást — mégpedig rendkívül élesen — a kereskedelmi és a közéleti miniszter, akik a várható élelmiszerhiány és drágulás miatt elleneztek a kiviteli engedélyek liberális kezelését vagy különösen az export teljes felszabadítását.

A minisztertanács többi tagjai általában a miniszterelnök álláspontjához igazodtak. Bethlen pedig — noha minduntalan aggodalmait hangoztatta — egyre inkább engedett a birtokosok követeléseinek. (Vö. O. L. Mt. jkv. 1922. jan. 24., 27., febr. 17., 25., márc. 17. és máj. 26.)

¹⁴⁰ Vö. O. L. Mt. jkv. 1922. jan. 27.

¹⁴¹ O. L. Mt. jkv. 1922. márc. 17. A pénzügyminiszter elkeseredésében le akart mondani: az ország pénzügyi helyzete katasztrofális — mondotta —, az államháztartásban csak a bankóprés tartja a lelket, ilyen körülmények között azt a súlyos terhet, amit az állatjótétel teljesítése róna a kincstárra, nem bírja vállalni. (A szállítandó állatokat tudniillik a kincstár a magasra felvert árak miatt, csak óriási költségek árán szerzhette be.) A miniszterelnök csak nehezen tudta lemondási szándékától eltéríteni.

elején legalább az illetékek alapos felemelését, illetve ahol az illeték bevezetése még nem történt meg, annak elrendelését, egyes esetekben különleges illetékek alkalmazását, egyben — a szarvasmarha állomány mentése érdekében — a borjú kivitel teljes betiltását követelte.¹⁴²

Március végén a közlelmezési miniszter a húsárak emelkedését már katasztrofálisnak nevezte. Adatokkal bizonyította az áremelkedések és az export közötti összefüggéseket. Felhívta a kormány figyelmét arra, hogy amíg a főváros húsfogyasztása a békebeli- nek csak 50 százalékáig van fedezve, addig a vásárokra felhajtott sertéseknek januárban 56, februárban 76, március első felében 77, a legutolsó vásárról pedig 86 százaléka került exportálásra. Az export-láz tehát nemcsak a felesleget, hanem a közellátás biztosítására okvetlenül szükséges húst is külföldre viszi. A húsárak — állapította meg — már elérték a békeszínvonalat, ugyanakkor a tisztviselők 20, a munkások is csak legfeljebb 50 százalékat érik el a békebeli keresetüknek. A fogyasztókat — mondotta — nem lehet a „gazdáknak” és a „közvetítő kereskedelemnek” kiszolgáltatni. Van belső szabad forgalom — szerinte ez is helytelen — a „gazdák” elégedjenek meg ezzel és ne akarjanak még ehhez teljesen szabad exportot is. Újból figyelmeztette a kormányt az antant jóvátételi követeléseinek elkerülhetetlen erősödésére. Követelte az export teljes leállítását vagy legalábbis erőteljes lefékezését, mert különben a katasztrófa elkerülhetetlen.¹⁴³ A minisztertanács ennek ellenére elutasította a javaslatokat, az exportnak akár csak időleges lefékezését is. Mindössze a kiviteli illetékek valamelyes felemeléséhez járult hozzá.¹⁴⁴

Ez azt jelentette, hogy az exportlázból fakadó bajok nemcsak állandósultak, hanem egyre veszedelmesebb méreteket öltöttek.

Kánya Kálmán külügyminiszter-helyettes az április 11-i minisztertanácsi ülésen jelentette, hogy — a minisztertanács korábbi határozatának megfelelően — a külügyminisztérium válaszejegyzéket intézett a Jóvátételi Bizottság budapesti képviselőjéhez, amelyben közölte a Bizottsággal: Magyarország állatjóvátételt nem tud teljesíteni, mert nincs pénze állatok vásárlására. Ha az antant mégis ragaszkodik az állatszállításokhoz, adjon kölcsönt a probléma megoldásához.

¹⁴² O. L. Mt. jkv. 1922. márc. 31. Az állatkiviteli illetékek ekkor még messze elmaradtak a gabonakiviteli illetékektől, mert a rögzített összegek miatt az infláció előrehaladása következtében mindössze az eladási ár 4–5 százalékát tették ki.

¹⁴³ O. L. Mt. jkv. 1922. márc. 31.

¹⁴⁴ Uo.

Kánya azt is közölte a minisztertanáccsal, hogy a Bizottság budapesti titkára, Jean Herbert, a jegyzék átvételekor csodálkozásának adott kifejezést a jegyzékben foglaltak felett. Egyben kijelentette: a magyar kormány kölcsönkérelmével nem áll módjában foglalkozni, mert az a Nagyhatalmak Tanácsára tartozik, ugyanakkor annak a reményének adott kifejezést, hogy a magyar kormány nem fogja elszabotálni állatjovátételi fizetési kötelezettségének teljesítését.¹⁴⁵

Amikor pedig — folytatta bejelentését Kánya — a magyar külügyminisztérium, hogy a magyar kormány számára haladékot nyerjen az állatszállításokra, azt közölte a szállításokat sürgető Herberttel, hogy a miniszterelnök távollétében a kormány nem tud az ügyvel érdemben foglalkozni, a titkár hevesen tiltakozott a szabotálási kísérletekkel szemben és kijelentette: ha a magyar kormány a megszabott határidőre nem teljesíti a Jovátételi Bizottság követelését, az egész ügyet átadja az érdekelt hatalmaknak, amelyek majd a rendelkezésükre álló eszközökkel fognak érvényt szerezni követeléseiknek. Ezt azonban a magyar kormány aligha fogja majd megköszönni.¹⁴⁶

Kánya még azt is közölte, hogy a magyar külügyminisztérium az ügyben tanácsot kért a budapesti angol követtől, aki azt ajánlotta: a magyar kormány elvben fogadja el a követeléseket, kérjen részletfizetési lehetőségeket, az első részleteket fizesse is meg, a többit pedig húzza-halassza, ameddig csak lehet.¹⁴⁷

A pénzügyminiszter ennek ellenére még ugyanezen az ülésen, bejelentette, hogy az antant követelések teljesítésére Magyarország még az angol követ javasolta módon sem képes. A szállítandó állatokat drága pénzen kellene az államnak megvásárolnia, mégpedig külföldön, hiszen az exportláz miatt Magyarországon már nincs elég állat. Csupán az első részlet teljesítése — magyarázta kétségbeesetten — körülbelül 5 milliárd koronába kerülne a kincstárnak. A magyar kormány nem tehet egyebet: meg kell tagadnia a jovátételi állatszállításokat, még akkor is, ha az antant a békeszerződés alapján represszáliákat is alkalmaz Magyarországgal szemben.¹⁴⁸

A közéleti miniszter ismét és most már kizárólag, az export betiltását követelte mint az egyetlen megoldási lehetőséget.

A minisztertanács végül is elfogadta a javaslatot, de a miniszterelnök távollétére hivatkozással, egyelőre csak elvileg,¹⁴⁹ a végle-

¹⁴⁵ O. L. Mt. jkv. 1922. ápr. 11.

¹⁴⁶ Uo.

¹⁴⁷ Uo.

¹⁴⁸ Uo.

¹⁴⁹ Uo.

ges döntést pedig a távollevő miniszterelnöknek tartotta fenn. A külföldről hazaérkező Bethlen — a súlyos helyzetre való tekintettel — nem tehetett egyebet, minthogy maga is az export leállítására mellett döntött.¹⁵⁰

Ettől kezdve néhány hónapig szünetelt az export-láz, legalább is az állatexport területén. A földművelésügyi miniszter — egy-két erőtlén kísérlettől eltekintve — nyugton maradt.

2. A MÁSIK „CSODASZER”: A KÖTÖTT DEVIZAGAZDÁLKODÁS

a) Újabb külső támadások a magyar ipari prohibicionizmus ellen

Annak ellenére, hogy 1921 végétől az inflációtól alátámasztott tilalmi rendszer és az infláció teremtette exportlehetőségek megadták a magyar ipar nekilendülésének lehetőségeit, a magyar nagyipari körök egyáltalán nem érezték magukat biztonságban. A Bethlen-kormányt nem tartották elég „állhatatosnak”, elég „eltökéltnek” — mint, ahogy nem is volt az —, hogy az ipari prohibíciós rendszert megingás nélkül, tartósan képviselje. Hogy ez az aggodalom mennyire indokolt volt, az hamarosan ki is derült.

1922. január elején az olasz kormány — figyelmen kívül hagyva azt, hogy a magyar kormány a novemberi szóbeli olasz előterjesztésre sem válaszolt — a budapesti olasz követség útján már jegyzék formájában nyújtotta át ajánlatát, sőt egyúttal már konkrét kívánságlistáit is mellékelte.¹⁵¹

Az olasz követelések teljesítése komoly réseket vágott volna a magyar ipari prohibíciós rendszeren, akadályozta volna a magyar iparfejlesztés folyamatát, ugyanakkor — és Bethlen számára ez volt a fontosabb — az olaszok ellentételül semmi olyat nem helyeztek kilátásba, ami Magyarország, főleg a magyar birtokos osztály, számára előnyös lehetett.

A magyar kormány mindazonáltal nem merte az olasz követeléseket egyszerűen elutasítani. Ehelyett ismét csak megpróbált a közeledési kísérlet elől kitérni.

Olyan ellenkívánságokkal lépett fel, amelyekről tudta, hogy teljesítésüket az olaszok nem vállalják. Ismervén az olaszok abbéli elhatározását, hogy nemcsak tarifális, hanem még általános

¹⁵⁰ „Az állatkivitel ellen indított sajtóhadjárat meghozta az eredményét: a kormány további intézkedésig mindennemű élőállat húskivitelét megtiltotta” — adta hírül nekikeseredve a Köztelek, 1922. ápr. 22-i száma, holott nyilvánvaló volt, hogy a kormány a „sajtóhadjárat”-nál sokkal súlyosabb okok miatt kényszerült erre a lépésre.

¹⁵¹ O. L. Küm. gazd. pol. Olasz dosszié, 93. csomó. Vegyes, II. 1923. (Feljegyzés a magyar—olasz kereskedelmi kapcsolatok alakulásáról, 1923. jan. 2.)

legnagyobbkedvezményes kereskedelmi szerződés megkötésére sem hajlandók, késznek mutatkozott az olasz kívánságok teljesítésére, ha egyidejűleg az olaszok hajlandók egy általános legnagyobbkedvezményes kereskedelmi szerződés megkötéséről tárgyalásokat kezdeni a magyarokkal.

Az olasz kormány természetesen nem akart ilyen tárgyalásokat és így a dolog — legalábbis egy időre — ad acta került.

Az olaszokkal egyidejűleg a francia kormány is lépéseket tett a magyarokkal való kereskedelmi kapcsolatok rendezésére.

A magyar nagyipar megnyerése érdekében mindenekelőtt rendelkezéseket ajánlottak fel magyar üzemeknek a világháborúban elpusztult francia területek helyreállításával kapcsolatban.¹⁵² A magyar Gyáripárosok Országos Szövetsége és a francia kormány megbízottai között lefolytatott tárgyalások azonban nem vezettek eredményre. A magyar nagyiparosok persze hajlandók lettek volna a szállításokban részt vállalni, de változatlanul kézzel-lábbal tiltakoztak a kereskedelmi szerződéssel kapcsolatos francia kívánságok teljesítése ellen.

Sikerült is elérniök, hogy a Bethlen-kormány csak 1922 februárjában — amikor a franciák már nagyon türelmetlenkedtek, és sürgették a magyar választ — kezdte meg a francia kívánságokkal kapcsolatos álláspontjának kialakítását, majd olyan választ adott, amely lényegében a francia ajánlat elutasítását jelentette.

A rendkívül súlyos francia kívánságokkal szemben ismét elfogadhatatlan ellenkívánságokkal lépett fel: a teljes legnagyobbkedvezmény követelésével! És nemcsak a már fennálló, hanem az ez után is bárkinek megadandó valamennyi francia kereskedelempolitikai engedményre kiterjesztve!¹⁵³ Emellett a magyar ellenkövetelések között szerepelt az is, hogy a szerződés csak rövid és előre meghatározott időre — 1922. december végéig — maradjon érvényben, illetve három havi felmondási idővel bármikor felmondható legyen.¹⁵⁴

A francia kormány természetesen ezeket a feltételeket nem volt hajlandó elfogadni, és végül is a magyar—francia tárgyalásokra nem került sor.

Bethlen tehát az olasz és a francia támadás elől — legalábbis egyelőre — kitért, de a magyar nagyiparosok minden tiltakozása és erőlködése sem tudta elérni, hogy ugyanezt megtegye Ausztriával szemben is.

¹⁵² Vö. M. Gy. 1922. 3. sz.

¹⁵³ O. L. Küm. gazd. pol. Francia dosszié. Magyar—francia tárgyalások, 1920—21. (Projet de convention commerciale entre la France et la Hongrie. Contrepropositions hongroises. 1922. fevrier.)

¹⁵⁴ Uo.

Nyugat-Magyarország kiürítése és átadása 1921 végére fejeződött be, és így 1922 januárjában sor került a velencei konferencián elhatározott és megkezdett, de a második királypuccs miatt újra megszakított magyar—osztrák tárgyalások folytatására.

Az újra megindított tárgyalásokon persze nemcsak kereskedelempolitikai kérdésekkel foglalkoztak, hanem a két ország közötti elintézetlen problémák egész sorával.¹⁵⁵ A kereskedelempolitikai kérdések csak egyik — de rendkívül fontos — részét alkották ezeknek a problémáknak.

A magyar—osztrák árucserével kapcsolatos osztrák kívánságok a magyar iparfejlődés számára súlyos fenyegetéseket tartalmaztak és a magyar nagyipari burzsoázia nagy erőfeszítéseket tett azok leszerelésére, de eredménytelenül.

A kereskedelempolitikai tárgyalások viszonylag gyorsan haladtak előre és rövid időn belül eredményt is hoztak: 1922. február 8-án a két ország delegátusai megállapodást írtak alá,¹⁵⁶ amely nem volt egyéb, mint az 1920 decemberében egyszer már megkötött, de azóta sem ratifikált és így ez ideig életbe nem léptetett egyszerű legnagyobb kedvezményes szerződés. Új megállapodásnak legfeljebb annyiban volt nevezhető, hogy az 1920-as egyezményt — ahogyan akkor mondták — „újravolták” és egyes kiegészítésekkel, módosításokkal látták el.¹⁵⁷

A szerződés persze csak általános elveket szögezett le, de a két ország tilalmi politikáját nem érintette, illetőleg nem módosította egymással szemben. Mindössze egy-két bizonytalan célzást, egy-két semmire sem kötelező általános ígéretet, reményt tartalmazott.¹⁵⁸

¹⁵⁵ A legfontosabb kérdések egyike volt például azoknak az ellenszolgáltatásoknak a megállapítása, amelyeket a békeszerződés értelmében az átcsatolt területeken levő magyar állami birtokokért, javakért az osztrák állam volt köteles adni. A tárgyalásokon napirenden szereplő kérdések fontosságára, súlyára való tekintettel a magyar delegációt maga Bethlen miniszterelnök vezette. A tárgyalásokra vonatkozólag I. O. L. Küm. gazd. pol. Osztrák dosszié, 107. csomó. (A kereskedelempolitikai bizottság záróülésének jegyzőkönyve.); O. L. FM. 1923—54—45.123. (A magyar külügyminiszter előterjesztése a minisztertanácshoz, 1922. jan. 28.)

¹⁵⁶ A megegyezésre vonatkozólag I. O. L. Mt. jkv. 1922. febr. 8. és 10.; O. L. Küm. gazd. pol. Osztrák dosszié, 107. csomó.

¹⁵⁷ A szerződés ratifikálására csak 1923 márciusában került sor és így jogilag csak ekkor lépett életbe. Gyakorlatilag azonban mindkét kormány már 1922. március 2-án jegyzékváltás útján életbeléptette. (A szerződés XIV. cikke és a két kormánynak egyaránt rendelkezésére álló parlamenti felhatalmazások megadták erre a lehetőséget.)

¹⁵⁸ Az V. cikk 5. pontja például úgy rendelkezett, hogy „a tilalmak vagy korlátozások nem gátolhatják messzebbmenőleg a forgalmat, mint amennyire azt a tilalom célja feltétlenül megkívánja”. Vagy a VI. Cikk 1/c. pontja kimondja, hogy a szerződő felek kiviteli vagy behozatali tilalmakat csak

Elkerülhetetlenül szükségessé vált tehát a megkötött szerződés kiegészítése az árukra vonatkozó kontingens-megállapodással is.

Ennek a kiegészítő — de az általános megállapodásnál jóval fontosabb — megállapodásnak a tető alá hozása már távolról sem ment olyan könnyen, mint az általános megállapodásé.

Az osztrák fél meg nem határozott mennyiségű gabona, nagy mennyiségű zab, élő állat, nyersbőr — kiviteli illeték nélküli — kiengedését kívánta. Ugyanakkor beviteli engedély biztosítását igen nagy mennyiségű osztrák ipari késztermék — elsősorban textiláru — számára.

A magyar birtokos osztály természetesen, ezen az alapon is, türelmetlenül sürgette a megállapodást. A magyar nagyipari burzsoázia viszont — amely az igazi veszedelmet a maga számára elsősorban a kontingens-megállapodásban látta — hevesen tiltakozott ellene.

A külügyminisztériumban, 1922. február 27-én megtartott vám-és kereskedelmi konferencián a Gyáriparosok Országos Szövetségének képviselője az osztrákok részéről Magyarországnak átnyújtott kívánságlistával kapcsolatban arra az álláspontra helyezkedett — és álláspontját ezúttal sikerült is a konferenciával elfogadtatni —, hogy az messze meghaladja azt a határt, ameddig a trianoni békeszerződés 207. paragrafusára alapján elmehetnek. Az osztrák kívánságok teljesítése — hangsúlyozta — lényegében „jelenlegi gazdasági rendszerünk (értsd: az ipari prohibicionizmus — *R. L.*) feladását, a teljes szabadforgalom bevezetését jelentené”. Ugyanakkor — méltatlankodott a nagytőke képviselője — olyasmiket kérnek tőlünk, amelyekért egyenlő ellenértéket adni nem képesek. Tilalmi rendszerünket nem számolhatjuk fel addig, amíg a tőlünk keletre fekvő országok fel nem számolják a magukét Magyarországgal szemben, amíg nem hajlandók velünk kereskedelmi megállapodást kötni. Ausztriának — érvelt tovább — eddig is szállítottunk, szerződés nélkül, elégedjenek meg ennyivel, annál is inkább, mert gabonánk elfogyott, és ha volna is, a magyar malomipar foglalkoztatása megkövetelné, hogy csak lisztet szállítsunk. Élő állatot a magyar exportvásárokon továbbra is tetszés szerint vásárolhatnak — még hozzá kiviteli illetékek nélkül —, tehát semmi szükség nincs arra, hogy e tekintetben külön kontingenseket

annyiban alkalmaznak, „amennyiben ez a fennforgó kivételes viszonyokra való tekintettel szükségesnek mutatkozik”. Arról azonban, hogy mennyire „kívánja meg” a tilalom „célja” annak alkalmazását, vagy hogy mennyiben mutatkozik a tilalom alkalmazása „szükségesnek”, ki-ki a maga belátása szerint dönthetett.

vállaljunk magunkra. Egyszóval: az osztrák kívánságok annyira túlzottak, hogy még tárgyalási alapul se fogadhatók el. Merev elutasítás persze nem szüksége, a bécsi magyar követ hozza tudomására az osztrák kormánynak, hogy Magyarország csak akkor hajlandó tárgyalni, ha az osztrák delegáció „megfelelő szerénységet tanúsít”.¹⁵⁹

A minisztertanács — amelyen a vámkonferencia álláspontját a kereskedelmi miniszter ismertette — először el is fogadta a magyar nagyiparosok érvelését, és ennek megfelelően határozott.¹⁶⁰ A magyar birtokososztály azonban nem nyugodott bele a minisztertanács döntésébe, és újabb rohamokat indított a kontingens-megállapodás megkötése érdekében, és erőfeszítései rövidesen sikerrel is jártak. A nagyiparosok heves tiltakozása ellenére júniusban keresztül is hajszolták azt.¹⁶¹

A megállapodás az osztrákoknak pamut- és selyemáruk, női konfekció, fehérnemű, üvegáru, gépek, szerkezetek és más egyéb ipari termékek magyarországi bevitelére adott bőséges lehetőséget. Ezzel szemben az osztrákok lehetőséget adtak gyümölcs, főzelék stb. korlátozott, és — a magyar birtokos osztály számára ez volt a legfontosabb — nagyobb mennyiségű magyar bor bevitelére Ausztriába.

Exportlehetőséget nyitottak több magyar élelmezési ipari termék — sör, likőr, pezsgő, keksz, tészta, konzerv, szalámi —, továbbá bútor, gépek, villamos berendezések stb. elég jelentős mennyiségének Ausztriába szállítására.

A Gyáriparosok Országos Szövetsége ennek ellenére is tiltakozott: „. . .Hogy mi Ausztriába élelmiszert vihetünk ki, kompenzációnak nem tekinthető.”¹⁶² A birtokos osztály viszont örült: úgy vélte, hogy a kormány megoldotta a számára pillanatnyilag legsürgősebb problémát, a borkivitel lehetőségét.

A magyar—osztrák szerződés kieroszakolása annál is inkább aggasztotta a magyar burzsoáziát, mert a normális exportlehetőségei 1922 első felében sem nyíltak meg előtte.

Jugoszlávia továbbra is elzárkózott a magyar ipar termékei elől. Se szeri, se száma nem volt azoknak az eszközöknek, módszereknek, intézkedéseknek, amelyekkel Jugoszlávia 1921-ben is, 1922-ben is, lehetetlenné tette a két ország árucseréjének kibon-

¹⁵⁹ Erre vonatkozólag l. M. Gy. 1922. 4—5. sz.

¹⁶⁰ O. L. Mt. jkv. 1922. márc. 3.

¹⁶¹ Vö. O. L. Mt. jkv. 1922. júli. 1.; O. L. Kozma-iratok, I. csomó. (Helyzetjelentések, 1921. február—1923. június.)

¹⁶² M. Gy. 1922. 13—14. sz.

takozását, és azoknak az ürügyeknek, amelyek alapján kitértek a Magyarországgal való kereskedelmi kapcsolatok felvétele és rendezése elől.¹⁶³

Az elzárkózási eltökéltségnek egyáltalán nem mond ellene az a körülmény, hogy a magyar gépgyárosoknak, és az állami gépjavító üzemeknek¹⁶⁴ a magyar kormány tudtával és segítségével 1922 tavaszán sikerült szerződést kötni a jugoszláv kormánnyal nagyobb mennyiségű lokomotív, továbbá teher és személy vasúti kocsik javítására.¹⁶⁵ Erre a megállapodásra főként azért kerülhetett sor, mert a világháború után jugoszláv kézbe került magyar gyártmányú vasúti gördülő anyag, mozdony és kocsipark javítására a gyártó Magyarország rendelkezett megfelelő javítófelszereléssel.¹⁶⁶ Bizonyítja ezt az a tény, hogy ugyanakkor új vasúti kocsikat — ugyanannyit, mint amennyit Magyarországgal javíttatott — már Németországtól vásárolt.¹⁶⁷

Jugoszlávia és Magyarország tehát kölcsönösen tartózkodtak a kereskedelmi kapcsolatok rendezésének kezdeményezésétől.

Hasonló volt a helyzet Romániával kapcsolatban. Különösen 1922 elejétől, amikor a román nagyburzsoázia érdekeit tűzőn vizen keresztül támogató liberális párti kormányzat került újra hatalomra.¹⁶⁸ A Bratianu-kormány újabb megújabb rendelkezésekkel sietett az ipar segítségére, hogy az iparosítás, már említett objektív feltételeit szubjektív intézkedésekkel is alátámassza.

A nacionalista gazdaságpolitika kísérleteket tett a külföldi érdekeltségek visszaszorítására, érvényesülésének, versenyének kor-

¹⁶³ A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara egy 1922-ben, a kereskedelmi miniszterhez küldött terjedelmes előterjesztésében jókora csokrot kötött egybe azokból a módszerekből, amelyekkel az illetékes jugoszláv szervek szinte lehetetlenné tették a legális árucserét Magyarország és Jugoszlávia között.

¹⁶⁴ Az ügynevezett „Jugoszláv Kocsijavító Egyesülésnek” (a Ganz — Danubius, a Schlick — Nicholson, a Győri Magyar Vagon és Gépgyár alkalmi-egyesülésének), a Láng-gyár és a Magyar Államvasutak gépjavító üzemének. (A szerződésre vonatkozólag l. O. L. Mt. jkv. 1922. márc. 31. és ápr. 25.; valamint M. Gy. 1922. 9 — 10. sz.)

¹⁶⁵ Uo.

¹⁶⁶ K. G. L. Kamarai iratok. 7. csomó. Export-import ügyek.

¹⁶⁷ M. Külker. 1922. júni. 10.

¹⁶⁸ A háború befejezésekor hatalmon volt liberális pártot — Coanda tábornok decemberi, rövid párnapos kormányzását figyelmen kívül hagyva — 1919. szeptember közepén váltotta fel a parasztpárt, ezt pedig 1920 tavaszán a párhónapos konzervatív rezsim. Utána — Avarescu tábornokkal az élén — a Néppárt került a hatalomra és 1922. január közepéig tartotta kezében a kormányzást, amikor is újra a Liberális Párt ragadta magához a hatalmat.

latozására, az idegen érdekeltségű vállalatok nacionalizálására is. Ezek a kísérletek azonban csak részben sikerültek.

Románia tőkeszegény ország volt és így tőkés-birtokosai és maga a román állam is, nagymértékben rászorultak a nyugati tőkeimportra. Ezek a nacionalizálási kísérletek tehát nem sikerültek.

Sikerültek viszont a volt monarchiabeli tőkés csoportok, az osztrák és magyar vállalatok rovására.¹⁶⁹

A román gazdaságpolitika fegyvertárát természetesen egészítette ki a változatlan elzárkózási politika. Miután pedig Magyarország is hasonló törekvések érvényesültek, közeledésre nem kerülhetett sor.¹⁷⁰

¹⁶⁹ Főleg a román valuta egységesítésén keresztül.

Az egységes valutára való áttérést tudniillik a román kormány a gyengébb regáti leura nézve kedvezően hajtotta végre.

Ennek eredményeképpen az erdélyi tőkésék a regátiakhoz viszonyítva tőkeszegényekké váltak. Ugyanakkor ezek az erdélyi tőkésék, akik a megkülönböztető adózástól és egyéb terhektől való félelmükben ilyekeztek saját tőkéiket minél kisebb értékben bevallani, jóval nehezebben jutottak kölcsönökhöz, mint a regátiak, hiszen hitelképességüket önmaguk értékelték alá. Az erdélyi tőkésék tehát tőkeellátottság tekintetében hamarosan alulmaradtak a regátiakkal szemben, és szorult helyzetüket kihasználva, a regáti bankok és ipari tőkésék az erdélyi iparvállalatok jelentős részét megszerezték, másik részében is jelentős részvénypakettekre — igen sokban a részvények többségére — tették rá a kezüket.

Ezt a folyamatot aztán a román kormány még jó néhány gazdaságpolitikai intézkedéssel is alátámasztotta: a már említett és az erdélyi nemzetiségi burzsoázia rovására érvényesített kettős adóztatással, a háború után az ipar beindításához szükséges és a kezdetben szűkösen található szén egyenlőtlen juttatásával és nem utolsósorban a vámpolitikának az erdélyi nemzetiségi burzsoáziára nézve hátrányos alkalmazásával is. (Például az erdélyi ipar által használt külföldi nyersanyagokra magasabb, az általa is előállított ipari termékekre alacsonyabb behozatali vámokat állított, mint a regátiakéra.)

A nagy nyomás eredményeképpen sikerült a nemzetiségi burzsoáziát egy bukaresti központú gyáripari szervezetbe — az Unione Generaléba — szorítani, amelyben aztán természetesen a regáti román burzsoázia kezében volt a vezető szerep.

A román nacionalizálás politikájának tehát annyit mindenesetre sikerült elérnie, hogy az iparfejlesztésből származható profitoknak abból a részből, ami nem került a nyugati tőkésék zsebébe, nem a nemzetiségi, hanem elsősorban és döntő mértékben a román burzsoázia markoljon a nemzetiségi területeken is. (A fentiekre vonatkozólag l. a már említett munkákon kívül Gyulay Tibornak, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara ügyvezető titkáranak 1922. július 20-i jelentését. O. L. kűm. gazd. pol. 1922 — 110 — 75.376.)

¹⁷⁰ O. L. Kűm. gazd. pol. Román dosszié, 117. csomó. Vegyes „E”. (Hóry András és Zichy-Rubidó bukaresti ügyvivők jelentései, 1922. júni. 2. és 17.)

A magyar követség az egyik jelentésében ugyan felhívta a magyar kor-

Pár nappal a magyar—osztrák kontingens-megállapodás megkötését követően hamarosan az is kiderült, hogy az olasz kormány aktivitása sem csökkent. 1922 júniusában ugyanis megismételték januári kívánságaikat, mégpedig rendkívül drasztikus formában: egyszerűen és kertelés nélkül azt követelték, hogy *Magyarország egyoldalúlag és azonnal adjon jelentékeny behozatali kontingenseket Olaszországnak a magyar tilalmi listákon szereplő különböző árukra!*¹⁷¹ A Bethlen-kormány pedig politikai megfontolásból kapitulált. *Megadta a kért egyoldalú kontingenseket, 1922. december 31-ig terjedő hatállyal!* Mindössze „...annak a reményüknek adva kifejezést”, hogy „az olasz kormány módot nyújt majd arra, hogy még 1922 végéig a két ország gazdasági-kereskedelmi viszonyát véglegesen szabályozzák”.¹⁷²

mány figyelmét arra, hogy a román kormánykörökben pillanatnyilag hajlandóság mutatkozik a gazdasági — „de csak a gazdasági” — kapcsolatok rendezésére Magyarországgal, a Bethlen-kormány azonban nem kapott a kínálkozó lehetőség után.

A magyar nagyipari burzsoáziát megnyugtatózó, mégis Romániába küldte — „informálódás”, a helyzet „tanulmányozása” és „értékelése” céljából — a magyar külügyminisztérium külforgalmi szakértőjét, a Belgrádi Magyar Külforgalmi hivatal igazgatóját, Szilágyi Gézát, de a lehetőség kiaknázására ennél nagyobb „erőfeszítést” nem tett. Szilágyi akcióját lényegében negligálta, hivatalosan nem fejezte. Nemesoda, hogy Szilágyi hamarosan azt jelentette: a hivatalos tárgyalásokra az idő még „nem érett”. A magyar nagyipari köröknek pedig azt ajánlotta, hogy „magánúton” kíséreljék meg a behatolást Romániába. (O. L. FM. 1922—54—71.841. 1922. júli. 2-i jelentés.)

A tanácsot a magyar nagyipari burzsoázia — amely jól ismerte a helyzetet — sietett is megfogadni. A GyOSz „felderítés” és a „talaj előkészítése” céljából azonnal Romániába küldte Koffler Károly és Schiller Ottó titkárokat. (M. Gy. 1922. 11—12. sz.) Hogy a „felderítés és az előkészítés” még tökéletesebb legyen, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara megbízásából Romániába utazott Gyulay Tibor, a Kamara ügyvezető titkára is. (O. L. Küm. gazd. pol. 1922—110—75.376.) De ezek a kísérletek sem jártak számottevő sikerrel.

A kiküldöttek jelentései rezignáltan állapították meg: nem lehet egyebet tenni, mint várni. (O. L. Küm. gazd. pol. 1922.—110—75.376. Gyulay 1922. június 22-i jelentése.) A románokat nem lehet tárgyalásokra, megállapodásra szorítani hamarabb, mint amikor azt a maguk részéről jónak találják — jelentette Gyulay. „Nem áltathatjuk magunkat, a magyar gazdasági élet van inkább ráutalva a románra, mintsem fordítva”. A románok politikai okokból nem tárgyalnak a magyarokkal — állapította meg Koffler. „Inkább Bécsbe mennek, ahol rendelkezésükre állnak majd az osztrák, a cseh és a német gyárak ajánlatai.”

¹⁷¹ O. L. Küm. gazd. pol. Olasz dosszié, 93. csomó. Vegyes, II. 1923. (Feljegyzés az olasz—magyar kapcsolatokról, 1923. jan. 2.)

¹⁷² Uo.

b) A kötött devizagazdálkodás reaktiválása

Az előzőekben vázolt események — elsősorban az olasz akció és annak sikere — az elzárkózási politika magyar híveit, akár a nagyipar szószólói, akár politikai indíttatású körök voltak, egyaránt fokozott aktivitásra, a tilalmi rendszer további megerősítésére készítették.

Ebbeli törekvéseik érvényre juttatását kedvezően támasztották alá az 1922 közepén a magyar mezőgazdasági export terén bekövetkező fejlemények.

Az 1922. évi kenyérgabona termés ismét gyengén sikerült. A magyar birtokos osztálynak tehát elsősorban az élőállat és mindenekfelett a bor állott rendelkezésére az inflációs exportlehetőségek kiaknázására.

A borexport azonban sehogysen haladt előre, sőt inkább állandóan csökkenő tendenciát mutatott.

Miután a magyar—osztrák kereskedelmi megállapodásban csak a *borvásárlásra* és nem az *eladásra* történt meg a kölcsönös egyenjogúság biztosítása a két szerződő fél részéről, az osztrák kormány — amely terhesnek találta a magyar bor Ausztriába való beáramlását, és igyekezett azt megakadályozni —, úgy értelmezte a megállapodást, hogy az osztrák kereskedő is szabadon vásárolhat bort Magyarországon, és a magyar is Ausztriában. Viszont egyik sem *adhat el* szabadon a másik országban. Az osztrák kormány tehát a legkülönbözőbb eszközökkel akadályozta a magyar borkereskedőket abban, hogy a magyar bort eladhassák Ausztriában. Különösebb megtorlástól nem tartott, mert osztrák borkereskedők nem nagyon akartak bort eladni Magyarországon!

Ezt a célkitűzését még különböző technikai ügyeskedésekkel is alátámasztotta. A behozatali engedélyeket például úgy osztotta el — mint állította: igazságosan —, hogy a bécsi és az innsbrucki borimportőrök fele-fele arányban részesedtek belőlük. Ezzel lényegesen csökkentette az osztrák borkereskedők magyarországi borvásárlásait, hiszen a távoli innsbrucki kereskedők rendszerint kihasználatlanul hagyták elavulni a részükre juttatott engedélyeket.

Még rosszabb volt a helyzet a magyar—lengyel viszonylatban.

Lengyelország — mint már említettük — 1921 közepén felmondta a Magyarországgal kötött kompenzációs egyezményt, és így a két országnak 1922. január 1. óta nem volt hivatalos kereskedelmi kapcsolata. A magyar bor emiatt úgyszólván teljesen kiszorult erről a régi piacról. Annál is inkább, mert a lengyel kormány 1922 folyamán egyre-másra hozta prohibíciós rendelkezéseit.

Nem sikerült azonban piacot biztosítani a magyar bornak Németországban és Csehszlovákiában sem.

A magyar birtokos osztály a kormány erélyes közbelépését követelte.¹⁷³

Ebben a helyzetben az ipari körök ismét eredményesen utalhattak az ipari elzárkózás harci fegyverének alkalmazására, mint, ami a partnerek engedményeit egyedül alkalmas kikényszeríteni, a kormány pedig tényleg nem is látott jobb vagy akár más ellenintézkedésre lehetőséget.

Az elzárkózás tovább szigorítása mellett szóltak a devizaproblémák is.

A valutaromlás ugyanis 1922 nyarának közepére katasztrofális méreteket kezdett ölteni. Az infláció nyújtotta árfolyamdifferenciák egyenesen csábítottak a spekulációra. Különösen a bankokat, amelyek úgyszólván teljesen felhagytak eredeti tevékenységükkel, és teljes erővel a valutaszpekulációra vetették magukat. A nagybankok valóságos deviza gyűjtő helyekké váltak, amelyek spekulációs ügyleteiknek megfelelően szippantották be, vagy lökték ki magukból a külföldi fizetési eszközöket és ezzel irányították a magyar korona árfolyamalakulását.¹⁷⁴

Az infláció tombolása súlyos belpolitikai következményekkel fenyegetett. Bethlen miniszterelnök veszélyben érezte konszolidációs politikáját. A kormányban újra felülkerekedtek azok, akik az infláció növekedését szintén nagyon veszélyesnek minősítették és annak megállítását vagy legalábbis fékezését tartották szükségesnek és a probléma megoldását a féktelen valutaszpekuláció leküzdésében jelölték meg.

Az infláció veszedelmes mellékhatásának korlátozása érdekében végre is a kormány 1922. augusztus elején újra bevezette a kötött

¹⁷³ Különösen akkor erősödött meg a birtokos osztály nyomása a kormányra, amikor 1922 februárjában Franciaország tarifális szerződést kötött Lengyelországgal — pontosabban, Franciaország a lengyel uralkodó köröknek tett politikai — katonai „jószoigalatokat” vetve a mérlegbe, ilyen szerződésre szorította Lengyelországot — és ebben a szerződésben Lengyelország a francia bornak 50 százalékos vámkedvezményt adott. A magyar birtokosok — és persze a magyar borkereskedők — óriási lehetőségeket láttak a magyar bor elhelyezésére Lengyelországban egy legnagyobbkedvezményes magyar — lengyel kereskedelmi szerződés „nyélbeütése” esetén. Ez esetben a rövidebb távolság, a kisebb szállítási költség és a magyar bor lengyelországi „hagyományai” lehetővé tették a francia bor leverenzését Lengyelországban és ezzel a magyar borexport-probléma legalább részbeni megoldását.

¹⁷⁴ Vö. M. Külker. 1922. jan. 28.

devizagazdálkodást és annak lebonyolítását az újra felállított Devizaközpontra bízta.¹⁷⁵

A kormány a Devizaközpont főfeladatát abban jelölte meg, hogy az import fedezéséhez szükséges devizákat az exportból teremtsse elő. Pontosabban: csak annyi devizát bocsásson az import rendelkezésére, amennyit az exportból biztosítani lehet.¹⁷⁶

A Devizaközpont ezt a feladatot mindenekelőtt úgy próbálta megoldani, hogy az import céljára csakis a származási ország valutáját volt hajlandó engedélyezni. Tehát osztrák áru vásárlására csak osztrák koronát, német áru vásárlására csak német márkát stb. Majd, amikor 1922 végén, 1923 elején a korona további esésétől tartva, a tőkések — elsősorban persze az importőrök — olyan devizaigényekkel léptek fel a Központtal szemben, amely ennek devizakészleteit a legnagyobb mértékben veszélyeztette,¹⁷⁷ megkezdte a devizakiutalások korlátozását is.

Iparáganként kontingenseket állapított meg, amelyeket azután fokozatosan szűkített.¹⁷⁸

Emellett a valuták, devizák beváltásánál kényszerárfolyamot vezetett be. Ez azt jelentette, hogy a külföldi valuták magyar koronára való átváltásánál, illetőleg fordítva, a koronának külföldi fizetési eszközre történő átváltásánál alkalmazott átváltási kulcs nem igazodott a tényleges helyzethez, a korona romlásának, illetőleg a valutaértékek változásának mértékéhez.¹⁷⁹ A beszolgáltatott valutáért tehát a Devizaközpont kevesebb koronát fizetett ki, a kiutalt valutáért pedig több koronát szedett be, mint amennyi a korona tényleges árfolyamának megfelelt.

A kötött devizagazdálkodás reaktiválásától, a koronaromlás megállításán túl, a Bethlen-kormány egyebet is remélt: az import — elsősorban természetesen az ipari import — lefékezését, illetőleg, ezen keresztül, lehetőséget arra, hogy a magyar mezőgazdasági termékek — elsősorban természetesen a bor — piacait újra szélesre tárják.

¹⁷⁵ O. L. Mt. jkv. 1922. aug. 4. 6700/1922. ME. sz. rend. (Rendeletek Tára. 1922. évi rendeletek. Bp., 1923. 175 — 180. old.) A világháború alatt bevezetett kötött devizagazdálkodást, illetőleg az ennek lebonyolítására létesített Devizaközpontot az ellenforradalmi kormányzat — mint előbb már említettük — 1920 januárjában megszüntette. (760/1920. ME. sz. rend. Bp. Közl. 1920. jan. 27.) Most a Bethlen-kormány az augusztus elején hozott minisztertanácsi határozat alapján az egész rendszert reaktiválta.

¹⁷⁶ Vö. a Kamara 1923. nov. 6-i teljes ülésének jegyzőkönyvével.

¹⁷⁷ A Kamara 1923. febr. 15-i teljes ülésének jegyzőkönyve.

¹⁷⁸ Vö. M. Gy. 1923. 18 — 19 sz.

¹⁷⁹ A Kamara 1922. okt. 10-i teljes ülésének jegyzőkönyve.

A devizagazdálkodás újból való megkötésével egyidejűleg a kormány egyéb közvetlen intézkedésekkel is erősítette az ipari védelmi frontot. Ezek között a legjelentősebbek a vámfelpénzek vonalán tett intézkedések voltak.

A kormány megemelte a vámfelpénzeket is, ennél azonban még hatékonyabban segítette a védekezést azzal, hogy lehetővé tette a különböző áruknak, elsősorban természetesen az ipari késztermékeknek egyik kategóriából a másikba való átsorolását.¹⁸⁰ Így nemcsak az vált lehetővé, hogy ugyanazon áru — például a pamut — különböző végtermékei — pamutfonal, pamutszövet stb., esetleg a pamutszövetek különböző fajtái is — más-más kategóriákba kerüljenek, hanem az is — és ez igen fontos mozzanat volt —, hogy ugyanaz az áru hol az egyik, hol a másik kategóriába kerüljön, és ezzel a különböző áruk vámfelpénz helyzete örökösön bizonytalanra váljék, az importőr számára sokszor igen súlyos kalkulációs meglepetéseket hozzon, és ezzel is fékezze a behozatalt.

Így kerültek például 1922 októberében az A. kategóriából a B. kategóriába a drótok, aminek következtében az addigi 12-szeres vámfelpénz helyett az új vámfelpénz nem 25-szörös, hanem 100-szoros lett. Még szembeötlőbb ez a végekben behozott kötött-szövött pamut- és gyapjúkellék és az „egyéb” kötött-szövött pamutkelmék esetében, amelyek az új vámfelpénz emelésekkel egyidejűleg a B. kategóriából a teljes aranyparitásos kategóriába kerültek, és így a korábbi 40-szeres szorzószámuk helyett, a változásnál nem 100-szoros, hanem 400-szoros szorzószámot kaptak. Így kerültek a lenszövetek is a C. kategóriából az aranyparitásosba stb.

A vámfelpénzekkel kapcsolatos rendelkezéseknél is fontosabbak voltak azok, amelyek a tilalmi listák további bővítésére vonatkoztak.¹⁸¹ A minisztertanács, a kereskedelmi miniszter előterjesz-

¹⁸⁰ Vö. 3502/1922. PM. sz. rend. (Bp. Közl. 1922. okt. 15.) L. még ugyanott a 4888/1922. PM. sz. rendeletet is, továbbá a O. L. Mt. jkv. 1923. febr. 9.

¹⁸¹ A 36.709/1922. PM. és Közl. M. közös rendelete. (A Bp. Közl. 1922. aug. 29. sz.-ban.) A pamutvatta, legfinomabb pamutszövet, bársonyszövetek, gyapjú-, pamutszalagok, damaszt-, gyapjúárúk, mindenféle kötött-szövött anyag (pamut, selyem, gyapjú), kalapok, papír-, bőrárúk (kikészített bőrök, kesztyűk), lakatok, záruk, szerszámgépek, festékek, vegyi anyagok (kátrányok) stb. A Z. 45.022/1922. PM. sz. rendelettel (vö. Bp. Közl. 1922. szept. 20.) tilalmi listára kerültek a kész ruhák (az esetben, ha az anyaguk tilalmi listán szerepelt, így például az összes gyapjúból és a legtöbb pamutból készült ruha), egyes papírárúk (karton, itatós, vegyeszeti papírok), kaucuk árúk (cipő, csizma), lakkecipők, bőrlábszárvédők, bőrruhák, gombok, acélcsövek, rugók, kések, ollók, pléhek, lemezek, rudak stb. Egy 1923. februárjában megjelent rendelet az összes készbőröket tilalmi listára helyezte.

tései alapján, újra meg újra napirendre tűzte a nagyipari burzsoázia erre vonatkozó kívánságait és a legtöbbször teljesítette is azokat.¹⁸²

Megismétlődő heves összecsapások után, lassanként tilalmi listára kerültek mindazok a termékek, amelyeket a magyar ipar képes volt termelni, sőt olyan termékek is, amelyeket pillanatnyilag még nem tudott előállítani, de kilátás volt arra, hogy előbb-utóbb képes lesz rá. Kivételt csak az új vállalatok — elsősorban textilipari vállalatok — létesítéséhez vagy már meglévő vállalatok bővítéséhez szükséges olyan beruházási cikkek képeztek, amelyek előállítására a magyar nagyipar, belátható időn belül, nem vállalkozhatott.

c) A kötött devizagazdálkodás és az export

A tilalmi frontnak a kötött devizagazdálkodással történt megerősítése elsősorban Ausztria ellen irányult. Csakhogy az osztrákok egészen másképpen reagáltak az intézkedésekre, mint ahogy azt a Bethlen-kormány remélte.

1922 augusztusában az osztrák kormány hatalmasan megemelte a borvámot, szeptemberben pedig tilalmi listára helyezte a palackozott bort, aminek a bevitel addig szabad volt. (A kontingens-megállapodás Ausztria és Magyarország között csak a hordóborra vonatkozott.) Emellett Ausztria is élt a deviza kiutalások korlátozásának fegyverével.

Az osztrák kormány intézkedései félremagyarázhatatlanul és döntő módon a magyar borbevitel ellen irányultak — Ausztria egész hordó-bor bevitelének 70—75, egyes időszakokban, mint például éppen 1922 nyarán, 90—95 százaléka Magyarországból származott¹⁸³ —, amivel hatalmas veszteségeket okozott a bortermelő magyar birtokos osztálynak.

Ennek hatására az 1922. augusztus 16-án megtartott magyar vám- és kereskedelmi konferencián maga a földművelésügyi miniszter is felvetette a kontingens-egyezmény felmondásának gondolatát. Hogy ez mégsem következett be, annak csupán taktikai okai voltak.

A külügyminiszter ugyanis ugyanezen a tanácskozáson felhívta a jelenlevők figyelmét arra a titkos megállapodásra, amelyet az osztrák kormánnyal a kontingens-megállapodás megkötése-

¹⁸² O. L. Mt. jkv. 1922. okt. 12.; ugyanott nov. 3.; ugyanott nov. 24. stb.

¹⁸³ Vö. O. L. FM. 1922—54—73.694. (A Magyar Áruforgalmi Iroda bécsi kirendeltségének jelentése.)

kor írtak alá, s amely szerint az egyezmény érvényességi ideje alatt Ausztria nem követeli Magyarországtól a trianoni békeszerződés 208. paragrafusának teljesítését. Ez a paragrafus Magyarországot arra kötelezte, hogy élelmiszerfeleslegeit hazai árákon bocsássa Ausztria rendelkezésére.¹⁸⁴

Felmondás helyett tehát végül is a magyar kormány a tilalmi listák további kiszélesítését választotta. Elsősorban az Ausztriát érdeklő árucikkek újabb csoportját vették fel a tilalmi listára és egyidejűleg felszólították az osztrák kormányt a borprobléma tárgyalások útján történő rendezésére.¹⁸⁵

Erre azonban — legalábbis egyelőre — nem került sor.¹⁸⁶

A kötött devizagazdálkodás reaktiválásával a magyar kormány Lengyelországra is nyomást akart gyakorolni.

Úgy számított, hogy a rendkívül súlyos helyzet rövid időn belül arra fogja kényszeríteni a lengyeleket, hogy ipari termékeik magyarországi bevitelének lehetővé tétele érdekében tárgyalásokat kezdeményezzenek. Arról is meg volt győződve, hogy a lengyel kormány — amely már egy év óta vonakodott új kereskedelmi szerződést kötni Magyarországgal¹⁸⁷ — nemcsak hamarosan tárgyalni akar majd, hanem jóval nagyobb engedményekre is hajlandó lesz, mint korábban.

A számítás azonban ezúttal sem vált be és végül is a magyar kormány maga kényszerült a kezdeményező lépés megtételére.

1922. augusztus végén arra utasította Ballagi-Pordány Bélát, a magyar külügyminisztériumnak a balti államokban akkor tárgyaló tanácsosát, hogy hazatérőben álljon meg Varsóban, és a magyar kormány nevében tegyen ajánlatot a kereskedelmi tárgyalások megindítására, új kereskedelmi egyezmény megkötésére.¹⁸⁸

Az akció előbb nem járt sikerrel.

A lengyel kormány különböző ürügyekkel elodázta a tárgyalásokat,¹⁸⁹ miközben egyre inkább szigorította saját prohibíciós rendszerét.¹⁹⁰

¹⁸⁴ L. O. L. FM. 1922 — 54 — 70.035. (Az 1922. aug. 16-i tárcaközi vám- és kereskedelmi konferencia jegyzőkönyve.)

¹⁸⁵ Uo.; vö. még M. Külker. 1922. szept. 12.

¹⁸⁶ Uo. 1922. okt. 25.

¹⁸⁷ O. L. FM. 1923 — 54 — 45.052.; O. L. FM. 1924 — 54 — 80.292. stb. (Különböző követjelentések.)

¹⁸⁸ O. L. Küm. gazd. pol. Lengyel dosszié, 57. csomó. (Feljegyzések a magyar — lengyel tárgyalások előkészítéséről, 1923. január 8.)

¹⁸⁹ O. L. Küm. gazd. pol. Lengyel dosszié, 57. csomó. Vegyes, II. (Feljegyzések a magyar — lengyel tárgyalások előkészítéséről, 1923. jan. 8.)

¹⁹⁰ Uo.

Emellett 1922 októberében Jugoszláviával legnagyobbkedvezményes szerződést kötött, melynek alapján a dalmát bor is elnyerte Lengyelországban a franciáknak biztosított 50 százalékos vámkedvezményt.¹⁹¹ (Ez ugyan még nem jelentette a jugoszláv borok tényleges térhódítását Lengyelországban, hiszen a lengyel borbeviteli tilalmi rendszer változatlanul érvényben maradt, és a lengyel kormány a jugoszlávoknak sem osztogatta bőkezűen a beviteli engedélyeket, de a magyar birtokos osztályt a jugoszláv bor térhódításának a lehetősége is nagyon nyugtalanította.)

Csak november elején sikerült a magyar kormánynak egy előkészítő tárgyalást kierőszakolni, de ebben sem volt sok köszönet, mert a lengyel kormánydelegáció a magyar fél valamennyi kívánságát elutasította. Csupán arra volt hajlandó, hogy az osztrákokkal kötött szerződéshez hasonlóan, egy részleges legnagyobb, kedvezményes megállapodást kössön. Emellett esetleg a szerződéshez csatolandó zárójegyzőkönyvben hajlandónak nyilatkozott megadni egy-két árura is a legnagyobb kedvezményt. De ez utóbbit is csak azzal a kikötéssel, hogy ha a nagyhatalmak a versailles-i szerződés vonatkozó rendelkezéseire hivatkozva, ezekre a kedvezményekre a maguk részéről is igényt emelnek, akkor Lengyelország jogosult legyen az egész szerződést — 15 napos előzetes felmondással — érvényteleníteni.¹⁹²

A lengyel kormány magatartása más vonatkozásban is elutasító volt. Így például — annak ellenére, hogy a sziléziai szénvidéknek Lengyelország ekkorra már a birtokába jutott és a bányákban a termelés már teljes kapacitással megindult — a magas szénkiviteli illetéket Magyarországgal szemben nem volt hajlandó csökkenteni. Nyersolajat pedig semmi körülmények között nem volt hajlandó Lengyelország területéről kiengedni, tehát a nyersolajra vonatkozó magyar kontingens-kívánságokat sem teljesíteni.¹⁹³

Ugyanakkor, amikor a lényeges magyar kívánságokat egytől egyig elutasította, maga olyan kívánságokkal lépett fel, amelyek eleve nyilvánvalóvá tették, hogy érdemi tárgyalásokra nem kerülhet sor.

Ezek között a legjelentősebb kívánság a textilárakkal kapcsolatban merült fel. A lengyel delegáció nem kevesebbet kért, mint 40 000 tonna lengyel pamutszövet, 20 000 tonna gyapjuszövet,

¹⁹¹ O. L. FM. 1923—54—48.131. (A belgrádi magyar követség jelentése, 1922. okt. 28.)

¹⁹² O. L. Küm. gazd. pol. Lengyel dosszié, 57. csomó. Vegyes, II. (Ballagi — Pordány jelentése a tárgyalásokról.)

¹⁹³ Uo.

1000 tonna kötszövött áru bevitelének engedélyezését Magyarországra!¹⁹⁴

Az óriási mennyiségeket — az egész magyar textilbehozatal akkor alig tett ki évi 20 000 tonnát — azzal indokolták, hogy a lengyel textilgyárosok a magyar kereskedők útján kívánják lebonyolítani egész balkáni exportjukat, mivel saját összeköttetésük a Balkánnal nincs. Ez persze egyáltalán nem így állt, hiszen Magyarországnak abban az időben egyáltalán nem volt kereskedelmi megállapodása a Balkán-államokkal, tehát aligha lett volna képes a lengyel textilárakat továbbítani ezekbe az országokba, és így azok elkerülhetetlenül Magyarországon maradtak volna.

Az előzetes tárgyalások tehát nem sok eredménnyel kecsegtettek. Az érdekelt magyar gazdasági körökben ennek megfelelően, a lengyelek által kívánt alapon nem igényelték új megállapodás megkötését. Elsősorban természetesen a textiliparosok ellenezték azt.

Egyes nagyiparosok részéről, akik számára a lengyel szén nagyon kívánatos volt, olyan javaslatok merültek fel, hogy a magyar kormány tegyen lépéseket a Jóvátételi Bizottságnál, hogy a Lengyelországot a trianoni békeszerződés 207. paragrafusának teljesítésére szorítsa — a szóban forgó paragrafus Lengyelországot arra kötelezte, hogy Magyarországnak szénét szállítson —, a tárgyalásokat pedig halassza el. A Bethlen-kormány azonban nem akarta bolygatni a 207. paragrafus dolgát, hiszen ez esetben Ausztria a 208. paragrafus betartásának követelésével léphetett volna fel. (Ez utóbbi — mint tudjuk — Magyarországot kötelezte élelmiszerszállításokra.)

A magyar kormány nehéz helyzetben volt. A lengyel textil-áru beáramlását — különösen olyan óriási mennyiségeket, mint amilyeneket a lengyelek megjelöltek — nem tartotta tanácsosnak, már csak azért sem, mert a csehekkel ugyanebben az időben folyamatban levő tárgyalások legfontosabb magyar kereskedelempolitikai fegyverét, a tilalmi rendszert nem akarta csorbítani. De nem akart lemondani természetesen a lengyelországi magyar mezőgazdasági exportlehetőségek biztosításáról sem. Úgy határozott tehát, hogy előbb megkísérli a megegyezést Csehszlovákiával, és csak azután próbálkozik majd a magyar—lengyel kereskedelmi kapcsolatok problémájának megoldásával.

Ennek megfelelően Ballagi-Pordányt arra utasította, hogy tárgyalásait szakítsa meg, és „újabb utasításokért” jöjjön haza.¹⁹⁵

¹⁹⁴ O. L. Küm. gazd. pol. Lengyel dosszié, 57. csomó. Vegyes, II. (Ballagi — Pordány számjeltávirata, a varsói magyar követség útján, 1922. nov. 19.)

¹⁹⁵ O. L. Küm. gazd. pol. Lengyel dosszié, 57. csomó. Vegyes, II. (A magyar külügyminiszter számjel-távirata Ballagi — Pordányhoz, 1922. nov. 25.)

Ballagi hazatérése után pedig a lengyel kívánságlistát „tanulmányozás végett” kiadatta a kereskedelmi minisztériumnak, megbízva azt egyúttal azzal is, hogy készítse részletes, konkrét javaslatokat arra nézve, hogy a kívánságokból mit lehet teljesíteni. Ezzel aztán a kérdés egy időre lekerült a napirendről.

A magyar borexport kérdése tehát lengyel viszonylatban is megoldatlan maradt.

Ugyanígy nem történt előrehaladás csehszlovák relációban sem.

A csehszlovákiai túltermelési válság igen makacsnak bizonyult, sőt 1922-ben még fokozódott is.¹⁹⁶

Ennek egyik oka a cseh korona nemzetközi árfolyamának 1922 elején bekövetkezett erős árfolyamemelkedése volt,¹⁹⁷ amia csehszlovák ipar versenyképességét erősen csökkentette. A német gyapjú áru például 45 százalékkal volt olcsóbb Csehszlovákiában, mint a hazai! Romániában a cseh korona árfolyama két és félszer volt magasabb, mint a leu árfolyama, ugyanakkor a német márka még a leu felét sem érte el. A cseh árut tehát a német fokozatosan kiszorította Romániából. A grázi kereskedők a cseh valuta emelkedése miatt stornírozták korábbi megrendeléseiket, Jugoszlávia a rezerváltatott 2000 vagon cseh cukrot lemondta.¹⁹⁸ És így tovább.

Ebben a helyzetben a magyar piac hiánya egyre égetőbbé vált a csehszlovákiai burzsoázia számára. A csehszlovákiai német nagyiparosok lapja¹⁹⁹ 1922 februárjában világosan fogalmazta meg törekvésüket: „Követelnünk kell, hogy Magyarországgal olyan megállapodásokat létesítsünk, amelyek amúgy is súlyos helyzetben levő iparunknak a magyar piacon védelmet biztosítanak. A Habsburgkérdés el lévén intézve, remélni lehet, hogy az illetékes tényezők most már mindent meg fognak kísérelni, hogy iparunknak amúgy is összezsugorodott gyasztóterületét megtarthassuk.”

¹⁹⁶ Narodny Listy. 1922. febr. 15.; Prager Tagblatt. 1922. febr. 17., 25., márc. 4.

¹⁹⁷ A CsKP. tört. c. monográfia (199. old.) magyarázata szerint a csehszlovák kormány a burzsoázia – a Zsivno Bank körül csoportosult bankburzsoáziáról van szó – nyereszkesedésének előmozdítására kezdeményezte az éles deflációs politikát, és nyomta fel mesterségesen a cseh korona árfolyamát. Más magyarázatok szerint külpolitikai okokból tette ezt. Ismét más magyarázatok szerint az árfolyamemelkedést a németek titkos pénzügyi offenzívája eredményezte, hogy ezzel – és a vele párhuzamosan folyó márkainflációval – hódítsák el a csehszlovák burzsoázia piacait. (Vö. erre vonatkozólag: M. Külker. 1922. jan. 28., febr. 26. sz.)

¹⁹⁸ Prager Tagblatt. 1922. jan. 1. (Die Wirtschaft zum Jahreschluss.), jan. 21., 25. (Kronensteigerung und Industrie.), 27. (Tschechokrone und Textilexport.), 28., febr. 10. (Kronenkurs und Auftragsstornierungen.), 21. (Die Krisis in der Industrie.), 24., ápr. 27., máj. 12. stb. stb.

¹⁹⁹ Mitteilungen des Deutschen Hauptverbandes der Industrie.

A csehszlovák kormány még ekkor is nehezen szánta el magát erre. De végül is, 1922 őszén, újabb tárgyalásokra kényszerült. A csehszlovákok kezdeményező lépései²⁰⁰ — éppen úgy, mint addig is — ellentétes fogadtatásra találtak Magyarországon.

„Bevalljuk, nem valami kitörő lelkesedéssel látjuk a cseh tárgyalások megkezdését — foglalta össze a nagyiparosok álláspontját a Magyar Gyáripár, a Gyáriparosok Országos Szövetségének lapja —, mert a Csehszlovákiával való forgalomban a mezőgazdasági kiviteli érdekeink igen csekélyek, ipari kiviteli érdekünk pedig alig van. Nem mintha nem volnának iparaink, amelyek szívesen kísérelnék meg a Csehszlovákiába, főleg pedig a tót megyékbe való bejutást, hanem mert Csehországnak olyan magas ipari védővámjai vannak, amelyek a magyar ipar részére direkt áthághatatlanoknak látszanak.”²⁰¹

Egyidejűleg — hogy a megegyezést megakadályozza, vagy legalábbis késleltesse, igyekezett a kormányt olyan követelések támasztására bírni, amelyek a csehszlovák kormány számára teljesíthetetlenek voltak. „Mi hajlandók vagyunk kaput tájni az osztrák ipar előtt, a cseh ipar előtt, de ugyanakkor biztosnak kell lennünk, hogy teljesen egyenlő feltételek és körülmények között jutnak el a mi termékeink a Kelet felé, a mi természetes fogyasztási piacainkra, vagyis, hogy egyidejűleg megfelelő megállapodásokat tudunk kötni Romániával és a mereven elzárkózó Jugoszláviával. Ha Csehszlovákia valóban a kisantant vezére, és ennek politikáját irányítja, akkor neki kell elsősorban gondoskodni arról, hogy a kisantant gazdasági politikája ésszerű és megértő legyen.”²⁰²

Ez a kívánság, amely mellesleg a magyar nagyiparosok háború előtti elképzeléseinek felújítása volt, ezúttal természetesen abszurd kívánság volt és maradt is. Egyrészt azért, mert a háború után mind Jugoszlávia, mind Románia az iparosítás útját kívánta járni, és ennek érdekében szigorú protekcionizmust alkalmazott, mindezekelőtt éppen a magyar ipari termékekkel szemben, másrészt

²⁰⁰ A pozsonyi Kereskedelmi és Iparkamara megbízottai félhivatalos megbeszélésből már szeptember közepén tájékozódó tárgyalásokat kezdtek Budapesten a magyar Kereskedelmi és Iparkamarában. (Vö. a Kamara 1922. okt. 10-i teljes ülésének jegyzőkönyvével.)

²⁰¹ M. Gy. 1922. 19–20. sz. A nagyiparosok álláspontjára nézve vö. még a tárgyalásokat előkészítő 1922. szeptember 27-i vám- és kereskedelmi konferencia jegyzőkönyvével. (O. L. FM. 1922–54–73.009.), továbbá O. L. Küm. gazd. pol. 1922–104–82.172. (A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara beadványa a külügyminiszterhez.) Nagyon félt a cseh ipari importtól a magyar kisipar is. (Vö. az Újpesti Ipartestület 1922. okt. 18-i beadványával a külügyminiszterhez. O. L. FM. 1922–54–74.038.)

²⁰² Uo.

azért, mert a piacok után kutató Csehszlovákia, a román és a jugoszláv piacon esetleg megszerezhető pozíciókat magának kívánta megtartani, nem pedig Magyarországnak átjátszani.

A Csehszlovákiával való megegyezés megakadályozása természetesen hátrányokat is hozhatott a magyar ipari burzsoázia számára. Főleg a csehszlovák szén és egyes fontos nyersanyagok importlehetőségeinek kiesésével, de a hátrányokat összehasonlíthatatlanul, kisebbnek vélték, mint azt a nyereséget, amit a csehszlovák gyáripari késztermékeknek Magyarországról való kiszorítása ígért.

A magyar nagyiparosokkal ellentétben a magyar birtokos osztály és a kereskedő burzsoázia természetesen mindenáron szerződni kívántak és mint korábban is, dühösen támadták a nagyiparosok elutasító magatartását.²⁰³

A kormányközi tárgyalások heves belső csatározások után október közepén kezdődtek meg és november végéig tartottak.²⁰⁴

A különböző érdekképviseltek állásfoglalása és törekvései mellett természetesen ezúttal is meghatározóan befolyásolták a magyar kormány magatartását a már ismert politikai célok, revíziós törekvések. Miután a szakértők tájékoztatása alapján az érdekeltek úgy találták, hogy Csehszlovákiával szemben az adott helyzetben pozíció fölényben vannak, a kereskedelmi tárgyalásokat ezúttal is igyekeztek egybekötni politikai problémák megtárgyalásával és a csehszlovák gazdasági kívánságok teljesítéséért politikai engedményeket kicsikarni.

A cseh kormány viszont ezekről a politikai kívánságokról változatlanul nem akart tudomást venni, és a tárgyalásokat kizárólag a kereskedelmi problémákra kívánta korlátozni.²⁰⁵

²⁰³ Vö. Nemzeti Újság. 1922. szept. 29. sz. A kereskedők szószólója főleg a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara volt, amely igyekezett mindenfajta lehetőséget felderíteni és biztosítani az árucserre elősegítésére. (Vö. O. L. Küm. gazd. pol. 1922 – 104 – 82.172. A Kamara előterjesztése a magyar külügyminiszterhez.)

²⁰⁴ Csehszlovák részről október 10-ét ajánlották a tárgyalások megkezdésére, ezt az időpontot azonban magyar részről valamelyest későbbre halasztották. (Vö. O. L. FM. 1922 – 54 – 73.009. A magyar külügyminiszter átírata a földművelésügyi miniszterhez, 1922. okt. 6.)

²⁰⁵ A junktimhoz, a kereskedelmi és pénzügyminiszterrel szemben, akik hajlandók lettek volna a kereskedelmi és politikai tárgyalásokat, illetőleg megegyezéseket különválasztani, a külügyminiszter és főleg a miniszterelnök ragaszkodott.

Bethlen még arra az esetre is ragaszkodott a junktimhoz, ha ez a cseheknek a tárgyalásoktól való visszalépését eredményezné. Ez esetben – úgy mond – a tárgyalások megghiúsulásáért a felelősséget a csehekre lehet hárítani a nagyhatalmak előtt. Ez pedig az ellenforradalmi rezsim számára politikailag igen előnyös situációt teremthet, hiszen a kisantant hatalmak

A csehszlovák delegációnak a tárgyalásokon igazán erős fegyverei nem voltak.

Csehszlovákiának voltak ugyan igen magas ipari vámjai és beviteli tilalmai, ezeket azonban Magyarország ellen eredményesen nem lehetett forgatni, hiszen a magyar iparnak Csehszlovákiával az árubevitel terén nagyon mérsékelt kívánságai lehettek és voltak is.

Csehszlovákia leginkább a kiviteli tilalmaival hadakozhatott Magyarországgal szemben. A tilalmazott áruk között szép számmal voltak olyanok, amelyekre a magyar iparnak nagy szüksége volt: épület-, szerszám- és bányafa, faszén, kőszén, koksz, kőszénkátrány, festékföldek, vegyi anyagok, nyersvas, pléhlemez stb.²⁰⁶

Viszonylag erős fegyverei voltak Csehszlovákiának Magyarországgal szemben közlekedés-, szállításpolitikai téren. Magyarország például Lengyelországgal csaknem kizárólag, Németországgal jelentős mértékben, csak Csehszlovákián keresztül tarthatott fenn áruforgalmat. A Magyarországból ezekbe az országokba irányuló vagy ezekből Magyarországba irányuló áruforgalomnak Csehszlovákia igen számottevő nehézségeket okozhatott és okozott is.²⁰⁷

Agrárvámjai Csehszlovákiának — erre már ismételten utaltunk — tulajdonképpen nem is voltak, mivel az átvett régi Osztrák — Magyar Monarchia agrárvámtételei erre az időre úgyszólván teljesen elvesztették hatóerejüket. Sőt, az élelmiszerekre és a mező-

— Csehszlovákia is — állandóan azzal vádolják Magyarországot, hogy elzárkózik a kisantanttal való tárgyalások elől és ezzel megakadályozza az általános politikai konszolidációt Közép-Európában.

Bethlen ezért állandóan arra szorította a magyar delegációt: szerezzenek valamilyen módon írásbeli nyilatkozatot a csehszlovák delegációtól vagy kormánytól arra vonatkozólag, hogy Csehszlovákia nem hajlandó tárgyalni Magyarországgal a két ország között fennálló politikai kérdések rendezéséről. (Vö. O. L. Mt. jkv. 1922. okt. 27.)

²⁰⁶ O. L. Küm. gazd. pol. Cseh dosszié. 26. csomó. Iktatás nélküli vegyes, 1922.

²⁰⁷ Így például a Lengyelország (Krakkó, Varsó, Lodz, Poznan stb.) felé irányuló magyar árukivitel, illetőleg az onnan Magyarország felé irányuló lengyel áruszállításokat (főleg a szénszállításokat) a legközvetlenebb — tehát legolcsóbb — útvonalakról, azon a címen, hogy ezek az útvonalak kopottak, elhasználtak, tehát kímélendők, egyszerűen egyetlen útvonalra, a lavwocznei útvonalra irányította. Ezáltal a szállításokat alaposan megdrágította, és lelassította. (Vö. O. L. FM. 1922 — 54 — 73.009. Az 1922. okt. 9-i vám- és kereskedelmi konferencia jegyzőkönyve.; O. L. Küm. gazd. pol. 1922 — 104 — 82.172. A Kamara előterjesztése a magyar külügyminiszterhez, 1922. okt. 14.)

gazdasági nyersanyagok nagy részére a kormány még fel is függesztette azokat. Ezeknek a vámtételeknek az újra életbeléptetésére vagy éppen azok felemelésére a csehszlovák kormány ekkor még nem bírta magát elszánni, hiszen az élelmiszer beáramlásának megakadályozása vagy akár csak megnehezítése is, az adott élelmiszer- és nyersanyagmizéria mellett katasztrófát hozhatott.

Egyetlen olyan agrárvám tétel volt, amellyel a csehszlovák delegáció eredményesen hadakozhatott a magyarokkal: a borvám és a borbevittellel kapcsolatos egyes megszorító rendelkezések.²⁰⁸ Ezt annál könnyebben tehették, mert Csehszlovákia kevéssel előbb kötött kompenzációs megállapodást Jugoszláviával, amely szerint Jugoszlávia 150 000 hektoliter cseh sör ellenében 150 000 hektoliter bort szállíthatott Csehszlovákiának,²⁰⁹ és így Csehszlovákia el volt látva importborral.

A két delegáció hosszú, kemény harcot vívott egymással, amíg végül is valamelyes eredmény mutatkozott: 1922. november 22-én aláírtak egy egyszerű legnagyobb kedvezményes kereskedelmi szerződést.²¹⁰

²⁰⁸ A borvám is magas volt – a hordóboré mázsánként 420 cseh korona, a palaekboré 975 cseh korona, tehát a magyar bor magyarországi árának többszöröse – és, mert a bor is a behozatali tilalmi listán szerepelt, a bevittellel előbb engedélyt kellett szerezni, a cseh kormány pedig bevitteli engedélyt csak bizonyos meghatározott kontingens erejéig adott ki. Azt is oly módon, hogy az egész évre szóló kontingenst havi egyenlő részletekre osztotta el, ami által még az engedélyezett évi kontingenst is erősen megnyirbálta. A bor-exportáló országok – tehát Magyarország is – a bort főleg novembertől májusig tudták gazdaságosan szállítani, a többi hónapokban nem. Tehát a májustól novemberig terjedő havi kontingenseket nem tudták kihasználni, a novembertől májusig érvényes kontingensek viszont szűknek bizonyultak. Emellett a csehszlovák kormány bevitteli engedélyt csak annak adott, aki igazolta, hogy Csehszlovákiában is vásárolt a behozandó mennyiség egyharmadának megfelelő bort.

Ezek a intézkedések önmagukban is alkalmasak voltak arra, hogy a magyar bortermelő birtokosokat és borkereskedőket kétségbeejtsék, de nem merítették ki teljesen a csehszlovák kormány találékonyágát a tekintetben, hogy a magyar bor csehszlovákiai bevittelt tetszés szerint lefékezzék. Az egyéb eszközök közül talán csak egyet említsünk meg: a vámhatóságok a behozott bort vegyvizsgálatnak is alávetették, ami bőséges lehetőséget teremtett a már bevitt bor visszautasítására is. (Vö. K. G. L. Kamarai iratok, 7. csomó. Export-ügyek. Csehszlovákia. A Kamara előterjesztése a kereskedelmi miniszterhez, 1922. okt. 14.; továbbá O. L. F.M. 1922–54–70.004. A Magyar Áruforgalmi Iroda jelentése, 1922. okt. 3.)

²⁰⁹ O. L. F.M. 1922–54–70.004. (A Magyar Áruforgalmi Iroda jelentése, 1922. okt. 3.)

²¹⁰ O. L. Küm. gazd. pol. Cseh dosszié. Iktatás nélküli vegyes, 1922. (A tárgyalások jegyzőkönyve, 1922. okt. 19-től.)

Ez az „eredmény” azonban alig valamivel volt több a semminél, hiszen a tilalmi listákat nem érintette, gyakorlati értéke tehát csak akkor lehetett, ha a két ország a megegyezést, egy, az árukra, illetőleg árukontingensekre vonatkozó megállapodással is kiegészíti. A huzavona tehát tovább tartott, most már a kontingens-megállapodás tető alá hozásáért.²¹¹

A magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége természetesen igyekezett most már ezt a megállapodást megakadályozni vagy legalábbis a kontingenseket a legszűkebb keretek közé szorítani.

E törekvése támogatásra talált a magyar revíziós körök legagresszívabb soraiban, akik a maguk részéről is igyekeztek a magyar kormányt visszatartani a megállapodástól. A magyar hadügyminiszter, egy 1922. november 29-én kelt szigorúan bizalmas átíratában azt követelte a külügyminisztertől, hogy akadályozza meg a magyar élelmiszer, elsősorban a liszt exportálását Csehszlovákiába, még akkor is, „ha ezzel bizonyos előnyöket áldoznánk is fel”. A csehszlovák állam ugyanis — magyarázta az átírat — élelmiszerhiányban szenved, a helyzet kritikus, és „Magyarországnak nem érdeke, hogy a cseh állam ezen, talán bekövetkezhető krízisét elhárítsa, mert részünkre egy gyenge, zavarokkal küzdő cseh szomszéd a kívánatos”.²¹²

A kontingens-megállapodás megakadályozása azonban még így sem nagyon sikerült. Bethlen — a birtokos osztály érdekében, amely természetesen türelmetlenül követelte a megegyezést — tárgyalni akart.

A tárgyalások meg is indultak, és hosszas csatározások — a devizakiutalásokkal, a hitelezés-hitelfelmondásokkal kapcsolatos — kölcsönös manőverezések után, végül is három és fél hónap múltán mégiscsak megszületett a kontingens-megállapodás, anélkül azonban, hogy az a magyar bornak szélesebb érvényesülési lehetőségeket biztosított volna.

A sikertelenséget tetézte az a körülmény, hogy a magyar revizionista körök nyomására a Bethlen-kormány ismét csak arra az álláspontra helyezkedett, hogy a kontingens-megállapodást is, a legnagyobbkedvezményes szerződést is, csak akkor hajlandó rati-

²¹¹ Csehszlovákia nagy mennyiségű textil-, vas- és üvegarút, továbbá gépeket kívánt Magyarországra exportálni. (Vö. O. L. Mt. jkv. 1922. dec. 7., 1923. jan. 12.; a Kamara 1922. dec. 14-i teljes ülésének jegyzőkönyve; O. L. Küm. gazd. pol. Cseh dosszié. Iktatás nélküli vegyes. 1922.; O. L. Küm. gazd. pol. Cseh dosszié, 26. csomó. Iktatás nélküli vegyes, 1923.; N. Külker. 1923. jan. 5., 30.; K. G. L. kamarai iratok, 7. csomó. Exportügyek, Csehszlovákia.)

²¹² O. L. Küm. gazd. pol. 1922 — 101 — 122.118.

fikálatni, és életbeléptetni, ha Csehszlovákia hajlandó a legfontosabb magyar politikai követeléseket teljesíteni.

Ezt a cseh kormány természetesen ezúttal is elutasította és így a legnagyobbkedvezményes szerződés ratifikálása elmaradt, csupán a kontingens-megállapodást léptették életbe a két kormány-nak egyaránt rendelkezésére álló meghatalmazási törvények alapján.²¹³

A kontingens-megállapodás azonban önmagában — a legnagyobbkedvezmény kölcsönös biztosítása nélkül — éppúgy nem oldotta meg a két ország egészséges árucseréjét, ezen belül tehát a magyar bor csehszlovákiai behatolási lehetőségeit is, mint ahogy nem oldotta meg a puszta legnagyobbkedvezményes szerződés a kontingens-megállapodás nélkül.

A magyar borexportnak a kegyelemdőfést az Ausztriával 1923 tavaszán kiélesedett kereskedelempolitikai küzdelem adta meg.

1923 kora tavaszán a magyar kormány, a birtokos osztály nyomására erőteljes lépésre határozta el magát a magyar bor — és persze a magyar politikai követelések — elől makacsul elzárkózó Ausztriával szemben. Március 28-án — a minisztertanácsban lefolytatott heves vita után — felmondta a magyar-osztrák kontingens-megállapodás úgynevezett C. listáját (ez volt az osztrákoknak adott magyar ipari kontingensek jegyzéke).

A Bethlen-kormány persze elég nehezen szánta el magát erre a lépésre, mert várható volt, hogy a C. lista felmondására az osztrákok a kontingens-megállapodás D. listájának felmondásával fognak felelni (ez volt a magyar termékekre adott osztrák kontingensek jegyzéke, amelyen szerepeltek a magyar bor és más mezőgazdasági termékek, például az élőállat) és ez esetben a magyar bor mellett egyéb magyar mezőgazdasági termékek ausztriai exportja is lehetetlenné válik.²¹⁴

Az aggodalom valóban reálisnak bizonyult, mert az osztrákok április 10.-én valóban felmondták a D. listát.²¹⁵

Az elmondottak alapján nem nehéz megérteni, hogy a Bethlen-kormány — amely minden törekvése ellenére sem volt képes a

²¹³ A megállapodás 1923. április 10-én lépett életbe. (Vö. M. Külker. 1923. máj. 20.)

²¹⁴ Az előzetes megbeszélésekre l. O. L. FM. 1923-54-45.123. (A magyar külügyminiszter és pénzügyminiszter iratváltásai, 1923. jan. 6., 7., és „Feljegyzések” az 1923. márc. 23-i vám- és kereskedelmi konferenciáról.)

²¹⁵ Uo. (A magyar külügyminiszter átirata a földművelésügyi miniszterhez, 1923. ápr. 27.); O. L. FM. 1923-54-46.466. (A magyar földművelésügyi miniszter átirata a külügyminiszterhez, 1923. júni. 16.) És ezzel a dolog — osztrák részről — még nem is volt befejezve: pár nap múlva a Bundesgesetzblatt még súlyos boradót bevezetéséről is hírt adott.

magyar *mezőgazdaság* exportpiacait *bővíteni*, sőt még a meglevő értékesítési lehetőségeket *megtartani* sem — még kevésbé volt képes piacokat *szerezni* a magyar *ipari* termékek számára.

1922 késő őszen jugoszláv részről — persze inkább csak egyes jugoszláv politikusok, mintsem az egész kormány vagy a parlament részéről — végre hajlandóság mutatkozott arra, hogy Magyarországgal a gazdasági kapcsolatok rendezésére tárgyalásokat folytassanak.

Bánffy magyar és Ninčić jugoszláv külügyminiszter 1922 novemberében Genfben, a népszövetségi ülés szak alkalmával — egyebek között — abban is megállapodtak, hogy a lehető legrövidebb időn belül tárgyalásokat kezdenek a magyar—jugoszláv kereskedelmi kapcsolatok rendezése céljából.

Nemsokkal később a jugoszlávok közölték, hogy hajlandók egy kölcsönös, legnagyobb kedvezményes kereskedelmi megállapodást kötni, de csak úgy, hogy azt a két kormány, egyelőre ideiglenesen, határidő nélkül és csak jegyzékváltással — tehát parlamenti tárgyalás és jóváhagyás mellőzéseivel — léptesse életbe, hogy az bármely pillanatban, felmondás nélkül érvényteleníthető legyen.²¹⁶ (Az ajánlatból világosan kitűnt, hogy a jugoszláv kormány, illetőleg annak tárgyalásra hajlamos tagjai kezdettől fogva tisztában voltak azzal, hogy a jugoszláv parlamentben hiába kísérleteznének a Magyarországgal kötendő megállapodás elfogadtatásával.)

A fejlemények azonban hamarosan megmutatták azt is, hogy ez a szűk körre terjedő jugoszláv hajlandóság is csak politikai-taktikai lépés volt: el akarták háritani magukról az egyoldalú elzárkózás ódiomát.

A magyar nagyipari körök mindazonáltal még ennek a kétes értékű ajánlatnak is megörültek, a birtokos osztály viszont megijedt tőle. Ennek megfelelően a kormány tagjai is más-más módon reagáltak rá.

Rövidesen kiderült, hogy még a tárgyalásokra is még nagyon sokáig kell várni. A jugoszláv kormány egyes tagjainak tárgyalási készsége ugyanis — amint az várható volt — heves ellenállásra talált a hangadó jugoszláv politikai körökben. Jugoszlávia — jelentette a belgrádi magyar ügyvivő — fél Magyarországtól. Belgrádban úgy gondolják, hogy „... az elégedetlen Magyarország, amely még teljesen legyőzve nincs, az S. H. S. királyság amúgy sem túlságosan kedvező külpolitikáját aránylag könnyen megzavarhatja”.

²¹⁶ O. L. Küm. gazd. pol. 1922—104—82.172. (A belgrádi magyar ügyvivő jelentése, 1922. nov. 10.); O. L. FM. 1922—54—74.132. (A magyar külügyminiszter átirata a földművelésügyi miniszterhez, 1922. nov. 16.); M. Gy. 1922. 23—24. sz.

„Jugoszlávia ezért — folytatja a jelentés — igyekszik Magyarországot mindenképpen megbénítani. Ragaszkodik a jóvátételek fizetéséhez Magyarország részéről, tárgyaló partnerül demokratikus magyar kormányt kíván stb. Főleg az irredentizmus idegésíti a skupstinát.”²¹⁷

Ezért a jugoszláv kormány, amely belpolitikai tekintetben nem állt valami erősen a lábán, amikor a skupstina ellenállását látta a magyarokkal megindítandó tárgyalásokkal kapcsolatban, elállt korábbi szándékától. Nem vállalta, hogy — ahogyan ezt a belgrádi magyar ügyvivő jelentette — „... éppen akkor tegye ki magát valószínű támadásoknak, amikor a reparációs kérdésben, a fegyverszüneti szerződésből folyó kötelezettségei terén, Magyarország részéről semmi előzékenységre nem mutathat rá”.²¹⁸

Úgy határozott, hogy előbb megcsinálja Jugoszlávia új autonóm vámtarifáját (a réginél lényegesen magasabb vámtételekkel) az új vámtarifa alapján előbb letárgyalja és megkötí a kereskedelmi szerződést Ausztriával, és csak ezek után bocsátkozik tárgyalásokba Magyarországgal.²¹⁹ (Jugoszlávia számára nem volt sürgős a Magyarországgal való kereskedelmi kapcsolatok rendezése, hiszen a trianoni békeszerződés a Jugoszláviát érdeklő termékekre — a mezőgazdasági termékekre — a magyar vámok emelését, a szerződés életbelépésétől számított három évig — tehát 1924 tavaszáig lényegében úgy is megtiltotta.) A Bethlen-kormány pedig — a magyar birtokos osztály nem kis meglegésére — minden további nélkül tudomásul vette a jugoszláv visszalépést.

A magyar burzsoázia 1922-ben is kísérletezett a szovjet piacra való behatolással. A próbálkozások ekkor már jelentősen ki is széledtek. Tavasszal a Hitelbank és a Ganz-gyár megbízásából a Hitelbank igazgatója a balti államokba utazott, hogy ott Szovjetország közvetlen közelében „tanulmányozza” a kereskedelmi kapcsolatok felvételének lehetőségeit.²²⁰ Augusztusban pedig Koffler Károly, a Magyar Ásványolajipari Szövetség ügyvezető igazgatója utazott Berlinbe és folytatott tárgyalásokat az ottani

²¹⁷ O. L. Küm. gazd. pol. 1922 — 104 — 82.172. (A belgrádi magyar ügyvivő jelentése, 1922. nov. 10.) Az ügyvivő „nagyobb óvatosságot” ajánlott a magyar kormánynak, mert — mint írta — „sajnos e tekintetben Magyarország bizonyos körei nem tudják érzelmeiket a politikai helyzet által megkövetelt discretióval összekötni”.

²¹⁸ O. L. Küm. gazd. pol. 1922 — 104 — 82.172. (Forster belgrádi magyar ügyvivő jelentése, 1922. dec. 28.)

²¹⁹ Uo.

²²⁰ O. L. Küm. gazd. pol. 1922 — 112 — 55.728.; O. L. Küm. gazd. pol. Lett dosszié, 58. csomó.

szovjet kereskedelmi képvisellel, nyersolaj szállítás ügyében.²²¹

A magyar tőkésék arra törekedtek, hogy magyar–szovjet kereskedelmi vegyes társaság létesítésével közvetlenül Szovjet-Oroszországban vásároljanak nyersolajat és ugyanakkor ott iparcikkeket adjanak el.

A tárgyalások konkrét eredményeket is hoztak, de csak a nyersanyagvásárlás tekintetében. Kofflernek sikerült — egyelőre — 4000 tonna nyersolaj szállítására megállapodást kötni a szovjet kereskedelmi képvisellel.²²² A megállapodást a szovjet kormány is jóváhagyta. A képviselet még további szállításokra is ígéretet tett, esetleg a teljes magyar szükséglet kielégítését is kilátásba helyezte,²²³ de a magyar nagyiparosok szovjet-országai exportjából nem lett semmi.

A szovjet kereskedelmi képviselet ugyanis csak a vételár jelentékeny részének hosszabb időre való hitelezésével lett volna, hajlandó nagyobb mennyiségű magyar mezőgazdasági gépet megvásárolni. A magyargépgyárosok ezért azt kérték a Bethlen-kormánytól, vállaljon pénzügyi garanciát az általuk nyújtandó géphitelezésért. A magyar kormány azonban — annak ellenére, hogy a szovjet kormány a maga részéről a magyar nyersolajvásárlás teljesítéséért 10 000 angol font erejéig hajlandó volt garanciát vállalni a Deutsche Banknál — nem volt hajlandó a magyar gyáriparosok kérését teljesíteni és az üzlet megkötése elmaradt. „Meg kell állapítani — panaszkodott emiatt később a Gyáriparosok Országos Szövetsége — hogy Szövetségünk részéről annak idején előterjesztett javaslatokat, amelyben azt kértük, hogy az exportálandó iparcikkek hitelezésével járó kockázat egy részét iparunk érdekében a kormány vállalja magára, az események azóta teljesen igazolták, amennyiben az orosz kormány minden fizetési kötelezettségének azóta is mindig pontosan eleget tett, és iparunk egy, következményeiben fel nem becsülhető exportlehetőségtől esett el azáltal, hogy már akkor, pénzünk akkori értékében kifejezve, több milliárdra rugó szállítási megbízást nem mert elvállalni.”²²⁴

Az ipari export normális, szabályos lehetőségeinek kiszélesítésével kapcsolatos kilátástalanság annál is inkább nyomasztó volt a

²²¹ O. L. Küm. gazd. pol. 1922 — 118 — 114.853.

²²² Vö. Búzás: *A magyar–szovjet kereskedelmi kapcsolatok történetéhez, 1919–1938.* (Megj. a Marx Károly Közgazdaság Tudományi Egyletem Évkönyve. 1955. c. kiadványban.)

²²³ Valóban, a magyar ásványolajfinomítók 1924-ig túlnyomó mértékben szovjet nyersolajjal dolgoztak. (Vö. Koffler Károly: *Magyarország és Oroszország.* M. Gy. 1922. 11. sz.)

²²⁴ M. Gy. 1924. 3. sz.

magyar nagyiparosok számára, mert a magyar ipari prohibicionizmus ellen irányuló külső nyomás állandósult és időnként — így éppen 1923 elején is — rendkívül súlyos csapásokat szenvedett.

Az olasz kormány például már 1922 végén azzal az igénnyel lépett fel, hogy az Olaszország számára engedélyezett egyoldalú magyar behozatali kontingensek 1922. december 31-én lejáró érvényességi határidejét magyar részről hosszabbítsák meg 1923. március 31-ig. Sőt, a magyar kormány járuljon hozzá a kontingensek jelentős emeléséhez! A Bethlen-kormány pedig — némi akadékoskodás után — ezúttal is eleget tett az olasz követelésnek: 1923. március végéig vállalta a felemelt kontingenseket.²²⁵ Annak ellenére, hogy a magyar nagyiparosok, elsősorban a textilipari érdekeltségek, hevesen tiltakoztak az olasz követelések teljesítése ellen.²²⁶

A magyar kormány rövidesen még ahhoz is hozzájárult, hogy a felemelt kontingensekből 1923. március 31-ig esetleg le nem szállított árukat 1923. június 30-ig behozhassák.²²⁷ A kormány ugyanis 1923 elején indította meg akcióját a népszövetségi, esetleg egyéb külföldi kölcsönért, és az akciónak csak akkor lehetett sikere, ha a Jóvátételi Bizottság felfüggeszti a magyar állami javakra, illetőleg bevételekre a trianoni békeszerződésben biztosított zálogjogát, tehát a magyar kormány igyekezett a Jóvátételi Bizottságban szavazati joggal rendelkező Olaszország támogatását biztosítani.

d) A mesterséges exportláz felújítása

A magyar export — főleg természetesen a magyar agrárexport, azon belül pillanatnyilag elsősorban a magyar borexport — tehát 1923 elején még mindig megoldatlan probléma volt.

A Bethlen-kormány — a nagyipari körök nem kis örömeire — mindenekelőtt az ipari prohibicionizmus változatlan alkalmazásával sőt fokozásával igyekezett a bajon segíteni, abban reménykedve, hogy a magyar piacra utalt ipari államok előbb-utóbb

²²⁵ O. L. Küm. gazd. pol. Olasz dosszié, 93. csomó. Vegyes, II. 1923. (Feljegyzés az olasz-magyar kereskedelmi kapcsolatok alakulásáról, 1923. jan. 2.)

²²⁶ O. L. Küm. gazd. pol. 1922-101-119.699. (A Magyar Textilgyárosok Országos Egyesületének tiltakozása.); M. Gy. 1923. 12-13. sz.; a Kamara 1923. júni. 26-i teljes ülésének jegyzőkönyve.

²²⁷ O. L. FM. 1923-54-45.090. (Az 1923. január 19-i vám- és kereskedelmi konferencia jegyzőkönyve.)

mégiscsak rákényszerülnek a kölcsönösség elvének elfogadására.

A Gyáriparosok Országos Szövetségének nagy helyeslése mellett 1922 végén, 1923 elején tovább emelte a vámfelpénzeket is, mégpedig elsősorban az aranyparitásos kategóriában.

Egyidejűleg tovább szigorította a devizagazdálkodást is.

Ennek során megszüntette az úgynevezett exportdeviza-kezelményt.

Eddig az exportálók a kivitt áruk valutabevételéből tetszés szerinti mennyiségű nyersanyagot vásárolhattak külföldön, és csak a megmaradt valutákat voltak kötelesek beszolgáltatni. Ezzel a lehetőséggel azonban könnyű volt visszaélni, és igen sokan vissza is éltek vele: a fennmaradó valutát nem szolgáltatták be, hanem különböző spekulációkra használták fel (például nyersanyagvásárlás helyett „zúgban” és méreg drágán eladták őket), igen sokan azonban ipari késztermékeket vásároltak értük és hozták be azokat Magyarországra.

A legerősebben mégis az infláció meggyorsításával segítette a kormány a magyar exportot (egyben persze erősítette is az ipari prohibicionizmust).

Az 1923 tavaszán újra nekivadult infláció hatására mind a mezőgazdaságban, mind az iparban újra felszökött az exportláz, ami újabb jelentős lökéssel vitte előre a magyar termelést a háború utáni talpraállás, a béketermelésre való átállás útján.

E folyamat azonban ismét kellemetlen következményekkel is járt, mégpedig elsősorban ismét a mezőgazdasági export túlhajtása révén.

A borexport nehézségei miatt a magyar birtokos osztály — számottevő kenyérgabona híján — egyre inkább arra kényszerült, hogy 1922 második és 1923 első felében olyan mezőgazdasági termékek exportálását erőszakolja, amilyenekkel éppen rendelkezett. Elsősorban az élőállat exportját.

Az állatexport 1922 április végi leállítása sem jelentette természetesen annak teljes leállítását, hanem csak az addigi nyakló nélküli exportálás lefékezését. Az időközben egymás után létesített úgynevezett exportvásárokról — Nagytétény, Sopron stb. állatvásáraitól — továbbra is zavartalanul folyt a kivitel, de ezek a szerényebb mennyiségek egyáltalán nem elégítették ki a birtokos osztályt, amely 1922 nyár végén ismét csak újra kezdte rohamait az állatkivitel teljes felszabadításáért, illetőleg a kiviteli engedélyek minél bőségesebb osztogatásáért.

A kampányt ezúttal azzal igyekezett alátámasztani, hogy a tartós szárazság miatt a takarmánytermés is igen gyengén sikerült, és a takarmány bázis szűkülése megemelte az állattartás önkölt-

ségét. Ezt pedig a birtokos osztály a hazai alacsony állatárakból fedezni nem képes.²²⁸

A minisztertanács heti üléseinek szinte állandó napirendi pontja lett az állatexport, illetőleg az állatkiviteli engedélyek ügye.²²⁹ És a földművelésügyi miniszter kitartó buzgósága újra meg újra eredménnyel járt.

Ezeket a lépéseket természetesen nyomon követte a további húsrámulás, minden következményével, és nyomon követte az állatjóvatéti szállításokkal kapcsolatos bonyodalom fokozatos elmérgesedése. Ami annál is veszedelmesebb dolog volt, mert belekapcsolódott az ugyanekkor Párizsban, az egész magyar jóvatéti kérdés rendezésére kezdődött konferencia probléma-körébe, és hátrányosan befolyásolta a tárgyalások végsőkimenetelét.

A minisztertanács 1922. szeptember 23-i ülésén, a Párizsban tartózkodó külügyminiszter helyettese, Kánya Kálmán ismertette, hogy a Jóvatéti Bizottság magatartása Magyarországgal szemben „egyenesen ellenséges” a jóvatéti szállítások örökös elszabotálása miatt.²³⁰ A párizsi magyar követ jelentése szerint — mondotta — a Jóvatéti Bizottság Magyarország gazdasági helyzetét, az újra megindult exportláz alapján, alkalmasnak ítéli az állatszállítási kötelezettség teljesítésére. Közölte azt is, hogy a Párizsban tárgyaló Bethlen is súlyosnak tartja Magyarország helyzetét a Jóvatéti Bizottság előtt, és azt ajánlja: fizessünk, illetőleg teljesítsük az állatszállításokat.

A kibontakozó minisztertanácsi vita során a belügyminisztert — aki csak az újabb törlesztési részlet egy neveltségesen kis részének szállítását ajánlotta — a külügyminiszterhelyettes tájékoztatta, hogy a teljes részlet is csak hosszú tárgyalások során kialakított végső engedmény a Jóvatéti Bizottság részéről. „Túlhaladott álláspont” tehát a további „garasoskodás”. Ez csak retorziókhöz, gazdasági blokádhöz, a viszonyok teljes elmérgesedéséhez vezetne.²³¹

A minisztertanács ennek ellenére negatív döntést hozott.

A külügyminiszter szeptemberi közlését, október elején, a párizsi jóvatéti tárgyalásokon résztvevő és néhány napra haza látogató Walkó kereskedelmi miniszter is megerősítette. Különösen az olasz kormány intranszigienciájára (! — *R. L.*) és arra hívta fel

²²⁸ O. L. Mt. jkv. 1922. aug. 11., 25. és 31.

²²⁹ Vö. O. L. Mt. jkv. 1922. júli. 21., aug. 4., 11., 25., 31., szept. 29., okt. 20., november 17. stb.

²³⁰ O. L. Mt. jkv. 1922. szept. 22.

²³¹ Uo.

a minisztertanács figyelmét, hogy a Jóvátételi Bizottság ellenséges magatartását Beneš csehszlovák külügyminiszter igyekszik kama-
toztatni. Ajánlatos lesz tehát szállítani, mégpedig sürgősen.²³²

A Jóvátételi Bizottság erélyes lépésére a magyar kormány végül is kénytelen volt újabb és újabb állatkontingenseket szállítani,²³³ persze drágán vásárolt állatokból, ami nagy megterhelést jelentett az államkassza számára, és fokozta az inflációt, hiszen a vásárlásra továbbra sem volt más fedezet, mint a bankóprés.

És ez így ment a továbbiakban is. A kormány elvileg fenntar-
totta ugyan az állatkiviteli tilalmat, gyakorlatilag azonban, az
ügyszólván korlátlanul osztogatott kiviteli engedélyekkel a birto-
kos osztály számára megvalósította a szabad exportot, tekintet
nélkül azokra a súlyos következményekre, amelyekkel ez a keres-
kedelempolitika járt. Hiába figyelmeztetett a Párizsból hazatérő
Walkó arra, hogy a Jóvátételi Bizottság változatlanul ragaszkodik
az állatjóvátétel teljes egészének záros határidőn belül — 1923.
március haváig — való leszállításához,²³⁴ és hogy a még Párizs-
ban maradt és továbbtárgyaló Korányi is figyelmeztetett arra,
hogy a kialakult nemzetközi politikai helyzetben semmi kilátás
sincs arra, hogy Magyarország ezt a kötelezettségét „olcsón meg-
ússza”.²³⁵

A kép teljességéhez tartozik annak a megemlítése is, hogy a
magyar birtokos osztály nemcsak a kenyérgabona és az élő állat
belső forgalmának és exportjának teljes felszabadításáért harcolt,
hanem minden lehetséges termék exportját szorgalmazta.

Ennek megfelelően például 1922 végén a gyapjúkivitel öltött
nagy méreteket. A pénzügyminiszter — saját bevallása szerint
— 4,2 millió kilogram exportálására adott engedélyt. Hogy ez
mekkora mennyiség volt, azt jól mutatja, hogy Magyarország
egész évi gyapjútermése 5 millió kilogramot tett ki, a magyar
ipar évi gyapjúszükséglete pedig 3 millió kilogram volt.²³⁶

A gyáriparosok végül is az üzemek leállításával, munkáselbo-
csátásokkal fenyegetőztek úgy, hogy a kormány kénytelen volt
a gyapjúra szóló exportengedélyek kiadását felfüggeszteni.

Emiatt viszont a birtokos osztály tiltakozott: „Valaki olcsón
akar gyapjút vásárolni — állapította meg a birtokos osztály hiva-
talos sajtóorgánuma —, ehhez a kormány nem adhat ilyen módon

²³² O. L. Mt. jkv. 1922. okt. 6.

²³³ Uo.

²³⁴ O. L. Mt. jkv. 1922. okt. 20. Október végén be is futott a Jóvátételi
Bizottság sürgetése. (Vö. O. L. Mt. jkv. 1922. nov. 3.)

²³⁵ O. L. Mt. jkv. 1923. jan. 26.

²³⁶ O. L. Mt. jkv. 1922. dec. 14.

segédkezet. A magyar gyapjúipar amúgy is elég védelmet élvez, további támogatásra igazán nem szorul.” A lap itt a prohibíciós rendelkezésekre célzott.²³⁷

Erre a kormány ismét lehetővé tette a gyapjúexportot, a magyar gyapjufeldolgozó ipar pedig drága valutáért vásárolta a külföldi gyapjút.

A különböző mezőgazdasági termékekre vonatkozó exportengedély kérelmek a minisztertanácsi üléseknek nemcsak állandó napirendi pontjai lettek, hanem valósággal uralták az üléseket.²³⁸ Úgyszólván egyetlen olyan mezőgazdasági termék sem akadt, amire ne nyújtottak volna be kiviteli engedély kérelmet. És rendszerint nem eredménytelenül.

Többször történt már említés arról, hogy a mezőgazdasági termékek exportjának engedélyezése az ipari körök heves tiltakozása közben történt. Nem volna azonban teljes — és helyes — az exportlázárról alkotott képünk, ha nem mutatnánk rá arra is, hogy a mezőgazdasági exporttal kapcsolatos kormányintézkedések a birtokos osztályon belül sem találkoztak általános megalégedéssel.

Ennek a magyarázata abban található, hogy a birtokososztálynak a különböző mezőgazdasági termelési ágakban többé vagy kevésbé érdekelt tagjai sohasem voltak megalégedve azoknak a profitszerzési lehetőségeknek az *elosztásával*, amelyeket a mezőgazdasági kiviteli engedélyekkel a kormány a birtokos osztály számára teremtett.

Ennek az illusztrálására elég csak egy igen jellemző példára utalni.

Az ipari burzsoáziához hasonlóan, a birtokososztály is követelt és kapott is megfelelő külkereskedelmi szerveket, amelyek főfeladata természetesen az agrárexport organizálása, és ha lehetséges, kiszélesítése lett volna. 1921. május 8-án a földművelésügyi minisztérium is létrehozott egy mezőgazdasági külkereskedelmi bizottságot,²³⁹ majd május 19-én az úgynevezett „Külforgalmi Tanácsot”.²⁴⁰ Ezek közül a Külforgalmi Tanács feladata a mezőgazdasági külforgalom elvi kérdéseivel való foglalkozás, a Külkereskedelmi Bizottság feladata pedig a konkrét kérelmek elbírálása, az engedélyek kiadása volt.²⁴¹

E mezőgazdasági külkereskedelmi szervek tevékenységét szep-tembertől kezdve erősen zavarta az a körülmény, hogy a kormány

²³⁷ Köztelek. 1923. jan. 14.

²³⁸ O. L. Mt. jkv. 1922. nov. 24., dec. 14., 1923. jan. 14., 26., márc. 23. stb.

²³⁹ O. L. FM. 1921-54-23.724.

²⁴⁰ 3580/1921. ME. sz. rend. (Bp. Közl. 1921. máj. 20.)

²⁴¹ O. L. FM. 1921-54-23.724.

a közélélmezés legfőbb irányítására, a drágaság és az élelmiszer uzsora letörésére, létrehozta az „Országos Közélélmezési Tanácsot”, amelyhez szintén tartozott egy export-import, bizottság és hatásköre az élelmiszerekre terjedt ki.²⁴²

A Közélélmezési Tanács — pontosabban: annak elnöke Hadik János gróf, nagybirtokos, felsőházi tag — már megalakulásának pillanatától kezdve egyedül kívánt diszponálni a mezőgazdasági export felett és ezért követelte a földművelésügyi minisztérium Külforgalmi Tanácsának megszüntetését, amit természetesen a földművelésügyi miniszter kereken elutasított.

A mezőgazdasági export feletti diszponálásból keletkezett vitát²⁴³ végül is a miniszter-tanács igen ésszerűtlenül oldotta meg: a hatáskört megosztotta a Külforgalmi Tanács és a Közélélmezési Tanács között.²⁴⁴ Amivel aztán örökös súrlódási felületet teremtett közöttük.

A Közélélmezési Tanács és a földművelésügyi minisztérium ellentétei az egész tilalmi időszak alatt megmaradtak. A Tanács a mezőgazdasági export irányító szervének szerepére törekedett és emiatt állandóan akadályokat gördített a földművelésügyi minisztérium — a Külforgalmi Tanács — exportintézkedései, sőt tervei elé is.

Különösen 1923 tavaszán került sor heves összecsapásokra közöttük.

A földművelésügyi minisztérium — a Külforgalmi Tanács — az egyre növekvő számú exportengedélyek adásával — mint előbb már említettük — gyakorlatilag majdnem teljes export-szabadságot biztosított a mezőgazdasági termékek számára. Hadik János, a Közélélmezési Tanács elnöke ezért memorandummal fordult a minisztertanácshoz, amelyben azzal vádolta meg a kormányt — a „kormány” alatt természetesen a földművelésügyi minisztert kellett érteni, a földművelésügyi miniszter alatt pedig a Külforgalmi Tanácsot —, hogy az exportengedélyek csaknem korlátlan osztogatásával a Közélélmezési Tanács hatáskörét

²⁴² 7325/1921. ME. sz. rend. (Bp. Közl. 1921. szept. 12.) Amikor ugyanez év december elején a kormány újra életre hívta a közélélmezési minisztériumot — a világháború alatt létesített ugyanezen rendeltetésű minisztériumot 1921 júliusában, abban a hiszemben, hogy a jó természettel megoldódnak Magyarország közélélmezési problémái, megszüntette — az Országos Közélélmezési Tanács szervezetét is módosította. (10.463/1921. ME. sz. rend., Bp. Közl. 1921. dec. 14.) Ettől kezdve a Tanács a közélélmezési miniszter mellé rendelt szervként működött, főként az élelmiszerek kötött forgalmának irányításában. Működése 1924 közepén szűnt meg, miután a közélélmezési minisztérium is megszűnt és a magyar kormány az élelmiszerek kötött forgalmát végleg megszüntette. (Vö. O. L. Mt. jkv. 1924. máj. 31.)

²⁴³ O. L. FM. 1921-54-23.724.

²⁴⁴ O. L. FM. 1921-54-24.015.

sérti. Az engedélyeket — hangoztatta a memorandum — a Közélelmezési Tanács megkérdezése nélkül adja, sokszor olyan termékekre is, amelyeknek kiviteli engedélyezése a Közélelmezési Tanács hatáskörébe tartozik. A Külforgalmi Tanács exportengedélyei — hangoztatta a memorandum — sajnálatosan keresztezik azokat a megállapodásokat, amelyeket a Közélelmezési Tanács a „gazdákkal” kötött. A földművelésügyi minisztérium gyakorlatilag megvalósítja a szabad exportot, ez esetben azonban a Közélelmezési Tanács elveszti létjogosultságát, illetőleg már el is veszítette, mert a kormány állandóan dezavualja intézkedéseit. Ezért a Közélelmezési Tanács az exportláz következményeiért nem hajlandó a felelősséget vállalni. Különben is a Tanács ellenségeinek (értsd: a földművelésügyi minisztériumnak! — *R. L.*) máris sikerült a Tanácsot a „gazdaközönség” előtt befeketíteni és a termelés legfőbb akadályozóinak, valamint — annak ellenére, hogy éppen ez igyekszik az ész nélküli exportot és ezzel a belső áremelkedést megakadályozni — az áremelkedés legfőbb okozójának odaállítani. A memorandum végül arra szólította fel a kormányt, hogy szüntesse be azt az esztelen politikát, hogy az exportot hol betiltja, hol felszabadítja aszerint, ahogy a spekuláció érkei diktálják, és ezzel a „közhangulatot” károsan befolyásolja. Ellenkező esetben a Közélelmezési Tanács nem vállalja a villámhárító szerepét, amit eddig abban a hiszemben tett, hogy a kormány helyzetét könnyíti vele. Ő maga — Hadik — pedig lemond.²⁴⁵

A minisztertanács persze „egyeztetett”, békített, és a Közélelmezési Tanács is, Hadik is maradt, de természetesen a civakodás is maradt, az egész tilalmi időszakban.

III. A MAGYAR PROHIBICIONIZMUS KONSZOLIDÁLÁSA

1. AZ ÚJ, ÖNÁLLÓ MAGYAR VÁMTARIFA ELŐKÉSZÍTÉSE

A magyar nagyipari burzsoázia — amint ezt számtalan jel mutatta — igen hamar észrevette, hogy a tilalmi rendszer és a vele szorosan összefonódó infláció nemcsak igen éles, de egyúttal igen kétélű kereskedelempolitikai fegyver, amely egyhamar túléli magát. Ennélfogva mielőbb gondoskodni kell pótlásáról.

Így történt, hogy már 1922 őszén, amikor még minden erejét arra fordította, hogy a kormányt a tilalmi rendszer megerősítésére és az infláció kiszélesítésére buzdítsa, egyidejűleg megindította

²⁴⁵ O. L. Mt. jkv. 1923. márc. 16.

az offenzívát az új, önálló magyar vámtarifa kidolgozásáért is. Úgy vélte, hogy a parlamenti erőviszonyok alakulása 1922 közepétől olyan változásokon ment keresztül, amelyek e cél elérését már lehetővé teszik.

Mindenekelőtt arra törekedett, hogy a kormánnyal meggyorsíttassa az új vámtarifa előkészítését. (A vámtarifa-tervezet ugyanis a kereskedelmi minisztériumban már 1921 elejétől készült, de, mert a tarifa készítője — Ferenczi Izsó miniszteri tanácsos, a nagyipari burzsoázia lelkes támogatója — addig nem látta időszzerűnek annak napirendre tűzését, meglehetősen lassan haladt előre.)

A nagyiparosok akciója természetesen sikerrel járt, és a munka 1922 végén meggyorsult, úgyannyira, hogy Ferenczi 1922. november végén, a készülő vámtarifa és vámtörvény irányelveit már a nyilvánosság elé terjesztette: előadás keretében ismertette a különböző érdekképviseltek kiküldötteivel és a kereskedelempolitikai kérdések más meghívott szakembereivel.²⁴⁶

Erről, a Közgazdasági Társaságban tartott előadásról, illetőleg az azt követő vitáról érdemes és szükséges is egy kissé részletesebben megemlékezni.

Előadásában — amely egyidejűleg könyv alakjában is megjelent²⁴⁷ — Ferenczi maradéktalanul elfogadta a magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége kívánságait, és az ezeknek megfelelő vámtarifát ajánlotta elfogadásra.

„Nem lehet kétséges — mondotta — hogy a magyar mezőgazdaságot ma, termékeinek védelme nem viszi előbbre, mert célkitűzése nem lehet más, mint a minél erőteljesebb kiviteli tevékenység: belső piacunkon árrontó versenytől nincs oka félnie, annál kevésbé, mert hiszen a kiviteli tilalmak és illetékek révén most — és nyilván még igen jó ideig — még a vám nélküli teljes világpiaci árat sem éri el, sem a belföldön, sem a külföldön. Épp oly kevésbé lehet azonban kétséges, hogy ha egyáltalán csinálunk kereskedelempolitikai célokra használható vámtarifát, annak iparvédő jellegűnek kell lennie. A külkereskedelmi statisztika döntő tanúsága szerint és egész gazdasági szerkezete alapján Csonka-Magyarország kereskedelempolitikai defenzív frontja csakis a nyugattal fordulhat szembe.”

Állást foglalt a szupervédővámok mellett is: „... A vámvédelem megszabásában nem szabad sem kicsinyesnek, sem szűk-

²⁴⁶ Az új autonóm vámtarifa. A Magyar Közgazdasági Társaság tanácsközmánya. (Kg. Szle. 1922. 628. és köv. old.); M. Gy. 1922. 23–24. sz.

²⁴⁷ Vö. Ferenczi Izsó: *A magyar vámpolitika alapvetése*. Bp., é. n. (1922.)

keblűnek lenni s hiba lenne — mint, ahogy azt számos érdekeltség a munkálatok során tette — a mostani (értsd: az 1907-es — *R. L.*) vámtarifa tételeit olyanoknak feltüntetni, amelyekben túlmenni nem szabad.” Magas ipari védővámok konstruálása — igyekezett ő is megnyugtanni a birtokos osztályt — egyébként a birtokos osztálynak is érdeke, mert „a magyar mezőgazdaság nem egy terméke számára csak az iparvédelmi vámok fegyverével törhetünk majd utat elhelyezési piacok felé”.

Az export-importkereskedelem számára azonban még ilyen fikatív ellenszolgáltatást sem tudott ígérni: „Nagykereskedelmünk, amelynek apparátusa egy nagyobb országra, sőt egy egész monarchia területére volt berendezve, fájdalmas áldozatok árán is be kell hogy illeszkedjék a fokozott termelés (értsd: ipari termelés — *R. L.*) szervezetébe: ők hozhatják ide külföldi gyároasaikat és elismert képességeikkel zászlóvivői lehetnek a magyar ipari exportnak.” Azaz: bírják rá a külföldi tőkét a magyarországi tőkebefektetésekre, a külföldi ipari termékek importjának megszűnése következtében előálló veszteségeikért pedig keressenek kárpótást a kivitelen és exportálják a magyar ipar termékeit — ha tudják.

Magáévá tette Ferenczi a nagyipari tőke közvetett célkitűzését is, a külföldi kölcsönök megszerzését illetően: „Ha azt akarjuk, hogy az elhelyezést kereső tőke ne a román vagy a jugoszláv, vagy a lengyel gazdasági életet élessze, hanem az annyiszor hangoztatott magyar többtermelésnek álljon szolgálatába, akkor — akár rokonszenvezünk a tőkével és annak képviselőivel, akár nem — vállalnunk kell azt is, hogy némi áldozatok árán is, jövedelmezőségi prémiummal megnyerjük a magunk céljaira, mert különben még erősebb eszközökkel elhódítja előlünk más ország.”

Ferenczi nem titkolta persze azt sem, hogy: „... a protekcionista vámtarifa megteremtésében (a nagytőkének) speciális érdektársa... az államkincstár, amelynek (a vámokból) bő és amellet az ország gazdasági életét termékenyítő bevételi forrás kínálkozik”.

Az előadás, illetőleg a könyv rendkívül heves vitát robbantott ki.

A vámokra vonatkozó kormány-tervek ellenzői — és itt első sorban a birtokos osztályt kell említenünk — természetesen elutasították a terveket, de *nem a vámvédelmet általában*, hanem csak *a magas — szerintük egyoldalú és túl magas — ipari védővám terveket*.

Nem tagadták, hogy a világszerte eluralkodó védővamos irányzat olyan adottság, amit Magyarország megváltoztatni nem képes, tehát abba bele kell illeszkednie — azaz: a körülmények Magyar-

ország számára is eleve védővamos irányzatot írnak elő — de azt kívánták, hogy a *védővám ne legyen „mértéktelen”, prohibítív jellegű, mint amelyet a nagyipari tőke követel és ne legyen egyoldalúan csak az iparra alkalmazott, hanem kapja meg a mezőgazdaság is.*

A magyar birtokos osztálynak a védővamos rendszerrel való ilyen elvi megbékélése kétségtelenül újdonság volt. Megértéséhez és értékeléséhez elengedhetetlenül szükséges a „pálfordulás” körülményeinek tisztázása.

Amíg a Gyáripárosok Országos Szövetségének vámpolitikai törekvései már 1921 végére világosak és közismertek is voltak és egyértelműleg a magasfokú ipari vámvédelem megteremtésére irányultak, a birtokos osztály csak nehezen tudta kialakítani a maga vámpolitikai álláspontját.

Jó ideig képtelen volt beleilleszkedni a háború után kialakult új helyzetbe, hiszen az egész magyar mezőgazdaság a volt Osztrák — Magyar Monarchiára épült fel.

Ezért 1922 tavaszáig a feltétlen szabadkereskedelem elvi álláspontján állott. Nem tudott és nem is akart tudomást venni arról, hogy azok a „zavarok”, amelyek a világháború után a magyar árucserforgalomban bekövetkeztek, nem időleges jellegűek, és nem hitte, hogy a Monarchia régi közös piacát valamilyen formában vissza ne lehetne állítani. Még 1922 februárjában is így jelölte meg a maga vámpolitikai célkitűzéseit: „A távolabbi jövőt és hazánk remélt gazdasági fejlődését tekintve, nem lehet vitás, hogy *Magyarország érdeke a szabadkereskedelmi irányzat érvényesülése . . . arra kell törekednünk, hogy készterményeink minél akadálytalanabbul, minél szabadabb forgalommal juthassanak ki a legkedvezőbb piacokra, s viszont, a nélkülözhetetlen termelési eszközöket minél kedvezőbb feltételek mellett biztosítsuk magunknak. A mezőgazdaság legfőbb vámpolitikai alapelve tehát a további jövőre nézve csak a szabadkereskedelem, a szerződéses politika lehet.*”²⁴⁸

Tehát: szabad export, szabad import! Ezek voltak ekkor — 1922 elején is — a birtokos osztály fő követelései! Még az agrárvámok kérdését sem vetette fel, úgy gondolván, hogy az új országterület belső piacán agrárversenytől nincs mit tartania.

Ezt a véleményét egyrészt egy *valóságos tényre* építette, arra tudniillik, hogy még közepes termés esetén is nagy exportfeleslegekkel fog rendelkezni, másrészt egy *fikcióra*, arra, hogy a világpiacon árak olyan magasra fognak állni, mint a világháborút követő nagy gabonakonjunktúra időszakában (tehát a belső árszínvonalnál magasabban).

²⁴⁸ Köztelek. 1922. febr. 11. (A kiemelések tőlem — R. L.)

Pár hónappal később — 1922 késő tavaszán — azonban ez az egyértelmű vámpolitikai álláspont lényeges módosulást mutatott. A birtokososztályt is megcsapta az idők szele: 1922 májusában a Mezőgazdasági Vámpolitikai Központ és az Országos Magyar Gazdasági Egyesület már a gabona és a takarmányfélék „mérsékelt” vámvédelmét kívánták.²⁴⁹ Életbe kell léptetni — mondták — legalább azt a vámvédelmet, amit az 1907-es vámtarifa biztosított ezekre a termékekre. (Ezek a vámtételek tudniillik akkor, 1922 tavaszán, fel voltak függesztve.)

Ez a vámvédelem azonban 1922 késő tavaszán — aranyparitás esetén — legalább 20—25 százalékos védelmet jelenthetett, vagyis távolról sem „mérsékelt” védekezést.

A gabonára vonatkozóan ez a kívánság látszólag váratlan és indokolatlan volt, hiszen a legfontosabb magyar gabonaféléknek, elsősorban a búzának a belső árszínvonala a világháború befejezése óta, különösen 1920—21-ben állandóan a világgiazi ár alatt állott. Ha azonban szemügyre vesszük a két árszínvonal *fejlődési tendenciáját* a világháború, befejezésétől 1922 közepéig, akkor a birtokos osztály aggodalma, amely a búza vámvédelmének fenn-tartására irányuló törekvés mögött megbújt, egyszeriben világossá válik. A fejlődés tendenciája ugyanis félreérthetetlenül a magyar árszínvonal emelkedését, a világgiazi ár csökkenését, azaz *a két árszínvonal egymáshoz való állandó közeledését mutatta.*²⁵⁰ Érthető tehát, hogy a birtokos osztály 1922 közepére már legalább is a búza-vám reaktiválására törekedett, és hogy az erre irányuló követelése később még erősödött is, hiszen a két árszínvonal a továbbiakban — már 1922-ben — többé-kevésbé kiegyenlítődött, sőt

²⁴⁹ Köztelek. 1922. máj. 13.

²⁵⁰

Év	Buda- pest	Liver- pool	Chica- go	Winni- peg	Buenos Aires
1920. I. félév	7,60	35,2	49,1	50,9	40,3
II. félév	9,01	41,8	41,3	44,5	44,2
1921. I. félév	8,96	44,9	34,1	39,9	33,1
II. félév	16,86	32,8	25,8	31,0	27,6
1922. I. félév	21,83	33,3	27,1	28,5	26,4

A budapesti árak 1920-ban és 1921 első felében maximált hatósági árak voltak! Az 1921. második félévi és az 1922. évi árak a Budapesti Áru-, és Érték-tőzsde hivatalos árjegyzései. A külföldi árak a Magyar Statisztikai Hivatal adatai és a Magyar Távirati Iroda napi jelentései. L. még Rege Károly: *A magyar búza áralakulása és termelési költsége 1920-tól 1930-ig.* Bp., 1931.

egy esetekben a világpiaci ár a budapesti paritás alá esett.²⁵¹ A birtokos osztály előtt felrémlett a külföldi, elsősorban a rettegett tengerentúli búzabeáramlás veszedelme, annak minden következményével együtt.²⁵²

1922 közepén tehát a gabonafélék — és egyéb szántóföldi termékek: zöldség, gyümölcs stb. — behozatala tekintetében már egyáltalán nem volt szabadkereskedő.

Még kevésbé maradt szabadkereskedő az állatbehozatal tekintetében.

Konkoly Thege Sándor, az Országos Magyar Gazdasági Egylet titkára, már a Magyar Mezőgazdasági Vámpolitikai Központ 1922. február 14-i szakbizottsági ülésén tartott előadói beszédében leszögezte: „Nehéz helyzetbe jutott, erős versenytársakkal körülvett, de szép jövőre hivatott állattenyésztésünk... nem nélkülözheti a hatályos vámvédelmet. Sőt a változott viszonyok között nem elégedhetünk meg a vámvédelemnek azzal a mértékével és arányával, amelyet a most érvényben levő (tehát az 1907-es — *R. L.*) vámtarifa biztosíthatna, hanem a Ghillány-féle 1917-es megállapodásban kiharcolt, az érték 20—25 százalékának megfelelő vámvédelem elvi lehetőségeit kell biztosítani.”²⁵³ (Az 1907-es tarifa állatvámjai akkor, 1922 tavaszán — életbeléptetésük és aranyparitásra emelésük esetén — körülbelül 5—10 százalékos értékvámoknak feleltek volna meg.)

A gabonavámokat persze a birtokos osztály elsősorban a tengerentúli gabonával kívánta szembeállítani, hiszen a keleti — az orosz, a román — búza versenye egyelőre nem fenyegetett, az állatvámokat viszont a balkáni — elsősorban a román és a jugoszláv — állatbehozattal.

251

Év, hó	Buda- pest	Liver- pool	Chicago	Winni- peg	Buenos Aires
1922. július	22,28	33,3	24,4	28,7	27,5
aug.	23,44	30,7	22,7	25,4	25,4
szept.	21,22	26,6	22,3	21,3	24,2
okt.	25,95	29,6	24,2	21,3	26,8
nov.	23,69	29,5	25,2	23,1	25,5
dec.	25,71	29,7	26,4	23,0	25,9

átlagár:
(Uo.)

²⁵² A későbbiek során az áralakulás a következő lett:

Év	Buda- pest	Liver- pool	Chicago	Winni- peg	Buenos Aires
1923. évi átlag	20,10	27,5	23,8	22,9	23,9
1924. évi átlag	27,12	31,2	26,5	26,9	26,2

²⁵³ Köztelek, 1922. febr. 18.

A magyar birtokos osztály tehát 1922 közepétől távolról sem volt már a tiszta szabadkereskedelem híve és bizony — saját állításával szemben — a mezőgazdaság számára nem is olyan szerény vámvédelmet követelt.

Ez azonban egyáltalán nem jelentette azt, hogy hajlandó lett a nagyipari burzsoázia vámpolitikai követeléseit is elfogadni. Ellenkezőleg, kereken elutasította azokat: „*Senki sem várhatja el józanul mezőgazdaságunktól, hogy termelési eszközeinek mesterseges és túlzott megdrágítása árán istápolva egyes iparágakat, saját jövedelemzűségének és versenyképességének ássa meg a sírját. Ilyen árat az iparfejlesztésért nem hajlandó és nem is fog a mezőgazdaság fizetni!*” — szögezte le határozottan Mutschenbacher Emil az Országos Magyar Gazdasági Egylet ügyvezető igazgatója 1922. december 8-án, a Magyar Közgazdasági Társaság vámpolitikai vitáülésén.²⁵⁴

A birtokos osztály félelme a protekcionista ipari vámvédelemtől érthető volt, hiszen a mezőgazdaság számottevő mennyiségű iparcikket használt²⁵⁵ és a „gazdasági kínai fal” — ahogyan a birtokosok a prohibíciót és a szupervám terveket nevezték — nagymértékben drágíthatta azokat, és ezzel a mezőgazdasági termelést, csökkenthette a birtokos osztály versenyképességét.

Hasonló intranzigenciával utasították el Ferenczi elképzeléseit a kereskedő-burzsoázia színrelépő képviselői is.

Mindenekelőtt elvi alapon igyekeztek a magyar nagyipari burzsoáziát, illetőleg annak érdekeit a kormány részéről képviselő Ferenczit, az ipari védővamos tervektől eltántorítani. Méhely Kálmán, egyetemi tanár, akkor a liberális kereskedelempolitika egyik prominens képviselője, figyelemztette a gyáriparosokat: vigyázzanak, mert a túl magas védővám erősíti a belső monopóliumokat, a monopóliumok pedig elfojtják a termelő erőkét s így a protekcionista védővámok végső soron csökkentik majd a termelést. Rámutatott arra, hogy az élelmiszeriparon kívüli egyéb iparágaknak Magyarországon alig van nyersanyaguk, azokat tehát import útján kénytelenek beszerezni. Ez azonban — mint

²⁵⁴ Az új autonóm vámtarifa. (Vö. a már említett tanácskozmányról szóló beszámolóval, a Kg. Szele. 1922. évf. 672. és köv. old. A kiemelés tőlem származik. R. L.)

²⁵⁵ Nyersolaj, benzin, petróleum, szén, műtrágya, traktor, gézke, kéziszerszámok, permetező szerek, szérumok, zsákok, hordók, kocsikalkatrészek, cement, téglák, mész stb. Az Országos Mezőgazdasági Kamara 1932–33. évi jelentése a mezőgazdaság készpénzkiadásainak 35–40 százalékára becsüli az iparcikkek fordított kiadásokat! Nincs okunk kételkedni abban, hogy ez így volt, és hogy a húszas évek közepe táján is így volt.

mondotta — csak a „do, ut des” elve alapján lehetséges. Tehát a magas védővámok, amelyeknek — a burzsoázia szerint — az ipart kellene támogatniuk, éppen ezek alól az iparágak alól rántják majd ki a talajt. A védővám — erősítgette —, amely a kis forgalom, magas haszon elvét testesíti meg, elpuhítja a védett ipart, a kisipart pedig egyenesen megöli. Ha már az iparnak mindenképpen szüksége van védelemre — vonta le a végkövetkeztést Méhely —, akkor kapja meg azt jó ipartörvény, jó közlekedés stb. formájában vagy végső szükség esetén — noha ez sem jó, de még mindig jobb, mint a védővám — prémium, szubvenció formájában.²⁵⁶

Voltak, akik kompromisszumot ajánlottak. Elsősorban Matlekovits Sándor és Székely Artúr. Elvileg elfogadhatónak tartották a vámvédelmet, de csak mérsékelt formában, és nemcsak az ipar, hanem a mezőgazdaság számára is. Szükségesnek tartották emellett, hogy az egyes iparágak között tegyenek különbséget a vámvédelem tekintetében. Csak azokat részesítsék a mérsékelt védelemben is, amelyek arra érdemesek — ilyennek ítélték az élelmiszeripart, mert annak van hazai nyersanyagbázisa — és amelyek arra valóban rászorulnak.²⁵⁷

Csak természetes volt, hogy a birtokososztály és a kereskedőburzsoázia képviselőivel szemben a nagyipari burzsoázia álláspontjának exponensei — Vágó József, Kelemen Kornél, Kende Tódor és természetesen Fenyő Miksa — keményen védték Ferenczi tervezetét.²⁵⁸

Nem hagyható említés nélkül az sem, hogy Ferenczi tervezete szerint a kormány a vámtarifa-törvénynek csak a bevezető részét kodifikálta volna, magát a vámtarifát csak rendelettel léptette volna életbe a felhatalmazási törvény alapján. Nyilván azért, hogy annak tételeit saját belátása szerint és tetszés szerinti időpontban, ugyancsak rendeletekkel megváltoztathassa. Emellett a tervezet széles körű felhatalmazást kívánt biztosítani a kormánynak a behozatali és kiviteli tilalmak további fenntartása, eltörlése, illetőleg újra bevezetése tekintetében egészen 1932-ig!

Mondanunk sem kell, hogy a kereskedelmi minisztériumnak ez a terve is éppen olyan ellen-, illetőleg rokonszenvet keltett és vitát kavart fel, mint maga a vámtarifa tervezete.

²⁵⁶ Vö. az új autonóm vámtarifa irányelveinek vitájával kapcsolatos Kg. Szle. beszámolóval.

²⁵⁷ Uo.

²⁵⁸ Uo.

A szenvedélyes vita a Közgazdasági Társaság ülésterméből kiáramlott a sajtóba és más fórumokra is, és ettől kezdve újszólván megszakítás nélkül folyt tovább.

A nagyiparosok rendületlenül követelték a magas ipari vámokat: nemcsak arról van szó — hirtették — „hogy a mai Magyarország, a mai körülmények között, megengedheti-e magának annak a kísérletnek a luxusát, hogy lemondjon a vámvédelemtől, szabadon kitarja a kapukat a külföldi versenynek . . .”, hanem arról, hogy „a mai Magyarország, a mai körülmények között, megengedheti-e magának azt a luxust, és vállalhatja-e ezért a felelősséget, hogy az új, autonóm vámtarifában vámjait úgy állapítja meg, olyan alacsonyan, hogy a magyar termelésnek a saját fogyasztási területén kell kemény küzdelmet folytatnia az osztrák, cseh és német iparral?”²⁵⁹

A birtokosok viszont tiltakoztak: „Semmi esetre sem engedhetünk az agrár Magyarországon egyoldalú és túlzó ipari vámvédelmet érvényesíteni.”²⁶⁰

1923 februárjában a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara teljes ülése szedte ízekre a kormánytervezetet és adott alkalmat a vámtarifa körüli szenvedélyes vitákra.²⁶¹

Ezen az értekezleten különösen a kormány azon kívánságát érték erős támadások, hogy a vámtarifát a törvényhozás mellőzésével, rendeleti úton léptethessék életbe és hogy a kormány felhatalmazást kapjon a tilalmakkal való szabad operálásra. Az Országos Magyar Gazdasági Egylet és a Kamara a becikkelyezést követelte.

Utóbbi legfeljebb meghatározott kivételes esetekre tartotta megengedhetőnek, hogy a kormány felhatalmazást kapjon a vámtételek módosítására, elsősorban azonban a csökkentésre és felüggesztésre. Hasonlóképpen csak kivételes esetekre kívánta korlátozni a kormány felhatalmazását a tilalmakkal kapcsolatban. Éppen ellenkezőleg, olyan értelmű szakaszt kívánt a tervezetbe felvételni, amely kimondottan arra utasítja a kormányt, hogy mielőbb építse le a még meglévő tilalmakat is.²⁶²

Voltak olyanok is, akik hajlandók lettek volna hozzájárulni ahhoz, hogy a kormány rendelettel léptesse életbe a vámtarifát, de csak abban az esetben, ha előbb megköti a kereskedelmi szerző-

²⁵⁹ M. Gy. 1922. 23–24. (A nagyipari tőkések szóhasználatában a „termelés” kifejezés mindig ipari termelést jelentett.)

²⁶⁰ Köztelek. 1922. dec. 24.

²⁶¹ A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1923. február 23-i teljes ülésének jegyzőkönyve. (45. old.)

²⁶² Uo.

déseket,²⁶³ ami persze gyakorlatilag megvalósíthatatlan volt, és így lényegében a kormány-kívánság elvetését jelentette.

A nagyiparosok természetesen a kormány terveket támogatták ezen a vitán is.

Miközben a vámtarifa körüli viták hullámai egyre magasabbra csaptak, a magyar nagyipari burzsoázia ismét csak megtalálta a módját annak, hogy Bethlent a vámtarifával kapcsolatos törekvéseinek megnyerje.

Említés történt már arról, hogy a kormány 1923 tavaszán indította el akcióját a nagyobb külföldi kölcsön megszerzésére. A magyar nagyipari burzsoázia, amely más vonatkozásban — az Olaszországnak adott nagyarányú és egyoldalú ipari behozatali kontingensek révén — igen súlyos kárát látta az akciónak, igyekezett abból hasznot is húzni: igyekezett a kormányt — elsősorban természetesen Bethlent — meggyőzni, hogy kölcsönre csak akkor lehet kilátása, ha sikerül a hitelezőkben „bizalmat” kelteni a tekintetben, hogy a kapott kölcsönnel a kormány képes is lesz az államháztartás egyensúlyát megteremteni. Ennek első lépéseként — húzta alá — a magyar külkereskedelmi mérleg erőteljes javítására van szükség. A külkereskedelmi mérleg egyensúlya viszont nem képzelhető el a behozatal — elsősorban természetesen az ipari késztermék-behozatal — erőteljes csökkentése nélkül, amihez a tilalmi rendszer felszámolása esetére elengedhetetlenül szükséges az erősen protekcionista vámtarifa.

És Bethlen, aki egyébként is a gazdasági önellátás általában tért hódító szemléletének talajára helyezkedett, rokonszenvezett ezzel a felfogással. Nem volt véletlen tehát, hogy 1923. június elején a külföldi kölcsön előkészületeiről és a Jóvátételi Bizottság döntéséről szóló nemzetgyűlési beszámolójában teljesen a burzsoázia kívánságainak megfelelően állt ki a vámtarifa-tervezet mellett.²⁶⁴

Nem sokkal később valósággal élére állt a protekcionista vámtarifa követelőinek. 1923. július 10-én Nyíregyházán tartott beszédekben így állt ki a vámtarifa-tervezet mellett: „Ennek az országnak arra van szüksége, hogy végre maga dolgozza fel nyerste-termékeit, hogy véget vessen annak a szerencsétlen állapotnak, hogy a kivitt nyerste-termékeket feldolgozott formában sokkal drágábban legyünk kénytelenek visszahozni a fogyasztás kielégítésére.”²⁶⁵ Ugyanakkor a birtokos osztályt emlékeztette, hogy a földreform kérdésében a kormány biztosítékot ad érdekeinek megvédésére,

²⁶³ Uo. (Bartos Ármán nagykereskedő hozzászólása.)

²⁶⁴ Bethlen István beszédei. I. köt. 270. old.

²⁶⁵ Uo. (291. old.)

viszont elvárja, hogy ennek ellenében termeljen és maga teremtsen elő a termeléshez szükséges feltételeket.

Pár nap múlva — 1923. július 27-én — az indemnitási vita lezárása alkalmával a képviselőházban elmondott beszédében, Gaál Gasztonnak adott válaszában, még erőteljesebben állt ki a vám-tarifa-tervezet mellett.

A birtokos osztály mindent elkövetett, hogy a kormányt a tervezet félretételére vagy legalábbis módosítására bírja. A Mezőgazdasági Vámpolitikai Központ Végrehajtó Bizottsága memorandumban tiltakozott a tervezet ellen. A tarifa-tervezet — állapította meg a memorandum — nem felel meg sem annak az alapfeltételnek, hogy a nemzeti munka minden ágazata arányos és méltányos vámvédelemben részesítendő, sem pedig annak a követelménynek, amellyel megalkotását hivatalosan megokolták, hogy tudniillik alkalmazkodik a mai viszonyokhoz. Az iparfejlesztés nem mehet a mezőgazdaság rovására, ez a vám-tarifa pedig elnyomja, károsítja a mezőgazdasági termelést. Emellett — húzta alá a memorandum — a vámokkal mesterségesen táplált ipar a mezőgazdaságtól „feleslegesen elvont” parasztságot „a városba csábítja, ezzel megdrágítja a mezőgazdasági munkabéreket, majd, amikor a vállalatok összeomlása után ezek nem mennek vissza a falura, a városi proletariátust szaporítják.”²⁶⁶ „Nem hihetjük, hogy a kérdésnek alapos és minden oldalról való megvilágítása után el volna képzelhető olyan nemzetgyűlési többség vagy olyan magyar kormány, amely a nagyiparosság érdekeit a többi társadalmi rétegek ellenére és kárára akarná érvényesíteni.”²⁶⁷

A Mezőgazdasági Vámpolitikai Központ mellett természetesen más mezőgazdasági érdekképviselők is felsorakoztak a vám-tarifa-tervezet ellen. A Magyar—Osztrák Gazdasági Szervezet egyenesen a külügyminiszterhez fordult: „...aggállal tölt el bennünket a készülő új vám-tarifának az az iránya, amely a védővámoknak olyan, megszakítás nélküli rendszerét óhajtja életbeléptetni, hogy ezáltal nemcsak a belföldi fogyasztás súlyos megterhelése fog bekövetkezni, amely közvetlenül közgazdasági életünkre károsan és bénítólag fog hatni, hanem a gazdaságos termelés feltételeivel egyáltalán nem tart számot és így ipari termelésünk egy részét is mesterséges alapokra fogja helyezni.” Arra kérte tehát a külügyminisztert, ne engedje az új vám-tarifa életbeléptetését.²⁶⁸

²⁶⁶ M. Külker. 1923. aug. 1. (A Magyar Mezőgazdasági Vámpolitikai Központ memorandumja az összkormányhoz.)

²⁶⁷ Uo. L. még az OMGE 1922—23. évi jelentését. (14—16. old.)

²⁶⁸ O. L. Küm. gazd. pol. 1922—102—70.488.

1923 szeptemberében — amikor előtérbe kerültek a magyar—jugoszláv tárgyalások, amelyekről a későbbiekben még részletesebben is szólunk — a magyar földművelésügyi miniszter, annak ellenére, hogy a birtokos osztály nagyon félt a jugoszláv agrárversenytől, elsősorban a jugoszláv állatbehozataltól, maga ajánlotta a külügyminiszternek a jugoszlávokkal való megegyezést. Mint kifejezésre is juttatta, e mögött az húzódtott meg, hogy „... a magyar iparnak egy kivezető út biztosíttassék azon célból, hogy így nagyobb fogyasztó területhez jutva, az ország ne legyen rákényszerítve azon tiltó ipari vámvédelmi rendszerre, amelyet az ipari érdekeltségek ma még minden tekintetben nélkülözhetetlennek hirdetnek.”²⁶⁹

A birtokos osztály erőfeszítései azonban hiábavalóknak bizonyultak. Hiába tüzeltek érveikkel a tervezet ellenzői napilapokban, folyóiratokban, könyvekben, plakátokon, röpiratokban, ankétok szónoklataiban, a Bethlen-kormány politikai és ennek megfelelő gazdaságpolitikai koncepciója az ipari törekvések érvényre jutása előtt tárta szélesre a kapukat. Így aztán a kereskedelmi minisztérium és a kérdés referense, Ferenczi Izsó, tartani tudta a tervezetet, és szívós kitartással hátrította el a megváltoztatására irányuló nagybirtokos rohamokat. Illetőleg — mint hamarosan kiderült — a tervezet mégiscsak változott mielőtt még a parlament elé eljutott. Csakhogy éppen ellenkező irányban, mint ahogy azt a birtokos osztály kívánta.

2. A MAGYAR IPAR ÉRTÉKESÍTÉSI PROBLÉMÁJÁNAK KIELEZŐDÉSE

Az olasz kormány szívós erőfeszítései egyoldalú kereskedelmi előnyök, beviteli kontingensek engedélyezésének kiharcolására, 1923 második felében, sőt azon túl sem szűntek meg.

Ellenkezőleg, egyre inkább erősödtek: 1924-ben még az eddigiek-nél is nagyobb kontingenseket és különleges elbánást követeltek Magyarországtól a devizakiutalások tekintetében is.

A magyar kormány pedig újra meg újra kapitulált. Nemcsak a nagyobb kontingenseket engedélyezte, hanem a behozatali határidők előírásától is eltekintett.²⁷⁰ Még arra is kötelezte magát, hogy

²⁶⁹ O. L. Küm. gazd. pol. 1922 — 104 — 82.172.

²⁷⁰ 1924 tavaszán például déli gyümölcsből havi 2 — 3, rizsből 30, pamut-szövetből 3,5, kőtszővött árukból 11, cernából 125 vagon, autóból 30 darab és még sok más áru behozatalára adott engedélyt. (Vö. O. L. FM. 1924 — 54 — 80.191. A magyar kereskedelmi miniszter átirata valamennyi minisztériumhoz, 1924. márc. 15.)

a magyar Devizaközpont útján havi 1 millió lírát engedélyez az import zavartalan lebonyolítására.²⁷¹

Mindezt természetesen nem elsődlegesen gazdasági megfontolások indokolták, hanem főként politikai törekvések: az olasz kormány támogatásának biztosítása a külföldi kölcsön megszerzéséhez.

Persze — mint ez hamarosan kiderült — az olaszok vajmi kevés és igen kétesértékű segítséget nyújtottak a Bethlen kormánya céljai eléréséhez.²⁷¹ A külföldi kölcsönt 1923-ban nem sikerült megszerezni, a magyar kormányt azonban az olaszokkal kapcsolatos csaldás sem térítette el a velük szemben tanúsított engedékenységtől. Rendületlenül hitt abban, hogy a magyar ipar rovására hozott súlyos gazdasági áldozatok előbb-utóbb meghozzák politikai gyümölcseiket.²⁷³

A magyar tilalmi rendszeren az olaszok által ütött széles rés tehát továbbra is nyitva maradt, sőt egyre szélesedett.

Az olasz nyomás állandósulása és fokozódása annál súlyosabban fenyegette a magyar nagyipari burzsoáziát, mert továbbra sem tudta kielégítő módon megoldani exportproblémáit.

A román kormány egyre erőteljesebben folytatta iparosítási programját, ami a magyar nagyipari burzsoázia számára egyre reménytelenebbé tette a román piacra való behatolás lehetőségeit, a két ország kereskedelmi kapcsolatainak rendezése nélkül.²⁷⁴

²⁷¹ A Kamara 1924. május 20-i teljes ülésének jegyzőkönyve.

²⁷² Olaszország kétszínű magatartására vonatkozólag l. O. L. Küm. gazd. pol. 1923 — 67.876., 69.312., 69.627., 161.360. stb. (Követjelentések, számjeltáviratok Párizsból, Rómából stb.)

²⁷³ Ezt a reményt Mussolini egy kétes értékű megnyilatkozásából merítette, aki egy alkalommal, még 1923 késő tavaszán a római magyar követ előtt egy olyan értelmű kijelentést tett, hogy Olaszország hajlandó a magyar gabonafeleslegeket megvásárolni. Bethlen a kijelentést — amiről a magyar követ jelentéséből értesült — készpénznek vette, és Bud Jánost, az akkori közlekedési minisztert, azonnal Rómába küldte az „üzlet” megtárgyalására. Bud a szállítandó gabonára akart előleget szerezni az olasz kormánytól, pontosabban Mussolinitól, ez azonban a magyar kísérletezést egyszerűen elutasította. (Vö. O. L. Mt. jkv. 1923. dec. 7.)

²⁷⁴ A román kormány iparosítási törekvéseit egyre inkább alátámasztotta az a körülmény, hogy az ország mezőgazdasága 1923-ban is, 1924-ben is kritikus helyzetben volt. A kormány ugyan — hogy a birtokos osztály termelési készségét növelje — 1923 végén, 1924 elején jelentős mértékben enyhítette a mezőgazdasági termékek, elsősorban a búza kiviteli kötöttségét, a termelés azonban mégsem emelkedett, hanem inkább még csökkent. A kormány ugyanis a kiviteli illetékeket, vámokat nem törölte el, még csak nem is csökkentette, hanem ellenkezőleg, még emelte is. (Vö. Monitorul Oficial, 1924. máj. 20., júni. 11., júli. 30.) A magas kiviteli illetékek sorra megsemmisítették a birtokos osztály exportüzleteit, amire azok a termelés

A Bethlen-kormány pedig nem is tudott, de nem is nagyon igyekezett komoly erőfeszítéseket tenni a probléma megoldására. Várta a román kezdeményezést.

A román kormány 1923 őszén jelentkezett is,²⁷⁵ csak hogy nem azért mert elszánta magát a Magyarországgal szemben eddig alkalmazott elzárkózás feladására, hanem azért, mert időközben több olyan vitás politikai kérdés merült fel a két ország között, amelyek mielőbbi megoldása Románia számára volt fontos.²⁷⁶

A tárgyalásokat Bethlen miniszterelnök és Titulescu londoni román nagykövét 1923 novemberi megbeszélései indították el Genfben, ahol mindketten a Népszövetség ülészakán vettek részt,²⁷⁷ majd ennek alapján Bukarestben megindultak a kormányközi tárgyalások is.²⁷⁸

A tárgyalások nagy probléma-komplexumot öleltek fel, amelyre a kereskedelmi kapcsolatok rendezése csak szerény részét képezte.

Az erre vonatkozó tárgyalások viszonylag simán le is zajlottak. A magyar előterjesztések amelyeket lényegében a Gyáriparosok Országos Szövetsége fogalmazott meg — egyáltalán nem tartalmaztak teljesíthetetlen, vagy akár csak nehezen is teljesíthető kívánásokat, amelyekért komolyabban kellett volna harcolni.

elszabotálásával feleltek. Ennek eredményeképpen még az ország belső szükségletének kielégítése is rendkívül kritikussá vált. A román kormányzat tehát a mezőgazdasági export csökkenése következtében ismét csak, és egyre inkább az ipari behozatal lefékezésével, következképpen a hazai ipar fejlesztésével igyekezett a kereskedelmi mérleg veszedelmes romlását és annak következményeit elkerülni.

²⁷⁵ O. L. Küm. gazd. pol. Román dosszié, 113. csomó, 3. Vegyes A. 1—4. (Hóry András bukaresti magyar követ 1923. nov. 1-i jelentése Duca román külügyminiszter nyilatkozatáról.)

²⁷⁶ Ilyen kérdések voltak a bukaresti békekötéssel kapcsolatos román kárterítési követelések, a restitúciók, az erdélyi magyar alapítványok kérdése stb. (Uo.)

A restitúciók alatt elsősorban a nagyváradi ügynevezett Ipolyi-gyűjtemény visszaadását értették. A román kormány azt követelte, hogy a gyűjteményt, amit — szerintük — a magyarok Erdély átadása előtt áttelepítettek Esztergomba, vigyék vissza Nagyváradra. A magyar kormány ezt — arra hivatkozva, hogy az esztergomi egyház-megye még 1919 január elején örökség útján jutott a gyűjtemény birtokába — megtagadta. Az ügy egyébként döntés végett a Jóvátételi Bizottság elé került. (A restitúciók problémájára vonatkozólag l. O. L. Küm. gazd. pol. 1921—10—87.178. A magyar külügyminisztérium feljegyzései.; O. L. FM. 1924—54—80.384. A bukaresti magyar követség jelentései, 1923. nov. 19. és 1924. jan. 15.; O. L. Küm. gazd. pol. Román dosszié, 117. csomó. Vegyes „E”. Jegyzőkönyv a restitúciók ügyében megtartott tárcaközi értekezletről, 1924. jan. 17.; M. Gy. 1922. 9—10. sz.; M. Külker. 1923. dec. 8. sth.)

²⁷⁷ O. L. Mt. jkv. 1923. nov. 9.

Ezek az előterjesztések tekintettel voltak arra, hogy 1921 tavaszától Románia elvileg elutasított mindenféle tarifa-szerződést, és csak egyszerű legnagyobb kedvezményes szerződést volt hajlandó kötni a partner országokkal. A magyar ajánlat ennek megfelelően mindössze annyi volt: kössön a két ország kölcsönös legnagyobb kedvezményes kereskedelmi szerződést, rendezzék a vasúti forgalmat, szüntessék meg a vámkezelési szabálytalanságokat, enyhítsék a kiviteli korlátozásokat, könnyítsék meg egymással szemben a devizakiutalásokat.²⁷⁹

Az egyezmény megkötése mindazonáltal csak közel fél év múlva sikerült. Ennek az volt az oka, hogy mindkét kormány ragaszkodott ahhoz, hogy a különböző, és csak itt-ott érintkező kérdéseket junktimban tárgyalják és az egész probléma-komplexumról együtt döntsenek. A súlyosabb — több, hosszabb vitákat kívánó — problémák²⁸⁰ megoldása pedig igen lassan haladt és akadályozta az egyszerűbb kérdésekben való gyors előrehaladást is.

Végül is 1923 novemberétől 1924 áprilisáig tartó tárgyalássorozat után sikerült a két delegációnak megállapodásra jutnia. A 12 egyezményt magába foglaló komplexum — benne az egyszerű

²⁷⁸ Uo.

²⁷⁹ O. L. FM. 1923 — 54 — 47.338. (A kereskedelmi miniszter átirata a földművelésügyi miniszterhez, 1923. okt. 12.); O. L. Küm. gazd. pol. Román dosszié, 112. csomó, 3. Vegyes. A. 1 — 4. (A GyOSz előterjesztése a külügyminiszterhez, 1923. okt. 20.); M. Gy. 1923. 20 — 21. sz. és 22 — 24. sz.

²⁸⁰ Ilyen probléma volt — hogy csak egyet említsünk — az Arad — Csánád-i Vasút Rt. problémája.

A román kormány ugyanis a Részvénytársaságot, illetőleg a vasútvonal romániai részét mindenáron államosítani akarta, ami ellen a Részvénytársaság és a magyar kormány is tiltakozott, arra hivatkozva, hogy a vasútvonal egyharmad része magyar területen van, és hogy a trianoni békeszerződés 304. paragrafusa a magyar és a román kormányt e kérdés rendezésére közös tárgyalásokra utasította.

Mivel román részről hosszú ideig nem voltak hajlandók a kérdésről tárgyalni, a magyar kormány és a vasúttársaság 1923 őszén panasszal fordult a Népszövetséghez. A Népszövetség december 10-re napirendre tűzte a kérdés tárgyalását, mivel azonban a románok most már hajlandónak jelentették ki magukat a tárgyalásokra, mindjárt le is vette arról. A probléma megoldása azonban sehogyan sem haladt előre. A román kormány — 1924 január-februárjában — a vasúttársasággal való tárgyalást szorgalmazta, a magyar kormány viszont ragaszkodott a magyar — román államközi tárgyalásokhoz.

Többek között erről a problémáról is folytak a tárgyalások ez időben. Tegyük hozzá: a megoldás vajmi kevés reményével. (A problémára nézve l. O. L. Küm. gazd. pol. Román dosszié, 112. csomó, 3. Vegyes. A. 1 — 4. Feljegyzések a tárgyalásokról.)

legnagyobb kedvezményes kereskedelmi egyezmény aláírására 1924. április 16-án került sor.²⁸¹

A sok kicsinyes adminisztratív huzavona után tető alá került szerződés azonban egyáltalán nem oldotta meg a magyar nagyipari burzsoázia exportproblémáját a román viszonylatban. A tilalmi rendszert egyik fél sem törölte el, ezért az effektív bevitelhez kontingens-megállapodásra is szükség lett volna. Ilyet azonban a két ország nem kötött egymással. Emellett a megkötött legnagyobb kedvezményes szerződés ratifikálására sem került sor.

Hasonlóképpen alakult a magyar—jugoszláv kereskedelmi kapcsolatok ügye is.

A jugoszláv kormány az 1922 decemberében abbamaradt tárgyalások után, közel egy évig halogatta a magyar kormánnyal való tárgyalások újrafelvételét. Végül is — akárcsak a román — olyan politikai-jogi problémák megoldására, amelyek jugoszláv szempontból voltak fontosak,²⁸² 1923 őszén, újra tárgyalásokat ajánlott.

²⁸¹ A komplexumban a kereskedelmi megállapodás a 11. volt és két melléklete közül az egyik a vasúti, a másik a határszéli forgalomra vonatkozólag tartalmazott határozatokat.

Az egyezmény megkötésének történetéhez tartozik még az is, hogy a románok a már parafált megállapodások aláírását sokáig húzták-halasztották és csak újabb meg újabb kívánságok teljesítése esetén helyezték kilátásba. (Vö. O. L. Küm. gazd. pol. Román dosszié, 117. csomó. Vegyes „E”.) A magyar delegáció vezetőjének jelentése, 1924. ápr. 10.) Végül is a magyar delegáció vezetője formálisan megszökött Bukarestből, hogy a románok ne állhassanak elő újabb és újabb kívánságokkal.

Erre a románok a szerződés nyomdai munkálatait késleltették, majd, amikor mégiscsak elkészültek velük, akkor a román hűsvéti ünnepekre hivatkozva hátrították el az aláírást. A román minisztertanács csak április 15-én foglalkozott a megállapodással, illetőleg az egyezményekkel és azon belül a kereskedelmi megállapodással is, és 16-án adott felhatalmazást a román delegációnak azok aláírására, de ismét csak egy sor újabb követelés teljesítése ellenében. Ami után újabb meg újabb mesterséges akadályok állítása következett még további napokon keresztül, amíg végre megtörtént az okmányok aláírása. (Uo.)

²⁸² Ezek között a legfontosabbak egyike volt az úgynevezett sequestrumok kérése.

A jugoszláv kormány azoknak a háborús károknak a megtérítése címén, amelyeket a központi hatalmak csapatai a háború alatt okoztak Szerbiában, lefoglalta, sequestrálta, nemcsak a régi Szerbiában, hanem a trianoni békeszerződéssel Szerbiához csatolt volt magyarországi területeken is az osztrák és magyar állami, valamint magánjavakat — földeket, betéteket stb. — és ezeknek a terhére a kárt szenvedett szerb állampolgárokat 30 millió arany dinár erejéig kárpótolta.

Noha a trianoni békeszerződés elrendelte a sequestrumok feloldását (és a további sequestrálásokat megtiltotta), a jugoszláv kormány e rendelkezéseket nem vette tudomásul és nem hajtotta végre. A lefoglalt javak terhére eszközölt fizetéseért a magyar tulajdonosoknak kártérítést nem volt hajlandó fizetni, illetőleg a sequestrumokat csak akkor volt hajlandó

A tárgyalások során hajlandónak mutatkozott magyar—jugoszláv kereskedelmi egyezmény megkötésére is.

A magyar nagyipari burzsoázia által türelmetlenül a magyar birtokos osztály részéről viszont annál nagyobb aggodalommal várt²⁸³ tárgyalások — hónapokig tartó huzavona után — 1924 tavaszán eredménnyel is jártak: létrejött a magyar—jugoszláv megegyezés, beleértve a legnagyobbkedvezményes kereskedelmi szerződést is.²⁸⁴

De a megállapodás ezúttal sem jelentette a kereskedelmi kapcsolatok tényleges rendezését, mert Jugoszlávia is húzta-halasztotta a szerződés ratifikálását, és — többek között — csak akkor mutatkozott hajlandónak erre, ha a magyar kormány teljesíti a sequestrumokkal kapcsolatos jugoszláv követeléseket.

Ezek miatt aztán újabb tárgyalások következtek. Végül is a belgrádi magyar követnek, Hóry Andrásnak sikerült olyan áthidaló megoldást találnia, amelyet mindkét fél elfogadott és így — három és fél hónappal a szerződés aláírása után — a két kormány a ratifikálás mellőzésével, a rendelkezésükre álló parlamenti felhatalmazások alapján, 1924. június 23-án kölcsönösen életbeléptette a megkötött legnagyobb kedvezményes szerződést.²⁸⁵

A kontingens-egyezmény megkötése azonban a magyar—jugoszláv viszonylatban is elmaradt. A magyar áruk tehát továbbra is szembeállítottak a jugoszláv beviteli tilalmakkal.

A magyar nagyipari burzsoázia számára tehát a jugoszláv piac, a szerződés megkötése ellenére sem nyílt szélesebbre. Csak a jugoszláv kormány érte el, amit akart: a nagyhatalmak előtt dokumentálta megegyezési készségét.²⁸⁶

feloldani, ha a magyar kormány tudomásul veszi a sequestrált birtokok terhére már eszközölt fizetéseket, és a magyar birtokosokat — amennyiben azok kártérítési követeléseiket fenntartják — maga kárpótolja. A magyar kormány persze ezt nem vállalta, és a trianoni békeszerződés vonatkozó rendelkezéseire hivatkozva, követelte a sequestrumok feloldását, valamint a sequestrált magyar birtokok tulajdonosainak kártalanítását. (Vö. O. L. Küm. gazd. pol. Jugoszláv dosszié, 45. csomó, vegyes. Hóry András belgrádi magyar követ jelentései a sequestrumok ügyével kapcsolatban, 1924. ápr. 24., máj. 15., és 26.)

²⁸³ O. L. Küm. gazd. pol. Jugoszláv dosszié, 48. csomó, vegyes. (A magyar külügyminisztérium körkérdésére adott különböző miniszteri válaszok.); M. Gy. 1923. 20—21. sz.

²⁸⁴ A szerződést 1924 márciusában kötötték meg. (Vö. O. L. Küm. gazd. pol. 1922—104—82.172.)

²⁸⁵ O. L. Küm. gazd. pol. Jugoszláv dosszié, 45. csomó. Magyar—jugoszláv tárgyalások. 1924. (Hóry András belgrádi magyar követ jelentése.); Bp. Közl. 1924. 144. sz.; M. Külker. 1924. júni. 15.; M. Gy. 1924. 8. sz.

²⁸⁶ A teljesség kedvéért meg kell említeni, hogy a kereskedelmi tárgyalásokkal egyidejűleg tárgyalások folytak többek között az árucere-forga-

Nem járt eredménnyel a szovjet-orosz piaccal kapcsolatos ipari export tervek megvalósítása sem.

Hosszú, körülményes tárgyalások után 1923 júniusában — az Angol—Magyar Bank alapításaként — Budapesten megalakult az Orosz—Magyar Kereskedelmi Részvénytársaság, a két ország közötti árucserre megszervezése és lebonyolítása céljából.²⁸⁷ A Társaság megalakulását az illetékes magyar kormányzatszervek is támogatták, sőt képviselőket is delegáltak a Részvénytársaság igazgatóságába.²⁸⁸ Megindultak az üzletkötések is, egyfelől a Magyar Állami Vas-, és Gépgyárak és más jelentős magyar vállalatok, másfelől — a szovjet kereskedelmi képviselőten keresztül — a szovjet állam között. A biztatóan bontakozó árucserre azonban meglehetősen hamar elsorvadt.

A magyar nagyipari tőkésék a kialakult kapcsolatokat, lehetőségeket, természetesen szerették volna minél gyorsabban realizálni, és lehetőleg ki is szélesíteni. Ehhez azonban szükséges lett volna, hogy most már a magyar kormány vegye át a tárgyalások vitelét, és hivatalosan szélesítse ki a két ország közötti kapcsolatokat. A Szovjetunió ugyanis 1923 végén, különösen pedig 1924 elején már nem volt hajlandó tárgyalásokat folytatni és megállapodásokat kötni magyar magánszemélyekkel. A szocialista ország nemzetközi politikai helyzete ekkorra már megerősödött, az európai áruhiány is megszűnt, a tőkés ipari export-országok, köztük a Szovjetunióba exportálni kívánó országok — Ausztria, Csehszlovákia, Németország stb. — kemény küzdelmet vívtak egymással a fogyasztópiacokért, ami gazdaságilag nagy előnyt jelentett a Szovjetunió számára, és nem utolsósorban esett latba az a körülmény, hogy kezdett kibontakozni a szovjet ipar termelése is.

A magyar nagyiparosok tehát 1924 elején emlékiratban szólították fel a Bethlen-kormányt, hogy teremtse meg a Szovjetunióval a diplomáciai kapcsolatokat, és kezdje meg az árucserre rendezésére és kiépítésére vonatkozó tárgyalásokat.²⁸⁹ „Csakis a kormány érellyes támogatása mellett lehetne szó arról, hogy a magánérdekeltségek kilátásokkal kecsegtető összeköttetésekbe jussanak Orosz-

lommal kapcsolatos úgynevezett határszéli forgalom és az állategészségügyi kérdés rendezésére is. Az előbbivel kapcsolatban meg is született egy meglehetősen vérszegény megállapodás, amit a két kormány ugyancsak jegyzékváltás útján léptetett életbe (O. L. Mt. jkv. 1924. júli. 11.), az utóbbira vonatkozó tárgyalások azonban már tökéletes fiaskóval végződtek.

²⁸⁷ O. L. Küm. gazd. pol. 1923 — 12 — 90.760.; O. L. Küm. gazd. pol. Orosz dosszié, 100. csomó.

²⁸⁸ Búzás: i.m.

²⁸⁹ O. L. Küm. gazd. pol. 1924 — 107 — 70.822. (1924. febr. 18.) Továbbá O. L. Küm. res. pol. 1924 — 24 — 124.

országgal. Ma már a kezdeményezésnek a magyar kormány részéről kell megindulni” — húzta alá a tőkésék kívánságát a Gyáriparosok Országos Szövetsége.²⁹⁰

Bethlen és a kormány néhány tagja — főleg politikai megfontolásokból — eleinte hajlottak is arra, hogy a Szovjetunióval tárgyalásokat kezdjenek, és megállapodást kössenek. Azt remélték, hogy a politikai kapcsolatok felvétele a Szovjetunióval megerősíti Magyarországot helyzetét a kisantant államokkal szemben, elsősorban Romániával szemben, melynek — Besszarábia miatt — különösen súlyos ellentétei voltak a Szovjetunióval.

A tárgyalások meg is indultak, de hamarosan kiderült, hogy a megegyezésre — legalábbis rövid időn belül — nincs kilátás, hogy a szovjet piacra való behatolás a magyar gyáripár számára csak vágyálom marad.

A vázolt körülmények között tehát a magyar nagyipari burzsoázia arra koncentrálni kezdte erejét, hogy a magyar belső piacot minél teljesebben foglalja le a maga számára. Pontosabban: a magyar belső piacon a tilalmi rendszerrel már megszerzett pozíciókat megszilárdítsa, és a még megszerzhetőket megszerezze magának. Még az addiginál is erőteljesebben szorgalmazta az ipari elzárkózás fenntartását, és fáradhatatlanul szuggerálta már ismertetett koncepcióját az ipari protekcionizmus előnyös hatásairól a mezőgazdasági exportra.

És mert egyre világosabbá vált előtte, hogy az átmeneti kényszereszközök, a tilalmi rendszer és az infláció, alkalmazási lehetőségei rövid időn belül és elkerülhetetlenül megszűnnek, egyre türelmetlenebbül sürgette az új vámtarifa végleges tető alá hozását.

A burzsoáziát szorította az ipari termelés egyre gyorsuló kibontakozása, és ezzel az értékesítési probléma fokozatos kiéleződése. Ahhoz azonban, hogy a vámtarifa gyors megalkotásáért megindított új offenzívája végül is sikerrel zárult, éppen úgy a körülmények számára szerencsés alakulása segítette hozzá, mint két évvel korábban a tilalmi rendszer bevezetéséhez.

3. AZ AGRÁRPROTEKCIONIZMUS KIBONTAKOZÁSA A MAGYAR MEZŐGAZDASÁG LEGFŐBB EXPORTPIACAIN

1923 tavaszától kezdve — amikor Magyarország felmondta a magyar—osztrák kontingens-egyezmény C. listáját, Ausztria pedig D. listáját — a két ország gazdasági kapcsolatait felett egyre sötétebb felhők kezdtek tornyosulni.

²⁹⁰ M. Gy. 1924. 3. sz.

Ausztria egyre céltudatosabban és egyre kitartóbban kezdett arra törekedni, hogy ipari termékeinek elhelyezése és mezőgazdasági szükségleteinek kielégítése tekintetében minél nagyobb mértékben függetlenítse magát Magyarországtól.

Széles körű kereskedelmi tárgyalásokat kezdeményezett. (Ezt annális inkább megtehetette, mert a Saint-Germain-i békeszerződésben az antant hatalmak számára Ausztriával szemben biztosított egyoldalú legnagyobbkedvezmény határideje a közel jövőben lejáróban volt, és így Ausztria már stabil, tarifális szerződések megkötését is napirendre tűzhetette.)

Olaszországgal már 1923 májusában megkötötte a stabil szerződést, amelyben Olaszország néhány olyan osztrák ipari termék számára engedett viszonylag szabad utat amelyeknek magyarországi elhelyezését a magyar prohibíció lehetetlenné tette. Viszonzásul persze Ausztria Olaszországgal szemben 50 százalékkal leszállította a bór vámot!

Nemsokkal később megindította a tárgyalásokat Jugoszláviával, ugyancsak szilárd kereskedelmi szerződés megkötésére, miután jugoszláv részről is hajlandóság mutatkozott olyan osztrák iparcikkek átvételére, amelyeket Magyarország nem engedett be. E szerződéstől ugyanakkor — szükség esetén, ha a magyar élelmiszer-szállítások kiesnének — Ausztria élelmiszert is remélhetett.

Igyekezett a gazdasági kapcsolatokat kiépíteni és kiszélesíteni a Szovjetunióval is. Előmozdította ezt az a körülmény is, hogy a német—szovjet gazdasági kapcsolatok — a német gazdasági helyzet megromlása következtében — 1923-ban meggyengültek, és emiatt a Szovjetunió erőteljesebben orientálódott a közép-európai országok felé. A szovjet—osztrák árucserre lebonyolítására közös részvénytársaságot hozott létre. A társaság nagy kedvezményeket kapott mind az osztrák, mind a szovjet kormánytól, aminek eredményeképpen az osztrák ipari termékek egyre nagyobb mennyiségben indultak a Szovjetunióba, és az addig gyér szovjet gabonaszállítmányok is kezdtek gyakoribbakká válni Ausztriában.²⁹¹

²⁹¹ A magyar uralkodó körök élénk figyelemmel kísérték az osztrák kereskedelempolitika lépéseit és részint aggodalommal, részint megelégedéssel — kinek-kinek az érdekeit hogyan érintették e lépések — kommentálták azokat. Erre vonatkozólag l. O. L. FM. 1923—54—48.530. (Masirevich bécsi magyar követ jelentése, 1923. aug. 2.); O. L. FM. 1923—54—49.184. (A magyar külügyminiszter átíratja a földművelésügyi miniszterhez, 1923. szept. 4.); O. L. FM. 1924—54—80.357. (A triezsti magyar konzulátus jelentése, 1923. dec. 28.); M. Gy. 1923. 12—13. sz.; O. L. Küm. gazd. pol. 1924—107—70.822. (A GyOSz memoranduma a magyar külügyminiszterhez.)

Az osztrák kormány gazdaságpolitikai gesztusai miatt egyre inkább kétségbeeső magyar birtokos osztály természetesen új egyezmény megkötését követelte a magyar kormánytól. Vele szemben a magyar nagyipari burzsoázia tiltakozott a tárgyalások felvétele ellen mindaddig, amíg az új magyar vámtarifa tető alá nem kerül.

Ennek megfelelően a minisztertanácsban a földművelésügyi és a kereskedelmi miniszter folytattak heves vitát a tárgyalások megindítása, vagy mellőzése kérdésében.

A földművelésügyi miniszter erőteljesen követelte azokat tekintet nélkül a vámtarifa problémájára: szerinte a magyar gazdasági életnek csak egy fontos kérdése van, éspedig, hogy a magyar mezőgazdaság termékei lehetőleg szabadon és minél előbb eljussanak Ausztriába.²⁹²

A kereskedelmi miniszter viszont ragaszkodott ahhoz, hogy az új vámtarifa elkészültéig a kormány semmiféle kereskedelmi tárgyalásokat ne kezdeményezzen, és különösen ne az osztrákokkal és a csehekkel.²⁹³

Az összecsapások egyre hevesebbé váltak, különösen, amikor Ausztria — hogy a magyar kormány tárgyalási készségét növelje — megtagadta a legnagyobb kedvezmény alkalmazását a magyar szőlőre, a 13°-on aluli borok bevitelét pedig kerekén megtagadta.²⁹⁴ (Ez utóbbi intézkedés az exportált magyar tömegborok legnagyobb részét érintette.)

A tárgyalások megindítása vagy mellőzése körül zajló súlyos vitát végül is Bethlen a tárgyalásokat óhajtok javára döntötte el.²⁹⁵

A december 15-én megkötött „új” kontingens-egyezmény azonban nem volt egyéb, mint a néhány — elsősorban a borra vonatkozó — rendelkezéssel kibővített 1922. évi júniusi megállapodás.²⁹⁶

Hamarosan kiderült, hogy az 1922-es kontingens-egyezmény reaktiválása mit sem változtatott a fennálló helyzeten. Ausztria továbbra sem adta meg a magyar szőlőre a legnagyobbkedvez-

²⁹² Vö. O. L. FM. 1923 — 54 — 45.123. (A földművelésügyi miniszter átirata a külügyminiszterhez, 1923. júli. 28.)

²⁹³ Uo.

²⁹⁴ O. L. FM. 1923 — 54 — 47.064. (A magyar pénzügyminiszter átirata a külügyminiszterhez, 1923. szept. 1.)

²⁹⁵ O. L. FM. 1924 — 54 — 80.060. („Feljegyzések” az 1923. nov. 27-i vám- és kereskedelmi értekezletről.) Bethlen állítólag — Barcza Ernő földművelési minisztériumi osztálytanácsos kijelentése szerint — azzal döntötte el a vitát hogy: „Borért pedig szerződünk!”

²⁹⁶ O. L. Mt. jkv. 1923. dec. 21.; O. L. FM. 1924 — 54 — 80.150. (A kereskedelmi miniszter átirata a Kereskedelmi Múzeum Áruforgalmi Irodájához, 1924. jan. 4.); M. Gy. 1924. 1. sz.

ményt,²⁹⁷ továbbra sem engedte be a 13°-on aluli magyar borokat és a már említett, jól bevált módszerrel, a beviteli engedélyek úgynevezett „igazságos elosztásával” sikeresen akadályozta meg a 13°-on *felüli* magyar borok bevitelét is.²⁹⁸

Az osztrák kormány azonban nem elégedett meg a magyar bor elleni hadjáratral, hanem ennél még jóval messzebbre is elment. 1923 végétől egyre nagyobb figyelmet fordított a *hazai mezőgazdaságra*, hogy az osztrák mezőgazdasági szükséglet minél nagyobb részét elégíthesse ki a hazai termelésből. Ezzel összefüggésben egyre inkább hajlandónak mutatkozott arra, hogy az osztrák birtokos osztály agrárprotekcionista követeléseit teljesítse.

Erre egyéb okok is alapot adtak.

Az osztrák kormány, amelynek élén 1922 elejétől Seipel prelátus, az osztrák katolikus egyház egyik vezető egyénisége, a Vatikán kegyeltje állott, nagy erőfeszítéseket tett arra, hogy az osztrák munkásosztály forradalmi aktivitását elnyomja, sőt az addig kivívott politikai-gazdasági-szociális vívmányait is megsemmisítse. Ezeknek a célkitűzéseknek a megvalósításához természetesen mindenekfelett az államhatalom és a fasiszta jellegű „Heimwehr” fegyveres erejét kívánta felhasználni, de elengedhetetlennek tartotta azt is, hogy a politikai harc megvívásához valamiféle tömegbázist is teremtsen magának a munkásosztállyal szemben. Ezt a tömegbázist a birtokos parasztságban igyekezett megtalálni.

Bár a parasztságnak saját politikai szervezete is volt, nem látszott lehetetlennak, hogy a keresztényszocialista párt jelentős paraszti tömegeket tömörítsen maga mögé és ezzel létrehozza a kormány számára kívánt tömegbázist. Ennek ára azonban az volt, hogy a volt Osztrák—Magyar Monarchiában, a magyar agrárszupremácia miatt erősen háttérbe szorított, és most, a nyomás alól felszabadulva, érvényesülni kívánó osztrák parasztság agrárprotekcionista törekvéseit honorálja.

A különböző érdekek illetén találkozása mellett, az agrárprotekcionizmus alkalmas eszköznek látszott arra is, hogy az osztrák agrárpiaac elvesztéséért aggódó magyar birtokos osztályt a magyar

²⁹⁷ O. L. Küm. gazd. pol. Osztrák dosszié, 103. csomó. Vegyes, I. (I—1.) (A magyar pénzügyminiszter átirata a külügyminiszterhez.)

²⁹⁸ Emiatt egyes nyugat-magyarországi községekben! — így például Német- és Magyar-Keresztúr vas megyei községekben — elszakadási mozgalmak indultak meg. Vö. O. L. FM. 1925—54—80.150. (A bécsi magyar követség jelentése, 1923. dec. 31.; Bethlen miniszterelnök szigorúan bizalmas levelei Nagyatádi Szabó István földművelésügyi miniszterhez, 1924. febr. 13., 28. és Nagyatádi Szabó válasza febr. 24.; a Palugyay borkereskedő cég beadványa a földművelésügyi miniszterhez, 1924. máj. 21.)

ipari protekcionizmus elleni fokozott harcra, ennek nyomán a magyar kormányt annak feladására szorítsa. Legalábbis Ausztriával szemben.

Az agrárprotekcionista törekvések maradéktalan teljesítése azonban kétélű fegyver lehetett az osztrák kormány kezében. Egyfelől természetesen jelentősen megerősíthette a kormány politikai-hatalmi pozícióját, másfelől azonban az osztrák élelmiszer árak emelkedésére, ezen keresztül általános áremelkedésre, a belső szociális-politikai feszültség növekedésére vezethetett. Tehát azt eredményezhette, amitől az osztrák burzsoázia, az osztrák kormány is a leginkább félt, és amit éppen kiküszöbölni igyekezett.

És ez még nem is az egyedüli veszedelem volt. Az általános ár-emelkedés szükségképpen a munkabérek emelkedését hozhatta magával, az osztrák ipar termelési költségeinek emelkedését, versenyképességének és ezzel az osztrák burzsoázia profitjainak csökkenését.

De még az sem volt biztos, hogy a magyar mezőgazdasági termékek elől való elzárkózás — amit az osztrák birtokos osztály követelt — fel tudja-e törni a magyar ipari elzárkózás kemény dióját, és nem az ellenkezőjét fogja-e eredményezni: a magyar elzárkózás fokozását és a magyar fogyasztó piac teljes elvesztését az osztrák ipar számára.

Az osztrák keresztényszocialista párt, illetőleg az osztrák kormány tudatában voltak ezeknek a nehézségeknek és igyekeztek gazdaságpolitikájukat ennek megfelelően formálni. Az a körülmény tehát, hogy egyre több figyelmet szenteltek az osztrák birtokos osztály agrárprotekcionista követeléseinek, még egyáltalán nem jelentette azt, hogy feladták a reményt, az Ausztria számára mégiscsak legkedvezőbb magyar—osztrák árucserre rendezésére. Ezekben a hónapokban az osztrák kormány még nyitva tartotta a kapukat mindkét irányban és semmiképpen sem akarta gazdaságpolitikát egyedül a szélsőséges agrárprotekcionizmusra építeni.

Hasonló volt a helyzet a magyar mezőgazdasági export cseh-szlovákiai lehetőségét illetően is.

Az 1923 tavaszán lefolytatott és kátyúba jutott tárgyalások után Csehszlovákia igyekezett a Magyarországgal megkötött kereskedelmi egyezmények ratifikálását elérni, általában Magyarországot az ipari tilalmi rendszer liberálisabb kezelésére szorítani.²⁹⁹

²⁹⁹ Vö. O. L. FM. 1923—54—45.086. (A magyar külügyminiszter átírata a földművelésügyi miniszternek, 1923. szept. 26.); O. L. FM. 1924—54—81.142. (A magyar kereskedelmi miniszter átírata a külügyminiszternek, 1924. ápr. 2.); M. Gy. 1923. 20—21. sz.

Ennek érdekében mindenekelőtt igyekezett a magyar mezőgazdaság csehszlovákiai beviteli lehetőségét szűkíteni. 1923 második feléig — amíg a magyar kenyérgabonát, főleg a lisztet, máshonnan pótolni nem nagyon tudta — elsősorban ugyancsak a magyar bor bevitelét szorította a beviteli engedélyek csökkentésével egyre szűkebb keretek közé. Miközben a különböző országokkal — Olaszországgal, Portugáliával, Franciaországgal, Jugoszláviával — kötött kereskedelmi szerződéseiben 50 százalékkal szállította le a borvámot (amit természetesen a magyar bor nem kaphatott meg, hiszen a magyar—csehszlovák legnagyobb kedvezményes megállapodás — ratifikálás híján — nem lépett életbe).

A csehszlovák kormány természetesen más, közvetett akadályt is gördített a magyar bor bevitelére. Elsősorban az importdevizák kiutalása terén.³⁰⁰

A magyar bor egyre gyorsuló ütemben veszítette el versenyképességét Csehszlovákiában a sokkal kedvezőbb helyzetben levő olasz, portugál, francia, sőt a jugoszláv borral szemben is.

1923 közepétől, végétől azonban Csehszlovákia egyre inkább harci fegyverei közé vonta a magyar gabona és lisztbevétel megszigorítását, sőt megtiltását is. 1922 végétől 1923 végéig még Magyarország hadakozott Csehszlovákia ellen állandóan a lisztszállítások elszabotálásával, a lisztszállítások betiltásának kilátásba helyezésével, olykor tényleges megtagadásával is, 1923 végétől viszont a helyzet fokozatosan a visszájára fordult. A magyar birtokos osztály, a magyar kereskedők, malmosok egyre fokozódó megdöbbenéssel voltak kénytelenek konstatálni, hogy Csehszlovákia egyre gyakrabban mellőzi Magyarországot a gabona-, illetőleg lisztbehozatali engedélyek kiadásánál.³⁰¹

Csehszlovákia is — akárcsak Ausztria — igyekezett függetleníteni magát a magyar élelmiszertől és mezőgazdasági nyersanyagoktól. Erre egyre több lehetősége is adódott és egyre több lehetőséget teremtett maga is.

³⁰⁰ Vö. K. G. L. a Kamara iratai, 7. csomó. Export-ügyek, Csehszlovákia.; O. L. FM. 1924 — 54 — 80.450. (A római, belgrádi és a prágai magyar követések jelentései, 1924. jan. 26., febr. 4., júni. 27., júli. 3.)

³⁰¹ A gabonafélék bevitelére Csehszlovákiába vámmentes maradt ugyan, de továbbra is behozatali engedélyhez volt kötve. A csehszlovák kormány ezzel biztosította magának az élelmiszerkészletek feletti áttekintés lehetőségét. Az évi behozatal mennyisége előre meg volt szabva és negyedévi kontingensekre elosztva. A negyedévi kontingenseken belül is a kormány döntötte el, hogy mely országból, kik importálhatnak élelmiszert Csehszlovákiába. (Vö. K. G. L. kamarai iratok, 7. csomó. Export-ügyek, Csehszlovákia.; M. Külker. 1924. jan. 13.)

Amíg 1922-ben és 1923 első felében a nyugati, a tengerentúli vagy más — Magyarországon kívüli — területekről csak nehezen és drágán szerezhettek gabonát, lisztet és egyéb élelmiszereket, addig 1923 második felétől már lényegesen könnyebben és olcsóbban nyílt erre lehetőség.

Növekedett valamelyest a csehszlovákiai termelés is.

A Magyarországgal folytatott kereskedelempolitikai küzdelem azután jó talajt teremtett az agrárprotekciónizmus térhódítása számára.

Ennek jelentkezése egyébként — csakúgy, mint Ausztriában — a háború utáni gazdasági-politikai helyzet jellegzetes megnyilatkozása volt. Az önállóvá vált Csehszlovákia kormánya éppen úgy a fokozott *mezőgazdasági önellátásban* vélte az ország élelmiszerellátásának problémáját megoldani, mint az osztrák és a tömegerővé vált parasztság politikai megnyeréséhez is ezen az úton kívánt eljutni: a legfőbb paraszt gazdaságpolitikai követelések teljesítésén keresztül.

Mindez természetesen nem kevés ellentmondást rejtett magában. Ausztriához hasonlóan a belső agrár-árszínvonal emelkedésének és ezzel az ipari önköltség-viszonyok, a versenyképesség rontásának potenciális lehetőségét. Még közvetlenebb veszélyként jelentkezett azonban az agrárexportáló országok várható retorziója.

A csehszlovák kormány a dilemma elől kitérni csak akkor lett volna képes, ha Csehszlovákiának sikerül addigi agrárszállítótól, akik egyben iparcikk piacait is képezték — elsősorban Magyarországtól — teljesen függetleníteni magát és a kieső piacok és élelmiszerforrások helyett más piacokat és élelmiszerforrásokat biztosítani. Ezt az utat-módot a csehszlovák kormány már megpróbálta a háború után, de sikertelenül. Azóta persze a helyzet némi-képpen módosult, de gyökeresen nem változott meg.

Új élelmiszerforrások felkutatása ugyan nem igényelt már különösebb fáradságot, hiszen a tengerentúli források 1921 után egyre inkább megnyíltak. Új piacok szerzése azonban az ipari protekciónizmus egyre éleződő viszonyai között aligha volt lehetséges. Ehhez nagyobb erő, hatalmasabb fegyverek bevetése lett volna szükséges, mint amekkorákkal Csehszlovákia akkor rendelkezett.

Mivel a legtermészetesebb megoldás, a Magyarországgal való megegyezés sehogy sem haladt előre, a csehszlovák burzsoázia, illetőleg a csehszlovák kormány képtelen volt kitérni a dilemma elől. Két malomkő között őrlődve a csehszlovák kormány egyre inkább engedett a paraszti követeléseknek. Akárcsak az osztrák kormány, a csehszlovák is rálépett az autarchia felé vezető útra.

Megtette az első lépéseket, hogy a csehszlovák mezőgazdaság fejlesztésével teremtse elő a hiányzó élelmiszereket, nyersanyagokat, és az országon belül bővítse az ipar fogyasztó piacát. Ezt az utat választotta akkor is, ha meg volt győződve is, hogy ez az út hosszú és költséges lesz.

Hasonló fejlődés ment végbe Németországban is.

A magyar prohibicionizmus 1923. évi fokozatos kiszélesítése magyar–német viszonylatban igen kétes értékű eredményeket hozott. Átmenetileg ugyan megállította a magyar külkereskedelmi mérleg romlását a német relációban,³⁰² de hamarosan igen kellemetlen következményekkel járt. A német kormány nem érte be a pusztta tiltakozással,³⁰³ hanem erőteljes retorziókat alkalmazott.

Mindenekelőtt megszigorította a német nyersanyag, félkész termék kivitelét Magyarországra. Ennek következtében, ugyanakkor, amikor lecsökkent a német készáru behozatal Magyarországra, lecsökkent a magyar ipar számára okvetlenül szükséges nyersanyagok és egyéb termékek beáramlása is Németországból. Ezeknek a hiánya természetesen fékezte a magyar ipar kibontakozását, annál is inkább, mert más forrásokból ekkor még nem lehetett azokat megfelelő mértékben pótolni. Magyarországnak – mint láttuk – ekkora még nem sikerült kereskedelmi megállapodásokat kötni sem Jugoszláviával, sem Romániával, hanem az elmaradt német nyersanyagokat, részben félkésztermékeket és más egyéb cikkeket pótolni lehetett volna.³⁰⁴

De Németország nemcsak a Magyarországra irányuló nyersanyag és félkésztermék kivitelének megszorításával válaszolt, hanem a Németországba irányuló magyar mezőgazdasági export további megszorításával is. Ez utóbbi fegyverrel már 1922-ben is

³⁰² A magyar – német kereskedelmi mérleg alakulása 1922 – 23-ban:

	1922	1923
	1000 ar. K.	
Magyarország behozata		
Németországból	89 704	60 460
Magyarország kivitele		
Németországba	30 217	20 838
Egyenleg	–59 487	–39 622

(M. Stat. Évk. 1919–1922. és 1923. évf. adatai.)

³⁰³ O. L. FM. 1923–54–45.090. és 45.842. (Az 1923. jan. 19-i vám-, és kereskedelmi értekezlet jegyzőkönyve, továbbá a magyar pénzügyminisztérium átírat a földművelésügyi minisztériumhoz, 1923. febr. 16. és a földművelésügyi minisztérium átírat a külügyminisztériumhoz, 1923. márc. 2.)

³⁰⁴ A magyar – német árucserre alakulására nézve l. a M. Stat. Évk. 1919 – 1922. és 1923. évf. adatait.

gyakran éltek, még inkább 1923 első felében, a legerőteljesebben azonban 1923 őszétől.³⁰⁵

A német kormánynak a mezőgazdasági bevétel megszorítására vonatkozó intézkedései természetesen nem kizárólag a magyar mezőgazdaság ellen — bár nem utolsósorban ez ellen is — irányultak. És nem is egyszerűen taktikai lépések voltak a német késztermékek magyarországi bevételének alátámasztására, bár természetesen nagy mértékben ezt is szolgálták.

A német birtokos osztály — éppen úgy, mint az osztrák vagy a csehszlovák — a világháború után egyre erőteljesebb rohamokat indított előbb csak a kötött gazdálkodás ellen,³⁰⁶ később azonban — körülbelül 1923 közepétől, amikor a német márka stabilizációjával, a nagy pénzszűke következtében, Németország jellegzetes deflációs-stabilizációs válságba jutott — az agrárprotekciónizmus kieroszakolásáért. Nemcsak olcsó mezőgazdasági hiteleket, vasúti tarifa-kedvezményeket, adócsökkentéseket követelt, hanem agrárbehozatali tilalmakat, illetőleg egyre inkább magas agrárvédővámokat is.³⁰⁷ És a német kormányzat — ugyanazokból az okokból kifolyólag, amelyekből az osztrák és csehszlovák kormányzat — egyre kevésbé volt képes a birtokososztály követeléseinek ellenállni.

A világháború után egymást követő német kormányok, amelyekben a vezető szerepet mindig a fináncburzsoáziát képviselő pártok játszották, az országban nem rendelkeztek jelentős tömegbázissal, és a parlamentben sem építhettek megbízható többségre. Ezért arra törekedtek, hogy az erős Szociáldemokrata Párttal és az egyre erősödő Kommunista Párttal szemben az országban tömegbázisra, a parlamentben pedig szilárd többségre tegyenek szert. Különösen 1923 végén, 1924 elején — a stabilizációs válság szülte rendkívül súlyos belpolitikai feszültség idején — mozgattak meg minden követ ennek megvalósítása érdekében. 1923 októberében került sor tudniillik a német szeparatista mozgalom nagyszabású akciójára, a Rajnai Köztársaság kikiáltására. Még ugyanebben a hónapban robbant ki a Thälmann vezette hamburgi munkásfelkelés — november elején a Hitler—Luddendorf szervezte müncheni puccskísérlet — hogy csak a legfontosabb eseményeket említsük — amelyek valósággal a birtokos osztály karjaiba kergették a német kormányokat. A kormányzat a birtokos osztályban — a nagybirtokos osztályban és a gazdagparasztságban — vélte felfedezni, és

³⁰⁵ Uo.

³⁰⁶ Vö. O. L. FM. 1923 — 54 — 45.141. és 45.190. (A magyar külügyminisztérium átírata a földművelésügyi minisztériumhoz, 1923. jan. 4. és 9.)

³⁰⁷ O. L. FM. 1924 — 54 — 81.145. (Emich berlini magyar követ jelentései 1924. febr. 9. és júni. 30.)

remélte megszerezni a hatalom szilárd birtoklásához szükséges bázist és képviselőikben a parlamenti többség megteremtéséhez szükséges kiegészítést.

Így történt, hogy a német kormányzat, amely 1923 kora őszen még csak különböző ígérekkel igyekezett csillapítani a követelőző agráriusokat — pénzügyminisztere pedig ugyanakkor gabonavásárlásra szolgáló kölcsönök után futkosott a Népszövetségnél³⁰⁸ — októbertől kezdve már egyre több agrárius követelés teljesítésére kényszerült. Az agráriusok megadták a kormánynak az annyira óhajtott politikai támogatást, de ellenszolgáltatásul saját követeléseik teljesítését kívánták.

Az agráriusok malmára hajtotta a vizet a Németország és Lengyelország között egyre erőteljesebben kibontakozó kereskedelempolitikai háborúskodás is.

A lengyel kormányzat ugyanis a sziléziai kérdés — egyik fél számára sem kielégítő, megnyugtató — megoldása után sem szüntette meg a Németországgal szemben kiélezett ipari prohibicionizmusát. A kölcsönös elzárkózás kölcsönös retorziókat váltott ki, és a német kormány a lengyel mezőgazdasági behozatal további megszorításával válaszolt.

A német kormányok egyre erőteljesebb intézkedései a mezőgazdasági termékek németországi behatolásának lefékezésére tehát elsősorban Lengyelország ellen irányultak. Ugyanakkor azonban nem volt kétséges, hogy ugyanezekből a megfontolásokból alkalmazták azokat Magyarország ellen is.

Végül is az agrárprotekciónizmus az agrárimportáló Németország gazdaságpolitikai programjának egyik lényeges elemévé vált.

Így aztán a magyar mezőgazdasági bevitel Németországba egyre több és egyre nagyobb akadályokba ütközött.

4. AZ INFLÁCIÓS-PROHIBÍCIÓS KERESKEDELEMPOLITIKA ZÁTONYRA FUTÁSA

A vázolt körülmények a magyar nagyipari burzsoázia számára nemcsak hogy megkönnyítették a tilalmi politika védelmezését, hanem valósággal belesodorták a kormányt a legerőteljesebb prohibíciós gesztusokba. A vámfelpenzkek ennek következtében

³⁰⁸ Erre vonatkozólag l. Emich berlini magyar követ 1923. dec. 19-i jelentését. (O. L. FM. 1924-54-82.082.)

egyre meredekebben emelkedtek,³⁰⁹ az ipari késztermékek — elsősorban a könnyűipari termékek — közül úgyszólván valamennyi felkerült a tilalmi listára, az ipari Külkereskedelmi Bizottságok egyre szűkebbre szorították a behozatali engedélyeket, a Devizaközpont egyre kevesebb importdevizát bocsátott az importőrök rendelkezésére.³¹⁰ A legerőteljesebb kormánygesztust persze váltatlanul az infláció fokozása jelentette.

1923 nyarán, kora őszén ugyan a kormány — hogy a népszövetségi kölcsön elnyeréséhez a nagyhatalmak részéről szükséges bizalmat biztosítsa — valorizációs tervekkel kezdett kacérkodni, amikor azonban a kölcsön ügye kátyúba jutott, a Bethlen-kormány, hogy a vonakodó nagyhatalmakat a Magyarországon bekövetkezhető gazdasági és a vele együttjáró politikai káosszal, illetőleg a káosz lehetőségével fenyegetse, az úgynevezett „nyomorpolitikához” folyamodott.³¹¹ Nemcsak felhagyott a valorizációs tervekkel, hanem újra szabadjára engedte az inflációt, amely 1924 tavaszán minden addiginál nagyobb méreteket öltött.

309

Időpont	A	B	C	Teljes
		kategóriák szorzó-számjai		
1923. május	30	300	400	900
július	60	600	800	1 700
augusztus	150	1300	1700	3 800
1924. február	380	3000	3800	8 300
március	600	5000	6500	13 500
május	650	6000	7750	16 000
június	704	7040	8800	17 600

(Az adatok a különböző rendeletekből.)

³¹⁰ A Kamara 1923. nov. 6-i teljes ülésének jegyzőkönyve. (A kormány, illetőleg a Devizaközpont az eladósodott tőkésektől úgy kívánt szabadulni, hogy 1923 augusztusában egy összegben és három napos határidőre szóló kiváltási kötelezettséggel (!) kiutalta az összes — 1923. július 31. előtt keletkezett — adósságok kiegyenlítéséhez szükséges fizetési eszközöket, jól tudván, hogy az adós vállalatok legtöbbje három nap alatt képtelen annyi pénzt előteremteni, amennyi a több mint egy éve felgyülemlt adósságok kifizetéséhez — illetőleg az ennek megfizetésére elegendő devizák kiváltásához — szükséges. A kiváltás elmulasztása esetére viszont a Devizaközpont megtagadta a további szolgáltatást. Ily módon a régi devizaadósságok törlesztése a magyar kereskedők részéről nem sikerült, vagy legfeljebb csak igen kis mértékben és igen vontatottan.)

³¹¹ M. Gy. 1923. 18 — 19. sz. „A valorizáció — magyarázta a GyOSz hivatalos lapja — erősen alátámasztaná azokat a törekvéseket, amelyek azt célozzák, hogy az a különbség, amely ma még a belföldi árnívó és a külföldi árak paritása között megvan, kiegyenlítettessék. Ez pedig igen súlyosan hatna vissza a termelésre, mert hiszen ez a differencia az, amely például az ipar számára egyedül teszi lehetővé, hogy áruival a külföldi piacokat versenyképesen tudja felkeresni.”

Az úgynevezett „inflációs prosperitás” a tetőpontra hágott. Az inflációra támaszkodó belső és külső értékesítési lehetőségek újabb és újabb ösztönzést adtak a termelésnek, amely ily módon végre elérte a világháború előtti szint háromnegyedét.³¹²

Ezzel azonban a tilalmi rendszer és főleg az inflációra épülő gazdaságpolitika, 1924 tavaszára kimerítette lehetőségeit. Olyan veszedelmes pontra érkezett, ahonnan már csak lefelé vezethetett az út, sőt a tőkés gazdaság összeomlásának veszedelme fenyegetett volna. Elkerülhetetlenné vált a gazdasági kényszerintézkedések beszüntetése, a gazdasági szükségállapot felszámolása, egyszóval a gazdasági konszolidáció végrehajtása.

Az infláció — amely, mint említettük, szorosan összefonódott a prohibíciós kereskedelempolitikával, és nagymértékben járult hozzá ennek eredményességéhez — 1924 tavaszán valóságos veszedelemmé fajult. Ez a durva és kétélű fegyver — amely addig kevés hátrány mellett hatalmas előnyöket biztosított a magyar uralkodó osztályoknak, és az ellenforradalmi kormányzatnak — ekkor már kezdett egyre kevesebb haszon mellett, egyre több hátrányt jelenteni. Amellett, hogy nagymértékben hozzájárult a belső szociális feszültség kiéleződéséhez — ami az ellenforradalmi rezsim számára ezekben az években különösen veszedelmes volt — egyre inkább züllesztette a termelést és az áruforgalmat is egyre inkább lehetetlenné tette.

A kötött devizagazdálkodás is tökéletesen csődöt mondott. Amiben minden bizonnyal közrejátszottak a Devizaközpont létrehozásának körülményei is, mivel a szervezeti keretek úgyszólván korlátlan lehetőségeket adtak a nagybankok spekulációs tevékenységéhez. A kormány tudniillik még azt is lehetővé tette, hogy a Devizaközpont és bizományosai szabadon, bárki előzetes beleszólása nélkül valóságos valutakereskedelmet folytassanak. (Csak utólagos bejelentésre kötelezte őket a megkötött üzletekre vonatkozólag, amolyan tessék-lássék ellenőrzés céljából.)

A kötött devizagazdálkodás, a Devizaközpont reaktiválása, a kormánynak a valutaromlás megállításaival kapcsolatos reményeit nem váltotta valóra.

A kötött devizagazdálkodás, az importdevizák kiutalásának megszorításával, nemcsak az importot fékezte le, de látszólag eredményes gazdaságpolitikai gesztus volt, a koronaromlás megállítására is, hiszen megakadályozta a nagyarányú devizakiáram-

³¹² Az általános gazdasági helyzetre vonatkozólag l. Berend—Ránki: i. m.

lást is az országból. Azonban ugyanakkor talán még nagyobb mértékben lefogta az exportot és ezáltal megakadályozta a külföldi fizetési eszközök beáramlását Magyarországra.

Az exportdevizák alacsony árfolyamon való beváltása ugyanis erősen lehűtötte a kereskedők exportáló kedvét. A külföldi fizetési eszközök hiánya megnehezítette a nyersanyagok beszerzését, ezen keresztül az exportfeleslegek — elsősorban természetesen az ipari exportfeleslegek — termelését, ezáltal tehát az exportból származó devizák beáramlását.

A Devizaközpont tehát örökös devizahiányban szenvedett, emiatt nemcsak az importot nem tudta az exportból származó külföldi fizetési eszközökkel ellátni, hanem képtelen volt devizát felhalmozni is, bázist teremteni a koronaromlás megállítására. Az ország devizasaldója a devizagazdálkodás újra megkötése ellenére semmit sem javult, sőt inkább romlott.

A Devizaközpont újra felállítása tehát végső soron nem volt egyéb, mint a valutaspekulánsok számának csökkentése, ugyanakkor azonban a spekulációs tevékenység mintegy hatósági védelmezése.³¹³

Az ellenforradalmi rezsim számára tehát 1924 tavaszára, közepére elkerülhetetlenné, sőt égetően szükségessé vált a stabilizáció. A stabilizációt pedig a tőkés Magyarország urai — különösen az akkori gazdasági-politikai szituációban — csakis külföldi kölcsönökkel tudták elképzelni. Viszont külföldi kölcsönök szorgalmazása, ugyanakkor a prohibíció fenntartása, összeférhetetlenek voltak. A magyar kormány tehát kénytelen volt a prohibicionizmust is feladni, hogy a kölcsön felvételéhez szükséges gazdaságpolitikai feltételeket megteremtse.

1924 tavaszára a prohibicionista kereskedelempolitika — mint előbb már futólag említettük — egyébként is túlélte magát Magyarországon. A prohibicionizmus ugyanis nemcsak túlzottan éles, hanem egyszersmind kétélű fegyvernek is bizonyult, amely nem lehetett a magyar külkereskedelempolitika tartós alapja. Szükségképpen gazdasági, sőt politikai ellenrendszabályokat is vonhatott, sőt már vont is maga után azok részéről, akik ellen irányult, és az ellenrendszabályok összessége végső soron nem volt más, mint Magyarország teljes gazdasági és politikai elszigetelődése. Ezt az

³¹³ A Devizaközpont gazdálkodására vonatkozólag l. O. L. Kozma-iratok. I. csomó. (Helyzetjelentések, 1921. február — 1923. június.) 38 — 40. old., továbbá a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1923. február 15-i teljes ülésének jegyzőkönyvét, végül az O. L. Mt. jkv. 1924. január 18-i helyzetjelentését.

elszigetelődést még a politikailag, gazdaságilag erős tőkés országok sem viselhették volna el súlyos következmények nélkül, az olyan — nemzetközi viszonylatban politikailag, gazdaságilag egyaránt kis ország számára pedig, mint amilyen a világháború utáni Magyarország volt, egyenesen végzetessé válhatott.

Emellett a prohibíció az országon belül állandósította az uralkodó osztályon belüli ellentéteket, így a zilált politikai-gazdasági viszonyok között élő országban szükségképpen gyengítette az ellenforradalmi rezsim uralmát. A prohibíció csak megfelelő viszonyok között, bizonyos feladatok megvalósítása céljából, és csakis átmenetileg volt sikerrel alkalmazható. Ezen túlmenő alkalmazása súlyosan visszaüthetett a rendszerre.

Ezek az általános szempontokon túl, a magyar kormányt egyéb, konkrét körülmények is szorították a kereskedelempolitika addigi eszközeinek felcserélésére.

A magyar kormány a stabilizáció végrehajtására, az államháztartás egyensúlyának helyreállítására megszerzendő kölcsön fedezetéül a magyar vámbevételeket kívánta lekötni, ami szükségképpen arra szorította, hogy a vámtarifa kérdését most már végleg rendezze.³¹⁴

Elkerülhetetlenné tette végül a tarifakérdés rendezését az az utasítás, amit a végül is megszerzett kölcsön folyósításával egyidejűleg vállalnia kellett a Népszövetséggel szemben, amely arra kötelezte Magyarországot, hogy külkereskedelmi kapcsolatait sürgősen normalizálja valamennyi országgal, elsősorban az utódállamokkal. Ez pedig csak a végleges vámtarifa birtokában volt lehetséges.

Amikor a prohibicionizmus feladása a magyar nagyiparosok és a magyar kormányzat számára elkerülhetetlenné vált, egyszerűs mind létrejöttek azok a feltételek is, amelyek a protekcionista vámpolitika alkalmazásának lehetőségét megadták. Közeledett 1924. július 26-a, amikor a trianoni békeszerződésnek az új magyar vámtarifa autonóm alkalmazására vonatkozó tilalmi véglegesen hatályukat veszítik. Végéhez közeledett az a 36 hónapos periódus, amelyben a győztes antant hatalmának viszonyosság nélkül meg kellett adni az 1914. évi legnagyobb magyar vámkedvezményeket.

Az új magyar vámtarifa végleges tető alá hozatala nem is késett soká. A már korábban elkészített törvényjavaslatot a Nemzetgyűlés 1924. május 2-án tartott ülésén — a nagyobb nyomaték kedvéért — maga Bethlen miniszterelnök terjesztette be.³¹⁵ Az

³¹⁴ Vö. M. Külker. 1924. jan. 13. sz.

³¹⁵ Nemzetgyűlési Napló. 1924. évi ülések.; M. Gy. 1924. 7. sz.

ellenzék szerint teljesen váratlanul, hogy a javaslat ellenzői képtelenek legyenek felkészülni a vitára.³¹⁶

A benyújtott javaslat nagy konsternációt keltett a vámtarifa ellenzői között, mert kiderült, hogy az eredeti, 1923-as tarifatervezethez képest *lényeges változáson ment keresztül*. A kormány — pontosabban a kereskedelmi minisztérium — ugyanis, az ellenzék szerint, egyes ipari érdekeltségek követelésére, és anélkül, hogy az ellenérdekeltségnek módot adott volna a megfelelő észrevételek megtételére, *az eredeti tervezet vámtételeit lényegesen felemelte*.³¹⁷

A Nemzetgyűlés, az előzetes bizottsági tárgyalások után, május 21-én kezdte meg a javaslat plenáris tárgyalását. A vámtarifa sorsának alakulása ettől kezdve a várhatótól eltérő módon ment végbe. Amíg a képviselőházban a vita váratlanul olajozottan gördült, a parlamenti tárgyalásokkal egyidejűleg, de a parlamenten kívül rendkívül éles összecsapások kísérték a vámtarifa törvénybe iktatásának utolsó szakaszát. Érdekes módon, de a Horthy-rendszer politikai struktúrájára jellemzően ez a harc és nem a parlamenti vita mutatta igazán a vámpolitikai kérdésekben a magyar uralkodó osztályokon belül fennálló éles ellentéteket.

5. PARLAMENTEN KÍVÜLI „KÖZELHARC” AZ ÚJ MAGYAR VÁMTÖRVÉNY- ÉS VÁMTARIFA-JAVASLAT KÖRÜL

A javaslatok elleni rohamok egymást érték.

A legélesebb támadásokat ezúttal a kereskedelmi tőke érdekképviseleti szervezete kezdeményezte. Különösen az osztrák és cseh gyáripár, elsősorban a cseh textilipar magyarországi bizománysai. Ezek mellett a többnyire régi összeköttetésekkel rendelkező kereskedők mellett azonban egy sor új érdekelt is volt a támadók között.³¹⁸

Felpanaszolták, hogy a vámtarifa előkészítése során a kereske-

³¹⁶ Nemzetgyűlési Napló. 1924. május 27-i ülés. (Sándor Pál felszólalása szerint az Országos Magyar Gazdasági Egylet még május 17-én sem rendelkezett a javaslat szövegével és az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülettől volt kénytelen áttanulmányozás céljából kölcsönkérni.)

³¹⁷ A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1924. május 20-i teljes ülésének jegyzőkönyve.

³¹⁸ Például a világháborús összeomlást követő átmeneti időszakban, amikor a magyar nyersolajfinomítók elegendő nyersanyag hiányában nem tudtak nyersolajtermékeket előállítani, több ásványolajtermék importvállalat alakult Magyarországon, főleg a román ásványolajfinomító ipar termékeinek behozatalára. A vámtarifa-tervezet tételeinek kodifikálása esetén ezek a vállalatok elvesztették volna lábuk alól a talajt.

delem sok tekintélyes képviselője egyáltalán nem tehetta meg észrevételeit. Ferenczit önkényeskedéssel, túlbuzgalommal vádolták meg a tarifa-tervezet elkészítésével kapcsolatban: „... magának a gyáriparnak igen tekintélyes része volt legjobban meglepődve — állították —, amikor azokon a tételeken túlmenőleg történt az illető tarifa szerkesztő felelős tényező részéről magasabb tarifa tételek felvétele a javaslatba, mint aminőket a tanácskozásokban maga a gyáripari érdekeltség a kereskedelmi érdekképviselőkkel egyetértően kívánt.”³¹⁹

Igyekeztek bizonyítani, hogy a vámtarifa-tervezet, ha életbelép, a textilneműekben általában legalább 30—50 százalékos áremelkedést fog előidézni, és ami ennél is kirívóbb, a tömegfogyasztást kielégítő textilárak vámdrágulása egyenesen 60—120 százalékos lesz. Csak a vagyonos vásárlók igényeit kielégítő cikkek vámdrágulása lenne kisebb ennél.³²⁰

De nemcsak a textilkereskedők részéről hangoztak el súlyos kifogások a tarifa-tervezet textil vámtételei ellen, hanem általában is. Kiáltó példákat soroltak fel annak illusztrálására, hogy még olyan iparcikkek is, amelyeket az országban gyárilag nem állítanak elő szokatlanul magas vámvédelemben részesülnek. Egyik-másik iparág — mondották — a termék előállítási összértékének 80—100 százalékáig kapna védelmet.³²¹

Tiltakoztak a vámok rendeleti úton való életbeléptetésének terve ellen is, mert ez — mint mondották — csökkentené a szerződést kívánó országok bizalmát, és szerződési készségét. (Ezek tudniillik — mondották — nem köthetnek le minden vámtételt, amely a szerződéskötés pillanatában megfelel nekik, hiszen a megkötésért ellenszolgáltatást kell adniuk. Viszont így ki volnának téve annak, hogy a le nem kötött vámtételeket a magyar kormány bármelyik pillanatban rendeletileg felemeli.)³²²

Követelték azt is, hogy a kormány a tilalmakat már a vámtarifa életbeléptetéséig is fokozatosan csökkentse, az egyoldalú államközi áruforgalmi egyezményeket pedig ne újítsa meg.³²³

Élesen bírálta a tervezetet természetesen a birtokos osztály is.

Legfőbb sérelmét abban jelölte meg, hogy a vámtarifaterv a mezőgazdasági termeléshez szükséges eszközök, a mezőgazdaság által felhasznált anyagok — traktor, rézgálic, kenőolaj, szerszám

³¹⁹ A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1924. május 20-i teljes ülésének jegyzőkönyve.

³²⁰ Uo.

³²¹ Uo.

³²² Uo.

³²³ Uo.

stb. — túlnyomó többségét aránytalanul nagy, az eddiginél súlyosabb vámtételekkel kívánja sújtani, így a mezőgazdaság investícióját hátráltatná, tehát a termelést nehezítené meg.³²⁴

Nehezményezték természetesen azt is, hogy a tervezet az ipari vámtételek megállapításánál a termelési költségekbe a munkabéren, közterheken, fuvardíjakon és egyéb üzemi költségeken kívül beleszámítja a nyersanyagot is, és ezzel a vámmentesen beérkezett nyersanyagot is vámvédelemben kívánja részesíteni.

A birtokosok nem tartották indokoltnak az olyan iparágak védelmét, amelyek rendelkeznek ugyan megfelelő nyersanyaggal, viszont — mint mondták — nem oldható meg számukra a piacprobléma. A vámvédelem majd felfejleszti ezeket az iparágakat — mondták —, de mi lesz velük, ha nem sikerül számukra a belső piacot kiszélesíteni, vagy nem sikerül részükre külső piaclehetőségeket szerezni.³²⁵ Előbb tehát a mezőgazdaság megerősítésével kell megteremteni a belső piac kiszélesítésének feltételeit és csak azután lehet ezeknek az iparágaknak a védelméről gondoskodni.

Tagadták azt, hogy a magas ipari vámtételek a birtokos osztály exportfeleslegeinek elhelyezését biztosíthatnák. Rámutattak arra, hogy a tapasztalatok szerint, a szerződéses vámmérséklések maximumán 20 százalékosak szoktak lenni. Ilyen mérséklések azonban a tervezett túl magas tételeknél nem jelenthet engedményt. Ilyen alapon tehát senki sem lesz hajlandó velünk tárgyalni.³²⁶

A klasszikus értelemben vett szabadkereskedelem visszaállításának a gondolatát a birtokos osztály ezúttal sem vetette fel. A világháború befejezése óta eltelt több, mint négy esztendő minden nemzetközi kereskedelempolitikai és politikai eseménye, megnyilatkozása, végül is elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy a szabadkereskedelem illúziójából végleg kijózanítsa őket is. Hogy belátassák velük: törekvéseiket be kell illeszteniük az új viszonyok kereteibe. Ezért tehát ezúttal sem a vámvédelem ellen hadakoztak általában, hanem — a protekcionizmus elkerülhetetlen keretei között — igyekeztek a vámvédelmet a lehető legalacsonyabb fokra szorítani.

„... A vámvédelem és a szabadkereskedelem elvi ellentétének minden vámtarifa tárgyalásának alkalmával megújuló régi vitája ezúttal alig vert nagyobb hullámokat — írta a Köztelek, az Országos Magyar Gazdasági Egylet hivatalos lapja —, mert még a szabadkereskedelem elvi álláspontján állóknak is át kellett látniuk,

³²⁴ Köztelek, 1924. május 18. és 25.

³²⁵ M. Gy. 1924. 6. sz. (Matlekovits Sándor nyilatkozata.)

³²⁶ Köztelek. 1924. május 18.

hogy az általános vámvédelmi, sőt elzárkózó irányzattal szemben Magyarország új vagy éppen ellentétes gazdasági és vámpolitikát nem kezdeményezhet. Nem is volt tehát [választásunk vámvédelem vagy vámmentesség között, hanem csakis a vámvédelem mértéke és annak egyes cikkekre való kiterjesztése tekintetében lehet és van az érdekeltiségnek (értsd: az Országos Magyar Gazdasági Egyesületnek — R. L.) észrevétele.”³²⁷ Ez az „észrevétel” azonban akkor, a protekcionizmus már hatalmasan felfokozott elzárkózási törekvései idején, semmivel sem jelentett kevesebbet, mint korábban tett „észrevételek”, amikor az elzárkózási törekvések ellen a szabadkereskedelem fenntartásának elvét szegezte. *Az 5 százalékos fináncvámokért sikra szállni annak idején, amikor a protekciós törekvések 20—25 százalékos — igen ritka esetben 35—40 százalékos — védvámokért harcoltak, hasonló koncepciót testesített meg, mint most a 20—25 százalékos vámok programja, amikor a szuperprotekcionizmus már az 50—75 százalékos — igen gyakran a 100—500 százalékos vagy még ennél is magasabb — vámköveteléseknél tartott!*

Ugyanakkor, amikor az ipari szupervám-terveket hevesen ostromolta, a birtokos osztály minden követ igyekezett megmozgatni a maga agrárvám-követeléseinek elfogadtatására.

Perbeszállt azokkal, akik azt állították, hogy a mezőgazdaságnak, amely kiviteli feleslegekkel rendelkezik, nincs szüksége vámvédelemre, miután a védvámok úgysem érvényesülhetnek, hiszen a világpiaci árak szabályozzák a belföldi áralakulást. Utalt az Egyesült Államok példájára, amely a McKinley-törvénnyel védekezett a kanadai versennyel szemben. Egyébként is — érveltek — „... számolni kell azzal is, hogy a mezőgazdaságot egy közeledő termelési és értékesítési válság fenyegeti, amellyel szemben csak úgy védekezhetünk, ha a belföldi termelésnek megadjuk a belső piac védelmét oly mértékben, hogy a termelési költségekben mutatkozó különbözetet a megfelelő vámtétellel kiegyenlítjük.”³²⁸

A magyar nagyipar természetesen szívósan védte a tervezetet. Mindenekelőtt visszautasította a magyar iparral kapcsolatos — a birtokos osztály részéről immár unos-untalan hangoztatott — „üvegházi palánta” minősítést. Tagadta, hogy erőszkos eszközökkel, nagy áldozatokkal kitenyésztt, mesterséges képződmény volna, amely ha a világpiacon és idehaza nem tudja felvenni a versenyt a külföldi iparral, akkor nincs létjogosultsága, és nem érdemli meg, hogy a közönség hozzájárulásával segítsék. Azzal vágott vissza, hogy ha ez helyes érvelés volna, akkor elsősorban az

³²⁷ Köztelek, 1924. május 25.

³²⁸ Uo.

egész magyar mezőgazdaságot kellene leállítani, mert amíg az ipar valahogy mégiscsak megállja a helyét, addig a mezőgazdaság, elmaradott technikája, egyoldalúsága és a korlátozott tulajdon viszonyok következtében, a külföldön versenyképtelen, idehaza pedig mindenkor magas védővámokkal kellett és kell ma is védeni.

„Az az elméleti megállapítás, amely szerint a vámok nagyságát az a különbség határozza meg, amely egyrészt a védelemre szoruló ország, másrészt a vele versenyző ország ipari termelési költségei között fennáll, a vámpolitika háború utáni gyakorlatában teljesen megbukott. Meg is kellett buknia, mert a háború az egyes államok gazdasági szervezetét teljesen felforgatta, a valutáris anarchia minden pontos számítást lehetetlenné tesz, s így nincsen meg az a biztos alap a termelési költségek összehasonlítására, amely a háború előtti vámpolitikai tárgyalásokon rendelkezésre állott. A vámok az újabbkori vámtarifákban nem termelési költségeket kiegyenlítő tényezők, hanem kizárólag védelmi fegyverek, amelyekkel minden ipari ország a maga ipari termelését és minden egyéb, ehhez fűződő érdekeit idegen támadás ellen óvni akarja.”³²⁹ Így sorakoztatta érveit a nagyipari burzsoázia.

Bizonyítani igyekezett, hogy a mezőgazdasággal szemben, amely nem képes a munkaerő-szaporulatot felszívni, az ipar lényegesen több, és egyre növekvő mennyiségű munkaerőt foglalkoztat, és emellett — a mezőgazdasághoz viszonyítva — magasabb életszínvonalat biztosít.

Körömszakadtig védte a leginkább támadott textilvámokat. Hivatkozott arra, hogy a textilipar, a prohibícióra támaszkodva erősen felfejlődött, és ezt az eredményt nem szabad veszni hagyni. Viszont a textilipar jövője csak megfelelő védővámokkal biztosítható.³³⁰

A textilipar védelmét egyenesen országos érdeknek minősítette.

Mint ismeretes, a magyar behozatal legsúlyosabb tétele mindenkor a textil volt, amelynek értéke vetekedett az egész magyar mezőgazdasági export értékével, sőt azt meg is haladta. A nagyipari tőke persze most ezt a rendkívül nyomós körülményt is felsorakoztatta törekvéseinek alátámasztására. „Sehol máshol az ország pénzügyi érdeke, és helyzete nincs annyira összeszöve a vámtételekkel, mint éppen a textilipari vámok terén. A szanálási törvényeknek az életbe való átültetése és eredménye szempontjából döntő fontosságú az, hogy azoknak a textilipari termékeknek jó részét, amelyet eddig az országba behozni kellett, ezentúl itt az országban, magyar tő-

³²⁹ M. Gy. 1924. 6. sz. (Matlekovits Sándor nyilatkozata.)

³³⁰ Uo.

kével és munkával lehessen előállítani, mert ez fog egyedül lehetőséget nyújtani arra, hogy a kereskedelmi mérleg hozzávetőlegesen kiegyenlítődjék, vagy túlságos passzivitást ne mutasson fel.”³³¹

Persze ezúttal se mulasztotta el a külföldi tőke becsalogatásának szükségességét és! lehetőségeit hangoztatni. Rámutatott arra, hogy a külföldi tőkés a Népszövetség Pénzügyi Bizottságának jelentése ellenére sem a magyar mezőgazdaságot vagy a mezőgazdasági ipart keresik tőkéjükkel, hanem egyre-másra textilvervállalatokat akarnak létesíteni Magyarországon. „A tőkét ritkán vezetik hazafias szempontok — hívta fel a figyelmet Schober József textil nagyiparos — a külföldi gyárosokról pedig azt feltételezni, hogy magyar sovinizmusból építik az egyik gyárat a másik után, igazán képtelenség.” Ha minden ajánlás ellenére mégis ezt az iparágat részesítik előnyben — érvelt tovább Schober —, annak bizonyára mélyen járó okai vannak. „Az új vámtarifa a külföldi tőkének ezt a mozgalmát kétségkívül csak fokozni fogja.”³³²

Hevesen reagált a nagyipar a többi tőkés országok vámpolitikájával kapcsolatos összehasonlításokra. Utalt arra, hogy az európai államok általában igen erős protekcionizmust alkalmaznak. Sőt az Egyesült Államok is, ahol például az 1922 óta érvényes vámtarifa több mint 100 százalékos védelmet jelent.

Hivatkozott a szomszédos államok magatartására is, a magyar ipar termékeivel szemben. „Ezek az export-területeken a magyar árunak annyi akadállyal kell megküzdenie, hogy — véleményünk szerint — az ipar joggal számíthat védelemre, a szűkre szorított belföldi piacon.”³³³

Azokat, akik a szomszédos államok represszáliáitól tartottak — elsősorban a nagybirtokosokat — igyekezett megnyugtani: „A keleti államokat a mi ipari vámjaink nem érdeklik: ha a politikai feszültség enyhül, akkor az új vámtarifa alapján igen becsületes megállapodásokat fogunk tudni kötni Romániával, Jugoszláviával, Bulgáriával, Görögországgal, esetleg Oroszországgal is.” Az aggodalmaskodóknak arra az érvelésére, hogy a magyar ipari protekcionizmus nem a balkáni vagy kelet-európai országok felé bírhat jelentőséggel, hanem nyugat felé, elsősorban Ausztria és Csehszlovákia felé, így válaszolt: „Ausztriával tudtunk szerződni a tilalmak idején, miért ne tudnánk szabad behozatal idején egy védővamos tarifa alapján?” Csehszlovákia pedig — a magyar nagyipari tőke

³³¹ A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara 1924. május 20-i teljes ülésének jegyzőkönyve. (Bíró Pál felszólalása.)

³³² M. Gy. 1924. 7. sz. (Schober József cikke.)

³³³ M. Gy. 1924. 6. sz.

szerint — örülni fog, ha szerződhet Magyarországgal! Erősen hangoztatta: „... Csehország ipari termelésének csak kisebbik felét fogyasztja el otthon, nagyobbik felét exportálni kénytelen... a mai helyzetben (azonban) ... iparának alig 60 százalékát tudja kihasználni és körülbelül 200 000 munkanélkülije van. Ilyen körülmények között a legnagyobb súlyt fogja vetni a magyar fogyasztási területre, ahova a legnagyobb elzárkózás idején is igen komoly mennyiségeket exportált...”³³⁴

A parlamenten kívül zajló, főként a sajtó hasábjain folyó, vitával kapcsolatban, a helyzet megvilágítása érdekében rá kell még mutatnunk egy további jellemző mozzanatra.

Ausztria és Csehszlovákia kormányai — amint korábban a magyar prohibicionizmus ellen igyekeztek teljes erővel fellépni — most a készülő magyar védővámokat is támadták. Fellépésük eredményességére azonban ezúttal sem nagyon volt kilátás. Éppen ezért a magyar vámtörékvécek leszerelésére a vezető győztes tőkés országok kormányköreinél kerestek segítséget.

A nagy nyugati tőkés országok a háború után csak mérsékelt érdeklődést tanúsítottak a magyar piac iránt. Ennek ellenére közvetlen érdeküknek tartották a közép- és kelet-európai országok egyre erőteljesebben kibontakozó protekcionizmusának lefékezését. Magyarországra azonban — főként francia részről — annál is inkább hajlandók voltak nyomást gyakorolni, mivel egyrészt középkelet-európai szövetségeseiknek nyújthattak támogatást, másrészt Ausztrián is segíthettek, amely országot minden körülmények között vissza akartak tartani az Anschlusztól.

Így érthetőek meg azok a lépések, amelyeket a vezető nyugati tőkés országok tettek abban az irányban, hogy a készülő magyar vámtarifa-tervezet életbeléptetését megakadályozzák.

Belevágott ez a nagyhatalmak gazdaságpolitikai koncepciójába, amit az 1923 októberében megtartott genfi vámkonferencia is kifejezésre juttatott. Álláspontjuk lényege ugyanis abban összegezhető, hogy az ipari vámokat csökkenteni kell, ugyanakkor az agrárvámok érintetlenek maradhatnak.³³⁵

³³⁴ Uo.

³³⁵ Vö. Zelovich László: *Csonka-Magyarország kereskedelempolitikai helyzete*. (Kg. Szle. 1929. 250. és köv. old.) A vezető tőkés ipari országok elsősorban az olyan agrár jellegű országok leszerelésére törekedtek, amelyek egyes, a fejlődés kezdeti stádiumában levő iparágai számára igyekeztek védelmet kiépíteni, mint például Magyarország. A tőkés nagyhatalmak e törekvései nem járhattak és nem is jártak sikerrel, mert közülük egy sem akart áldozatot hozni. Így azután ezen az úton sem Ausztria, sem Csehszlovákia nem jutott előnyös helyzetbe Magyarországgal szemben.

A nyugati nagyhatalmaknak hasonló szellemű beavatkozására a készülő magyar vámtarifa esetében közvetlen lehetősége is adódott. Az alkalmat a népszövetségi kölcsön folyósítása teremtette meg.

A Népszövetség Pénzügyi Bizottsága a magyar kölcsönről készült jelentése IX. szakaszában, a magyar gazdaságpolitika és gazdasági fejlődés kérdéseivel foglalkozva „Ajánlások” formájában igyekezett nyomást gyakorolni Magyarországra, hogy azt a prohibicionista és szupervédővamos kereskedelempolitikától eltérítse. „Magyarország számára életbevágóan fontos — húzta alá az úgynevezett „Első jegyzőkönyv” 2. pontja — hogy a lehető legjobb termelést valósítsa meg, és hogy megtalálja segélyforrásait, és természetes képességei által megjelölt termékei számára a szükséges piacokat. Gazdasági szempontból veszteséget jelentene számára minden olyan erőfeszítés, amellyel a munkaerejében és tőkéjében rejlő segélyforrásait olyan árucikkek termelésére fordítaná, amelyeket olcsóbban szerezhet be a külföldtől, ha ezzel szemben elhanyagolja azt a termelést, amelyet a többi országoknál olcsóbban folytathat . . .”

Utaltak az „Ajánlások” arra is, hogy a magyar mezőgazdasági iparok még távol állanak a fejlődés teljességétől. Magyarországnak tehát ezek fejlesztésére kell törekednie. A jegyzőkönyv 4. pontjában „a korlátozások és tilalmak gyors csökkentését” tanácsolták, „ami alkalmas a kiviteli kereskedelmet (már tudniillik a mezőgazdasági és élelmiszeripari kiviteli kereskedelmet — *R. L.*) megjavító kereskedelmi egyezmények megkötésére”.

Már ezekből az alapján csak általánosságokban mozgó „tanácsokból” is elég világosan ki lehet érezni, hogy az „Ajánlások” nemcsak a vezető tőkés országok érdekeinek szószólója volt. De teljesen világossá teszi annak végső célkitűzéseit az úgynevezett „Második jegyzőkönyv” 3. cikke, amely szerint Magyarországnak vállalnia kell azt a kötelezettséget, hogy minden lehető meg fog tenni a kereskedelmi szerződések megkötésére és leküzdi a szomszéd államokkal folytatandó külkereskedelmének akadályait.

A népszövetségi kölcsön mögött álló nyugati tőkés erők tehát Ausztria és Csehszlovákia számára is utat kívántak törni a magyar protekcionizmuson keresztül, a magyar fogyasztó piacra.

Az „Ajánlásokat” természetesen a magyar nagyiparosok elfogadhatatlanoknak minősítették, és elutasításukat követelték. Jellemző volt, hogy még a protekcionista törekvéseket egyáltalán nem propagáló Székely Artúr — a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara titkára — is így vélekedett róluk: „Anélkül, hogy túlságosan nagy jelentőséget tulajdonítanánk a meglehetősen általánosságokban mozgó és a magyar gazdasági fejlődés tendenciáinak alaposabb

ismeretéről egyáltalán tanúságot nem tevő tanácsoknak, csak azt szeretnénk hangsúlyozni, hogy a vámvédelem kérdéseiben, bármilyen jelentékeny nézeteltérések legyenek is Magyarországon, ezeket a kérdéseket csakis belső tényezőknek szabad eldönteniök, belső tényezőknek kell elhatározniuk, hogy a termelés mely ágait kívánjuk fejleszteni és nem külföldi befolyásoknak és különösen nem a külföldi versenypárok akaratának.”³³⁶

A fejlemények azt mutatták, hogy a magyar kormány-körök minden következmény nélkül mellőzhették a népszövetségi ajánlásokat az új vámtarifa megalkotása során.

6. A VÁMTÖRVÉNY- ÉS VÁMTARIFA-TERVEZET PARLAMENTI VITÁJA ÉS KODIFIKÁLÁSA

A vámtörvény- és vámtarifa-tervezetet a Nemzetgyűlés 1924. május 21-től június 12-ig tárgyalta.³³⁷

Bethlen igenlő álláspontja határozott volt. Állásfoglalását — mint korábban az ipari prohibicionizmus bevetésével kapcsolatban is — ugyancsak bel- és külpolitikai célkitűzések és kényszerítő körülmények határozták meg. Bethlen igenlő állásfoglalása pedig döntő módon befolyásolta az új vámtarifával kapcsolatos parlamenti döntést.

A kormány — még helyesebben Bethlen — 1922 óta a parlamentben már nemcsak nyomasztó többséggel rendelkezett, hanem — ami a tarifa parlamenti sorsa szempontjából döntő fontosságú momentum volt — ennek a többségnek a túlnyomó része ekkorra — 1924 tavaszára — már olyan mameluk sereggé vált, amely a kormány fejének kívánságait gondolkodás nélkül teljesítette. A tarifa-tervezet sorsa ennél fogva a parlamentben pillanatig sem lehetett kétséges. A tervezet ellenzői tehát nemcsak abban reménykedtek hiába, hogy a kormány még hosszú ideig nem terjeszti azt a parlament elé, hanem abban is, hogy a parlament nem fogja azt megszavazni.³³⁸ A tarifakérdés lényegében már a parlamenti tárgyalás előtt eldőlt, a parlamenti tárgyalás pedig már csak formális aktus volt.

A parlamenti plenáris vita rövid ismertetése előtt rá kell mutatni arra, hogy már a megelőző bizottsági ülések is a teljes részvétlenség

³³⁶ Székely Artúr: *A kereskedelempolitika helyzete Európában és Magyarországon*. Bp. 1924. 85. old.

³³⁷ Nemzetgyűlési Napló. 1924. 280–319. ülészak.

³³⁸ Köztelek. 1924. május 25.

jegyében zajlottak le. A fajvédő képviselők például egyszerűen nem jelentek meg az üléseken, de a kormánypárt képviselőinek jelentős része is hiányzott azokról. Az ellenzék is úgyszólván egyedül Sándor Pál — az Országos Magyar Kereskedelmi Egyeület debattere — képviselte.

Annak illusztrálására, hogy a plenáris vita csak formális volt, az ellenzék minden reménye nélkül arra, hogy a javaslaton bármiféle lényegbevágó módosítást vihessen keresztül, vagy a benyújtott formában való elfogadtatását akár csak meg is nehezíthesse, mindenekelőtt arra kell rámutatni, hogy amíg a parlamenten kívül éles vita folyt a vámtarifa körül, addig a parlamentben teljes részvétlenség mellett folyt a javaslatok tárgyalása.

A Nemzetgyűlés úgyszólván az egész tárgyalási időszak alatt határozatképtelen volt. Egy-egy határozat meghozatalához úgy kellett „összetrombitálni” a képviselőket. Volt rá eset, amikor az ülésteremben — a szónokkal együtt — mindössze hatan tartózkodtak, mint például május 28-án, sőt olyan eset is volt, amikor még jegyző sem volt a teremben, mint például május 31-én. Előfordultak olyan esetek is — már a vita második napján, május 22-én is, majd június 4-én is —, amikor az összes feliratkozott szónokok hiányoztak.

Az ellenzék tehetetlensége, a kormánykarat megmásíthatatlanságának tudata nyomta rá a bélyegét az egész tárgyalásra. „Ha már a többség nem hallgatja meg az ellenérveket, legalább a naplóban legyen annak nyoma” — ez volt az egész ellenzéki erőlködés mottója és talán egyedüli értelme is.³³⁹

A javaslat előadója Görgey István volt (aki nem sokkal később — ebbeli „érdemeiért”-e, ki tudja? — a Goldberger-gyár vezetőségi tagja lett), aki a tervezetet csaknem szó szerint ugyanazokkal az érvekkel támasztotta alá, mint annak idején a Közgazdasági Társaság vitaülésein Ferenczi Izsó.³⁴⁰ A javaslat felhatalmazási részét pedig azzal a — már szintén ismert — formulával ajánlotta elfogadásra, hogy csak jelentéktelen kérdéstről van szó, hiszen lényegében csak az első kereskedelmi szerződések megkötéséig bír jelentőséggel. (Azok után tudniillik a szerződések már úgyis kötni fogják a kormány kezét, tehát a vámtételeket már úgy sem változtathatja meg.) Egyébként is szükség van a felhatalmazásra — mondotta —, mert az egész világon minden kormány kapott és kap is ilyet a zűrzavaros nemzetközi gazdaságpolitikai helyzet miatt, amikor is gyakran merül fel sürgős intézkedés szükségessége.

³³⁹ Nemzetgyűlési Napló. 1924. június 6-i ülés. (Sándor Pál felszólalása.)

³⁴⁰ Uo. (Május 22-i ülés.)

Fogadkozott — a kormány nevében —, hogy a kormányzat nem nagyon fog élni ezzel a meghatalmazással.³⁴¹

Az előadói javaslatot támogató képviselők is — Beck Lajos, Nagy János, Temesváry Imre stb. — valamennyien a nagytőke már ismertetett érveit ismételték meg.

A Gyáriparosok Országos Szövetségének a parlamentben képviselőként szereplő tagjai — mint Kühne Lóránt, Gschwindt Ernő és elsősorban Bíró Pál, a Rimamurányi Vasmű vezérigazgatója — természetesen nagy lelkesedéssel támogatták a betérjesztet javaslatot.

Felszólalt a vitában Walkó Lajos kereskedelmi miniszter is.

A szanalási tervek szerint — mondotta — évente 40 millió aranykorona vámbevételre van szüksége az államnak, a jelenlegi pedig csak 18 millió aranykorona. Tehát már csak ezért is kellene a magas vámtételek.

Emellett — ha persze nem is új, mégis — igen ügyes okfejtéssel igyekezett bizonyítani a vámtarifa magas ipari vámtételeinek jogosságát és szükségszerűségét.

Az agrártermékek exportja — hangoztatta — fokozódó nehézségekkel találja magát szemben, emellett az agrártermékek ára állandóan csökken. Így agrárkivitelünk mennyiségben is, értékben is állandóan csökkenő tendenciát mutat, tehát agrárexportból képtelenek vagyunk ipari behozatalunkat kiegyenlíteni. Ez pedig — mivel fizetési mérlegünk is passzív, hiszen a korábbi források, amelyekből fizetési mérlegünk eddig kiegyenlítődt, illetőleg aktívumot mutatott fel, ma már bedugultak, vagy pedig egyre inkább bedugulnak — feltétlenül valutaromláshoz vezet. Nincs más hátra, mint hogy iparcikk szükségletünket hazai termelésből fedezzük. Erre viszont minden lehetőségünk megvan, hiszen a prohibicionizmus és az infláció már megindították az ipari fejlődésünket, csak vigyázni kell rá. Erre való a védővám rendszer.

Különben — mondotta befejezésül Walkó — az iparvédelem a birtokos osztálynak is előnyös lesz, hiszen megszabadítja őket az export fokozódó nehézségeitől, és a külső piacok helyett a belső piacot kínálja fel nekik.³⁴²

A felszólalók többsége azonban támadta a tervezetet. E támadások részben a parlamenti ellenzék „hivatásszerű” fellépéséből következtek. Különösebb érdeklődés keltés nélkül hangoztatta ellenzéki álláspontját ebben a kérdésben is a polgári ellenzék — Ruppert Rezső, Nagy Vince, Pakots József stb. —, valamint a

³⁴¹ Uo.

³⁴² Uo.

szociáldemokrata képviselő-csoport is: Jászai Samu, Peyer Károly, Kabók Lajos, Várnai Dániel, Pichler Emil, Saly Endre stb.

Talán legjellemzőbb volt ebből a szempontból a jobboldali ellenzék fellépése. A Fajvédő Párt nevében felszólaló Gömbös Gyula ugyanis az agresszív nacionalizmus és irredentizmus nézőpontjából fejtegette határtalan lelkesedésének okait, miközben a vámtarifát a „magyar öntudat, a magyar élni akarás tarifájának” nevezte. Ugyanakkor a legnagyobb sajnálatának adott kifejezést, hogy mint ellenzékinek, kötelessége a kormány iránti bizalmatlanságból a javaslat ellen szavazni.

A javaslat valóságos ellenzékének soraiban mint a vámtarifa leghevesebb és legalaposabb bírálója Sándor Pál emelkedett ki. A javaslatot — Ferenczi Izsóra célozva — „egy zseniális ember fixa ideájának” minősítette, amely azonban csak egyes üzemek, vagy legfeljebb egyes iparágak szűk tőkés csoportjainak érdekeit szolgálja.³⁴³

Különösen hevesen vitázott Ferenczi „rabulisztikájával”. Ferenczi — állította Sándor Pál — mint a kereskedelmi minisztérium képviselője, a parlament pénzügyi bizottságában, a vámtarifa-javaslat bizottsági tárgyalásán a következőképpen támasztotta alá a magas vámtételek jogosságát: „... Olyan magasaknak kell lenni a vámoknak, hogy külföldről áru ne jöhessen be. Ha gyártunk valamely árut az országban, és a belföldi ipar gyártmányai vannak olyan jók, mint a külföldiek, és mennyiségileg is kielégítik a szükségletet, akkor ezért nincs szükség behozatalra, és ezért kell a teljesen prohibítív vám. Ha valamely árut nem gyártanak kellő minőségben vagy kellő mennyiségben, akkor azért kell a magas vám, hogy a külföldi verseny ne zavarja az illető magyar gyárat. Ha valamely árut egyáltalán nem gyártanak, akkor pedig azért kell az elzárkózó vám, hogy annak segítségével valamelyik magyar gyár majd berendezkedjék a szóban forgó áru gyártására.”³⁴⁴ Sándor Pál visszafordította Ferenczi érvelését, és azzal szemben az alacsony vámtételeket vagy a vámmenteséget éppen azért követelte, hogy ha — mint mondotta — valamiből nem gyártunk eleget és jóminőségűt, akkor éppen nem szabad akadályokat gördíteni a behozatal elé. De nem szabad túlzott vámokat állítanunk

³⁴³ Uo.

³⁴⁴ Az inkriminált kijelentéseket a tarifatervezet parlamenti vitája során Sándor Pál vetette Ferenczi szemére, és — eltekintve attól, hogy Ferenczi korábbi, majd későbbi megnyilatkozásai, cselekedetei teljesen összhangban voltak a Sándor Pál által idézettekkel — azokat soha senki, sem a kereskedelmi miniszter, sem maga Ferenczi meg nem cáfolta, teljesen hitelesnek lehet és kell elfogadni.

a behozatal elé akkor sem, ha valamely iparcikkból elegendőt is és jóminőségűt is termelünk, mert ez esetben a vámvédelem monopóliumhelyzetet teremt néhány gyáros számára, akik a monopólium védelme alatt majd mértéktelenül emelik a belső árszínvonalat, hogy dömpingcéljaikat megvalósíthassák.³⁴⁵

A parlamenti „csata” legfurcsább jelensége mégis az volt, hogy a birtokos osztály mindössze egyetlen képviselővel — Forster Elek személyében — szerepelt a vitában, de ez a képviselő is a javaslat *mellett* szólt! A parlamenti pártfegyelem jellemző példája volt, hogy annak a birtokos osztálynak, amely a parlamenti tárgyalásokkal egyidejűleg, de a parlamenten kívül nemegyszer élesen szállt szembe a kormány gazdaságpolitikai vonalvezetésével, a parlamentben levő képviselői képtelenek voltak akár csak egy felszólalásra is a javaslattal szemben, noha az Országos Magyar Gazdasági Egyesület, a Mezőgazdasági Vámpolitikai Központ stb. valósággal előárastották őket deputációkkal, memorandumokkal.

A tervezet részletes vitája június 4-től „gyorsított menetben” folyt le, amennyiben az egyes házelnökök — nyilván kormányutasításra — nem engedték meg a tételenkénti vitát, hanem csak tarifacsoportonként. Az ellenzék — a Szociáldemokrata Párt néhány tagja és főleg Sándor Pál — így is sorozatos támadásokat indított az egyes tételek ellen, és azok túlnyomó részének tetemes leszállítását követelte. Persze eredménytelenül. A Nemzetgyűlés — az előadó javaslatára — mindössze néhány tétel *felemeléséhez* járult hozzá. Ily módon a vámtarifa tervezet a parlamenti vitából nem *meggyengülve*, hanem éppen *megerősödve* került ki.

A javaslat vitájának történetéhez tartozik még annak a megemlítése is, hogy az úgynevezett harmadszori olvasás és a végső határozathozatal mindössze néhány percig tartott.

Végül is a tarifa-javaslat, mint 1924: XXI. t. c., a vámtörvény pedig, mint 1924: XIX. t. c. került be a magyar törvénytárba.³⁴⁶

A vámtarifa-javaslat és a vámtörvény-javaslat tehát simán mentek keresztül a parlamenti vitán. Hamarosan kiderült azonban, hogy a kodifikálástól az érvénybeléptetésig még hosszú és lényegesen „göröngyösebb” az út, mint amilyen a kodifikálásig volt.

Itt azonban elkerülhetetlenül reagálnunk kell azokra a nézetekre, amelyek szerint az új vámtarifa körül 1924-ben már egyáltalán nem is volt lényegesebb küzdelem. E nézetek vallói azt állítják,

³⁴⁵ Uo.

³⁴⁶ C. J. H. M. Ttár. Bp. 1924. 275. és köv. old.

hogy a vámtarifa és a vámtörvény illetőleg azoknak kezdeményezői és legfőbb képviselői, a magyar nagyiparosok valójában nem állottak szemben komoly ellenállással, és az új vámtarifa létrejötte a felszínen dúló harc nagy „tűzijátéka” mögött csendesen kialakult kompromisszumeredménye volt a nagytőke és nagybirtok között.³⁴⁷ Ennek az állítólagos kompromisszumnak az alapja pedig az a felismerés lett volna, amelyet a magyar nagybirtokos osztály a húszas évek első felében tett, hogy tudniillik az egyre fokozódó osztrák — cseh agrárelzárkózást a magyar mezőgazdaság termékeivel szemben csakis a magasra emelt magyar ipari vámtételekkel lehet felnyitni.

A kompromisszumra utaló értékelés kialakításában nyilván nem jelentéktelen szerepet játszott Bethlen miniszterelnöknek egy későbbi, 1928. március 1-én, a képviselőház pénzügyi bizottságában tett és a sajtóban is megjelent megnyilatkozása. Bethlen e nyilatkozata szerint: „A kormánynak nem állt szándékában a magas ipari vámok erőltetése, és az autonóm vámtarifa nem is a kormány politikájának kifejezője, hanem e téren az OMGE és a GyOSz kiküldötteinek a tárgyalásai alkalmával jött létre a megegyezés, amely az autonóm vámtarifában csúcsosodott ki.”³⁴⁸

A kompromisszumra utaló egész értékelést tarthatatlanná teszi már az a körülmény, hogy az említett nyilatkozatot Bethlen 1928 tavaszán tette, amikor már a magyar birtokos osztály óriási értékesítési nehézségekkel küzdött, és minden nehézségének, minden sikertelenségének okát a protekcionista vámtarifában, pontosabban annak — a kereskedelmi tárgyalások után is, tehát a vámleszállítások után is fennálló — rendkívül magasnak minősített ipari vámtételeiben jelölte meg, és nap mint nap igen súlyos szemrehányásokat tett a kormánynak ezért a tarifáért. Bethlen számára ezek a szemrehányások rendkívül kellemetlenek voltak, és nyilvánvalóan szabadulni akart a felelősségtől, hogy tudniillik 1924-ben személye súlyával írta elő az Egységes Párt számára a vámtarifa magas ipari vámtételeinek törvénybe iktatását. Most — 1928-ban — egyszerűen a birtokos osztályra kívánta áthárítani a felelősséget, belekapaszkodva azokba a tárgyalásokba, amelyeket a vámtarifa előkészítése idején az Országos Magyar Gazdasági Egyesület és a Gyáriparosok Országos Szövetsége, illetőleg azok vámpolitikai szervei folytattak egymással.

³⁴⁷ Vö. Berend — Ránki: Magyarország gazdasága ... c. id. munkáját, még inkább Berend — Ránki: *A nagybirtok és a nagytőke agrárius-merkantil ellentétének kérdéséhez. 1919 — 1925.* (Történelmi Szemle, 1959. 1 — 2. sz.)

³⁴⁸ Köztelek. 1928. márc. 4. (—r. —l. = Mutschenbacher Emil cikke.)

A birtokos osztály képviselői azonban — Bethlen nem kis meglepetésére — azonnal és igen hevesen, egyszersmind igen világosan is, reagáltak a miniszterelnöki nyilatkozatra.

Bethlen beállítását — félretéve még a miniszterelnök iránti „köteles tiszteletet” is — egyszerűen „vámpolitikai dajkamesének” minősítették. Rámutattak, hogy a Mezőgazdasági Vámpolitikai Központ és a Magyar Vámpolitikai Központ között megegyezés csak az általános alapelv tekintetében jött létre. Ez pedig az volt, hogy: *mérsékelt vámtételeket kell biztosítani a vámtarifában mind az ipar, mind a mezőgazdaság számára. A vámtarifa részletes tárgyalásánál azonban már kiegyenlíthetetlen ellentétek merültek fel közöttük. Nem a mezőgazdasági vámtételek tekintetében, mert — mint mondták — „... a nagytőke kénytelen volt belátni a birtokososztály követeléseinek mérsékelt és jogos voltát, hanem az ipari vámtételek tekintetében. Ezek ellen a birtokos osztály érdekképviselői igen súlyos kifogásokat emeltek, de csak egy-két kevésbé jelentős tételnél, és csak igen mérsékelt csökkentésekre tudták rábírní a nagytőkéseket. A vitás ipari vámtételek nagyobbik részére nézve megegyezés egyáltalán nem jött létre, és a mezőgazdasági érdekelttség ezekkel szemben a maga, alapos érvekkel megokolt ellenzését továbbra is fenntartotta. Nem rajtunk múlt, hogy az autonóm vámtarifa előadói tervezetében mégis 99 százalékgig az ipari érdekelttség álláspontja érvényesült.*”³⁴⁹

Hivatkoztak azokra az erőfeszítésekre — az 1923 júliusában a kereskedelmi miniszterhez, az 1924 májusában az összkormányhoz és a Nemzetgyűléshez beadott memorandumokra —, amelyekkel a vámtarifa törvénybeiktatását meg akarták akadályozni. „Ámde akkor minden figyelmeztetésünk és emlékiratunk pusztába kiáltott szó maradt, és a Nemzetgyűlés nagy agrártöbbsége 1924-ben csaknem változatlanul iktatta törvénybe a legerőteljesebb ipari vámvédelmet biztosító új vámtarifát! A kormány pedig azzal igyekezett a háborgó gazdaérdekeltséget megnyugtatóni, hogy ez a tarifa inkább alkudozási alapnak van szánva a kereskedelmi szerződéses tárgyalásokra és az általunk túlzottnak minősített tételei amúgy sem fognak gyakorlatilag érvényesülni.”³⁵⁰

Fejére olvasták Bethlennek, hogy ez a kormányígéret sem vált be, mert 1925. január 1-től — a vámtarifa általános érvénybeléptetésétől számítva — másfél évig érintetlenül érvényesültek a protekcionista vámtételek, miután addig egyetlenegy sem mérsékeltek a szerződéses tárgyalásokon. Egyes tételek pedig még jelenleg is (értsd: 1928-ban — *R. L.*) teljes egészükben érvényesül-

³⁴⁹ Uo. (A kiemelés tőlem — *R. L.*)

³⁵⁰ Uo.

nek. „Még a hangos tiltakozást is megnehezítette számunkra éven át az a körülmény, hogy a folyamatban levő külkereskedelmi szerződéses tárgyalások miatt nem támadhattuk nyíltan és kellő eréllyel a túlzott ipari vámtételeket anélkül, hogy ezzel önkénytelenül ne nyújtottunk volna a velünk szembenálló országoknak segítséget.”³⁵¹

Hadik János gróf 1928. március 20-án a felsőházban támadta meg Bethlent, mert — mint mondotta — „... a miniszterelnök kijelentése alkalmas arra, hogy az OMGE-t inzultálja. Mert, ha igaz az, amit a miniszterelnök állított, akkor az OMGE és a Mezőgazdasági Vámpolitikai Központ vagy áruló volt, vagy bűnös mulasztást követett el a birtokos osztállyal szemben.” Bethlen pedig — aki köztudomás szerint a politikai porondon mindig határozottan állt ki elgondolásai mellett és a parlamenti csatározásokban fölényes biztonsággal háritotta el az ellene irányuló támadásokat — ezúttal bizony *kénytelen volt meghátrálni*. Nyilatkozatának egyes részeit — úgymond —, azt tudniillik, hogy a kormány a vámtarifáért nem vállalja a felelősséget, félreértették. A kormány — mondotta — igenis vállalja ezt a felelősséget. Nyilatkozatának másik részét pedig — hogy tudniillik a vámtarifát nem a kormány erőszakolta, hanem az OMGE és a GyOSz közös megállapodása formálta olyanra, amilyen lett — *jóhiszeműen tette de úgy tűnik, a látszat megcsalta*: az OMGE és a GyOSz között lefolyt tárgyalások „azt a benyomást keltették benne”, hogy megegyeztek egymással. *Most már látja, hogy nem így volt, és ezért, a pénzügyi bizottságban tett nyilatkozatának e részéért elnézést kér.*³⁵²

Eltekintve azonban Bethlen e — nála szokatlan és bizony a „kompromisszum-teória” tarthatatlanságát bizonyító — visszavonulásától is, eltekintve attól is, hogy az Országos Magyar Gazdasági Egyesület és a Gyáriparosok Országos Szövetsége közötti állítólagos kompromisszumnak — legalábbis eddig —| semmiféle dokumentuma nem került elő, félreérthetetlenül a kompromisszum ellen szólnak mindazok a már ismertetett megnyilatkozások és események, amelyek a vámtarifa megalkotása előtt elhangzottak, illetőleg történtek, és amelyek Bethlen inkriminált állításával szemben a birtokos osztály tiltakozását támasztják alá.

³⁵¹ Uo.

³⁵² Köztelek. 1928. márc. 25.

7. AZ INFLÁCIÓS-PROHIBÍCIÓS KERESKEDELEMPOLITIKAI RENDSZER MEGSZÜNTETÉSE, AZ ÚJ VÁMTARIFA ÉLETBELÉPTETÉSE

A vámtörvény és az új vámtarifa kodifikálásával a magyar uralkodó osztályokon belüli vámpolitikai kötérlhúzás egyáltalán nem ért véget. A kodifikálás még nem jelentette az új vámtarifa életbeléptetését is. Ezért a magyar nagyiparnak még további harcot kellett folytatnia.

A vámtarifa-törvény szövegrésze ugyanis — a 2. és a 11. paragrafus — széles körű felhatalmazást adott a kormánynak arra, hogy az egyes vámtételeket tetszés szerinti időpontokban és saját belátása szerinti mértékben — a vámtarifában megállapított, vagy annál kisebb, esetleg nagyobb értékben — léptesse életbe. Illetőleg, hogy a már életbeléptetett tételeket tetszés szerinti időben és mértékben megváltoztassa, emelje, csökkentse, esetleg felfüggeszse.

A vámtételek életbeléptetésének, alkalmazásának, autonóm úton való megváltoztatásának joga a resszort jellegének megfelelően a pénzügyminiszttert illette meg, aki azonban a minisztertanács határozata alapján ipari tétel életbeléptetését, mérséklését vagy emelését a kereskedelmi miniszter, mezőgazdasági tétel változtatását a földművelésügyi miniszter hozzájárulásával eszközölte.

Gyakorlatilag ez úgy történt, hogy a pénzügyminiszter a vámokra vonatkozó egyes rendelkezések kiadása előtt kikérte az érdekelt minisztériumok véleményét, de mert az egyes vámtételek életbeléptetése vagy autonóm kezelése kérdésében az egyes minisztériumok véleménye és kívánságai ritka esetben egyeztek — sőt általában szembenálltak egymással —, a dolog rendszerint a minisztertanács elé került, ahol aztán a szembenálló felek erőviszonyai döntöttek.

A vámtarifa-törvény tehát széles lehetőséget és bőséges alkalmat nyújtott arra, hogy a birtokos osztály és a nagyipar a vámpolitikai harcot a tarifa törvénybeiktatása után is folytassa.

A gyakorlatban ez elkerülhetetlen is volt.

A súrlódásra az első okot az szolgáltatta, hogy a kormány az új vámtarifa törvénybeiktatása után, de még a vámtarifa életbeléptetése előtt számos prohibíciós rendszabályt hatálytalanított. A minisztertanács előbb — július végén — a közszükségleti cikkek és az úgynevezett „fontos” termékek behozatali tilalmát,³⁵³ majd — augusztus végén — a „kevésbé fontos” áruk behozatali tilalmát

³⁵³ O. L. Mt. jkv. 1924. júli. 25.

is megszüntette.³⁵⁴ Az 1924. december 12-i 8 250/1924. M. E. számú rendelet pedig csaknem az összes behozatali tilalmakat eltörölte.³⁵⁵ A tilalmi rendszabályok felszámolásával egyidejűleg — sőt azokat meg is előzve — megszüntette a kötött devizagazdálkodást, és feloszlatta a Devizaközpontot is.³⁵⁶

A vámpolitikai „interregnumnak” igen hamar súlyos következményei mutatkoztak a magyar ipar számára.³⁵⁷ A meggyengült védelmen keresztül újra megindult a külföldi késztermék beáramlása. 1923-hoz képest 1924-ben Magyarország összehozatala körülbelül 65 százalékkal növekedett — és a növekedés döntő része 1924 második felére esett. A fő veszedelem azonban a behozatal szerkezeti összetételének megváltozásában rejlett: az összetétel alakulásának tendenciája az 1921—23. évi időszak tendenciájának visszájára fordult! Csökkent a nyersanyag és félgyártmány, viszont megnövekedett a késztermék behozatal aránya.

Különösen megnövekedett a textil és gépáru behozatal. Amíg azonban a gépbehozatal megnövekedése a beruházások előmozdításán keresztül előnyöket is jelentett, a textil késztermék behozatalának gyors növekedése a prohibíciós időszak magyar textilipari eredményeit fenyegette.

A stabilizáció napirendre kerülésének hatására ugyanakkor a behozatal növekedésével ellentétben a magyar ipari késztermék kivitel általában visszaesett. A kivitel visszaesése — a cukoripartól eltekintve — általános volt mindazokban az iparágakban, amelyek az 1922—23-as prosperitás időszakában a fejlődésben az élen jártak, és ha nem is egyformán, de minden ország felé bekövetkezett.³⁵⁸

A stabilizációval kapcsolatos pénzzűke mellé a külföldi készáru újabb rohama, az exportpiacokról való visszaszorulás komoly fenyegetést jelentettek a magyar iparra. Újra válságserű jelenségek mutatkoztak az iparban, akárcsak 1921 tavaszán. Kezdetét vette az úgynevezett „szanalási válság”!

³⁵⁴ O. L. Mt. jkv. 1924. aug. 22.

³⁵⁵ A kiviteli tilalmak közül néhány igen jelentős továbbra is érvényben maradt. Így például — a birtokos osztály nagy méltatlankodása ellenére — a kormány továbbra is érvényben tartotta a nyersbőr kiviteli tilalmát. (Vö. az ÖMGE 1924—25. évi jelentésével.)

³⁵⁶ A Devizaközpontot a kormány 1924. július 4-én szüntette meg. (O. L. Mt. jkv. 1924. júli. 4. L. még erre vonatkozólag az 1924: V. t. c.-t és a 4661/1924. ME. sz. rendeletet.)

³⁵⁷ L. erre vonatkozólag M. Gy. 1924. 12. sz.

³⁵⁸ Az árucseré alakulására vonatkozólag l. a M. Stat. Évk. 1922., 1923., 1924. évf. adatait.

Ez a körülmény — noha a magyar nagyipar éppen a prohibíció révén szerzett erőtaralék segítségével elég jól állta a sarat — gyár-
iparosokat arra szorította, hogy a már tető alá hozott protekcionista
vámtarifa azonnali és teljes bevezetését követeljék.

A Gyáriparosok Országos Szövetsége már 1924 augusztusában
megvádolta a kormányt, hogy a tarifa gyors életbeléptetését
azért hanyagolja el, mert — mint állította — „ezzel bizonyos szíves-
séget vél tenni olyan politikai érdekeknek, amelyek már az új tarifa
tárgyalásán is jelentkeztek”.³⁵⁹

Nyilvánvaló utalás volt ez mindenekelőtt azokra az erőfeszíté-
sekre, amelyekkel elsősorban az osztrák és cseh nagyipari tőke
érdekében az antant nagyhatalmak igyekeztek nyomást gyakorolni
a magyar kormányra már a vámtarifa tárgyalása alkalmával is,
a vámtarifa törvénybeiktatásának megakadályozására, a törvénybe-
iktatása után pedig azért, hogy életbeléptetését megakadályozzák.

Mint kiderült, a nyugati tőkések — elsősorban természetesen
az osztrákok és a csehek — szívesebben vállalták még a magyar
prohibicionista rezsimet is — amelyben a kontingentáló rendszer-
rel és a jó összeköttetések révén mégiscsak sikerült 1924-ig vala-
melyes engedményeket és kontingenseket kiszorítaniuk³⁶⁰ — mint

³⁵⁹ M. Gy. 1924. 9—10. sz.

³⁶⁰ Az utóbbira csak egyetlen — de rendkívül jellemző — példát emlí-
tünk.

A minisztertanács egyik júniusi ülésén Korányi pénzügyminiszter, aki
megelőzőleg párizsi követ volt, bejelentette, hogy Tysseire, volt francia
nemzetgyűlési képviselő, a bejelentés időpontjában a budapesti „Lintext”
nevű kereskedelmi vállalat elnöke (! — *R. L.*) engedélyt kért tőle 127 000
kilogram gyapjú- és pamutszövet behozatalára. „Tekintettel azokra a szol-
gálatokra — mondotta Korányi — amelyeket, Tysseire úr mint nemzetgyű-
lési képviselő Magyarország részére tett”, nem akart elzárkózni a kérés
teljesítése elől és engedélyt adott 20 000 kilogram szövet behozatalára és kérte
ehhez a minisztertanács utólagos (! — *R. L.*) hozzájárulását. (Vö. O. L. Mt.
jkv. 1924. júni. 16.).

Mint cseppben a tenger! Tysseire, aki előbb mint képviselő „jószołgála-
tokat” tett a párizsi magyar követ Korányinak — rajta keresztül minden
bizonytal a magyar kormánynak is —, most mint egy budapesti kereske-
delmi vállalat egyik vezetője igyekezett „kamatoztatni” érdekeit. Az utolsó
percekben, az engedélyezett import-kontingensen felül, attól a Korányitól
kért és kapott behozatali engedélyt, akinek előzőleg a „jószołgálatokat”
tette, és akiről köztudomású volt, hogy a vámpolitikában a magyar agrárius,
tehát iparfejlesztés-ellenes front álláspontját vallotta. A behozatali mennyi-
ségnek a kért 127 000 kilogramról 20 000 kilogramra való leszorítása pedig
egyszerű szemfényvesztés volt: Tysseire egyszerűen azért kért ilyen horribi-
lis mennyiségre engedélyt, hogy Korányinak legyen majd lehetősége az enge-
délyt „lefარagni” arra a mennyiségre, amennyit Tysseire eredetileg kívánt
behozni, illetőleg, hogy Korányi majd bizonyíthassa: mennyire komolyan
veszi a magyar ipar védelmét.

az új, protekcionista vámtarifát, amely az eddigi eredmények megtartását is problematikussá tehetné számukra.

De utalás volt a Szövetség vádja arra is, hogy a magyar birtokos osztály is — amely a törvényjavaslat tárgyalása során képtelen volt érvényesíteni a maga vámpolitikai elképzeléseit, és Bethlen akaratából kifolyólag kénytelen volt meghajolni a vámtarifa kérdésében — most „utóvéd harcokban” próbálta legalább a tarifa életbeléptetésének időpontját elhúzni.

A protekcionizmus ellenes belső vámpolitikai front harcának — melyet természetesen éppénnyel támogatott a külföldi tőke, mint korábban a prohibicionizmus ellenes belső front harcát — az élvonalban ezúttal már láthatólag is a birtokos osztály állott.³⁶¹

A birtokos osztály épp úgy, mint a külföldi tőkések, azt hangoztatták: „A behozatali tilalmak feloldása és helyükbe a vámtételek állítása csak súlyosbítja a tilalmak miatt már amúgy is súlyos helyzetet. Az eddigi engedélyes behozatali eljárást ugyanis egyszerűen a teljes behozatali tilalom váltja fel, mert a vámtételek oly magasak, hogy a külföldi áru egyszerűen nem tud bejutni.” Ennek pedig — állapította meg a Köztelek — elsősorban a magyar birtokos osztály issza meg a levét a hazai ipari árszínvonal emelkedésében, az agrárexportpiacok bezárulásával kapcsolatos nehézségekben stb.³⁶²

Természetesen a birtokos osztály ezúttal sem általában a vámtarifa életbeléptetése ellen harcolt, hanem csak az *ipari* vámtételek életbeléptetése ellen. Ezzel szemben nagyon is követelte a *mezőgazdasági* tételek gyors életbeléptetését.³⁶³

De nemcsak az új vámtételek mielőbbi életbeléptetése körül folytak a viták, hanem a körül is, hogy az új vámtételeket életbe-

³⁶¹ Ami ismét csak bizonyíték arra, hogy a magyar birtokos osztály nemkötött kompromisszumot a nagyiparosokkal a vámpolitikára vonatkozólag — még átmenetileg sem —, és hogy nem várta a magas ipari vámtételektől azt a „csodahatást”, amellyel a burzsoázia és a kormány igyekezett őt a vámtarifatervezet tárgyalása során meggyőzni, hogy tudniillik azok alkuba bocsátásával a magyar mezőgazdaság számára ki lehet nyitni az osztrák vagy csehszlovák agrárpiacokat. Ha ugyanis hitt volna ebben, akkor megfoghatatlan volna, miért nem akarta a vámtarifa gyors életbeléptetését, miért nem akarta, hogy az mielőbbi hasson is és meghozza számára — az általa állítólag várt — eredményt.

³⁶² Köztelek. 1924. aug. 31.

³⁶³ O. L. FM. 1924 — 54 — 82.565. (A földművelésügyi minisztérium átirta a pénzügyminiszterhez.) A mezőgazdasági cikkek közül a búza, a rozs és a kukorica forgalmának teljes szabadabb tételét a minisztertanács már 1924. április közepén elrendelte. (O. L. Mt. jkv. 1924. április 19.)

léptetésükkor a törvényben meghatározott magasságukban vagy annál alacsonyabb, esetleg magasabb értékben állítsák-e be.

Ezek a viták, amelyek semmivel sem voltak csendesebbek, mint a vámtörvényt és a vámtarifát előkészítő időszak vitái, még hónapokig tartottak és egy-egy fontosabb vámtétel életbeléptetése alkalmával különösen heves összecsapásokat eredményeztek.

A Bethlen-kormány azonban ettől függetlenül a vámtarifát változtatlanul nem egyszerre, hanem — az 1924 közepétől már meginduló kereskedelmi szerződéses tárgyalások előcsatározásaira tekintettel taktikai okokból — folyamatosan léptette életbe, oly módon, hogy mindig azokat a tételeket kerítette sorra, amelyek életbeléptetésével tárgyalási pozícióelőnyt remélt elérni.

Így aztán csak 1925. január 1-én került sor egy olyan rendelkezés kiadására, amely — még mindig néhány jelentős tétel kivételével — általában életbeléptette az új magyar autonóm vámtarifát, és ezzel véglegesen lezárta Magyarországon az ipari prohibicionizmus időszakát.

EPILÓGUS

A tilalmi rendszernek az új vámtarifa megalkotását követőleg végrehajtott felszámolásával a restaurált magyar tőkés rendszer külkereskedelempolitikai tevékenységének kétségkívül nagyon érdekes és fontos szakasza zárult le: a protekcionizmus önálló alkalmazásának alapvetése.

E fontos külkereskedelempolitikai szakasz történetének ismeretetését nem zárhatjuk le anélkül, hogy — ha csak igen röviden is — rá ne mutassunk annak néhány legfontosabb jellemzőjére, pozitívumára és negatívumára, értékére.

Mindenekelőtt arra kell rámutatni, hogy a magyar tőkés gazdálkodásban addig — a világháború végéig — sem volt ugyan ismeretlen a protekcionizmus, mindazonáltal a világháború előtti szisztéma nagyon sok és alapvető szempontból különbözött a tőkés restauráció után kezdeményezettől.

A világháború előtti például méreteiben messze elmaradt ez utóbbtól, eszközeiben pedig lényegesen fejletlenebb volt ennél. Ami azonban a legalapvetőbb különbség volt közöttük: a világháború előtti szisztéma az Osztrák—Magyar Monarchia testére volt szabva és feladata abban állt, hogy mindenekelőtt az osztrák iparnak és nem utolsósorban a magyar mezőgazdaságnak adjon erőteljes kereskedelempolitikai támogatást. Ezzel szemben a világháború utáni, az ellenforradalmi rendszer által kezdeményezett szisztéma Magyarország önálló tőkés gazdálkodása számára készült, és legfőbb feladata a magyar ipar támogatása volt.

Nem lehet említés nélkül hagyni azt a rendkívül érdekes és fontos körülményt sem, hogy ezt az alapvetően ipari érdekeket szolgáló kereskedelempolitikai rendszert egy, többségében agrárius beállítottságú kormányzat vezette be és alkalmazta éveken keresztül. A rendszer sorsát az döntötte el, hogy a kormány és elsősorban a miniszterelnök — Bethlen István —, amikor a kereskedelempolitika

kérdésében döntött, nem elsősorban külkereskedelmi vagy általában szűkebb értelemben gazdasági megfontolásokból indult ki, hanem elsősorban és döntően politikai megfontolásokból. Az önállóvá vált magyar állam politikai és nem utolsósorban katonai ütőképessége, a trianoni békeszerződés határozatainak revideáltatása volt az elsődleges cél, amit csak többé-kevésbé befolyásolt az a körülmény, hogy az elzárkózási politika több-kevesebb eredménnyel kecsegtetett az ipar és főleg a mezőgazdaság értékesítési gondjainak, termelési problémáinak megoldása tekintetében is.

Ebből következett természetesen, hogy a kormányzat agrárius érdekeltiségű többsége a bevezetett tilalmi rendszert csak átmeneti kényszerűségnek, „elkerülhetetlen rossznak” tekintette és igyekezett azt az agrárius érdekek szekerébe fogni.

Ez a körülmény aztán a rendszer alkalmazása során kapkodó felemás, ellentmondásos kormánygesztusokat, rendelkezéseket eredményezett, amelyek a tilalmi rendszer hatékonyságát nagymértékben csökkentették.

Ilyen körülmények között a tilalmi rendszer, amely az ország gazdasági talpraállása és ipari fejlődésének elindítása szempontjából az adott időben, az adott körülmények között a leghatékonyabb lehetett, csak mérsékelt sikerrel teljesíthette feladatát.

Mindazonáltal a rendszernek ilyen körülmények között is figyelemre méltó hatása volt.

Legfontosabb hatása kétségtelenül abban állt, hogy — ha nem is zökkenőmentesen — nagymértékben lefékezte a belföldön előállítható ipari késztermékek beáramlását, elsősorban azokban az iparágakban, amelyekben Magyarország addig — éppen a külföldi termékek konkurrenciája miatt — gyengén fejlett volt, mindekelőtt a könnyűipar legfontosabb ágaiban, mint például a textiliparban, és ezzel a világszerte kibontakozó piacmizéria közepette jelentős értékesítési lehetőségeket teremtett.

Emellett a könnyűipar viszonylag gyors talpraállásához nyújtott segítséggel a tilalmi rendszer jelentős mértékben fellazította a magyar ipar úgyszólván megkövesedett szerkezeti összetételét, az élelmiszeripar túlsúlyát jelentősen mérsékelte, megadta a lökést a hiányzó fogyasztási iparok kialakulásához.

Sőt nemcsak az ipar, hanem az egész magyar gazdaság struktúrájának változásához is hozzájárult, amennyiben az ipar súlyának viszonylagos megnövelésével az erősen agrárjelleg megszűnéséhez, az agráripari struktúra kibontakozásához is jelentős lökést adott.

A tilalmi rendszer ugyanakkor képtelen volt megoldani a magyar külkereskedelempolitika, ezen keresztül a magyar gazdasági élet

egyik legfontosabb problémáját: az égetően sürgős kiviteli problémát. A magyar ellenforradalmi rezsimnek e probléma megoldására — különösen olyan külpolitikai törekvések mellett, amelyeket hatalomra jutása után erőszakolt — nem volt megfelelő kereskedelempolitikai eszköze. Éppen ezért folyamodott a számára egyetlen lehetséges, a pénzpolitika fegyvertárából kölcsönzött eszközhöz: az inflációhoz.

A négy éven keresztül alkalmazott tilalmi rendszer tehát — ha súlyos problémákat megoldatlanul hagyott is — kétségkívül jelentős szerepet játszott a magyar gazdasági életnek a háború utáni új körülmények között végbement talpraállásában. Felszámolása a magyar külkeresedelempolitika sajátos szakaszát zárta le.

A vám- és kereskedelempolitikai viharok, amelyek a tilalmi korszakban dúltak, természetesen ezt követően sem ültek el Magyarországon, a körülmények azonban, amelyek között e kereskedelempolitikai harcok a továbbiakban zajlottak, jelentősen megváltoztak, a fegyverek, amelyekkel a küzdő felek ezután hadakoztak, nagymértékben módosultak. Más szóval: 1924 végén, 1925 elején a magyar külkeresedelempolitika új korszaka veszi kezdetét.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

B.K.L.	Bányászati és Kohászati Lapok
Bp. Közl.	Budapesti Közlöny
C.J.H. M-Ttár.	Corpus Juris Hungarici, Magyar Törvénytár
GyOSz.	Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége
Iratok	Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon 1919–1921.] Bp. 1953.] Szerk.: Nemes Dezső
Kamara	Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara
K.G.L.	Központi Gazdasági Levéltár
Kg. Szle.	Közgazdasági Szemle
M. Gy.	Magyar Gyáripar
M. Külker.	Magyar Külkereskedelem
M. Stat. Évk.	Magyar Statisztikai Évkönyvek
M. Stat. Szle.	Magyar Statisztikai Szemle
M. Tőzsde	Magyar Tőzsde
M. Vasker.	Magyar Vaskereskedő
O.L.	Országos Levéltár
Küm. gazd. pol.	A külügyminisztérium gazdaságpolitikai osztályának iratanyaga
FM.	A földművelésügyi minisztérium iratanyaga
Mt. jkv.	Minisztertanácsi jegyzőkönyvek
ME.	A miniszterelnökség iratanyaga és rendeletei
PM.	A pénzügyminisztérium iratanyaga és rendeletei
Élelm. M.	A közlekedési minisztérium iratanyaga és rendeletei
OMGE.	Országos Magyar Gazdasági Egyesület
OMKE.	Országos Magyar Kereskedelmi Egyesület

(Megjegyzés: az Országos Levéltár iratanyagának tanulmányozására az 1950-es évek végén és az 1960-as évek elején került sor, az iratjelzetek tehát az akkori jelzetek. A Központi Gazdasági Levéltár — akkor még különálló levéltár — iratjelzései az 1950-es évek végén érvényes jelzetek.)

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	5
-----------	---

ELSŐ RÉSZ

KÜLKERESKEDELEMPOLITIKA ÉS A BÉKEGAZDÁLKODÁS KEZDETEI (1919—1921)	11
--	----

<i>I. Politikai-gazdasági, területi-népességi változások, a restaurált tőkés gazdálkodás és gazdaságpolitika perspektívája</i>	11
--	----

<i>II. Erőtlen „erőfeszítések” a restaurált tőkés termelés feltételeinek bizto- sítására</i>	23
--	----

1. A termelő munka megindításának problémája	23
--	----

2. Kormányintézkedések a termelő munka hazai feltételeinek bizto- sítására	28
---	----

a) Intézkedések a „kiárusítási-láz” lefékezésére	28
--	----

b) Intézkedések a termelő munka hazai erőforrásainak „mozgó- sítására”	35
---	----

c) Bonyodalmak a kormányintézkedések megvalósítása körül	44
--	----

3. Erőtlen kísérletek a termelő munka külső feltételeinek biztosít- ására	47
--	----

a) A nemzetközi kereskedelempolitikai helyzet	47
---	----

b) Egymásnak ellentmondó külkereskedelempolitikai koncepciók Magyarországon	56
--	----

c) A győztes hatalmak elzárkózása Magyarországgal szemben	60
---	----

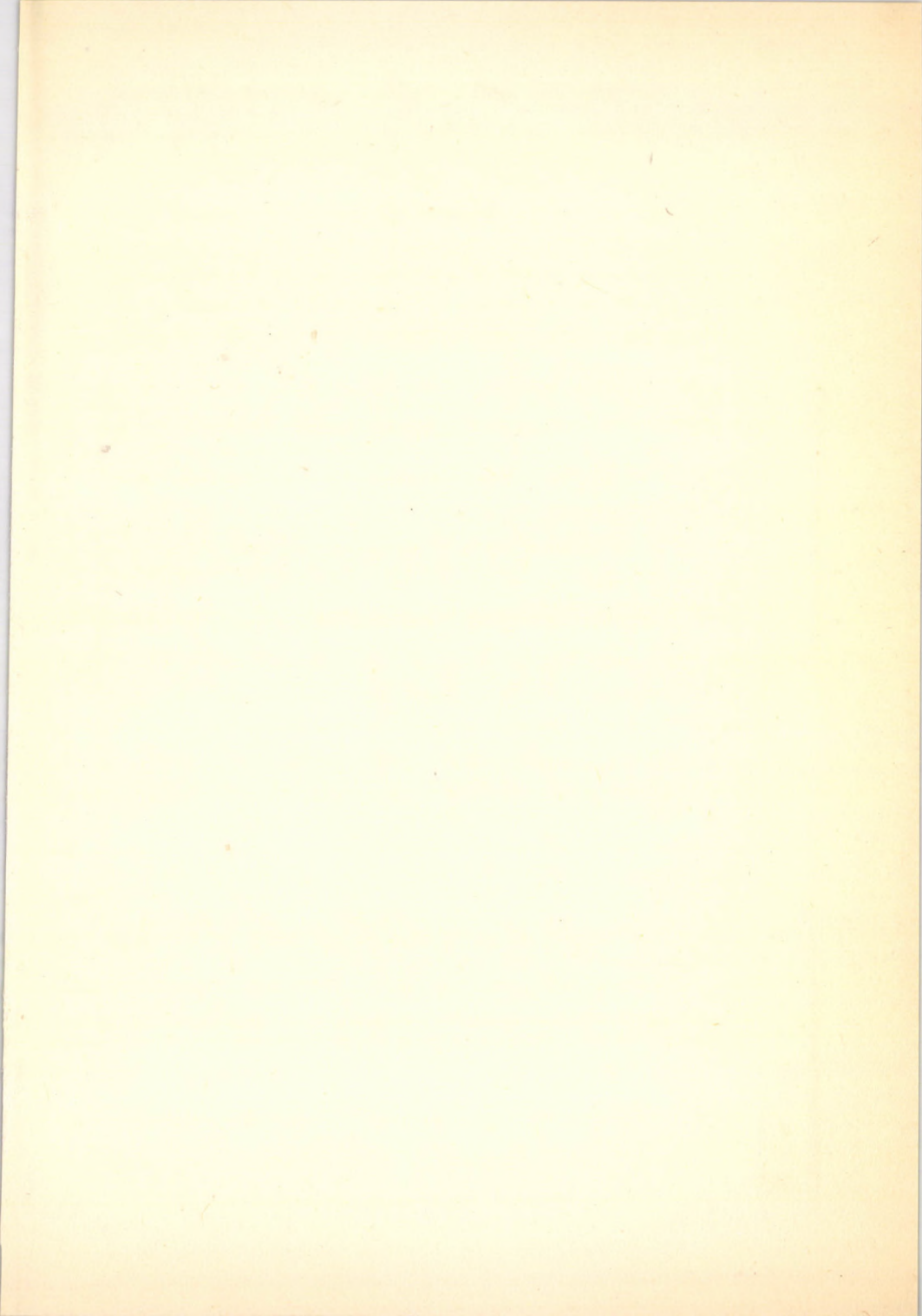
d) Az első „siker”: kompenzációs egyezmény kötése Ausztriával	75
---	----

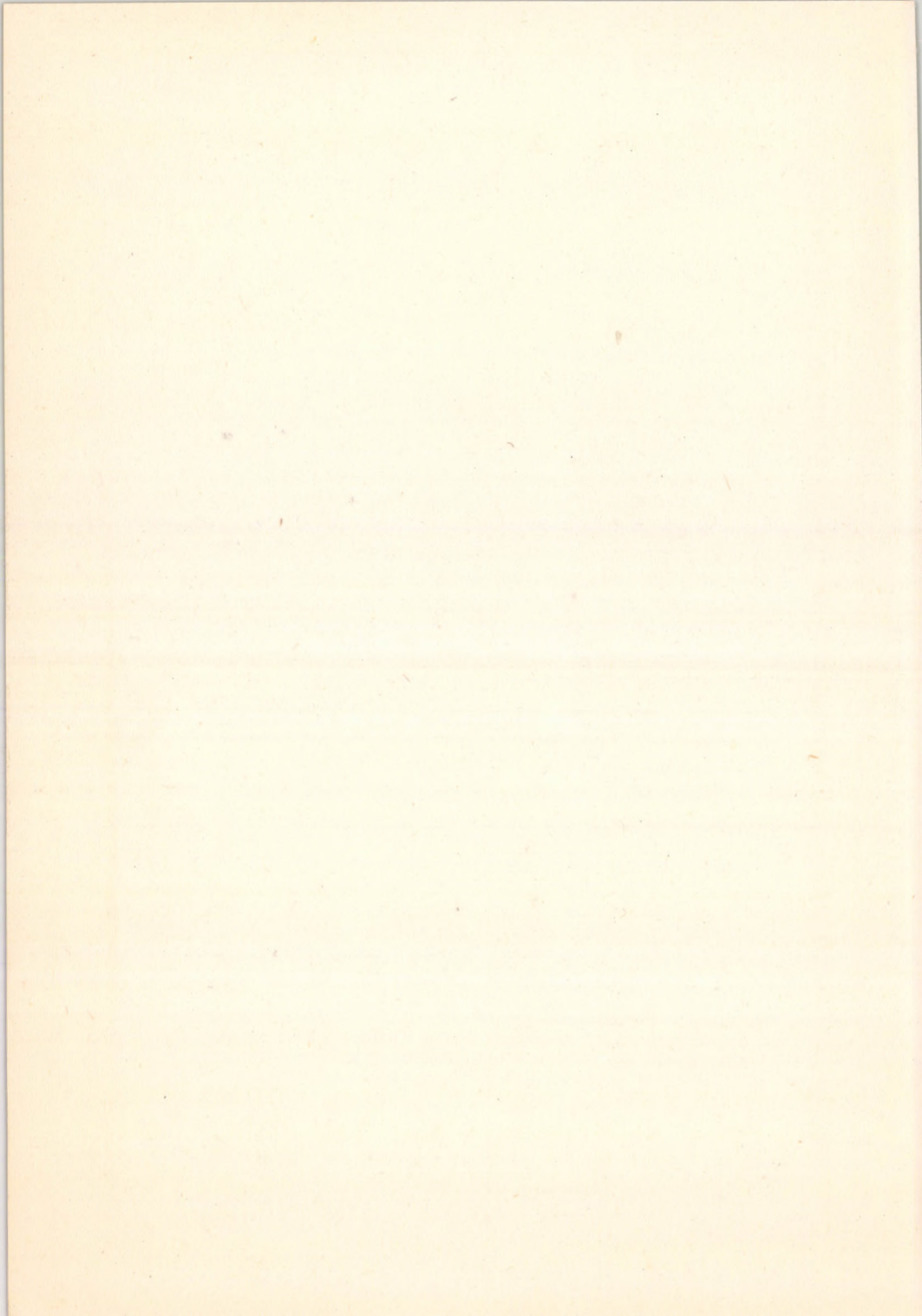
e) Újabb „siker”: legnagyobbkedvezményes kereskedelmi szerződés kötése Németországgal	83
f) Kudarcba fulladt kísérletek a legnagyobbkedvezményes szerződés-hálózat kiépítésére	90
g) Magyarország és a kisantant államok: a csehszlovák „jég” olvadása	96
h) A harmadik „siker”: Kompenzációs egyezmény kötése Lengyelországgal	102
i) A magyar külkereskedelempolitika mérlege 1921 tavaszán	108

M Á S O D I K R É S Z

KÜLKERESKEDELEMPOLITIKA ÉS A BÉKEGAZDÁLKODÁS TALPRAÁLLÍTÁSA (1921—1924)	113
<i>I. Az önálló imperialista protekcionizmus alapvetése Magyarországon</i>	113
1. Az 1920—21. évi túltermelési válság és külkereskedelempolitikai következményei	113
2. A magyar nagyipari burzsoázia akciója a protekcionizmus bevezetéséért	122
3. A protekcionista tilalmi rendszer bevezetése	130
4. „Kárpótlás” a magyar birtokos osztálynak	142
5. Az első külföldi támadások a magyar tilalmi rendszer ellen	146
6. A tilalmi rendszer kiszélesítése	151
a) A magyar—német és a magyar—lengyel gazdasági kapcsolatok alakulása 1921 második felében	151
b) A magyar—osztrák és a magyar—csehszlovák viszony elmérgesedése	155
c) Újabb kormánygesztusok az ipari prohibicionizmus kiszélesítésére	160
<i>II. Kísérletek a magyar export problémájának megoldására</i>	164
1. Az első számú „csodaszer”: az infláció	164
a) Az export-probléma kibontakozása	164
b) Infláció és exportláz	170
c) Az inflációs export-konjunktúra kellemetlen politikai kísérőjelenségei	177

2. A másik „csodaszer”: a kötött devizagazdálkodás	183
a) Újabb külső támadások a magyar ipari prohibicionizmus ellen	183
b) A kötött devizagazdálkodás reaktiválása	191
c) A kötött devizagazdálkodás és az export	195
d) A mesterséges exportláz felújítása	209
<i>III. A magyar prohibicionizmus konszolidálása</i>	215
1. Az új, önálló magyar vámtarifa előkészítése	215
2. A magyar ipar értékesítési problémájának kiéleződése	226
3. Az agrárprotekciónizmus kibontakozása a magyar mezőgazdaság legfőbb exportpiacain	233
4. Az inflációs-prohibíciós kereskedelempolitika zátonyra futása	242
5. Parlamenten kívüli „közelharc” az új magyar vámtörvény- és vámtarifa-javaslat körül	247
6. A vámtörvény-, és vámtarifa-tervezet parlamenti vitája és kodifikálása	255
7. Az inflációs-prohibíciós kereskedelempolitikai rendszer meg- szüntetése, az új vámtarifa életbeléptetése	263
E p i l ó g u s	269
Rövidítések jegyzéke	272

A
GAZDASÁGTÖRTÉNETI
ÉRTEKEZÉSEK
c. sorozatban megjelent:

1.

Sándor Pál

A XIX. SZÁZADVÉGI
AGRÁRVÁLSÁG
MAGYARORSZÁGON

440 oldal • Kötve 58,— Ft

2.

Berend T. Iván — Ránki György

MAGYARORSZÁG GYÁRIPARA
A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ
ELŐTT
ÉS A HÁBORÚ IDŐSZAKÁBAN

624 oldal • Kötve 100,— Ft

3.

Szuhay Miklós

AZ ÁLLAMI BEAVATKOZÁS
ÉS A MAGYAR MEZŐGAZDASÁG
AZ 1930-AS ÉVEKBEN

365 oldal • Kötve 50,— Ft

4.

Berend T. Iván — Ránki György

MAGYARORSZÁG GAZDASÁGA
AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ UTÁN
1919—1929

498 oldal • Kötve 65,— Ft

